

10 jaar Nederlandse Taalkunde

Tien jaargangen *Nederlandse Taalkunde*, een bescheiden aantal in vergelijking met de 148 van de drie tijdschriften waaruit *NT* is voortgekomen: *Spektator* (24, vanaf 1971), *Forum der Letteren* (36, vanaf 1960) en, last but not least, *De nieuwe taalgids* (88, vanaf 1907). De herstelling van de tijdschriften in 1996 was enerzijds het gevolg van teruglopende aantallen abonnees en anderzijds ook wel ingegeven door het uit elkaar groeien van taal- en letterkunde. De beweegreden was niet om taal- of letterkundig nieuwe wegen in te slaan. Voor zover de redactie van *Nederlandse Taalkunde* beleid heeft gevoerd, is dat gericht geweest op kwaliteit en op het ruimte willen geven aan de hele breedte van de Neerlandistische taalkunde, niet op inhoudelijke sturing. Niettemin kan na 10 jaar de vraag gesteld worden of er in die tijd toch niet verschillen in aandacht voor de verschillende deelgebieden zijn opgetreden. Zonder gedegen analyse van de opeenvolgende jaargangen is het niet mogelijk om gefundeerde kwantitatieve of kwalitatieve uitspraken over ontwikkelingen en trends te doen, maar een paar algemene uitspraken durven we op basis van globale inspectie van de jaargangen van de afgelopen 20 jaar toch wel aan.

Taalkundig bestond de kern van de drie voorgangertijdschriften uit bijdragen over de structuur van de zin: syntaxis en zinssemantiek en dat is in *NT* zo gebleven. Zowel traditionele als moderne grammatica kwamen aan bod. Toen in 1984 de eerste editie van de *ANS* verscheen, leidde dat tot de nodige reflectie daarop in *Ntg*, *FdL* en *S*, en evenzo was de 2^e editie in 1997 voor *NT* aanleiding tot een themanummer dat in 1998 verscheen. Inmiddels was ook het werk aan de *Modern Grammar of Dutch* gestart, en uiteraard werd in *NT* ook daar aandacht aan besteed. Zinsanalyse met behulp van de computer (parsing) was in 1988 het onderwerp voor een themanummer van *Spektator*, *NT* deed hetzelfde in 2002.

De continuïteit in de publicatiestroom over onderzoek op zinsniveau vinden we niet helemaal terug op woordniveau (semantiek, morfologie, fonologie, spelling). Artikelen over woordsemantiek en lexicologie komen regelmatig voor in *Ntg*, *FdL* en *S*, in *NT* duidelijk minder. Hierbij kan een rol gespeeld hebben dat in 1992 het lexicologische/lexicografische tijdschrift *Trefwoord* opgericht werd (vanaf 1999 in elektronische vorm via de website van de Fryske Akademy beschikbaar). In 1999 bracht *NT* wel een themanummer uit bij de voltooiing van het *WNT*.

Opvallend is verder de teruggang in publicaties op het gebied van de morfologie. Vooral *Spektator* bevatte veel morfologische bijdragen, maar ook *Forum der Letteren* en *De nieuwe taalgids* lieten zich niet onbetuigd (themanummers die gebaseerd waren op de Morfologiedagen leverden een deel van de morfologische kopij). Tegenover een totaal van ongeveer 50 bijdragen in *Ntg/FdL/S* staan er in *NT* slechts een paar die volledig morfologisch van aard waren. Wel kwam morfologie een paar keer aan bod in het kader van artikelen over taalverwerving. Fonologie en fonetiek kwam in *NT* juist wat meer aan bod dan bij de voorgangers. De aanloop tot de spellingwijziging in 1995 leidde tot een tiental bijdragen in *Ntg/FdL/S*, in de eerste jaargangen van *NT* volgden ook nog een paar artikelen die aan spelling gewijd waren.

Een gebied waarop *NT* meer artikelen bevatte dan de voorgangers, was de sociolinguïstiek. Dit kan te maken hebben met het feit dat twee andere Nederlandstalige tijdschriften, *Gramma* (vanaf 1977) en *ttt* (vanaf 1981) in 1992 fuseerden, waarna het samenwerkingsproduct, *Gramma/TTT*, onregelmatig verscheen en nu in feite opgeheven is. Met name *Gramma* had altijd veel ruimte aan sociolinguïstisch onderzoek geboden en voor een deel kan die publicatiestroom zijn weg naar *NT* gevonden hebben. Voor het diachrone onderzoek is het *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (*TNTL*, sinds 1881) altijd een belangrijk forum geweest, maar zowel in de laatste 10 jaar van *Ntg/FdL/S* als in *NT* is toch ook telkens een tiental artikelen op dit gebied gepubliceerd.

De psycholinguïstiek heeft steeds sterk de internationale tijdschriften opgezocht, maar enkele Nederlandstalige artikelen zijn er zowel in *Ntg/FdL/S* als in *NT* te noteren. Bijdragen gericht op de verwerving van het Nederlands (T1 en T2) zijn wat frequenter in *NT* dan in de voorgangers. Ook enkele artikelen over Nederlandse gebarentaal verschenen in *NT*.

De geschiedenis van de taalwetenschap komt in *Ntg/FdL/S* tot een twintigtal publicaties, in *NT* tot 5, een lichte teruggang, maar het gebied blijft toch in de aandacht. Hier is *Voortgang*, het Jaarboek voor de Neerlandistiek (vanaf 1980), een alternatief forum (zie b.v. het jaarboek van 2004, dat 7 historiografische bijdragen bevat).

Taalbeheersing en artikelen gericht op taalonderwijs wisten af en toe de weg te vinden naar *Ntg/FdL/S*, in overeenstemming met de brede opzet van die tijdschriften. *NT* was van het begin af aan strikter taalkundig. Onderzoek waarin ‘discourse’ centraal staat heeft steeds het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* (vanaf 1979) als mogelijk publicatieforum gehad, zodat we er weinig van terugvinden in *Ntg/FdL/S* en *NT*.

Als we overstappen naar wat algemenere aspecten, dan zien we nog een paar accentverschillen tussen *NT* en de voorgangers. *Ntg*, *FdL* en *S* hadden elk op redactieniveau een zekere associatie met een van de universitaire instellingen: *Spektator* met de UvA, *Forum der Letteren* met Leiden en *De nieuwe taalgids* met Utrecht. Ook andere tijdschriften hadden een dergelijke binding: *Gramma* met Nijmegen, *TNTL* met Leiden, *Tabu* met Groningen. *Nederlandse Taalkunde* en ook *Nederlandse Letterkunde* hadden van het begin af aan een opzet van redactie en redactieraad die juist gespreid was over de instellingen. *NT* heeft ook nadrukkelijk de Vlaamse collega's bij het tijdschrift willen betrekken, eerst op het niveau van de redactieraad, vanaf 2001 ook middels een redactielid. Deze inzet vindt z'n weerslag in het aantal bijdragen vanuit België dat substantieel hoger ligt dan bij de voorgangers.

Een volgend algemeen aspect betreft de voortgaande digitalisering van de vakbeoefening. Voor auteurs, redactiesecretaris, redactie en uitgever van *NT* heeft dat met zich meegebracht dat de kopijstroom in toenemende mate digitaal afgehandeld werd. Toen in 2001 het digitale tijdschrift *neerlandistiek.nl* gelanceerd werd, deed de vraag zich voor of auteurs massaal zouden overstappen naar het digitale publiceren, maar dat bleek toch maar in beperkte mate het geval, de kopijstroom naar de papieren tijdschriften is door dit nieuwe tijdschrift niet ingezakt. Hoe *NT* en andere tijdschriften op de verdere digitalisering zullen (moeten) inspelen, is een vraag die de redactie de komende jaren niet uit de weg zal kunnen gaan (zie ook de Forumbijdrage van Matthias Hüning in dit nummer).

De vakbeoefening zelf werd de afgelopen 10 jaar ook steeds digitaler. *Celex*, de digitale woordenbank, bestond al sinds 1986. In 1999 maakte de *Digitale bibliotheek der Nederlandse letteren* (*dbnl*) een begin met het digitaliseren van neerlandistische publicaties, waaronder

ook veel taalkundige. In 2002 kwam de *E-ANS*, de elektronische versie van de 2^e editie van de *ANS*, via het internet ter beschikking. In 2003 werd het volledige WNT op cd-rom uitgebracht, nadat al in 1998 het *MNW* tezamen met het *Corpus Gysseling* en een collectie Middelnederlandse teksten op cd-rom was verschenen. Vanaf de derde jaargang heeft *NT* deze ontwikkelingen gevolgd in de rubriek DigiTaal, geredigeerd door Matthias Hüning. De redactie is verheugd dat ook het huidige nummer weer een bijdrage in deze rubriek bevat.

Verder signaleren we dat de artikelen in *NT* vaker tabellen en figuren bevatten dan de bijdragen in *Ntg/FdL/S*. Daarmee komt tot uiting dat in het huidige veelsoortige taalkundige onderzoek kwantificering en statistische analyse een grote rol speelt. Het werken met linguïstische intuïties blijft als onderzoeksmethode bestaan, maar intuïties kunnen zelf natuurlijk ook weer kwantificerend benaderd worden, zie het artikel van Van Boxtel et al. in nr. 8:3. Corpusanalyse als aanvulling op het werken met intuïties of zelfs als vervanging daarvan is in toenemende mate van belang geworden. Deze ontwikkeling hangt natuurlijk ten nauwste samen met de toegenomen digitale beschikbaarheid van taalmateriaal: vanaf 1994 stelde het Instituut voor Nederlandse Lexicologie via het internet raadpleegbare geschreven-taal-corpora ter beschikking en het *Corpus Gesproken Nederlands* werd tussen 1998 en 2004 in steeds uitgebreidere releases uitgebracht. Ook zoekmachines als Google bleken een handig instrument om taalmateriaal te vinden dat uitspraken over het Nederlands kwantitatief kan ondersteunen. Marc van Oostendorp en Ton van der Wouden wezen in 1998 op de mogelijkheden van het 'Corpus internet' in hun bijdrage in DigiTaal.

De redactie en redactieraad hebben meer dan eens gesproken over de kwestie van het publiceren in het Nederlands. Ondanks de druk om in het Engels te publiceren was de eensluidende mening dat het juist in de Neerlandistiek een én-én behoort te zijn. Het Nederlands moet als wetenschapstaal erkend blijven, ook in outputmetingen en allocatiemodellen, zoals Klooster in zijn Forumbijdrage in nr. 5:1 (2000) betoogd heeft.

Behalve meedenken over beleidskwesties heeft de redactieraad een belangrijke rol gespeeld bij het beoordelen van kopij. Elk artikel werd behalve door de redactie ook door een redactieraadslid beoordeeld. In voorkomende gevallen werd een beoordelaar buiten de redactieraad om een oordeel gevraagd. De redactie grijpt deze gelegenheid graag aan om alle reviewers te bedanken voor hun uiterst waardevolle inbreng.

De inhoud van *NT* is de afgelopen 10 jaar primair bepaald door het kopijaanbod. Toch is de redactie, in samenspraak met de redactieraad, op bepaalde punten wel sturend opgetreden. Door ongeveer eenmaal per jaar een themanummer uit te brengen, kon gericht kopij op bepaalde deelgebieden geworven worden. Verder werd in 1998, tegelijk met de rubriek DigiTaal, de rubriek Forum in het leven geroepen. De redactie stond daarbij voor ogen dat in deze rubriek vakgenoten hun kritische blik zouden laten schijnen op ontwikkelingen in het vak, of het ontbreken daarvan, en op de veranderingen in de omstandigheden waarin de vakbeoefening plaatsvindt. De redactie heeft moeten vaststellen dat deze rubriek door de jaren heen minder rijk gevuld werd dan zij gehoopt had. Een preciezere vergelijking van *NT* met *Ntg/FdL/S* zou wellicht opleveren dat (de behoefte aan) debat over de vakbeoefening is afgenomen. Toch heeft de redactie het bij gelegenheid van dit jubileumnummer niet kunnen laten om twee extramurale collega's die zich door hun publicaties steeds met

NT verbonden hebben getoond, te vragen een bijdrage voor Forum te leveren. Wellicht inspireren deze bijdragen tot weer meer opiniërende stukken in de komende jaargangen.

De redactie heeft steeds veel waarde gehecht aan boekbesprekingen en signalementen. Met ingang van de vierde jaargang is Jan Nijen Twilhaar, die al vanaf het begin de rubrieken Ontvangen boeken, Uit de tijdschriften en Signalementen verzorgde, ook rubrieksredacteur voor de boekbesprekingen geworden, waardoor deze rubriek meer redactionele aandacht kon krijgen dan voorheen. Ook het voorliggende nummer bevat een aantal interessante boekbesprekingen. In de loop der jaren zijn er bovendien een aantal besprekingsartikelen verschenen, waarin dieper ingegaan werd op een of meer publicaties van vakgenoten. Op deze wijze is het vakinhoudelijke debat in ieder geval wel bewaard gebleven: meer dan eens heeft de besproken auteur op een bespreking gereageerd.

Verder is het vanaf de start van *NT* een wens van de redactie en de redactieraad geweest om regelmatig overzichtsartikelen te publiceren. Meteen in de eerste jaargang werd door Zonneveld een goed begin gemaakt met zijn artikel over Optimaliteitstheorie, maar in de loop der jaren is het moeilijk gebleken aan deze wens verder gestalte te geven. Het schrijven van dergelijke artikelen vergt inderdaad overzicht en enige distantie, kwaliteiten die door de druk op specialistisch onderzoek de afgelopen jaren wellicht wat in het gedrang gekomen zijn. Omdat bij een jubileum wensen geuit mogen worden, heeft de redactie bij deze gelegenheid een aantal vakgenoten gevraagd om een overzichtsartikel te schrijven waarbij ook de eigen mening niet verdoezeld hoefde te worden.

Omdat syntaxis en zinssemantiek in alle jaargangen van *NT* sterk vertegenwoordigd waren, leek het gepast om daar twee overzichtsartikelen aan te wijden. De bijdrage van Hans Broekhuis richt zich op het Minimalisme, de stroming binnen de generatieve grammatica die de afgelopen 10 jaar het beeld van de generatieve theorievorming sterk bepaald heeft. Daarnaast geeft Arie Verhagen een overzicht van een alternatieve benadering, die van de Constructiegrammatica, die het laatste decennium internationaal duidelijk op de kaart is komen te staan en schoorvoetend ook op het Nederlands toepassing vindt.

Voor andere onderdelen van het vakgebied hebben we om overzichtsartikelen gevraagd waarin deelgebieden met elkaar in verband gebracht worden. Harrie van der Hulst gaat vanuit de fonologie in op de relatie met de fonetiek. Georges de Schutter houdt de relatie tussen taaltheorie en taalgeografie tegen het licht. Fred Weerman brengt het onderzoek naar taalverwerving en taalverandering met elkaar in verband. En Frans Hinskens en Hans den Besten laten zien dat onderzoek naar varianten van het Nederlands binnen het eigen taalgebied meer dan voorheen het onderzoek van varianten van het Nederlands buiten het eigen taalgebied zou moeten opzoeken.

Het leggen van verbanden tussen deelgebieden is niet iets wat bij de redactie als gelegenheidsgril opgekomen is. Zij meent dat het past in een trend binnen de vakbeoefening waarin onderzoek profiteert van het bij elkaar brengen van expertise uit verschillende subdisciplines. Of de redactie met deze inschatting gelijk heeft gehad, zal bij een terugblik over 10 jaar vastgesteld kunnen worden. De hopelijk even rijke kopijstroom als die van het afgelopen decennium zal het leren.

De redactie

Constructiegrammatica en 'usage based' taalkunde

ARIE VERHAGEN*

Abstract

This paper gives an overview of the constructional approach to grammar (morphology and syntax) as developed since Langacker (1987), and especially Goldberg (1995) and Jackendoff (1995). The first part of the paper deals with the motivation for a constructional approach, and with assumptions about the properties of constructions and the organisation of taxonomic networks of constructions, shared by all practitioners of the approach. The second part addresses the relation of constructional grammar to other linguistic issues and approaches, and especially some theoretical issues that have gained importance over the last few years: the role of memory, frequency, and language acquisition –leading to, among other things, the disappearance of the assumption of an innate grammar-module (“UG”) and the rise of the so-called usage-based approach, which claims that properties of processes of language use and language acquisition explain the properties of language systems (mental grammars). In these areas, there are more differences of opinion, a crucial one involving the question whether traditional abstract syntactic categories (Noun, Verb, etc.) and syntactic relations (Subject, Object, etc.) are reducible to properties of constructions. Finally, some issues and prospects for future research are sketched.

I Inleiding

In het jaar dat *Nederlandse Taalkunde* in de steigers werd gezet, publiceerde Ray Jackendoff een artikel over de grenzen van het lexicon, dat in feite een fundamentele heroverweging inhield van de grens *tussen* lexicon en grammatica. Ook in andere opzichten was Jackendoff wel duidelijk over de richting van zijn denken maar tegelijk voorzichtig in zijn presentatie, getuige bijvoorbeeld de volgende uitspraak aan het slot:

... the boundary between lexicon and rules of grammar begins to blur. Along with Fillmore & Kay (1993) and in some sense Langacker (1987), one might even want to view the core rules of phrase structure for a language as maximally underspeci-

* Werkzaam bij de Opleiding Nederlands van de Universiteit Leiden, en verbonden aan het Leiden University Centre for Linguistics (LUCL). Email-adres: Arie.Verhagen@let.LeidenUniv.nl. Graag wil ik Geert Booij, Ad Foolen, Dirk Geeraerts, Matthias Hüning, Theo Janssen, Ariane van Santen, Joost Schilperoord en Ton van der Wouden bedanken voor opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel, en voor diverse suggesties en additionele literatuurverwijzingen.

fied constructional idioms. [...] A strict separation of lexicon and grammar [...] may prove to be but a methodological prejudice. (Jackendoff 1995:155/6)

In hetzelfde jaar publiceerde Goldberg echter ook haar boek *Constructions*, dat zonder enige terughoudendheid een veelomvattende en gedetailleerde uitwerking van dit idee presenteert. Niet alleen geeft zij analyses van diverse constructionele idiomen (kortweg: constructies) met verschillende graden van specificiteit, die worden door haar bovendien ingebed in een algemeen kader van begrippen en principes van een constructionele benadering, overigens ook met verwijzing naar Langacker (1987).

Dat constructiegrammatica zich serieus aan het ontwikkelen was bleek ook bij het verschijnen van een herdruk van een bundeling overzichtsstukken over syntactische theorieën van een jaar later (Brown & Miller 1996). Die bevatte twee geheel nieuwe teksten: een over het minimalistische programma, en een over constructiegrammatica. Beide benaderingen waren in de jaren daarvoor kennelijk zozeer tot ontwikkeling gekomen dat redactie en uitgever vonden dat ze niet mochten ontbreken.

Het zijn beide in een aantal opzichten ook kinderen van dezelfde tijd, die van de ontwikkeling van de cognitiewetenschap. Zo is er overeenstemming over het belang van een focus op onderzoek naar taalkennis, en over de noodzaak om taalverwerving op te vatten als iets anders dan een proces van associatief leren. In bepaalde andere opzichten vertegenwoordigen ze echter wezenlijk verschillende visies op aard en inhoud van de grammatica, en op de relatie tussen grammatica en andere onderdelen van taalkennis, alsook op de praktijk van de taalbeschrijving. Om met dat laatste te beginnen: terwijl verschijnselen die in het Minimalisme centraal staan geïllustreerd worden met zinnen als *The man will see the woman*, *John often kisses Mary* en *Who will read what?* (Lasnik 2002), brengen constructiegrammatici gevallen te berde als *The more you practice, the easier it will get*, *Max won't eat shrimp*, *let alone squid* en *Bill slept the afternoon away* (Croft & Cruse 2004, hfdst. 9). In de voorbeelden manifesteert zich concentratie van aandacht op zeer globale aspecten van syntactische structuur (onderwerp-gezegde-lijdend voorwerp; vraagwoordplaatsing) in het Minimalisme, en op tamelijk specifieke patronen in het constructionele kamp (*The X-er, the Y-er; Not X, let alone Y; to V-TIME-away*).

Het verschil in visie komt pregnant tot uitdrukking in diametraal tegengestelde opvattingen over de status van het klassieke begrip “grammaticale constructie”. In de ene visie bestaan constructies niet echt, en zijn het hoogstens epifenomenen of artefacten van de beschrijving; in de andere vormen ze juist het meest centrale grammaticale verschijnsel. Chomsky verwoordt de eerste visie o.a. als volgt:

U[niversal] G[rammar] provides a fixed system of principles and a finite array of finitely valued parameters. The language-particular rules reduce to choice of values for these parameters. The notion of grammatical construction is eliminated, and with it, construction-particular rules. (Chomsky 1993:4)

De wetenschappelijke aantrekkelijkheid van dit programma is duidelijk: in het algemeen betekent het vooruitgang en verdieping van inzicht naarmate we er beter in slagen specifieke verschijnselen te herleiden (reduceren) tot algemene principes. Om die reden waren en zijn sommige taalkundigen überhaupt vaker met grammatica bezig dan met het lexicon: de eerste

lijkt meer gelegenheid tot inzicht in wetmatigheden te bieden, omdat het om regels gaat, terwijl de laatste, als inventaris van de woorden van een taal, weinig meer lijkt dan een opsomming van arbitraire verbindingen van vormen met betekenissen. Het is dus nogal opvallend te noemen dat in dezelfde jaren '90 ook een benadering sterk is opgekomen die de notie "constructie" op de troon plaatst, en die er expliciet een eer in stelt de grammatica een ietwat uitgebreid soort lexicon te noemen. Wederom pregnant, nu in woorden van Goldberg:

All levels of description are understood to involve pairings of form with semantic or discourse function, including morphemes or words, idioms, partially lexically filled and fully abstract phrasal patterns. [...] The totality of our knowledge of language is captured by a network of constructions: a 'construct-i-con.' (Goldberg 2003:219)

Wat kan de motivatie zijn om zo'n opvatting aantrekkelijk te vinden? Er is in ieder geval één wezenlijk punt, dat vanaf het begin van de ontwikkeling van de constructiegrammatica gegolden heeft, en dat gedeeld wordt door alle onderzoekers in deze benadering, ook als de theoretische opvattingen uiteenlopen: ernstige empirische problemen met een reductie à la Chomsky. Een belangrijke wetenschappelijke drijfveer naast theoretische reductie is empirische dekking, en men kan die natuurlijk ook prioriteit geven. Zo heet het in een programmatische formulering van enkele grondleggers van de constructionele benadering:

To adopt a constructional approach is to undertake a commitment in principle to account for the entirety of each language. [voetnoot:] In practice, of course, there is not enough time to study all the phenomena of any single language. The point here is that the construction grammarian does not have the luxury of setting aside any specific piece of problematical data as irrelevant to grammatical theory. (Kay & Fillmore 1999:1)

Constructiegrammatici staan zichzelf niet toe een onderscheid te maken tussen enerzijds een door de veronderstelde universele theorie bepaalde kern van de grammatica van iedere specifieke taal, en anderzijds grammaticale verschijnselen in de zogenoemde periferie, die zich aan UG zouden mogen onttrekken. De manier waarop Kay & Fillmore het formuleren, maakt duidelijk dat zij vooral bezwaar hebben tegen de gelegenheid die dit onderscheid biedt om lastige empirische verschijnselen buiten de deur te houden; we horen ook als theoretici alle taalverschijnselen serieus te nemen, en dat impliceert voor hen een constructionele benadering.

Met name de laatste jaren nemen echter ook aan de constructionele kant theoretische overwegingen steeds meer in gewicht toe. Ik begin hier echter aan de empirische kant.

2 Constructies en constructiegrammatica

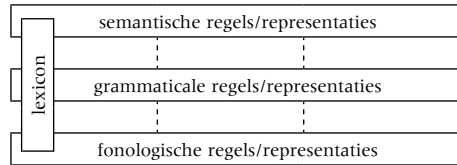
2.1 Lexicon en grammatica als componenten

Croft & Cruse (2004:225) stellen in hun inleidende opmerkingen over syntactisch onderzoek in de cognitieve linguïstiek: "It is not an exaggeration to say that construction grammar

grew out of a concern to find a place for idiomatic expressions in the speaker's knowledge of a grammar of their language." Het bestaan van idiomatische uitdrukkingen werpt nl. een probleem op voor een gangbare visie op de taakverdeling tussen lexicon en grammatica.

Psychologisch gezien is het lexicon een onderdeel van het lange-termijngeheugen, nl. dat waarin kennis van vorm-betekenisrelaties is vastgelegd. Die relaties heeft de taalgebruiker stuk voor stuk moeten *leren*, vanwege het conventionele karakter van taaltekens. Daartegenover staat dan de grammatica. Psychologisch gezien is dat natuurlijk ook een onderdeel van het lange-termijngeheugen, maar dit zou niet zozeer kennis van losse vorm-betekenisrelaties bevatten, als wel kennis van wetmatigheden:¹ regels en principes voor de *combinatie* van taaltekens tot grotere gehelen. Juist deze combinatieregels zouden de bron zijn van de productiviteit van taal: met de eindige hoeveelheid elementen in het lexicon en een eindige hoeveelheid regels, is het mogelijk een in principe oneindige hoeveelheid taalbouwsels te maken.

Het verschil tussen de rollen van grammatica en lexicon in zo'n componentieel taalkundig model is weergegeven in figuur 1 (vgl. Croft & Cruse 2004:225-229; Jackendoff 2002, hfdst. 5).

Figuur 1: Een componentieel model van taalkennis

In de fonologische component worden regelmatigheden op het klankniveau van een taal verantwoord (b.v. beperkingen op klankcombinaties of de structuur van lettergrepen). In de semantische component worden regelmatigheden op het conceptuele vlak verantwoord (b.v. implicatie-relaties). Tussen het klankniveau en het betekenisniveau wordt bemiddeld door twee componenten met twee verschillende rollen.

In het lexicon, in wezen de component die kennis van conventies omvat, wordt per *specifiek* element informatie verschaft over de fonologische, grammaticale en semantische eigenschappen ervan, dus gekoppeld. Daarentegen worden in de grammaticale component *algemene* regels gegeven voor de eigenschappen van grotere gehelen.

2.2 Idiomen

Het is op zich al lang bekend dat idiomatische uitdrukkingen niet volkomen probleemloos in het model van figuur 1 passen, omdat ze zowel eigenschappen van woorden (conventionaliteit, specificiteit) vertonen, als grammaticale structuur (die geacht wordt het product

1 Volgens Langacker gaat deze manier van onderscheiden tussen grammatica (regelmaat) en lexicon (uitzonderingen) terug tot ver voor Chomsky:

The invocation of regularity [...] in defining [the] lexicon goes back to Bloomfield: "The lexicon is really an appendix of the grammar, a list of basic irregularities." (Bloomfield 1933 [*Language*]:274). (Langacker, te versch.)

van regeltoepassing te zijn). De functie van de uitdrukking *Geef mijn portie maar aan Fikkie* (aangeven dat je ergens geen zin (meer) in hebt, er niets van moet hebben) hebben sprekers van het Nederlands moeten leren, en de uitdrukking is samen met deze functie in hun lange-termijngeheugen opgeslagen, in het lexicon. Maar hij heeft wel degelijk ook grammaticale structuur. Het woord *mijn* blijft bijvoorbeeld herkenbaar als het bezittelijk voornaamwoord van de eerste persoon, getuige ook incidenteel optredende gevallen als *Geef onze portie maar aan Fikkie*, waarin *onze* ook daadwerkelijk een meervoudige eerste persoon aanduidt.

Nu zouden idiomatische uitdrukkingen natuurlijk de spreekwoordelijke uitzondering kunnen vormen, en dan geen echt probleem hoeven zijn voor een opvatting van de mentale grammatica als een maximaal regelmatig systeem, dat structuren produceert door middel van de toepassing van regels. Maar deze gedachte is een illusie gebleken, en dat heeft diverse grammatici ervan overtuigd dat een wezenlijk andere benadering dan de structureel-reductionistische nodig is. De onhoudbaarheid van de hoop dat idiomen uitzonderlijk zijn, begint al duidelijk te worden als we ons realiseren dat er naast vrijwel volledig gefixeerde gevallen nog veel méér gevallen zijn waarin de invulling van een deel van de uitdrukking niet, of slechts in globale zin, is vastgelegd. Vaak voorkomende variabele onderdelen zijn tijd en onderwerp van een zin, maar elke mogelijke combinatie van vaste en variabele elementen komt voor. Enkele voorbeelden (met andere variabele onderdelen dan tijd en onderwerp aangeduid met hoofdletters):

- (1) *aan de bak komen, binnen de perken blijven/IETS ~ houden, de baard in de keel hebben/krijgen, eelt op de ziel hebben/krijgen, flappen tappen, geen been hebben om op te staan, hemel en aarde bewegen, IEMAND in de maling nemen, ja en amen zeggen op IETS, korte metten maken met IETS, lik op stuk krijgen/IEMAND ~ geven, met de deur in huis vallen, niet malen om IETS/IEMAND, ogen als schoteltjes opzetten, poolshoogte nemen (van IETS), de pijp aan Maarten geven, roken als een ketter, slappe knieën hebben/krijgen, tot het gaatje gaan, uit ZIJN dak gaan, van de ene verbazing in de andere vallen, water naar de zee dragen, ZICH de kaas niet van het brood laten eten, Er is geen kruid gewassen tegen IETS, Er is geen peil te trekken op IETS, Er helpt geen moedertjefief aan IETS, Er zit een steekje/schroefje los aan IEMAND, Er is geen droog brood te verdienen met IETS, Er rust/licht een doem/vloek op IETS, De moed zinkt IEMAND in de schoenen, Het hart klopt IEMAND in de keel, De schrik slaat IEMAND om het hart, IEMANDs hoofd staat nu (even) niet naar IETS, IEMANDs nekharen gaan overeind staan (van IETS), IEMANDs verstand staat stil bij IETS.*

Al deze en soortgelijke frases moeten in het lexicon zijn opgeslagen, om de eenvoudige reden dat ze eigenschappen hebben die niet volledig te berekenen zijn op grond van de betekenissen die de afzonderlijke woorden in een willekeurige context hebben, samen met algemene regels voor de combinatie ervan. Tegelijk is bij deze uitdrukkingen nog duidelijker dat ze niet, zoals losse woorden, structuurloos zijn, vanwege de aanwezigheid van variabelen.

Het feit dat sommige grotere gehelen dan woorden uit het lexicon kunnen worden opgehaald, en dat dat bepaald niet ongewoon is, impliceert een behoorlijke uitbreiding van de rol van het lexicon in het verantwoorden van relaties tussen vorm en betekenis, ten opzichte van het beeld in figuur 1. Het lexicon moet in die figuur a.h.w. minstens breder

voorgesteld worden, ten koste van de grammaticale component. Maar er is zelfs reden om te gaan twifelen aan het hele onderscheid. Ik zal dit duidelijk maken aan de hand van een korte beschrijving van een aantal abstractere constructies van het Nederlands dan de tot nu toe genoemde vaste uitdrukkingen, en daarmee tegelijk een basis leggen voor een bespreking van meer theoretische kwesties.

2.3 Van idiomen naar constructies

2.3.1 Een schat van een kind

Een voorbeeld van een duidelijk abstractere constructie die toch een idiomatisch karakter heeft, is de *schat-van-een-kind*-constructie die in de Nederlandse taalkunde vooral bekend is uit het werk van Paardekooper (1956).² Enkele voorbeelden:

- (2) a een schat van een kind
- b die kast van een woning
- c zo'n reus van een hond

Schematisch kan deze constructie als volgt voorgesteld worden:

- (3) [Det – N₁ – van – (een) N₂] | N₂ die in buitengewone mate kenmerkende eigenschappen vertoont van N₁ (subjectief-evaluerend)

De *schat-van-een-kind*-constructie illustreert fraai de geleidelijkheid van de overgang tussen wat traditioneel enerzijds idiomen worden genoemd, en anderzijds grammaticale constructies. Niemand bestrijdt dat (3) tot de grammatica behoort, maar het verschilt niet kwalitatief van idiomen als in (1): het is een conventionele verbinding van een bepaalde uitdrukkingvorm met een bepaalde betekenis; er is alleen *minder* lexicaal materiaal gefixeerd in dit patroon dan in de meeste gevallen in (1). Daar hadden we ook al van gezien dat die zelf verschillende graden van verhouding tussen vaste en variabele onderdelen bevatten (met zoiets als *Geef mijn portie maar aan Fikkie* als een limietgeval van volledige gefixeerdheid); de *schat-van-een-kind*-constructie gaat op deze schaal dus alleen maar iets verder in de richting van grotere abstractie.

Het enige verplichte element in (3) dat volledig gespecificeerd is, is *van*. Het element dat vervolgens de minste variatie toestaat is wat er onmiddellijk op *van* volgt: dat moet *een* zijn, òf afwezig, maar dat laatste kan alleen als N₂ (en dan ook N₁) meervoudig is (*Het zijn zulke schatten van kinderen*). Deze eigenschap heeft dit onderdeel van de constructie gemeen met het algemene patroon voor onbepaalde nomina, waarmee het dan ook een ouder-kind-relatie heeft: we zeggen dat het deze eigenschap “erft” van het algemenere patroon. Constructies en hun onderdelen *hoeven* geen ervingsrelaties met andere constructies te onderhouden, maar dat komt wel vaak voor, zoals we zullen zien; op de achtergrond daarvan kom ik dan ook nog terug.

2 Ook te vinden op de DBNL: <http://www.dbnl.org/tekst/paar001scha01/>. Zie ook Everaert (1992). Voor een vergelijking met andere Germaanse talen en met Romaanse talen, zie Foolen (2004).

De invulling van andere variabelen is ook aan beperkingen onderhevig, waarbij sommige specifiek zijn dan andere. Er kunnen verschillende determinatoren op de eerste plaats staan, zoals (2) demonstreert, maar de meest neutrale gevallen *de* en *het* juist niet, wat samenhangt met het subjectieve, emotionele karakter van de betekenis van het geheel: de constructie erft dus relevante eigenschappen van algemenere patronen, *behalve* als ze in strijd zijn met de specificatie van de concretere constructie zelf.³

Voor wat er in N_1 kan staan geeft Paardekooper een alfabetische opsomming (*adder, ..., zaal*), waarbij hij aantekent dat de leden ervan “*in* dit paradigma als betekenis een ‘buitengewone eigenschap’ gemeen” hebben, wederom iets dat samenhangt met de subjectieve, evaluerende functie van het geheel. Er zijn ook analogische uitbreidingen van het sjabloon mogelijk met behoud van het specifieke semantische karakter, waarvan niet aannemelijk is dat ze al opgeslagen zijn, bijvoorbeeld *Dat zul je wel een fossiel van een opmerking vinden*.

Voor N_2 gelden de minste beperkingen. Paardekooper geeft hier geen opsomming, maar alleen een zekere inperking: stofnamen zijn uitgesloten (*zand, klei, melk*), evenals meer-voudige eigennamen die in zinsverband altijd met *de* gecombineerd worden (*de Pyreneeën*); semantisch gezien moet het om telbare zaken gaan. Een extra bijzonderheid is nog dat de mogelijke invullingen van Det , N_1 en N_2 van elkaar afhankelijk zijn, met name: de beide nomina moeten overeenkomen in getal (**een schat van kinderen*). Een andere idiosyncratische syntactische eigenschap van het patroon is dat N_2 en niet N_1 in grammaticaal geslacht overeenkomt met een betrekkelijk voornaamwoord: het is *Een schat van een kind dat overdag heel weinig slaapt maar heel veel licht* en niet **Een schat van een kind die....* Dit fenomeen is niet voorspelbaar op grond van de eigenschappen van het algemene patroon waarmee (3) overeenkomt (*X-van-Y*), maar wel in overeenstemming met het feit dat het hele patroon een soort N_2 aanduidt, zoals aangegeven in de semantische beschrijving van (3).

Merk op dat de constructie *productief* is. Elk nieuw woord dat voldoet aan het criterium van telbaarheid, kan ingevuld worden op de plaats van N_2 . Ook de verzameling elementen in N_1 kan enigszins uitgebreid worden (mits het gekozen element een evalueerbare buitengewone eigenschap aan kan duiden) – we zouden dit deel van de constructie “semi-productief” kunnen noemen, net zoals diverse morfologische categorieën (Booij 2002). Dat impliceert dat we de notie “productiviteit” los moeten koppelen van de notie “algemene regel”. Sommige specifieke, idiomatische patronen zijn niet alleen maar uitzonderingen op de algemene regels, maar zelf een bron van nieuwe uitdrukkingen, en dat kunnen er in principe onbepaald veel zijn.

Een patroon als in (3) maakt dus deel uit van de taalkennis van iemand die Nederlands als moedertaal geleerd heeft; het ligt opgeslagen als een patroon waarmee (in principe onbepaald veel) uitingen herkend en geproduceerd kunnen worden. Bepaalde veelgebruikte specifieke gevallen als *schat van een kind*, *boom van een kerel*, en *kast van een huis* zijn ongetwijfeld zelf ook opgeslagen, maar de minder specifieke idiomatische formule in (3) eveneens. De genoemde meer concrete gevallen erven eigenschappen van (3), en dat vertoont bovendien productiviteit. De algemenere constructie erft zelf weer eigenschappen van nog algemenere patronen die ook overeenkomsten specificeren met andere woord-

3 Dit idee is dan ook in wezen hetzelfde als dat van ‘lexicale redundantieregels’ in Jackendoff (1975), zij het dat die beperkt zijn tot woordvorming. Zie verder paragraaf 2.3.3.

groepen (waaronder automatisch ook gevallen als *de speelgoedbeer van een jongetje*), voor zover de eigenschappen van het concretere patroon daar niet mee in strijd zijn.

2.3.2 *Zich een weg banen*

Een ander voorbeeld is de *weg*-constructie (Verhagen 2003), die ten grondslag ligt aan zinnen als in (4):

- (4) a Hij baande zich een weg naar buiten.
- b Zo blufte zij zich een weg uit Auschwitz.
- c We zappen ons een weg door het leven.

Ook hier hebben we te maken met een tamelijk abstract patroon, dat toch geheel als een constructioneel idioom is te karakteriseren. Een schematische weergave is (5):

(5) [NP – REFL _[kort] – een weg – V – PP/Adv]	NP creëert een weg en legt die af
–d.m.v. activiteit V– in een domein
gespecificeerd in PP/Adv |
|--|--|

De constructie is productief. De variabelen V en PP/Adv kunnen iedere waarde aannemen die compatibel is met de betekenis van de constructie. Maar het werkwoord *banen* is bijzonder omdat het alleen in de combinatie met (*een*) *weg* voorkomt, en de betekenis ervan niet te omschrijven is zonder naar een patroon als (5) te verwijzen; bovendien is *banen* verantwoordelijk voor meer dan de helft van de gebruiksgevallen van (5). Ook het complete, specifiekere patroon *zich een weg banen* is dus opgeslagen, als prototype van (5), waarvan het dan ook alle eigenschappen erft. *Banen* komt daarnaast alleen nog voor in een andere combinatie met *weg*: *de weg banen voor IETS/IEMAND*, zoals in (6):

- (6) Zo baande hij de weg voor een compromis.

Deze twee patronen waarin *banen* als ‘default’-werkwoord optreedt zijn uiteraard verwant. Ze delen vormelijke en daaraan gerelateerde semantische eigenschappen (met name het aspect van het verwijderen van een of andere hindernis). Toch zijn ze niet van een ander abstracter patroon afgeleid. Als er een algemeen patroon bestond van het type *banen* [_{NP} ^{DET} *weg*], dan zouden ook uitdrukkingen moeten voorkomen als **Hij baande zich de weg naar buiten*, maar dat is niet zo (anders dan in het Duits; Verhagen 2003:344/5). Kortom, beide specifieke templatens zijn ieder apart opgeslagen, maar met een bepaalde redundantie: de combinatie *banen*+*weg* correspondeert in beide gevallen met dezelfde semantische componenten van de constructies.

Een dergelijke situatie is niet ongewoon. Een ander patroon waarmee (5) eigenschappen deelt zonder dat er een abstracter patroon is waarvan beide afleidbaar zijn, is te zien in gevallen als de volgende (Verhagen 2003:341):

- (7) Hij vocht zich naar buiten.
- (8) Hij worstelde zich door het artikel.
- (9) Hij bewoog zich voorzichtig in de richting van de uitgang.

Zoals uit de voorbeelden blijkt, staat dit reflexieve patroon bijvoorbeeld wel een lezing *toe* waarin een hindernis wordt verwijderd, maar is die niet verplicht (getuige (9)), anders dan in gevallen van de *weg*-constructie (5).

Er zijn ook overeenkomsten tussen de reflexieve *weg*-constructie en andere ditransitieve zinnen, zoals de volgende:

- (10) Het hart klopt hem in de keel.
- (11) Ze hebben me op de vingers getikt.

Immers, het reflexieve element in (5) functioneert als een possessieve datief (merk op dat de Engelse pendant van de *weg*-constructie een possessief pronomen heeft: *to make one's way*), en de pronomina in (10) en (11) zijn dat ook. Zoals Hüning (2003:151-153) vaststelt, is dit echter, anders dan in het Duits, geen productieve constructie in het standaard-Nederlands; er zijn geen zinnen te vormen zoals (12):

- (12) *Ik heb me het been gebroken.

Kortom, er zijn wel een aantal (vrij veel zelfs) idiomatische gevallen met possessieve datieven in het Nederlands, maar ze zijn stuk voor stuk apart opgeslagen, zonder dat het patroon dat erover generaliseert zelf een productief templaat van de taal is: het standaard-Nederlands kent geen algemene possessieve-datief-constructie. Wat hier dus wederom blijkt, net als bij de *schat-van-een-kind*-constructie, is dat abstractheid en productiviteit onafhankelijke eigenschappen zijn. Abstracte generalisaties (zoals het algemene patroon van de possessieve datief) hoeven niet productief te zijn, maar een concreter patroon als de *weg*-constructie is het wel. Al met al impliceert dit een verdere vrij forse wijziging van het gangbare beeld van algemene patronen en specifieke items: sommige van die laatste zijn wat productiviteit betreft niet te onderscheiden van regels, sommige van de eerste zijn niet meer dan een verzameling van specifieke, individuele gevallen.

2.3.3 *Ver-kwisten*

De organisatie van een syntactische constructie als de *weg*-constructie (met een hiërarchie van apart opgeslagen, onherleidbare gevallen zoals *banen*, en iets meer algemene productieve patronen) lijkt sterk op de organisatie van morfologische categorieën. Die zijn inderdaad in dezelfde termen te beschrijven. Als voorbeeld neem ik hier wat ik voor het gemak noem de *ver-kwisten*-constructie (De Vries 1975). Voorbeelden ervan zijn:

- (13) Hij heeft de hele middag verslapen
- (14) Ze hebben hun tijd verpraat
- (15) Hij vergokte zijn erfenis

Ook dit is een enigszins abstract patroon, dat net als de *weg*-constructie (5) een constructieel idioom vormt.⁴ Een schematische weergave ervan is (16):

4 Het is in dit verband interessant om op te merken dat de Engelse pendant van de Nederlandse constructie (16) de zgn. *time-away*-constructie is (vgl. Verhagen 2002:430-434), een evident syntactisch templaat.

- (16) [NP₁ – [ver[V]] – NP₂] | NP₁ verbruikt NP₂ (iets waardevols) geheel, in een activiteit aangeduid door V (negatief evaluerend)

Enkele gevallen ervan zijn *verdoen*, *verdromen*, *verlummelen*, *verslapen*, *verkleisen*, *verlullen*, *verpraten*, *verdobbelen*, *vergokken*, *verroken*, *verschieten*, *versnoepen*, *verspelen*, *verzuipen*. In elk van deze gevallen is dezelfde constructievorm met dezelfde betekenis te herkennen. En dit patroon is ook een basis voor nieuwe combinaties, zoals het “verbellen” van het beltegoed van een mobiele telefoon.

Daarnaast zijn er echter ook specifieke invullingen van V in (16) die, net zoals *banen* in (5), uitsluitend in deze combinatie voorkomen: *verkwanselen*, *verkwisten* en *verspillen* (er zijn geen zelfstandige *werkwoorden kwanselen*, *kwisten* en *spillen*). Het kan dus niet anders of deze gevallen zijn apart opgeslagen;⁵ desalniettemin erven ze eigenschappen van de algemene constructie, en net als *banen* in (5) maken ze het mogelijk de betekenis van de constructie te realiseren zonder een actie te hoeven specificeren waarvan het verkwisten het gevolg is.

De representatie in (16) geeft tegelijk informatie over de interne bouw van een woord (morfologisch) en over de bouw van een woordgroep (syntactisch). Dit levert duidelijk de meest directe beschrijving van de onderhavige constructie op, maar we zouden ons af kunnen vragen of het ook per se nodig is. In principe zouden we ook een apart puur-syntactisch patroon voor transitieve werkwoordgroepen kunnen postuleren, en daarnaast een morfologisch patroon dat bepaalde transitieve werkwoorden verantwoordt. Booij (te versch.) toont echter aan dat er syntactische processen zijn die naar de interne structuur van woorden *moeten* verwijzen. Een voorbeeld daarvan is de Nederlandse constructie *met POSS X-en*, waar op de plaats van X o.a. telwoorden kunnen voorkomen (*We komen met ons drieën*). Telwoorden kunnen in het Nederlands in het meervoud voorkomen, waarbij de keuze tussen *-s* en *-en* algemene (fonologische) regels volgt, waardoor *zeven* in het meervoud *zevens* luidt (*Ik had drie zevens op m'n rapport*). In de bovengenoemde uitdrukking treedt echter niet dit regelmatige meervoud op, maar *-en*: *met ons zevenen*. We kunnen dus niet volstaan met te zeggen dat er een telwoord met het kenmerk ‘meervoud’ (zonder dat de interne woordstructuur zichtbaar is) in de constructie optreedt: de morfologische en de syntactische structuur zijn van elkaar afhankelijk.⁶ Gegeven dat in ieder geval sommige morfologische en syntactische constructies met elkaar verweven zijn, is de aanname van de representatie in (16), zonder opsplitsing in een deel voor het woordniveau in het lexicon en een voor het woordgroepniveau in de syntaxis, niet alleen onproblematisch, maar ook te prefereren omdat die het eenvoudigst en meest transparant is.

- 5 Overigens net zoals andere ‘gevestigde’ verbindingen zoals *verdoen* en *vergokken* bij dit patroon, of *kast van een huis* bij de *schat-van-een-kind*-constructie (eind van par. 2.3.1). Dit is in feite een algemeen voorkomende situatie, die we ook bij de nog te behandelen constructies zullen tegenkomen: dat een specifiek patroon in overeenstemming is met een algemeen patroon, en dus in principe afgeleid *kan* worden van dat laatste, wil nog niet zeggen dat dat ook zou *moeten*. Dat zou een typisch geval zijn van de ‘rule/list fallacy’ (Langacker 1988). Op de achtergrond hiervan kom ik terug in het theoretische deel van dit artikel, m.n. par. 3.4.
- 6 Een ander verschijnsel dat fraai demonstreert dat (complexe) woorden en syntactische patronen niet tot gescheiden componenten behoren zijn de in het Nederlands veel voorkomende scheidbaar-samengestelde werkwoorden, van het type *opbellen* en *afwassen*. Zie Booij (2002:320-325) en vooral Blom (2005, i.h.b. hfdst. 8).

2.3.4 *Vissen zijn*

Een nog wat schematischer geval dan de *weg*-constructie is de zogeheten absentief in het Nederlands (De Groot 1995, 2000). Enkele voorbeelden:

- (17) a Jan is vissen.
b Marie is een brief posten.
c Ik ben boodschappen doen.

Het patroon in kwestie kan grofweg weergegeven worden als in (18):

- (18) [NP – *zijn* – VP_{INF}] | NP is tijdelijk afwezig omdat NP bezig is met activiteit VP

Voor details, o.a. wat de paradigma's voor NP en de infinitiefgroep betreft, verwijs ik naar de artikelen van De Groot. Ook in dit geval is er verwantschap met andere constructies zonder dat ze herleidbaar zijn tot eenzelfde abstracte constructie. Weliswaar lijkt de absentief overeen te komen met de progressieve *aan-het*-infinitief-constructie (voor een analyse daarvan in een constructioneel kader, zie Booij 2004), maar met name de semantische verschillen zijn vrij groot. Om te beginnen natuurlijk op het voor de absentief kenmerkende punt van afwezigheid, dat ontbreekt bij de progressief. Maar ook op subtielere punten zijn er verschillen. Zo impliceert de absentief niet dat de referent van de NP de activiteit op het moment van spreken daadwerkelijk aan het uitvoeren is: (17)a is ook goed te gebruiken als Jan net op de fiets is gestapt, terwijl *Jan is aan het vissen* aangeeft dat de vis-activiteit nu plaatsvindt. Beide constructies geven wel een proces met een zekere duur aan, maar een verschil is dan toch ook weer dat die in het geval van de absentief uitdrukkelijk begrensd is: *Hij is trainen* impliceert een relatief korte, eenmalige trainingsactiviteit, terwijl *Hij is aan het trainen* heel goed kan slaan op een heel trainingsprogramma (b.v. voor de marathon) waarvan de duur onbepaald is.

Sterkere semantische overeenkomst is er met een andere constructie: NP-*zijn-uit*-infinitief (*Jan is uit vissen*, *Ze zijn uit eten*; vgl. Haeseryn e.a. 1997:1033-1035). Het paradigma voor de infinitief is hier beperkter dan in de absentief (de infinitief moet een recreatieve activiteit aanduiden, en transitieve werkwoordgroepen lijken niet mogelijk; Haeseryn e.a. 1997:1055/6), maar alle eigenschappen van de absentief zijn ook op dit patroon van toepassing. Wellicht is het goed te beschouwen als een 'blend' van de absentief en de uitdrukking *uit zijn*, met erving van de eigenschappen van deze beide ouders in het taxonomische netwerk van constructies.

2.3.5 *Hoe komt de zee zo zout?*

Een duidelijk voorbeeld van zo'n gemengde constructie is *Hoe kom---X-zo-Y?*, geïllustreerd in (19):

- (19) a Hoe kom je zo gek?
b Hoe komt de post administratiekosten zo hoog?

Het werkwoord *komen* vervult hierin een copula-functie (Sassen 1978): het verbindt immers een subject met een nominaal predikaat. Maar *komen* is niet in algemene zin een

koppelwerkwoord van het Nederlands. Het komt wel eens in andere verbanden voor met een copula-functie, zoals in *Annie komt morgen vrij*, *Het gebouw kwam gereed in juni*, maar dat zijn specifieke verbindingen (*vrij komen* heeft, anders dan *vrij worden*, de specifieke betekenis “uit gevangenschap” en laat nauwelijks verdere modificatie toe). Behalve in verbindingen met andere woorden treedt het dus ook op in het bovengenoemde specifieke templaet. Dit impliceert dat copula-constructies niet afdoende beschreven kunnen worden als projecties van leden van een onafhankelijk geïdentificeerde (abstracte) woordsoort koppelwerkwoorden. Integendeel, koppelwerkwoorden zijn kennelijk niets anders dan die elementen die de werkwoordpositie vullen in gevallen van nominale-predikaat-constructies, inclusief gevallen van diverse concretere templatens in het netwerk van die constructies.

Er zijn bij (19) geen analoge beweerende zinnen te vormen (**Daardoor/Op die manier kwam hij zo gek*). Het templaet *Hoe kom—X-zo-Y?* is wel een lid van de familie van copula-constructies, en deelt eigenschappen met andere leden (geërfd van algemenere templatens), maar het is wel degelijk apart als eenheid van vorm en functie opgeslagen. Tegelijk is hetzelfde templaet ook lid van andere families, waar in het bijzonder ook vragen van het type *Hoe komt het dat...?* toe behoren. Eén bijzondere eigenschap die het daarmee deelt is dat het element *Hoe* niet naar een wijze vraagt, maar naar een oorzaak: *Hoe-komt*-vragen zijn vragen naar een verklaring. Apart voor het onderhavige templaet is wel dat het een zekere verbazing uitdrukt; aan de vorm-kant hangt dat samen met het vrijwel verplichte karakter van het element *zo*.⁷ Het wordt eentonig, maar ook hier geldt dus weer: er is duidelijk sprake van overlap tussen verschillende *Hoe-komt*-constructies, maar de generalisatie daarover heeft niet zelf de status van een productieve regel: een vraag van het type **Hoe komt de begroting dit jaar lager?* (vgl. *Hoe komt het dat de begroting dit jaar lager is?*) kan niet gevormd worden.

De *Hoe kom—X-zo-Y?*-constructie is dus, als onderdeel van iemands kennis van het Nederlands, een ‘blend’ van verschillende algemenere constructies: in ieder geval de copula-constructie en de *Hoe kom—vraag*-constructie.⁸

Ook voor dit patroon geldt weer dat het zelf behoorlijk productief is, d.w.z. te combineren met in principe vrij te kiezen waarden voor de variabelen X en Y (mits passend bij de betekenis van de constructie), getuige voorbeelden als (20) en (21):

- (20) Hoe komen diepvriesdoperwtjes toch zo gifgroen.
- (21) Hoe komen de tassen van de postbode zo stampvol?

De constructie heeft zich kennelijk zelfs zozeer als een eenheid verzelfstandigd, dat de plaats van Y ook ingenomen kan worden door een niet-adjectivische woordgroep die in het algemeen geen modificatie met *zo* toestaat:

- (22) Hoe kom ik zo zonder rem?
- (23) Hoe kom je zo bij die gedachte?

7 In analogisch gevormde gevallen zonder *zo* wordt de functie ervan overgenomen door andere emphatische en deiktische elementen: *Hoe komt die deur nou alwéér open?*

8 Een dergelijke vermenging van templatens treedt ook ad hoc op: *Hoe kwamen de distributiebedrijven zo in de rode cijfers terecht?*

2.3.6 *Schuim niezen*

Alle tot nu toe besproken gevallen hebben relatief weinig (vergeleken met idiomen), maar wel enige lexicaal gefixeerde elementen. In feite is zo'n situatie tamelijk gewoon; ook klasieke constructies als passief (*worden, door*) en causatief (*laten of doen*) worden gekenmerkt door enkele specifieke elementen. Een constructioneel patroon dat uitsluitend uit variabelen bestaat doet zich voor in (24), de Nederlandse pendant van een inmiddels beroemd voorbeeld van Goldberg:

(24) Ze niesde het schuim van de cappuccino.

Waar komt het (verplichte) betekenis-aspect vandaan dat het schuim invloed van het niezen onderging en daardoor van plaats veranderde? Niet van het werkwoord zelf, want *niezen* is een intransitief werkwoord; het moet dus wel van de constructie komen. Het voorzetsel *van* is hierbij wel van belang, maar vooral omdat het de mogelijkheid biedt je een bepaald soort pad (waarlangs de beweging plaats vond) voor te stellen, niet omdat het woordje zelf vereist zou zijn (zoals in de *schat-van-een-kind*-constructie). De volgende zinnen zijn voorbeelden van dezelfde verplaatsingsconstructie (waarbij het in het tweede geval om figuurlijke verplaatsing gaat):

(25) De loods praatte het schip de haven uit.

(26) De recensenten schreven het boek regelrecht de top-10 in.

Schematisch is de constructie als volgt weer te geven:

(27) [NP₁ – V – NP₂ – PP/Adv] | NP₁ veroorzaakt d.m.v. activiteit V dat NP₂ een traject aflegt gespecificeerd in PP/Adv

Het ligt natuurlijk voor de hand dat er bij dit soort constructies vaak werkwoorden gebruikt worden die in hun eigen betekenis al een proces dat verplaatsing veroorzaakt aanduiden, zoals in *Ze stuurde hem naar de bakker*, *Hij schoof het brood in de oven*, en dergelijke. Maar dat is dus niet per se noodzakelijk, zodat ook deze constructie (net als de copula-constructie) niet afdoende beschreven kan worden als de projectie van een werkwoord met een bepaalde betekenis.

De verplaatsingsconstructie is duidelijk verwant aan de resultatief-constructie zoals die zich voordoet in (28):⁹

(28) De loods praatte zijn keel schor.

9 In de Nederlandse grammaticale traditie is de aparte status van gevallen van dit type tot op zekere hoogte reeds langer onderkend, blijkens een bijzondere ontleding als “bepaling van gesteldheid tengevolge van de handeling” of “resultatieve werkwoordsbepaling” (Haeseryn e.a. 1997:1187/8). Goldberg & Jackendoff (2004) bevat een uitvoerige analyse van Engelse resultatieven als een familie van constructies; ik heb de indruk dat toepassing van hun gedachtengang op het Nederlands eveneens tot de conclusie zou leiden dat er een aantal verschillende subgroepen is.

Ook hier kan natuurlijk weer de vraag gesteld worden wat precies de aard van de verwantschap is: zijn de constructies wellicht herleidbaar tot één algemeen abstract patroon, of zijn de verschillen daarvoor toch weer te groot? Ik ga daar voor dit geval nu niet verder op in.

Het is met name deze stap die concreet duidelijk maakt wat Jackendoff in het aan het begin geciteerde fragment bedoelt met het perspectief om “core rules of phrase structure for a language as maximally underspecified constructional idioms” te zien (door Langacker in 1987 reeds naar voren gebracht). Als algemene patronen zoals (27), samen met andere ietwat specifiekere patronen, eenzelfde status hebben als lexicale items, dan ligt het voor de hand om bijvoorbeeld ook [NP–V–NP] en [NP–Predikaat] als constructies te zien, en wel maximaal abstracte.¹⁰ Of zoiets als de transitieve constructie alleen een generalisatie is over diverse subgroepen, of dat het ook zelf een productieve grondslag voor de vorming van nieuwe uitdrukkingen is, is daarbij natuurlijk een open vraag.

2.4 *Recapitulatie*

De behandeling van een aantal constructies in deze paragraaf illustreert een aantal belangrijke gedachten die de verschillende scholen binnen de constructionele benadering met elkaar delen. Ik vat ze hier nog eens in algemene termen samen.

- Er is geen kwalitatief verschil tussen woorden, idiomen en grammaticale (morfologische en syntactische) regels. Er is een continuüm van volkomen unieke naar volkomen regelmatige grammaticale verschijnselen met allerlei partieel regelmatige ertussenin, die echter allemaal op dezelfde manier weer te geven zijn: als constructies.
- Voor de invulling van variabelen gelden vaak constructiespecifieke beperkingen; paradigma's kunnen bestaan uit 1 of 2 gefixeerde elementen, maar ook min of meer open klassen definiëren, en van alles daartussenin.
- Specifieke patronen die eigenschappen met elkaar delen, zijn kinderen van een algemener patroon waarvan ze eigenschappen erven voorzover die niet in strijd zijn met de eigen specifieke eigenschappen; die wat algemenere patronen erven (*mutatis mutandis*) eigenschappen van nog algemenere, etc., zodat constructies met elkaar verbonden zijn in een taxonomisch netwerk.
- Algemene patronen zijn echter niet per se productief; een specifiek patroon kan productief zijn (grondslag voor de vorming van onbepaald veel nieuwe uitdrukkingen) zonder dat een algemener patroon waarvan het eigenschappen erft (b.v. de possessieve datief), ook productief is.
- Als gevolg daarvan kunnen verschillende constructies aan elkaar verwant zijn (tot dezelfde familie behoren), zonder dat hun eigenschappen (overeenkomsten en verschillen) voorspelbaar zijn.
- Constructies hebben in het algemeen meerdere ouders in het netwerk (voor elk niet-constructiespecifiek woord, voor subpatronen, soms voor het hele patroon).

¹⁰ In wezen is dit ook de opvatting van Paardekooper, die evenmin een kwalitatief onderscheid maakt tussen lexicaal meer specifieke en algemene patronen. Andere voorlopers van de constructiegrammatica, met name in het Duitse taalgebied, zijn beoefenaren van de ‘fraseologie’ (Fleischer 1982; zie ook Kuiper 2004). Of die eveneens het strikte onderscheid tussen lexicon en grammatica opheffen, is echter niet zo duidelijk.

- Een specifiek geval kan kind zijn van een algemener patroon (en daar dus structuur- en betekeniskenmerken van erven) zonder dat het de output is van de combinatie van het algemenere patroon en een ander element als input (*banen* in de *weg*-constructie, *verkwanselen*).

3 Constructiegrammatica, cognitieve taalkunde en de 'usage-based approach'

Constructioneel onderzoek stelt nogal wat gangbare ideeën over de organisatie van de grammatica in een ander daglicht. Unieke eigenschappen lijken, paradoxaal geformuleerd, eerder regel dan uitzondering; aan verwante constructies ligt vaak *niet* een gemeenschappelijke regel ten grondslag; productiviteit is niet voorbehouden aan algemene regels. Aan de andere kant heerst er ook weer geen totale willekeur; veel constructies vertonen toch ook veel overeenkomstige eigenschappen. Idiomen zoals die in (1) vertonen veel overeenkomsten in structuur, en hetzelfde geldt voor diverse abstractere constructies. Dit vraagt om theoretisch begrip van de organisatie van een constructicon. Immers, als elk patroon geheel los van de rest geleerd en opgeslagen wordt, zouden we dan niet mogen verwachten dat elk patroon z'n eigen structuur kan hebben, met bijv. telkens het werkwoord op een andere plaats?

Vanaf het begin zijn hierover overwegingen naar voren gebracht, maar vooral de laatste jaren is er een visie ontstaan waarin de betrekkelijk maar niet volledig losse organisatie van een constructionele grammatica gefundeerd kan worden.

3.1 Cognitieve categorieën en de organisatie van het geheugen

Binnen de cognitieve taalkunde heeft de grammatica vanaf het begin een constructioneel karakter gehad. Dat is geen toeval. Uitgangspunt van theorievorming in de cognitieve taalkunde is dat er zo weinig mogelijk specifiek talige cognitieve vermogens worden aangenomen; regelmatigheden van taal en taalgebruik zijn gebaseerd op algemenere cognitieve vermogens, die zich manifesteren in meerdere domeinen. Een van de meest duidelijke relevante vermogens in dit verband is dat van categorisatie: het vermogen om verschijnselen en ervaringen in categorieën in te delen, waarbij van verschillen geabstraheerd wordt. De in de psychologie (Eleanor Rosch) ontwikkelde prototype-benadering van categorisatie vormde de basis van een zeer vruchtbaar semantisch onderzoekprogramma, in eerste instantie vooral met betrekking tot de betekenis van woorden (lexicale semantiek; Geeraerts 1989), en die van specifieke grammaticale elementen als voorzetsels en hulpwerkwoorden. Betekenissen blijken bij nauwkeurige analyse georganiseerd te zijn in netwerken van enerzijds meer en minder prototypische, en anderzijds meer en minder schematische, conceptuele categorieën. Volgens de cognitieve opvatting is er in het lexicon dan ook meer structuur te vinden dan de traditionele lijst-opvatting doet vermoeden.

De netwerkbenadering van de constructiegrammatica sluit hier naadloos bij aan. De netwerk-relaties manifesteren zich in het geval van grammaticale constructies niet alleen semantisch, maar ook (in enige mate) in overeenkomsten en verschillen in vorm; het gaat echter om dezelfde categorisatieverbanden; een additioneel cognitief vermogen hoeft er niet voor aangenomen te worden. Een constructionele benadering van de grammatica is daar-

door inherent aan het algemene cognitief-taalkundige kader: Lakoff (1987) incorporeerde de benadering van zijn Berkeley-collega's Fillmore en Kay, en Langacker (1987) ontwikkelde zijn eigen versie onder de naam "cognitieve grammatica" (allen overigens met expliciete onderkenning van de sterke overeenkomsten). Andersom geldt niet dat een constructionele aanpak van de grammatica ook een cognitief-taalkundig gezichtspunt impliceert. De relatie is asymmetrisch, de implicatie is eenzijdig: cognitieve taalkundigen benaderen, gezien hun algemene uitgangspunten, de grammatica so wie so constructioneel, maar niet alle constructiegrammatici behoren tot de cognitieve taalkunde (zie ook par. 4.2).

Een belangrijk ander begrip dat – eveneens reeds in de eerste grammaticale studies binnen de cognitieve taalkunde – een rol speelde bij de verklaring van samenhang tussen constructies was dat van motivatie, i.h.b. de gemotiveerdheid van structuur. Een taalsysteem is enerzijds effectiever naarmate er meer onderscheiden uitdrukkingsmogelijkheden voor onderscheiden communicatieve doelen zijn, maar anderzijds effectiever en efficiënter naarmate uitdrukkingsvormen meer *gemotiveerd* zijn, d.w.z. dat inhoudelijke overeenkomsten corresponderen met formele (Haiman 1985; Lakoff 1987:537-540; zie Goldberg 1995, hfdst. 3, voor een omvattend overzicht). Bovendien is het goedkoper om een nieuw element in het geheugen op te nemen naarmate het meer lijkt op wat er al aanwezig is, en de kans op effectieve communicatie bij gebruik ervan (herkenning van het signaal door ontvangers) wordt er ook door vergroot. Op grond hiervan valt te verwachten dat constructies allerlei eigenschappen met elkaar zullen delen, en dus zeker niet dat elke constructie in willekeurige opzichten van elke andere afwijkt. Aan de andere kant is dit een kwestie van kosten en baten: unieke eigenschappen zijn niet uitgesloten, maar hoe meer er daarvan aanwezig zijn in één constructie, hoe kostbaarder het leren en de opslag daarvan zullen zijn.

Nu zijn er inderdaad uitdrukkingen met een structuur die duidelijk niet verantwoord wordt door algemene regels voor de bouw van zinnen. Bijvoorbeeld:

(29)	a	[N–die/dat–NP–zijn]:	Stommeling die/dat ik ben.
	b	[Hoe X–er, hoe Y–er]:	Hoe verliefder, hoe gezonder.
	c	[Lang leve NP!]:	Lang leve <i>Nederlandse Taalkunde!</i>
	d	[N is dat...]:	Probleem/Feit is dat ...
	e	[Zijn NP (PRT)–X]:	Ben je ((nou) helemaal) betoeterd!
	f	[Negatie–zin, laat staan X]:	Ze hebben geen gevoel voor elkaar, laat staan voor dieren.

Deze constructies worden niet of nauwelijks ondersteund door de structuur van andere onderdelen van de taal, en ze zijn dus kostbaarder. Maar gestructureerde uitdrukkingen *hoeven* in ieder geval duidelijk niet in overeenstemming te zijn met de algemene patronen van een taal. Die algemene patronen vallen dus niet samen met de basis voor productie en ontleding van taalbouwsels. Dat maakt het aantrekkelijk om ze daadwerkelijk te beschouwen als niets anders dan generalisaties over veel (maar niet per se alle) concrete opgeslagen patronen; ze formuleren, en dragen bij tot, de samenhang tussen verschillende constructies, die mede daardoor niet een ongestructureerde lijst vormen maar een soort netwerk, met allerlei overlap in vorm en betekenis tussen de constructies.

3.2 Taalverwerving

De laatste jaren heeft met name onderzoek naar taalverwerving veel bijgedragen aan verder theoretisch begrip van de organisatie van een constructicon. De conceptuele basis ervoor werd eigenlijk al gelegd in een artikel van (ere wie ere toekomt: wederom) Langacker: "A usage-based model" (1988). Uitgangspunt is het reeds genoemde idee dat eenheden van vormen en betekenissen ontstaan op grond van het algemene cognitieve vermogen tot categorisatie. Langacker stelt dat de vorming van die eenheden gebaseerd is op de perceptie van overeenkomsten en verschillen tussen *gebruiksgevallen* van taal (intentioneel geproduceerd geluid dat iets betekent). Mensen wijzen specifieke ervaringen nu eenmaal voortdurend toe aan categorieën (ten behoeve van interpretatie en actie), op grond van waargenomen overeenkomsten met andere gevallen, en dat doen ze dus ook met linguïstische 'usage-events'. De waarneming van overeenkomsten impliceert de constructie (of bevestiging) van een categorie (met als inhoud de gepercipieerde overeenkomsten tussen de gebruiksgevallen), en van abstractie (nl. van gepercipieerde verschillen). Reeksen gebruiksgevallen die veel overeenkomsten vertonen, en ook nog een hoge mate van saillantie en/of frequentie, vormen de grondslag voor stevig verankerde prototypen van een categorie. Andere gebruiksgevallen, in meer speciale contexten, vormen de basis voor de vorming van meer perifere subcategorieën, die minder eigenschappen delen met het centrale prototype, maar wel enige; het resultaat van dat alles is een netwerk van meer algemene en meer bijzondere (sub)categorieën.

Dit algemene idee is bijzonder nuttig gebleken in het werk op het gebied van taalverwerving van Tomasello en zijn medewerkers. In een reeks van studies in de jaren '90 naar de verwerving van argumentstructuur laten Tomasello c.s. zien dat die verwerving begint met het leren van concrete templatens met een specifieke functie, en dat kennis van algemenere regels geleidelijk aan opgebouwd wordt, op basis van toenemende ervaring met en variatie in de geleerde concrete patronen.

Nemen we bijvoorbeeld het passief in het Engels (Brooks & Tomasello 1999). Vanaf ongeveer 2 jaar oud zijn kinderen goed in staat om vlot het gebruik van allerlei passieve uitdrukkingen te leren, b.v. met het niet-bestaande werkwoord *tam* (*Ernie is being tammed*). Ze blijken goed in staat op te pikken dat dit patroon alleen passend is als een gebeurtenis vanuit het perspectief van een Patiëns beschreven moet worden, in tegenstelling tot een patroon van het type *Bert is meeking Ernie* (ander niet-bestaand werkwoord), waarvan ze blijken hun reacties en hun eigen gebruik beseffen dat het past bij een Agensperspectief. Maar betekent dit nu ook dat kinderen het systematische verband tussen passief en actief door hebben? Tomasello betoogt dat deze conclusie pas gerechtvaardigd is als kinderen die relatie zelf *productief* aanwenden, d.w.z. (bijvoorbeeld) *being meeked* zeggen als de situatie daarom vraagt terwijl ze *meek* alleen nog maar in een actieve zin tegen zijn gekomen. Door dit criterium voorkomt Tomasello dus voorbarige redeneringen van het type: "Het kind heeft de passiefregel verworven, want het gebruikt passieve zinnen adequaat". Het blijkt dat evidentie voor verwerving van een algemenere regel pas minstens een half jaar later aan te treffen is dan het eerste gebruik van uitingen die er als passief uitzien.

De conclusie is dan ook dat kinderen de losse gevallen van passieve constructies die ze aangeboden krijgen (*being tammed*) eerst als één symbolisch geheel leren – een vorm met een bepaalde functie – dus als een soort idioom. Door het gebruik daarvan te imiteren

zijn ze goed in staat in voorkomende gevallen hun communicatieve doelen te bereiken –ze hebben een behoorlijk goed idee van het soort situatie waar *being tammed* bij past. Pas wanneer ze een veel ruimere ervaring hebben opgedaan met verschillende elementen die in dit patroon en in transitieve patronen voorkomen, ontstaat een basis voor de abstractie van het algemenere patroon, met een minder specifieke vorm (*being X-ed*) en een algemene functie (passief), en waarin het paradigma X gevormd wordt door elementen die aan bepaalde criteria voldoen, zodat het ook op nieuwe gevallen toegepast kan worden.

Dit ontwikkelingspatroon doet zich niet alleen voor bij verschillende argumentpatronen bij werkwoorden, maar ook bij, bijvoorbeeld, complementatie (Diessel & Tomasello 2001). In eerste instantie leren kinderen om frases als *ik denk* en *weet jij* als interactionele markeerders toe te voegen aan mededelingen die ze doen en vragen die ze stellen; pas na ruimere ervaring met verschillende gevallen gaan ze hieruit de werkwoorden *denken* en *weten* isoleren en met andere onderwerpen gebruiken, zodat er dan een begin ontstaat van een abstracter, eventueel productief te gebruiken patroon voor inbedding.¹¹

3.3 UG versus kindvriendelijke grammatica

Op grond van dit soort resultaten gooide Tomasello (2000) een forse knuppel in het algemene taaltheoretische hoenderhok. Taalverwervingsonderzoekers die uitgaan van de Chomskyaanse aanname van een aangeboren grammaticavermogen, ontlelen daaraan een grond om aan kinderen kennis van structuren en regels toe te schrijven als ze gedrag vertonen dat in die termen te beschrijven is; dus bijvoorbeeld: als kinderen passieve zinsstructuren produceren, dan hebben ze daar eenzelfde soort kennis van als volwassenen. De aangeboren universele grammatica (UG) legt de aard vast van grammaticale categorieën, structuurprincipes, en wat dies meer zij; daarnaast moeten kinderen uiteraard leren welke klankvormen en distributionele patronen in de doeltaal corresponderen met universele structuren en principes. Een kind heeft dan, is het idee, voor veel cruciale stukken abstracte taalkennis slechts positieve evidentie nodig: het weet in abstracto a.h.w. al wat een actief-passiefrelatie is, en hoeft alleen maar te ontdekken hoe dat in de taal van zijn omgeving gerealiseerd wordt. Op die manier vervult UG precies de functie van brug tussen de veronderstelde armoede van de input en de rijkdom van de uiteindelijke mentale grammatica. De consequentie daarvan is dat er geen echt kwalitatief verschil kan zijn tussen de taalstructurele kennis van kinderen en die van volwassenen. Men noemt dit dan ook de “continuïteitsaanname” (zie Tomasello 2000:210, en de daar aangehaalde literatuur): taaluitingen van kinderen mogen en moeten in termen van dezelfde abstracte regels en principes beschreven worden als die van volwassenen.

Maar de resultaten van concreet verwervingsonderzoek laten systematisch zien dat er van zo’n continuïteit geen sprake is als er een minder theorie-afhankelijk criterium voor “kennis van een abstracte regel” wordt gebruikt (daadwerkelijk productief gebruik). De

11 Voor de relatie tussen de eerste ‘idioom-achtige’ gevallen en de volwassen ‘complement-constructie’, zie Verhagen (2005, hfdst. 3). Daarin komt ook aan de orde dat zogeheten ‘lange-afstands-vragen’ van het type *Wat denk je dat die mensen aan het doen zijn?* in feite instantiaties zijn van een betrekkelijk concreet patroon dat dichter bij de aanvankelijke *ik-denk-dat-X*-frases staat dan bij het algemene complementatie-patroon *X-V-dat-Y* (*ibid.*, 119-131).

grammaticale competentie van kinderen blijkt dan systematisch anders (d.w.z. beperkter) dan die van volwassenen. Kinderen beginnen telkens met het leren van concrete templates die een idioomachtige status hebben, en pas na verloop van tijd en met toegenomen ervaring distilleren ze daar de meer abstracte patronen uit die tot het taalvermogen van volwassenen behoren.¹²

Anderzijds omvat de taalkennis van volwassenen juist volgens de constructionele benadering bepaald niet alleen maar abstracte patronen. Dat betekent dat de *afstand* tussen de beginsituatie van kinderen en die van volwassenen minder groot is dan een componenteel model van taalkennis (met enerzijds regels en anderzijds een lexicon van uitzonderingen) doet vermoeden; of, zoals Tomasello het uitdrukt, een constructionele benadering van de grammatica impliceert een heel wat "kindvriendelijker" model van volwassen taalkennis dan de Chomskyaanse. Niet alleen is er nogal wat empirische evidentie tegen de continuïteitsaanname die uit de hypothese van een aangeboren Universele Grammatica voortvloeit, ook het hele probleem waarvoor UG een oplossing moest bieden (de veronderstelde onoverbrugbaarheid van de kloof tussen "geen taal" en "volwassen taal") verdwijnt eigenlijk: cognitieve vermogens zoals categorisatie en patroonherkenning –en niet te vergeten, want cruciaal om betekenis te kunnen leren: het vermogen de intenties van medemensen te onderkennen– zijn voldoende: daarmee valt een beperkt netwerk van idiomatische constructies met enkele soorten verwantschapsrelaties ertussen goed te leren, en vervolgens eveneens uit te breiden tot een groter netwerk met allerlei vertakkingen, inclusief enkele zeer algemene patronen (voor een uitwerking, zie Tomasello 2003). De ogenschijnlijke theoretische nood van de constructionele visie (weinig mogelijkheid constructies te reduceren tot algemene principes), verkeert hiermee dus in een deugd.

3.4 Frequentie

Recent werk van Goldberg c.s. (Goldberg e.a. 2004, Goldberg, te versch.) legt op dit punt een interessant verband tussen frequentie in gebruik, verwerving, en de structuur van het constructienetwerk. Met name Joan Bybee (b.v. 2000, in voorb.) heeft al vaak gewezen op verbanden tussen frequentie in gebruik en de structuur van linguïstische kennis. Hoogfrequente elementen, en ook hoogfrequente combinaties van elementen, ondergaan bepaalde processen (b.v. van reductie) sterker dan laagfrequente, hetgeen impliceert dat de frequentie van gebruik op de een of andere manier gevolgen heeft voor de geheugenrepresentatie van het element (de combinatie van elementen) in kwestie. Zo kent het woord *natuurlijk* veel uitspraakvarianten (Ernestus 2000). De sterkst gereduceerde daarvan ([ˈtylək] of zelfs [tyk]) komen alleen voor bij het hoogfrequente gebruik als subjectief partikel (in de betekenis "uiteraard, vanzelfsprekend"), niet bij gebruik als bepaling van hoedanigheid (**Slechts 5 van de 100 vruchten zijn [ˈtylək] gekweekt*) of als adjectief (**Kurk is een [ˈtylək] materiaal*).

12 Dit biedt tegelijk een basis voor de verklaring van sommige gevallen van taalverandering die (syntactisch en/of semantisch) structuurverlies inhouden. Als steeds meer leden van een taalgemeenschap wel een specifiek patroon verwerven, maar vervolgens niet de generalisatie naar een abstract patroon maken, dan kan de situatie ontstaan dat alleen het specifieke patroon nog van generatie op generatie overgedragen wordt, en er na verloop van tijd mogelijk andere relaties dan de oorspronkelijke met andere elementen en constructies gelegd gaan worden. Zie Verhagen (2002, 2003) voor voorbeelden.

In de grammatica correleert een hoge *token*-frequentie van een specifiek patroon met onafhankelijke opslag van dat patroon als geheel in het geheugen. Het doet er daarbij niet toe of zo'n specifiek geval ook semantisch en/of formeel onherleidbaar is. Hierboven hebben we al gezien dat bij veel constructionele patronen één of enkele specifieke gevallen te vinden zijn die ook zelfstandig zijn opgeslagen, bijvoorbeeld *zich een weg banen* bij *zich een weg V-en* (niet afleidbaar van het algemene patroon) of *reus van een kerel* bij *N-van-een-N* (wel volledig in overeenstemming met het algemene patroon). Een hoge *type*-frequentie correleert anderzijds met productiviteit (Bybee 1985); de type-frequentie geeft aan hoeveel *verschillende* invullingen van een positie er in een patroon voorkomen. Er zijn in een bepaald corpus bijvoorbeeld minstens 18 verschillende werkwoorden op de plek van *banen* in gevallen van de *weg*-constructie aan te treffen, tegenover hoogstens 1 of 2 elementen op de plek van *weg* (naast *weg* zelf een heel enkele keer het woordje *pad*; vgl. Verhagen 2003:333; Poss, te versch.).

Goldberg e.a. (2004) opperen nu dat deze relaties tussen frequentieverschijnselen en de inhoud van grammaticale kennis een basis hebben in taalverwerving. In het taalgebruik van kinderen en in dat van hun verzorgers is het in het algemeen zo dat per gebruikt constructioneel patroon één specifiek werkwoord het leeuwendeel van de gevallen voor z'n rekening neemt. De werkwoorden in kwestie hebben allemaal een tamelijk basale betekenis (*put, go, give*). De auteurs veronderstellen nu dat juist de sterke correlatie tussen zo'n specifiek werkwoord en een bepaalde constellatie van argumenten kinderen ertoe brengt om de betekenis van het werkwoord ook te associëren met dat argumentpatroon – het resultaat daarvan is de verwerving van een (abstractere) constructie, waarin dus het specifieke werkwoord juist *niet* meer altijd nodig is om de betekenis te activeren. Dit is een niet-strikt talige leerstrategie, en ook niet speciaal aan leeftijd gebonden.

Goldberg e.a. hebben door middel van een experiment onderzocht of volwassenen zo'n strategie hanteren; ze gingen na of proefpersonen een nieuwe constructie (niet bestaand patroon waarvan men de betekenis op grond van een aantal korte filmfragmenten moet zien uit te vinden) konden leren, en zo ja, hoe goed, a) bij gebruik van 5 nieuwe werkwoorden met een gelijke frequentie, en b) bij gebruik van 5 nieuwe werkwoorden waarvan één met een veel hogere frequentie dan de andere. Na afloop (minder dan 3 minuten training) kregen de proefpersonen twee nieuwe filmfragmenten te zien en een 6e nieuw werkwoord te horen, en werd hun gevraagd bij welk fragment de beschrijving het best paste. In conditie a) blijken mensen wel iets van de bedoelde betekenis te kunnen achterhalen (in vergelijking met geen training), maar in conditie b) doen ze het veel beter. In wezen is dit ook wat er op grond van de prototype-theorie van categorisatie te verwachten valt: het hoogfrequente werkwoord zorgt ervoor dat er een prototypisch patroon duidelijk onderkend en geleerd kan worden, op grond waarvan vervolgens analogische uitbreiding en generalisatie kan plaatsvinden.

De conclusie is dan ook dat kinderen genoeg hebben aan algemeen-cognitieve vermogens om, gegeven de structuur van het taalgebruik waar ze mee geconfronteerd worden, een *intern* systeem op te bouwen dat een netwerkstructuur heeft zoals een constructie-grammaticale benadering veronderstelt. Veel van de idiomatische constructies die we als volwassenen als zodanig ervaren en die we in woordenboeken aantreffen, zijn pas op latere leeftijd in onze taalkennis terecht gekomen, maar niet op een wezenlijk andere manier dan de holistische frases waar een kind mee begint, en die voor een groot deel,

door latere uitbreidingen van het netwerk, speciale gevallen worden van algemenere patronen. Dezelfde cognitieve vermogens zijn werkzaam vanaf het begin.

Via deze koppeling tussen een constructionele visie op het taalsysteem en de 'usage-based' benadering, is er ook hier sprake van wetenschappelijke reductie (vgl. paragraaf 1). Taalsystemen, met al hun losse eindjes, zijn allemaal het product van dezelfde *processen* van taalgebruik en taalontwikkeling, uitgevoerd door menselijke cognitieve systemen, die nu eenmaal op een bepaalde manier werken. Het generatieve paradigma legt een algemene *structuur* ten grondslag aan de veronderstelde kerngrammatica's van alle talen, maar moet als gevolg daarvan minstens twee fundamenteel verschillende processen van taalverwerking aannemen: 'linken' van UG aan de doeltaal, en 'gewoon' leren voor woorden (arbitraire vorm-betekenisrelaties) en voor niet-UG-constructies. Het 'usage-based' paradigma ziet af van het idee van een universele eenheid van grammaticale structuur in alle talen, maar volstaat met slechts één proces van taalverwerving.

4 Vooruitblik: uitdagingen en controverses

4.1 Uitbouw

Ook al waren de illustraties in dit artikel uitermate beknopt, ze volstaan hopelijk wel om duidelijk te maken dat het fenomeen "idiomatische constructie" alomtegenwoordig is. Gezien het nog betrekkelijk korte bestaan van de constructionele benadering ligt er dus nog een enorm terrein braak. Een voorspelbare ontwikkeling in het onderzoek is dan ook dat steeds meer delen van dit terrein, voor steeds meer talen, in kaart gebracht zullen gaan worden. Voor het Nederlands kan daartoe wel geput worden uit veel reeds aanwezige beschrijvingen, zowel van generatieve als van pre-generatieve aard.

Uitdaging daarbij is om niet alleen losse constructies te beschrijven, maar zoveel mogelijk tegelijk de netwerkrelaties ervan, en om ook naar verklaringen daarvoor te zoeken, niet zozeer in taalstructurele fenomenen die de gevonden eigenschappen a.h.w. afdwingen, als wel in processen van taalontwikkeling en taalverandering die ze de facto geproduceerd hebben. Te verwachten valt dan ook dat de reeds waarneembaar toegenomen integratie van taalbeschrijving, psycholinguïstiek en historische taalkunde in deze ontwikkeling verder door zal zetten.

Direct in verband hiermee staat een volgende uitdaging, nl. om de methodische en empirische basis van taalkundige analyses te verstevigen. Zeker de combinatie van de 'usage-based' benadering met het idee dat taalkennis gebaseerd is op algemenere cognitieve vermogens, verplicht constructiegrammatici vrijwel tot het maximaal inzetten van psycholinguïstische en corpuslinguïstische methoden in het onderzoek: hoewel intuïtieve oordelen en structurele analyse van belang blijven, kunnen alleen hiermee betrouwbare antwoorden gegeven worden op vragen over patronen van gebruik die de basis van taalkennis vormen, over leerprocessen en de resultaten daarvan, of over de organisatie van het geheugen en de effecten daarvan op opslag en gebruik van taalkennis. De doorwerking van deze visie heeft reeds een verschuiving teweeggebracht van de balans in het gebruik van enerzijds intuïtieve oordelen en anderzijds experimenten en corpora. De laatste heb-

ben aan belang gewonnen, maar zonder dat de eerste in onbruik zijn geraakt. De discussie over de mogelijke en wenselijke toepassing ervan in welke omstandigheden is in volle gang (voor verschillende posities, zie b.v. Tuggy (1999), Gries e.a. (te versch.), en de in die artikelen genoemde literatuur; zie ook het “Editorial” van het in 2005 gestarte tijdschrift *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, en diverse artikelen in de eerste jaargang ervan).

Een derde uitdaging voor constructioneel onderzoek wordt gevormd door zeer algemene grammaticale kenmerken van een taal. Wat betekent het dat er in het Engels een algemene woordvolgorderegels lijkt te heersen die bekend staat als SVO? Is dat ook een constructie? Heeft die dan ook een betekenis?¹³ Zijn de verschillende woordvolgordepatronen in het Nederlands en het Duits ook echt zinvol als constructies te beschrijven? Eenzelfde vraag kan gesteld worden bij typologische generalisaties van het type “In taal X zit het hoofd van een woordgroep i.h.a. links/rechts” (aangenomen dat ze kloppen). Aanzetten voor antwoorden zijn wel te vinden, maar een degelijke uitwerking is bepaald gewenst.

4.2 Controverses

Bij een behoorlijke consensus over fundamentele zaken zijn er onder constructiegrammatica-ici ook (naast concurrerende analyses van specifieke constructies of families van constructies) een aantal theoretische verschillen van mening. Zo is niet iedereen overtuigd van de samenhang tussen constructiegrammatica en de ‘usage-based’ benadering die in paragraaf 3 geschetst werd. Jackendoff (2002) acht bijvoorbeeld de complexiteit van het volwassen taalsysteem nog steeds zo groot dat hij er een “paradox van taalverwerving” op baseert: kinderen ontdekken in een paar jaar de structuur van hun taal, terwijl taalkundigen het er maar niet eens over kunnen worden. Aan een (bescheiden) vorm van Universele Grammatica valt volgens hem dan ook nog steeds niet te ontkomen.

Dit hangt samen met een ander theoretisch verschil tussen constructivisten onderling, nl. over de status van puur syntactische begrippen, zoals die van de grammaticale categorieën (substantief, adjectief, etc.) en syntactische relaties (subject, object, etc.). In de weergave van constructies in dit artikel heb ik, in navolging van de literatuur, gebruik gemaakt van etiketten voor traditionele syntactische categorieën, zoals NP en V. De vraag is wat de status van dat soort categorieën precies is in een constructionele benadering. Ik herinner er b.v. aan dat de vraag of we *komen* een koppelwerkwoord noemen, bepaald wordt door het antwoord op de vraag of het in een copulatieve *constructie* voorkomt, in plaats van dat de constructie een projectie is van een onafhankelijk geïdentificeerde klasse woorden. Croft (2001) noemt zijn variant van de constructiegrammatica “radicaal” omdat hij deze lijn consequent doortrekt: volgens hem *zijn* woordsoorten (en syntactische relaties) niet onafhankelijk van constructies te definiëren, en de laatste zijn dus de fundamentele bouwstenen van de syntactische theorie. Van een verzameling woorden kan alleen maar zinnig beweerd worden dat die een linguïstisch relevante klasse vormen, als de woorden in kwestie distributieve eigenschappen met elkaar delen, d.w.z. in de paradigma’s van één

¹³ Bijzonder suggestief in dit verband is de evidentie voor de rol van een betekenisvol templat ‘NVN’ bij het verwerken van zinnen in het Engels (Townsend & Bever 2001, hfdst. 7).

of meer constructies voorkomen. Aangezien constructies taalspecifiek zijn, zijn woordklassen dat per definitie ook; er kunnen in deze visie geen universele woordsoorten bestaan. Syntactische etiketten als NP hebben hoogstens een mnemotechnische rol; in feite moeten ze te reduceren zijn tot patronen van distributie over constructies.

Heel anders ligt dat voor andere constructiegrammatici, waaronder Jackendoff en Kay & Fillmore. Voor hen vormen syntactische categorieën en relaties een aparte (onreducerbare) dimensie van de specificatie van constructies. Jackendoff (2002) is het meest expliciet in de theoretische uitwerking van zijn positie. Hij heft weliswaar het onderscheid tussen het lexicon en het regelsysteem op, maar handhaaft het idee dat er een niveau van syntactische representatie is waarvan de eigenschappen niet reduceerbaar zijn tot andere. Hij neemt aparte, parallelle, generatieve systemen voor fonologie, syntaxis en semantiek aan, en het construction (inclusief de voormalige 'phrase structure rules')¹⁴ is één van de belangrijkste systemen die daar *verband* tussen leggen.

Deze controverse is nogal abstract, en voor de praktijk van een constructionele taalbeschrijving lang niet altijd relevant. Het valt dan ook niet te verwachten dat het meningsverschil op eenvoudige wijze langs empirische weg opgelost zal kunnen worden. Naarmate de verdere uitwerking van de 'usage-based' benadering erin slaagt om de rol van abstracte syntactische categorieën daadwerkelijk terug te brengen tot die van handzame afkortingen voor taalinterne distributionele overeenkomsten en verschillen, wordt die natuurlijk wel aantrekkelijker. Maar het staat allerminst van te voren vast dat dit programma succes zal hebben, temeer omdat één van de criteria voor succes zal zijn dat valide cross-linguïstische generalisaties toch ook verklaard moeten kunnen worden. En een of andere gemengde oplossing is natuurlijk ook niet uitgesloten.

Wat in ieder geval wel vast lijkt te staan is dat er vanuit constructioneel perspectief zowel in taalbeschrijvend als in taaltheoretisch opzicht voorlopig nog genoeg te publiceren zal zijn.

● Bibliografie

- Blom, Corrien (2005).** *Complex predicates in Dutch: Synchrony and diachrony*. LOT: Utrecht.
- Booij, Geert (2002).** Constructional idioms, morphology, and the Dutch lexicon. *Journal of Germanic Linguistics* 14, 301-327.
- Booij, Geert (2004).** De *aan-het-INFINITIEF*-constructie in het Nederlands. In: Johan De Caluwe e.a. (red.), *Taeldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent: Academia Press, 97-105
- Booij, Geert (te versch.).** Constructions and the syntax-morphology interface. *Lingue e Linguaggio*.
- Brooks, Patricia J. & Michael Tomasello (1999).** Learning the English passive construction. In: Barbara A. Fox, Dan Jurafsky & Laura A. Michaelis (red.), *Cognition and function in language*. Stanford, CA: CSLI Publications, 84-98.

¹⁴ Ook Jackendoff (2002) is echter niet expliciet over de vraag of deze regels nu op twee verschillende plaatsen in zijn model voorkomen. Een positief antwoord zou het model er natuurlijk niet mooier op maken.

- Brown, Keith & Jim Miller (1996).** *Concise encyclopedia of syntactic theories*. Oxford, New York & Tokyo: Pergamon.
- Bybee, Joan L. (1985).** *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bybee, Joan L. (2000).** The phonology of the lexicon: Evidence from lexical diffusion. In: Michael Barlow & Suzanne E. Kemmer (red.), *Usage-based models of language*. Stanford: CSLI Publications, 65-85.
- Bybee, Joan L. (in voorb.).** The impact of use on representation: grammar is usage and usage is grammar.
- Chomsky, Noam (1993).** A minimalist program for linguistic theory. In: Kenneth Hale & Samuel Jay Keyser (red.), *The view from Building 20*. Cambridge, MA: The MIT Press, 1-52.
- Croft, William (2001).** *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Croft, William & D. Alan Cruse (2004).** *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diessel, H. & M. Tomasello (2001).** The acquisition of finite complement clauses in English: A corpus-based analysis. *Cognitive linguistics* 12, 97-141.
- Ernestus, Mirjam (2000).** *Voice assimilation and segment reduction in casual Dutch*. Dissertatie Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Everaert, Martin (1992).** Nogmaals: een schat van een kind. In: Hans Bennis & Jan W. de Vries (red.), *De binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*. Dordrecht: ICG Publications, 45-54.
- Everaert, Martin, Erik-Jan van der Linden, André Schenk, Rob Schreuder (red.) (1995).** *Idioms: Structural and psychological perspectives*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum.
- Fillmore, Charles J., Paul Kay, Mary Catherine O'Connor (1988).** Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of *let alone*. *Language* 64, 501-538.
- Fleischer, Wolfgang (1982).** *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- Foolen, Ad (2004).** Expressive binominal NPs in Germanic and Romance languages. In: Günter Radden & Klaus-Uwe Panther (red.), *Studies in linguistic motivation*. Berlin: Mouton de Gruyter, 75-100.
- Geeraerts, Dirk (1989).** *Wat er in een woord zit. Facetten van de lexicale semantiek*. Leuven: Peeters.
- Goldberg, Adele E. (1995).** *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago, Ill./London: University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele E. (2003).** Constructions: a new theoretical approach to language. *Trends in cognitive sciences* 7, 219-224.
- Goldberg, Adele E. (te versch.).** *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- Goldberg, Adele E., Devin M. Casenhiser & Nitya Sethuraman (2004).** Learning argument structure generalizations. *Cognitive linguistics* 15, 289-316.

- Goldberg, Adele E. & Ray Jackendoff (2004).** The English resultative as a family of constructions. *Language* 80, 532-568.
- Gries, Stefan Th., Beate Hampe & Doris Schönefeld (te versch.).** Converging evidence: Bringing together experimental and corpus data on the association of verbs and constructions. *Cognitive Linguistics*.
- Groot, C. de (1995).** De absentief in het Nederlands: een grammaticale categorie. *Forum der letteren* 36, 1-18.
- Groot, C. de (2000).** The absentive. In: Ö. Dahl (red.), *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlijn: Mouton de Gruyter, 641-667.
- Haeseryn, Walter, Kirstin Romijn, Guido Geerts, Jaap de Rooij & Maarten C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff/Wolters Plantyn.
- Haiman, John (1985).** *Natural syntax. Iconicity and erosion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van der Horst, Joop & Kees van der Horst (1999).** *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag/Antwerpen: Sdu Uitgevers/Standaard Uitgeverij.
- Hüning, Matthias (2003).** Zwischen Deutsch und English. Aspekte der sprachlichen Identität des Niederländischen. In: Herbert Van Uffelen, M. Elisabeth Weissenböck, Christine van Baalen (Hrsg.), *Sprache und Identität. Akten des Symposiums zum 10-jährigen Bestehen der Nederlandistiek am 18. und 19. Oktober 2002 in Wien*. Wien: Edition Praesens, 143-158.
- Jackendoff, Ray (1975).** Morphological and semantic regularities in the lexicon. *Language* 51, 639-671.
- Jackendoff, Ray (1995).** The boundaries of the lexicon. In: Everaert et al. (red.), 133-165.
- Jackendoff, Ray (1997).** Twistin' the night away. *Language* 73, 534-559.
- Jackendoff, Ray (2002).** *Foundations of language. Brain, meaning, grammar, evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Kay, Paul & Charles J. Fillmore (1999).** Grammatical constructions and linguistic generalizations: The *What's X doing Y?* construction. *Language* 75, 1-33.
- Kuiper, Koenraad (2004).** Review of Alison Wray, *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. *Language* 80, 868-871.
- Lakoff, George (1987).** *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: Chicago University Press.
- Langacker, Ronald W. (1987).** *Foundations of cognitive grammar. Volume I, Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. (1988).** A usage-based model. In: Brygida Rudzka-Ostyn (red.), *Topics in cognitive linguistics*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 127-161.
- Langacker, Ronald W. (te versch.).** Construction grammars: Cognitive, radical, and less so.
- Lasnik, Howard (2002).** The minimalist program in syntax. *Trends in cognitive sciences* 6, 432-437.
- Paardekooper, P.C. (1956).** Een schat van een kind. *De nieuwe taalgids* 49, 93-99.
- Poss, Michaela (te versch.).** Towards an implementation of construction grammar.

- Sassen, A. (1978).** Over een vergeten koppelwerkwoord: *komen*. *De nieuwe taalgids* 71, 582-593.
- Tomasello, Michael (2000).** Do young children have adult syntactic competence? *Cognition* 74, 209-253
- Tomasello, Michael (2003).** *Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA/London: Harvard University Press.
- Townsend, David J. & Thomas G. Bever (2001).** *Sentence comprehension: The integration of habits and rules*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Tuggy, David (1999).** Linguistic evidence for polysemy in the mind: A response to William Croft and Dominiek Sandra. *Cognitive Linguistics* 10, 343-368.
- Verhagen, Arie (2002).** From parts to wholes and back again. *Cognitive linguistics* 13, 403-439.
- Verhagen, Arie (2003).** Hoe het Nederlands zich een eigen weg baant. Vergelijkende en historische observaties vanuit een constructie-perspectief. *Nederlandse taalkunde* 8, 328-346.
- Verhagen, Arie (2005).** *Constructions of intersubjectivity. Discourse, syntax, and cognition*. Oxford: Oxford University Press.
- Vries, Jan W. de (1975).** *Lexicale morfologie van het werkwoord in modern Nederlands*. Leiden: Universitaire Pers.

Generatieve syntaxis

De balans tussen eenvoud en complexiteit

HANS BROEKHUIS*

Abstract

The development of the minimalist program and optimality theory has considerably changed the format of generative syntax. This article sketches some possible consequences of these changes for the description of a number of phenomena that are characteristic for Dutch (and German) and have traditionally been the focus of much attention: the predominant OV order, Extraposition of clauses and PPs, Verb second, Scrambling and, finally, the preverbal placement of small clause predicates. The minimalist program in particular emphasises explanatory adequacy and it is well known that this normally complicates actual language description. The exercise in this paper aims at showing that the complications arising in describing the phenomena mentioned above remain within reason.

I Inleiding

Enkele jaren geleden heb ik in dit tijdschrift reeds een korte schets gegeven van een aantal recente theoretische ontwikkelingen binnen de generatieve taalkunde, te weten de ontwikkeling van Chomsky's minimalistische programma (MP) en de zogenaamde optimaliteitstheorie (OT).¹ Om deze reden heb ik ervoor gekozen me in dit artikel niet

* Adres van de auteur: Universiteit van Tilburg, Faculteit communicatie en cultuur, sectie taal- en informatiewetenschap, Postbus 90153, 5000 LE Tilburg. Dit artikel heeft aanzienlijk geprofiteerd van het commentaar van de anonieme beoordelaar en de redactie van *Nederlandse Taalkunde*. Dit artikel is mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (dossiernummer 276-70-001).

1 Het in de hoofdttekst genoemde artikel van mijn hand is Broekhuis (2001); een uitgebreidere en meer theoretische behandeling van MP en OT is te vinden in Broekhuis (1997/1999). Dat ik hier geen overzicht geef van de recentere voorstellen, wil natuurlijk niet zeggen dat er in de laatste jaren niets interessants meer zou hebben plaatsgevonden. Zo zijn er, om maar wat te noemen, een aantal belangrijke artikelen van Chomsky verschenen die in mijn eerder genoemde artikel niet aan de orde zijn gekomen (nl. Chomsky 2000/2001a&b/2005). Ook zijn er in navolging van Kayne (1998) geheel nieuwe theorieën ontwikkeld over bijv. een aantal verschijnselen die traditioneel veel aandacht krijgen binnen het onderzoek van het Nederlands/Duits zoals Verb Raising (zie vooral Koopman en Szabolcsi 2000) en Verb Second (zie bijvoorbeeld Hallman 2000 en Müller 2004). Feitelijk vinden er zoveel ontwikkelingen tegelijkertijd plaats dat het ondoenlijk is hiervan in het bestek van een artikel een goed encyclopedisch overzicht te geven en dat elke selectie iets willekeurigs heeft. De redactie heeft het me echter gemakkelijk gemaakt door me te vragen een bijdrage te schrijven vanuit mijn eigen onderzoekspraktijk, wat het mogelijk maakt het hoofdthema van dit artikel (het spanningsveld tussen eenvoud en complexiteit) te illustreren aan de hand van mijn eigen werk. Dit betekent wel dat dit artikel sterk gekleurd is door mijn eigen voorkeuren en dat de hier gepresenteerde voorstellen zeker niet als algemeen aanvaarde hypothesen beschouwd kunnen worden. In de hoofdttekst zal ik dergelijke kwalificaties verder achterwege laten.

te richten op de meest recente theoretische voorstellen, maar op de consequenties die de ontwikkeling van deze twee richtingen binnen de generatieve grammatica hebben voor de beschrijving van het Nederlands. Ik zal me hierbij met name bezig houden met een aantal syntactische verschijnselen die in de grammatica van het Nederlands traditioneel veel aandacht krijgen, te weten:

- de plaatsing van de objecten ten opzichte van de zinsfinale werkwoorden (OV-volgorde);
- de plaatsing van PPs/bijzinnen ten opzicht van de zinsfinale werkwoorden (Extrapositie);
- de vrije woordvolgorde in het middenveld van de zin (Scrambling);
- de plaatsing van de persoonsvorm in de hoofd- en de bijzin (Verb-second);
- de plaatsing van Small Clause predikaten (o.m. naamwoordelijk deel van het gezegde en sommige bepalingen van gesteldheid) ten opzicht van de zinsfinale werkwoorden.

Hoewel de hieronder volgende bespreking kennis van het eerder genoemde artikel vooronderstelt, zal ik in §2 toch beginnen met het herhalen van een paar centrale punten daaruit. We zullen zien dat het syntactische model in de loop der jaren aanzienlijk vereenvoudigd is in die zin dat het gepostuleerde computationele systeem C_{HL} (afkorting van *computational system for human language*) bestaat uit slechts een beperkt aantal, universeel geachte operaties. In de latere paragrafen zullen we echter zien dat deze vereenvoudiging zijn prijs heeft; zo wordt de analyse van een aantal van de hierboven genoemde verschijnselen beslist ingewikkelder. In zekere zin zou men kunnen zeggen dat Chomsky met de formulering van MP zoekt naar een nieuwe balans tussen eenvoud en complexiteit. Het is zeker niet uitgesloten dat de vereenvoudiging van C_{HL} de feitelijk taalbeschrijving dusdanig compliceert dat op den duur blijkt dat een wat ingewikkelder C_{HL} toch te prefereren is. Voor we de vraag kunnen beantwoorden of er op dit moment sprake is van een gezond evenwicht tussen eenvoud en complexiteit, zullen toch eerst de nodige analyses ontwikkeld moeten worden binnen de door MP gestelde grenzen. Omdat de formulering van C_{HL} en de feitelijke taalbeschrijving hand in hand gaan, is dit bepaald geen sinecure en we zullen zien dat er nog tal van open vragen en onopgeloste problemen bestaan.

Zoals in voetnoot 1 al aangegeven is, moet dit artikel gezien worden als een persoonlijk verslag van mijn worsteling met het spanningsveld tussen eenvoud en complexiteit. Er wordt hier, met voorbijzien van allerlei andere voor handen zijnde plausibele alternatieven, slechts één min of meer coherent voorstel uitgewerkt, waarbinnen de hierboven genoemde syntactische verschijnselen een plaats kunnen vinden. De bedoeling hiervan is een beeld te geven van mijn ideeën over de vraag hoe we de problemen die door dit spanningsveld worden opgeroepen het hoofd zouden kunnen bieden.

2 De ontwikkeling van de generatieve taalkunde: een korte schets

De generatieve grammatica bestaat nu ruim vijftig jaar en heeft in die periode een aanzienlijke ontwikkeling doorgemaakt. Deze ontwikkeling kan gekarakteriseerd worden als de overgang van een constructiespecifieke benadering naar een benadering waarin de grammatica met name bestaat uit een verzameling algemene principes. In de constructiespecifieke benadering speelden de zgn. herschrijfgeregels en transformaties een belangrijke

rol. Met behulp van deze regels kunnen de eigenschappen van een constructie expliciet tot uitdrukking worden gebracht. De transformatie Passivisatie bijvoorbeeld, die de passieve zin (1b) afleidt van de actieve zin (1a), drukt uit (i) dat het hoofdwerkwoord uit de actieve zin verschijnt als passief deelwoord, (ii) dat een hulpwerkwoord van de passieve vorm wordt toegevoegd, (iii) dat het lijdend voorwerp van de actieve zin onderwerp wordt, (iv) dat het onderwerp van de actieve zin eventueel tot uitdrukking kan worden gebracht met behulp van een passieve *door*-bepaling en tenslotte (v) dat deze transformatie optioneel is.

- (1) a Jan aait de kat.
b De kat wordt (door Jan) geaaid.

Als we daarbij bedenken dat de transformatie ook nog taalspecifiek is, zal duidelijk zijn dat de transformaties eerder gezien moeten worden als praktisch hulpmiddel om onze observaties met betrekking tot bepaalde constructies in een zekere taal te formaliseren dan dat zij iets aan onze kennis over de betreffende taal toevoegen. Naarmate de generatieve taalkunde zich verder ontwikkelt, wordt de constructiespecifieke benadering dan ook steeds meer losgelaten ten gunste van het idee dat de eigenschappen van bepaalde constructies volgen uit het feit dat talen voldoen aan zekere algemeen geldende principes. Zo wordt bijvoorbeeld het feit dat het object van de actieve zin (1a) het subject van de passieve zin (1b) wordt, gerelateerd aan het feit dat het onderwerp van de bijzin in (2a) verschijnt als subject van de hoofdzin in de zogenaamde raisingconstructie in (2b).

- (2) a Het schijnt dat de jongens ziek zijn.
b De jongens schijnen ziek te zijn.

Het verschil tussen de a- en b-zinnen volgt uit de theorie over (abstracte) naamvalsmarkering. In (2a) kan de NP *de jongens* nominatief naamval toegekend krijgen binnen de finiete bijzin. Nominatieftoekenning is echter niet mogelijk in infinitiefzinnen en om die reden moet de NP *de jongens* in (2b) verschijnen als onderwerp van de hoofdzin. In (1a) kan de NP *de kat* accusatief naamval krijgen van het actieve werkwoord *aaien*. Omdat het passieve deelwoord geen accusatief naamval toekent, moet de NP *de kat* in (1b) verschijnen als onderwerp. Een aantal eigenschappen van de twee bijzinnen kan op deze wijze verantwoord worden door aan te nemen dat er een algemeen principe is dat zegt dat NPs naamval moeten hebben. Dit principe is bekend geworden als het naamvalfilter, dat, enigszins vereenvoudigd, te vinden is in (3).

- (3) Naamvalfilter: *NP, indien NP geen naamval heeft.

Een belangrijk verschil tussen het naamvalfilter en de passivisatietransformatie is dat het filter veel algemener geformuleerd is. In de constructiespecifieke benadering is het nodig om naast de passivisatietransformatie ook een raisingtransformatie te formuleren die (2b) van (2a) afleidt, terwijl het naamvalfilter van toepassing is op beide constructies. Het naamvalfilter is bovendien niet taalspecifiek maar wordt gezien als een universele eigenschap van natuurlijke taal.

Dit laatste is zeer belangrijk omdat de generatieve taalkunde zich al snel expliciet tot doel stelde een oplossing te bieden voor het zogenaamde leerbaarheidprobleem. Dit probleem laat zich gemakkelijk uitleggen aan de hand van het verschil tussen taalkundigen en taallerende kinderen. Taalkundigen zijn al eeuwen bezig uit te zoeken hoe talen nu eigenlijk in elkaar zitten en zijn daar tot nu toe slechts zeer ten dele in geslaagd. Taallerende kinderen daarentegen lijken de structuur van de taal die ze leren moeiteloos te doorgronden, wat blijkt uit het feit dat ze rond hun zesde, zevende levensjaar vrijwel perfect hun moedertaal spreken. Om dit wonderbaarlijke feit te verklaren wordt aangenomen dat een deel van de grammatica bestaat uit aangeboren kennis, de zgn. universele grammatica; in tegenstelling tot de taalkundige hoeft het kind de grammatica dus niet van de grond af op te bouwen op basis van de taalfeiten die het tegenkomt, maar zijn grote delen daarvan al vanaf het begin aanwezig.

Omdat het aannemelijker is dat iets als het naamvalsfilter deel uitmaakt van de universele grammatica dan constructie- en dus taalspecifieke regels als de passivisatie- en raisingtransformatie, richtte het onderzoek in de jaren '70 en '80 zich met name op de formulering van de algemene principes die deel uitmaken van de universele grammatica. Om te verantwoorden dat talen onderling verschillen werd het idee gelanceerd dat deze principes een aantal keuzemogelijkheden (parameters) bieden, waaruit het taallerend kind een keuze moet maken. Zo wordt bijvoorbeeld een principe verondersteld, als onderdeel van de zogenaamde X-bar-theorie, dat het lijdend voorwerp gegenereerd wordt als complement van het werkwoord. Dit geeft de twee mogelijkheden in (4).

- (4) a [_{V'} V O]
 b [_{V'} O V]

Het taallerende kind leert vervolgens op grond van de taalfeiten waarmee het in aanraking komt, welke van de twee opties in (4) de juiste is voor zijn taal. Kortom, de universele principes zijn geparametriseerd en het taallerende kind staat voor de taak de parameters van zijn moedertaal vast te stellen. Om deze reden wordt deze fase van de generatieve taalkunde vaak aangeduid als de *principes-en-parameters*-theorie.

Merk op dat in het hierboven beschreven stadium van de theorie het verschil tussen talen nog steeds toegeschreven wordt aan C_{HL} , het systeem dat woordgroepen en zinnen bouwt. Zo wordt de keuze tussen (4a) en (4b) toegeschreven aan de directionaliteitsparameter op regeren: het Nederlands heeft de OV-volgorde omdat in deze taal het werkwoord accusatief naamval naar links toekent; het Engels heeft de VO-volgorde omdat in deze taal accusatief naamval naar rechts toegekend wordt. De revolutionaire gedachte in Chomsky's (1995b) MP is de gedachte dat C_{HL} *niet* geparametriseerd is en dat elk kind dus ter wereld komt met een identiek werkend systeem. Het verschil tussen talen ligt in de wijze waarop het systeem *aangestuurd* wordt, namelijk door de formele kenmerken van de elementen in het lexicon (zie Broekhuis 2001 voor de details).

Het idee dat C_{HL} niet geparametriseerd is, lijkt op dit moment vrij algemeen aanvaard te worden en vormt in ieder geval de basis voor het merendeel van de minimalistische studies die het licht zien. Aanvaarding van dit idee is in sterke mate bevorderd door het werk van Kayne (1994), die heeft laten zien dat de belangrijkste eigenschappen van boomstructuren die gepostuleerd worden door de X-bar-theorie mathematisch afgeleid

kunnen worden wanneer men aanneemt dat de linearisatie (woordvolgorde) van de syntactische structuur een functie is van de hiërarchische relaties in de boomstructuur. Een zijdelings en onbedoeld effect van Kayne's voorstel is dat specificeerders vooraf dienen te gaan aan het hoofd van een projectie, terwijl complementen er juist op dienen te volgen. Dit is de zogenaamde *universal base*-hypothese. Als deze hypothese juist is, kan de structuur in (4b) niet langer als onderliggende structuur gekozen worden: alle talen hebben een onderliggende SVO-volgorde. De SOV-volgorde in een taal als het Nederlands dient derhalve te worden afgeleid met behulp van verplaatsing; we zullen zien dat Chomsky's (1995b) voorstel dit mogelijk maakt.²

3 Verplaatsing en het verschil tussen OV- en VO-talen

Chomsky (1995b) neemt in navolging van Hale en Keyser (1993) aan dat de onderliggende (lexicale) structuur van een transitieve zin eruit ziet als in (5). Het direct object O wordt gegenereerd als het complement van de verbale wortel V, terwijl het subject S gegenereerd wordt als specificeerder van het zogenaamde lichte werkwoord *v*, dat we kunnen zien als een soort affix dat bestaat uit kenmerken die van de wortel V een "echt" werkwoord maken.³

(5) [_{VP} S *v* [_{VP} V O]]

Volgens Chomsky verloopt de derivatie van een Engelse transitieve bijzin als aangegeven in (6). De structuur in (6a) is een concretisering van de abstracte onderliggende vorm in (5). De structuur in (6b) is het resultaat van een hoofdverplaatsing die V met *v* combineert, waardoor het "echte" werkwoord gecreëerd wordt. De structuur in (6c) wordt afgeleid door het inflectionele hoofd I toe te voegen, waarin onder meer de temporele en con-

2 De beoordeelaar van dit artikel wijst er terecht op dat Kayne's systeem in principe twee mogelijke basisvolgordes voorspelt, namelijk specificeerder-hoofd-complement of complement-hoofd-specificeerder. De laatste basisvolgorde (die zou leiden tot het postuleren van een onderliggende OVS-volgorde) sluit Kayne, weliswaar op basis van empirische argumenten, door middel van een stipulatie uit. Natuurlijk is het ook mogelijk een theorie op te stellen die de SOV-volgorde als universeel onderliggende volgorde aanwijst; Haider (1997/2000) en Barbiers (2000) beargumenteren op empirische gronden dat deze optie te prefereren is. In paragraaf 7 en de daar vermelde literatuur suggereer ik een oplossing voor tenminste een aantal van de door hen aangedragen problemen voor een universele, onderliggende SVO-volgorde. Helaas is het hier niet mogelijk de twee voorstellen uitgebreid te vergelijken; ik hoop bij een andere gelegenheid de betrekkelijkheid van de door Haider en Barbiers genoemde voordelen van een onderliggende SOV-volgorde aan te tonen. Zie Svenonius (2000) voor een goed overzicht van de recente benaderingen van het OV/VO-contrast.

3 Met behulp van de structuur in (5) kunnen we onder meer een nieuwe invulling geven aan de begrippen intern en extern argument. De interne argumenten met de thematische rollen patiens en goal worden gegenereerd als argumenten van V, terwijl de agens gegenereerd wordt als de specificeerder van *v*. Zie Broekhuis (1999) voor een uitgebreide bespreking. Waarschijnlijk is het beter om voor het hoofd V de term *stam* te gebruiken, omdat van deze stam in principe ook nominale en adjectivale vormen afgeleid kunnen worden (Pesetsky 1995). Dit is heel duidelijk te zien in het geval van de volgende woorden die afgeleid zijn van de aan het Latijn ontleende stam *irrit-*: [_V *irrit-eren*], [_N *irrit-atie*] en [_A *irrit-ant*]. Overigens hoeft het niet zo te zijn dat *v* echt het affix *-eren* bevat: er wordt ook wel aangenomen dat *irrit+v* pas in de fonologische component als *irriteren* wordt uitgespeld.

gruentiekenmerken (de kenmerken voor persoon, getal en geslacht) van het werkwoord gesitueerd zijn. De structuur in (6d) wordt afgeleid door het subject naar SpecIP (specificerderpositie van de IP) te verplaatsen. Deze verplaatsing wordt gemotiveerd door middel van het naamvalsfilter in (3); het onderwerp krijgt nominatief naamval in SpecIP. In (6e), tenslotte, wordt het voegwoord *that* toegevoegd.

- (6) a $[_{vP} \text{ John } v [_{vP} \text{ bought coffee}]]$
 b $[_{vP} \text{ John } v+\text{bought} [_{vP} t_{\text{bought}} \text{ coffee}]]$
 c $[_{IP} \text{ I } [_{vP} \text{ John } v+\text{bought} [_{vP} t_{\text{bought}} \text{ coffee}]]]$
 d $[_{IP} \text{ John I } [_{vP} t_{\text{John}} v+\text{bought} [_{vP} t_{\text{bought}} \text{ coffee}]]]$
 e $[_{CP} \text{ that } [_{IP} \text{ John I } [_{vP} t_{\text{John}} v+\text{bought} [_{vP} t_{\text{bought}} \text{ coffee}]]]]]$

Merk op dat in de derivatie in (6) sommige verplaatsingen wel en andere weer juist niet plaatsvinden. Zo hebben we wel hoofdverplaatsing van V naar v , maar verplaatst het complex $v+V$ niet door naar de positie I, terwijl zich hier ook kenmerken bevinden die relevant zijn voor het werkwoord. Daarnaast verplaatst het subject om naamvalsredenen naar SpecIP, maar kan het object blijkbaar gewoon op zijn basispositie blijven staan.

Dit lijkt op het eerste gezicht allemaal erg onsystematisch, maar vormt in feite de kern van de verklaring voor de verschillen in woordvolgorde tussen talen. Het centrale idee is dat C_{HL} *in principe* in staat is een beperkt aantal bewerkingen (hier: verplaatsingen) uit te voeren, maar dat talen verschillen in de mate waarin die bewerkingen ook *daadwerkelijk* uitgevoerd worden. Hoe een andere keuze uit de verzameling mogelijke verplaatsingen kan leiden tot een verschil in woordvolgorde kan verduidelijkt worden door de afleiding van de Engelse bijzin in (6) te vergelijken met die van de Nederlandse bijzin in (7).

- (7) a $[_{vP} \text{ Jan } v [_{vP} \text{ kocht koffie}]]$
 b $[_{vP} \text{ koffie } v [_{vP} \text{ Jan } t_v [_{vP} \text{ kocht } t_{\text{koffie}}]]]$
 c $[_{IP} \text{ I } [_{vP} \text{ koffie } v [_{vP} \text{ Jan } t_{v+\text{kocht}} [_{vP} \text{ kocht } t_{\text{koffie}}]]]]]$
 d $[_{IP} \text{ Jan I}+v [_{vP} \text{ koffie } t_v [_{vP} t_{\text{Jan}} t_v [_{vP} \text{ kocht } t_{\text{koffie}}]]]]]$
 e $[_{CP} \text{ dat } [_{IP} \text{ Jan I}+v [_{vP} \text{ koffie } t_v [_{vP} t_{\text{Jan}} t_v [_{vP} \text{ kocht } t_{\text{koffie}}]]]]]]]$

De Nederlandse derivatie neemt dezelfde structuur als uitgangspunt als de Engelse. We zullen in §6 echter zien dat er redenen zijn om aan te nemen dat de verplaatsing van V naar v in (6b) in de afleiding van de Nederlandse bijzin niet plaatsvindt. Het Nederlands heeft daarentegen weer een verplaatsing die het Engels niet kent: aangenomen wordt dat accusatief naamval toegekend wordt door v en dat het object daarom in een locale relatie met v moet worden gebracht. Ik neem aan dat dit gebeurt als in (7b): het lichte werkwoord v wordt verplaatst naar een hogere projectie en het object wordt in de specificerder van die hogere projectie geplaatst.⁴ In (7c) wordt net als in (6c) het inflectionele hoofd I toege-

⁴ Er zijn verschillende beschrijvingen in omloop van objectverplaatsing. Volgens Chomsky's (1995b:hfdst.3) oorspronkelijke voorstel verplaatst v naar een functioneel hoofd Agr en is de hogere vP projectie in (7b) dus een AgrP; zie de bespreking van figuur (9) in Broekhuis (2001). In Chomsky (1995b:§4.10) wordt betoogd dat Agr geen kenmerken heeft en alleen maar gepostuleerd wordt om een landingspositie voor het object te creëren. Het is dus alleen maar een handig hulpmiddelje en moet derhalve, indien mogelijk, uit de theorie geweerd worden. Chomsky's oplossing is dat v helemaal niet verplaatst wordt en dat het object simpelweg in een tweede

voegd. De representatie in (7d) wordt afgeleid door het subject naar SpecIP te verplaatsen (en *v* in I te plaatsen; zie §6). De derivatie van de bijzin wordt tenslotte voltooid door het voegwoord *dat* toe te voegen.

Het verschil tussen de Engelse VO- en Nederlandse OV-volgorde in bijzinnen (*that John bought coffee* versus *dat Jan koffie kocht*) wordt dus niet langer verantwoord door aan te nemen dat de talen verschillen in hun onderliggende woordvolgorde, maar door aan te nemen dat ze verschillen in welke verplaatsingen al dan niet plaatsvinden: cruciaal voor de verklaring van het woordvolgordeverschil tussen het Nederlands en het Engels lijkt dus te zijn dat de objectverplaatsing in (7b) alleen in het Nederlands plaatsvindt. De taak van het taallerend kind is nu dus gereduceerd tot het bepalen welke van de *potentieel* mogelijk verplaatsingen in zijn taal ook *daadwerkelijk* plaatsvinden.

4 Triggers en extrapositieveverschijnselen

4.1 Conditie op de operaties van C_{HL} : de notie trigger

In §3 hebben we gezien dat het centrale idee van MP is (i) dat C_{HL} in staat is een beperkt aantal bewerkingen uit te voeren, en (ii) dat woordvolgordeverschillen tussen talen ontstaan doordat talen kunnen verschillen in de keuze van de bewerkingen die daadwerkelijk plaatsvinden. Een belangrijke vraag binnen MP is dus welke operaties C_{HL} in principe kan uitvoeren, omdat het antwoord op die vraag bepaalt wat de extensie van het begrip “mogelijke natuurlijke taal” is. Een belangrijk uitgangspunt bij het beantwoorden van deze vraag is dat we C_{HL} het liefst zo eenvoudig mogelijk willen houden. Chomsky (1995b) vereist daarom dat alle operaties van C_{HL} voldoen aan de eis dat ze conceptueel noodzakelijk zijn in die zin dat de gepostuleerde operaties logisch noodzakelijk zijn om het systeem correct te laten werken; we moeten dus proberen het aantal gepostuleerde operaties tot het minimum te beperken.

De bespreking tot dusver impliceert tenminste twee conceptueel noodzakelijke operaties. Omdat het uitgangspunt van een derivatie een verzameling elementen uit het lexicon is, is in ieder geval een operatie *Merge* nodig die deze elementen tot grotere eenheden combineert. Zoals we hierboven gezien hebben, kunnen de door *Merge* gevormde grotere eenheden veranderd worden door de verplaatsingsoperatie *Move* (we zullen straks zien dat *Attract* wellicht een betere naam is). Kortom, C_{HL} combineert d.m.v. *Merge* de elementen in het lexicon tot grotere gehelen en verandert deze, waar nodig, door middel van *Move*. *Merge* en *Move* vervullen dus in feite de rol van de vroegere herschrijfgeregels en transformaties.⁵

specificeerder van de *vP* wordt geplaatst. Het voorstel in de hoofdttekst volgt Nash en Rouveret (1997), die aannemen dat de verplaatsing van *v* en het object resulteert in de vorming van een nieuwe “proxi”-projectie met als hoofd het verplaatste hoofd *v*; de aldus gevormde projectie is dus net als de oorspronkelijke projectie van *v* een *vP*. Het voorstel zit dus een beetje tussen de twee hierboven gegeven voorstellen uit Chomsky (1995b) in: er is wel een hogere projectie maar we hoeven geen Agr-hoofd aan te nemen.

- 5 Dit laat zien dat de kern van de generatieve grammatica in de ruim 50 jaar van zijn bestaan feitelijk ongewijzigd is gebleven. De bewerkingen die de herschrijfgeregels en transformaties in hun incarnatie als *Merge* en *Move* kunnen uitvoeren zijn natuurlijk wel maximaal vereenvoudigd. Er is nog tenminste één andere operatie die conceptueel noodzakelijk geacht wordt, *Agree*, maar die zal ik hier niet aan de orde stellen.

Natuurlijk zijn we er nog niet met het vaststellen van de (minimaal) noodzakelijke operaties die C_{HL} vormen; we zullen ook nog moeten bepalen op welke wijze en onder welke voorwaarden deze operaties toegepast worden. Zo is het bijvoorbeeld eenvoudig mogelijk om een aantal aspecten van de in de jaren '70 ontwikkelde X-bar-theorie simpelweg in de definitie van Merge in te bouwen (een poging hiertoe is bijvoorbeeld te vinden in Chomsky 1995a). Ook de zogenaamde Theta-theorie is gemakkelijk in het systeem op te nemen, bijvoorbeeld door te eisen dat de output van C_{HL} in overeenstemming is met de lexicale selectierestricties van het werkwoord. Hoe dit alles in de praktijk werkt, kan ik hier vanwege ruimtebeperkingen helaas niet uitgebreider bespreken.

Ook de operatie Move is onderworpen aan bepaalde beperkingen. Zo gelden er zekere lokaliteitscondities om te voorkomen dat we bijvoorbeeld vraagzinnen zouden afleiden als $[_{CP} \text{ Waar}_i \text{ heeft hij } [_{DP} \text{ mijn boek over } t_i] \text{ gelezen}]?$. Dit betekent dat de in de jaren '70 en '80 ontwikkelde theorieën met betrekking tot extractiedomeinen, die uiteindelijk leidden tot de barrièrtheorie in Chomsky (1986a), op de een of andere wijze moeten worden opgenomen in MP. Een poging daartoe vinden we in Chomsky (2001a/2001b). Het centrale idee hierin is dat de derivatie in verschillende fasen verloopt: om het hierboven gegeven type voorbeeld te verantwoorden, dat overigens niet door Chomsky besproken wordt, zou men (enigszins simplificerend) kunnen zeggen dat de derivatie een DP- en een CP-fase heeft, en dat zodra we aan de CP-fase beginnen de interne structuur van de DP niet meer zichtbaar is voor C_{HL} ; extractie uit een DP is derhalve uitgesloten. Er valt hier natuurlijk veel meer over te zeggen. Zo is bijvoorbeeld de zin $\text{Waar}_i \text{ heeft hij een boek over } t_i \text{ gelezen?}$ wel aanvaardbaar. Dit zou verantwoord kunnen worden door te zeggen dat onbepaalde zelfstandige naamwoordgroepen geen DPs (maar bijv. NumPs of NPs) zijn en dus geen zelfstandige fase vormen: extractie uit indefiniëte NPs is derhalve toegestaan.⁶

Een andere beperkingen op de operatie Move, waar ik iets langer bij stil wil staan, kan geïllustreerd worden aan de hand van het verschil tussen (8a) en (8b). In deze voorbeelden zien we het zogenaamde superioriteitseffect optreden: als er twee kandidaten zijn voor Wh-verplaatsing, dan wordt de superieure kandidaat voor verplaatsing geselecteerd, waarbij A superieur is aan B indien A B wel maar B A niet c-commandeert.⁷

- (8) a Ik vraag me af $[_{CP} \text{ wie } C_{[+wh]} [_{IP} t_{\text{wie}} \text{ wat/welk boek leest}]]?$
 b *Ik vraag me af $[_{CP} \text{ wat/welk boek } C_{[+wh]} [_{IP} \text{ wie } t_{\text{wat/welk boek}} \text{ leest}]]?$

- 6 Ik ben me natuurlijk bewust van de discussie die in de tweede helft van de jaren '70 gevoerd is over de vraag of de PPs in de hier gegeven voorbeelden behoren tot de nominale groep dan wel fungeren als het complement van het werkwoord (vgl. o.m. Kooij en Wiers 1977/1978/1979, Klein en Van der Toorn 1979 en De Haan 1979). Hoewel ik denk dat de in de hoofdstuk tekst gesuggereerde analyse in essentie correct is, dient het voorbeeld met name om de werking van de fasetheorie te illustreren; ik zal deze analyse hier daarom niet verder verdedigen.
- 7 De beoordelaar van dit artikel meldt dat hij/zij voorbeeld (8b) aanvaardbaar vindt en dat dit ook voor "veel geraadpleegde moedertaalsprekers" geldt, waarmee waarschijnlijk moedertaalsprekers bedoeld worden die vaker als informant gebruikt worden. Hoewel ik weet dat superioriteitseffecten in hoofdzinnen om onduidelijke redenen niet altijd even sterk zijn (*??Wat leest wie?*), heb ik tot dusver van mijn informanten te horen gekregen dat voorbeelden als (8b) volstrekt onaanvaardbaar zijn; ik deel dit oordeel. Voor mijn doel is het overigens voldoende als moedertaalsprekers het erover eens zijn dat (8b) minder goed is dan (8a). De term *superioriteit* heb ik ontleend aan Van der Leek (1980); tegenwoordig wordt voor deze relatie meestal de wat omslachtiger term *asymmetrisch c-commanderen* gebruikt.

We kunnen dit verschijnsel op twee wijzen beschrijven, namelijk vanuit het perspectief van het verplaatste *wh*-element, als in (9a), of vanuit het perspectief van het element dat het verplaatste element als het ware aantrekt (hier: $C_{[+wh]}$), als in (9b). De notie *dichterbij* in (9b) is als volgt gedefinieerd: XP staat dichterbij H dan YP, indien H XP en YP c-commandeert en XP superieur is aan YP. De twee definities in (9) zijn gebaseerd op respectievelijk hoofdstuk 3 en 4 van Chomsky (1995b).

- (9) a Move: constituent YP met kenmerk K verplaatst naar de specificerder van een hoofd X met een corresponderend kenmerk K, tenzij hij hierbij over een c-commanderende constituent ZP met hetzelfde kenmerk K heen moet worden geplaatst.
 b Attract: Een hoofd X met kenmerk K trekt de dichtstbijzijnde constituent YP aan met een corresponderend kenmerk K.

Het zal duidelijk zijn dat de formulering in (9b) de voorkeur heeft, omdat we hierin geen uitzonderingsclausule hoeven op te nemen. Recent onderzoek suggereert dat alle gevallen van verplaatsing uitgedrukt kunnen worden in termen van (9b). Neem bijvoorbeeld het geval van subjectverplaatsing in de Engelse structuur (6d) in §3. Opgemerkt werd daar dat deze verplaatsing gemotiveerd werd door het naamvalsfilter: het hoofd I kent naamval toe aan de NP *John*. We zouden dit echter ook kunnen uitdrukken door te zeggen dat I een naamvalskenmerk heeft dat een constituent met een corresponderend naamvalskenmerk aantrekt, als in (10).

- (10) [_{IP} John_[nominatief] I_[naamval] [_{VP} *t*_{John} *v*+bought [_{VP} *t*_{bought} coffee]]]

De verplaatsing van het object in de Nederlandse structuur in (7b) kan in soortgelijke termen beschreven worden als we aannemen dat *v* verantwoordelijk is voor naamvalstoekenning: *v* heeft een naamvalskenmerk dat een corresponderend kenmerk aantrekt. Merk op dat de mogelijkheid van de objectverplaatsing in (11b) een extra argument ten gunste van (9b) oplevert. In (11b) wordt de accusatief DP over een andere DP met naamval heen geplaatst en de formulering in (9a) sluit dit uit. De formulering in (9b) staat deze verplaatsing echter wel toe: in structuur (11a), die de input vormt voor de derivatieve stap die tot (11b) leidt, is de DP *koffie* inderdaad de dichtstbijzijnde constituent met een naamvalskenmerk; in (11a) c-commandeert *v* het onderwerp immers niet.

- (11) a [_{VP} Jan_[nominatief] *v*_[naamval] [_{VP} kocht koffie_[accusatief]]]
 b. [_{VP} koffie_[accusatief] *v*_[naamval] [_{VP} Jan_[nominatief] *t*_v [_{VP} kocht *t*_{koffie}]]]

Een belangrijke eigenschap die de twee definities van verplaatsing in (9) met elkaar gemeen hebben is, dat zij expliciet stellen dat verplaatsingen niet zonder reden kunnen plaatsvinden: verplaatsingen worden getriggerd door kenmerken van het hoofd in wiens specificerder ze geplaatst worden. Er zijn verschillende antwoorden op de vraag waarom de kenmerken van hoofden fungeren als triggers voor verplaatsing. Het oorspronkelijk idee in Chomsky (1995b) was dat dergelijke kenmerken in zekere zin redundant zijn: in (8a) vinden we bijvoorbeeld zowel een *wh*-kenmerk op de vraagwoorden als op de

complementeerder C, zodat één van de twee kenmerken feitelijk overbodig is. Aangenomen werd dat het “overbodige” kenmerk zich als altijd op het functionele hoofd, hier dus C, bevindt en dat de verplaatsing van het vraagwoord dient om het kenmerk van C te “checken”, zodat het verwijderd kan worden. In Chomsky’s meer recente werk is dit idee vervangen door het idee dat het checken van de kenmerken van hoofden nodig is om deze te “valideren”: de kenmerken van de hoofden worden ingevoegd zonder waarde en zijn daarom niet interpreteerbaar door het conceptuele systeem, zodat checking nodig is om een waarde aan deze kenmerken toe te kennen. Voor wat hieronder volgt is m.n. van belang dat elke verplaatsing getriggerd moet worden.

4.2 Extrapositie bestaat niet

Eén van de centrale gedachten van MP is dat verplaatsing getriggerd moet worden door een kenmerk van één van de functionele hoofden. Zo wordt de objectverplaatsing in (11) mogelijk gemaakt door het naamvalskenmerk op *v*. Kijk nu naar het verschil tussen de twee voorbeelden in (12): (12a) laat zien dat een lijdend voorwerp in de vorm van een DP verplicht voorafgaat aan het werkwoord in zinsfinale positie, terwijl (12b) laat zien dat een lijdend voorwerpszin daar juist op moet volgen.

- (12) a dat Jan me <een leugen> vertelde <*een leugen>.
 b dat Jan me <*dat Marie ziek is> vertelde <dat Marie ziek is>.

Onder de traditionele opvatting dat Nederlands een onderliggende OV-volgorde heeft, wordt meestal aangenomen dat de bijzin in (12b) net als de DP basisgegenereerd wordt in de positie vóór het werkwoord en dat hij vervolgens geëxtraponeerd wordt (De Haan 1979 vormt een uitzondering op deze regel). Wat Extrapositie nou eigenlijk precies inhoudt, is echter nooit helemaal duidelijk geworden. Vragen waar nooit een bevredigend antwoord op is gekomen hebben o.m. betrekking op de landingsplaats van de bijzin en de vraag waarom extractie uit sommige geëxtraponeerde zinnen toegestaan is. Een andere belangrijke vraag die in het kader van MP gesteld moet worden, is wat de trigger van de verplaatsing zou kunnen zijn.⁸

Wanneer we een onderliggende VO-structuur aannemen, komen deze vragen te vervallen (zie bijv. Zwart 1993/1997). De grammaticale woordvolgorde in (12b) representeert dan simpelweg de onderliggende volgorde: de bijzin wordt dus helemaal niet verplaatst, zodat ook de vraag naar de trigger van de verplaatsing vervalst. Het verschil tussen de aanvaardbare woordvolgordes in (12a) en (12b) is eveneens eenvoudig te verklaren. We hebben in (11) gezien dat de verplaatsing van het nominale lijdend voorwerp getriggerd wordt door de naamvalskenmerken van *v*. Omdat een bijzin geen naamval heeft, kan de

8 De meest invloedrijke antwoorden uit de jaren '80 op de vraag waarom extrapositie plaatsvindt zijn Stowell's (1981) Case-Resistance Principle en Hoekstra's (1984) Unlike Category Constraint, die eigenlijk beide stipuleren dat zinscomplementen op bepaalde posities niet mogen voorkomen en derhalve moeten verplaatsen. In zekere zin blijft hun intuïtie behouden in de MP-analyse in de volgende alinea: in plaats van te zeggen dat zinscomplementen uit bepaalde posities verwijderd moeten worden, wordt nu gesteld dat deze posities niet toegankelijk voor ze zijn.

lijdend voorwerpszin in (12b) niet verplaatst worden; de definities in (9) vereisen immers dat de verplaatste constituent en het aantrekkende hoofd corresponderende kenmerken hebben.

Merk op dat dezelfde redenering gebruikt kan worden om te verklaren waarom, zoals te zien is in (13), voorzetselvoorwerpen kunnen volgen op het werkwoord in zinsfinale positie; omdat PPs net als bijzinnen geen naamval hebben, kunnen de naamvalskenmerken van *v* de verplaatsing van de PP niet afdwingen. Wat echter tot op de dag van vandaag nog niet helemaal duidelijk is, is de vraag waarom het voorzetselvoorwerp aan het werkwoord vooraf *mag* gaan. Deze vraag, waarover zeer veel controverse bestaat, kan ik hier helaas niet verder bespreken.⁹

- (13) dat Jan natuurlijk <op zijn vader> wacht <op zijn vader>.

Wanneer we bovenstaande Nederlandse voorbeelden leggen naast de Engelse voorbeelden in (14), valt op dat het Engels zich in zeker opzicht hetzelfde gedraagt als het Nederlands. We zien dat een lijdend voorwerp in de vorm van een DP vooraf gaat aan het adverbium *yesterday*, dat een lijdend voorwerpszin erop volgt en dat een voorzetselvoorwerp in beide posities kan voorkomen.

- (14) a John told me <a lie> yesterday <*a lie>.
 b John told me <?that Mary is ill> yesterday <that Mary is ill>.
 c John waited <for his father> yesterday <for his father>.

Dit suggereert dat er, in tegenstelling tot wat we in §3 hebben aangenomen, wel degelijk sprake is van objectverplaatsing in het Engels. Gegeven, echter, dat er zeer goede redenen zijn om aan te nemen dat in het Engels *v*-naar-I niet plaatsvindt, kan dit niet de objectverplaatsing in (7b) zijn, want dit zou ten onrechte voorspellen dat ook het Engels een OV-taal zou zijn; zie hiervoor de derivatie in (15). In de volgende paragraaf zullen we zien dat we inderdaad een tweede soort objectverplaatsing moeten aannemen en dat dit het mogelijk maakt de Engelse voorbeelden in (14) te verantwoorden.

- (15) a [_{VP} John *v* [_{bought}VP bought coffee]]
 b [_{VP} John *v*+bought [_{VP} *t*_{bought} coffee]] (V-naar-*v*)
 c [_{VP} coffee *v*+bought [_{VP} John *t*_{v+bought} [_{VP} *t*_{bought} *t*_{coffee}]]] (objectverplaatsing)
 d [_{IP} I [_{VP} coffee *v*+bought [_{VP} John *t*_{v+bought} [_{VP} *t*_{bought} *t*_{coffee}]]]] (Merge I)
 e [_{IP} John I [_{VP} coffee *v*+bought [_{VP} *t*_{John} *t*_{v+bought} [_{VP} *t*_{bought} *t*_{coffee}]]]] (subjectverplaatsing)
 f [_{CP} that [_{IP} John I [_{VP} coffee *v*+bought [_{VP} *t*_{John} *t*_{v+bought} [_{VP} *t*_{bought} *t*_{coffee}]]]]] (Merge C)

9 Ik volsta met een verwijzing naar Haeberli (2002) voor een voorstel dat in overeenstemming is met de geest van MP, maar dat volgens mij onhoudbaar is (zie Broekhuis, te verschijnen), en naar Barbiers (1995) voor een meer dissident, maar bijzonder interessant en goed uitgewerkt voorstel.

5 Scrambling en filters/constraints

5.1 Scrambling

Hierboven sprak ik over objectverplaatsing alsof dit begrip betrekking heeft op één unieke soort verplaatsing. Het is echter duidelijk dat we meerdere soorten objectverplaatsing moeten aannemen. De voorbeelden in (16b&c) laten zien dat behalve de verplaatsing van het object naar de positie vóór de zinsfinale werkwoorden, we ook nog een verplaatsing moeten onderscheiden die het object nog verder naar links verplaatst en die meestal Scrambling wordt genoemd. De voorbeelden laten verder zien dat de objectverplaatsing die het object direct vóór het werkwoord plaatst, verplicht is (vgl. de onaanvaardbaarheid van (16a)), terwijl Scrambling optioneel is.¹⁰

- (16) a *dat Jan waarschijnlijk leest het boek
 b dat Jan waarschijnlijk het boek leest $t_{\text{het boek}}$
 c dat Jan het boek waarschijnlijk $t_{\text{het boek}}$ leest $t_{\text{het boek}}$

Volgens de definities van Move/Attract in (9) betekent het feit dat er tenminste twee landingsposities zijn voor het lijdend voorwerp dat er ook tenminste twee hoofden moeten zijn die het object kunnen aantrekken. Als we nu nog eens kijken naar de globale zinsstructuur in (17), dan zien we dat er twee voor de hand liggende kandidaten zijn: ν en V.

- (17) [_{CP} ... C [_{IP} ... I [_{VP} S ν [_{VP} V O]]]]

Als we aannemen dat zowel ν als V kenmerken bevatten die het nominale object kunnen aantrekken, dan zou de derivatie van voorbeeld (16c) kunnen verlopen als in (18). Wanneer we aannemen dat de bijwoordelijke bepaling *waarschijnlijk* aan de lagere ν P geadjungeerd is, passeert het object dit adverbium als gevolg van Scrambling in (18d). We kunnen de aanvaardbaarheid van (16b) dan verantwoorden door te zeggen dat Scrambling optioneel is.

- (18) a [_{VP} V het boek] (Merge V en object)
 b [_{VP} het boek leest [_{VP} t_{leest} $t_{\text{het boek}}$]] (objectverplaatsing naar V)
 c [_{VP} Jan ν [_{VP} het boek leest [_{VP} t_{leest} $t_{\text{het boek}}$]]] (Merge Jan, ν en VP)
 d [_{VP} het boek ν [_{VP} Jan t_{ν} [_{VP} $t_{\text{het boek}}$ leest [_{VP} t_{leest} $t_{\text{het boek}}$]]]] (objectverplaatsing naar ν)
 e [_{CP} dat [_{IP} Jan I+ ν [_{VP} het boek t_{ν} [_{VP} Jan t_{ν} [_{VP} $t_{\text{het boek}}$ leest [_{VP} t_{leest} $t_{\text{het boek}}$]]]]]] (overige)

10 Er zijn ook analyses voorhanden volgens welke Scrambling niet het resultaat is van verplaatsing maar van basisgeneratie (zie bijv. Neeleman 1994); De bijdragen in Corver and Van Riemsdijk (1994) bieden een goed overzicht van de verschillende benaderingen van Scrambling. Hier volg ik Webelhuth (1989/1992), die m.i. overtuigend heeft laten zien dat Scrambling in het Nederlands/Duits alle eigenschappen van verplaatsing heeft. Overigens moet opgemerkt worden dat Scrambling gebruikt wordt als paraplueterm voor verschillende typen verplaatsingen, die gekarakteriseerd kunnen worden in termen van respectievelijk A- en A'-verplaatsing (vgl. Van den Wyngaert 1988/1989b). Ik heb het hier uitsluitend over het eerste type.

Merk op dat de OV-volgorde in het Nederlands nu niet langer afgedwongen wordt door de naamvalskenmerken op *v*, maar door de gepostuleerde kenmerken op *V*. Wat zijn deze kenmerken? Chomsky (1995b) neemt aan dat het werkwoord net als *I* twee typen (nominale) kenmerken heeft: naamvals- en congruentiekenmerken. Hierdoor wordt verklaard dat in sommige talen, zoals het Italiaans en het Hongaars, werkwoorden niet alleen met het onderwerp congrueren maar ook met het lijdend voorwerp. Indien we willen volhouden dat *v* verantwoordelijk is voor de toekenning van accusatief naamval, dan zouden we kunnen aannemen dat de congruentiekenmerken worden toegekend door *V*.

5.2 Filters en constraints

In §3 hebben we gezien dat de verschillen in woordvolgorde tussen talen volgen uit de vraag welke verplaatsingen al dan niet in de betreffende talen plaatsvinden. In §5.1 zagen we verder dat ook binnen één taal de nodige variatie in woordvolgorde mogelijk is. De variatie tussen talen onderling wordt verantwoord door te stellen dat een kind stomweg leert of een zekere verplaatsing al dan niet in zijn moedertaal toegepast wordt. In Chomsky (1995b) wordt dit technisch vormgegeven door te stellen dat een kind op basis van de primaire taaldata leert dat een zeker kenmerk *K* sterk (= dwingt verplaatsing af) of zwak (= dwingt geen verplaatsing af) is.¹¹ Hoewel het onderscheid tussen sterke en zwakke kenmerken tegenwoordig op iets andere wijze wordt vormgegeven, houdt de kern van dit voorstel nog steeds stand. De variatie die we binnen één enkele taal vinden, kan echter niet zo gemakkelijk met behulp van dit verschil tussen sterke en zwakke kenmerken worden vormgegeven: in het beste geval leidt dat tot de *ad hoc*-aanname dat sommige kenmerken soms sterk en soms zwak zijn, d.w.z. soms wel en soms niet verplaatsing afdwingen.

Belangrijk is ook te bedenken dat de variatie in woordvolgorde binnen één taal samenhangt met de informatiestructuur van de zin (zie bijv. Verhagen 1986): DPs die behoren tot de focus van de zin (d.w.z. nieuwe informatie uitdrukken) worden in het Nederlands normaal gesproken niet gescrambled; Scrambling vindt vooral plaats met DPs die behoren tot de presuppositie van de zin (d.w.z. reeds bekende informatie tot uitdrukking brengen). Een voorbeeld als (19a'), bijvoorbeeld, impliceert dat er al eerder gesproken is over het boek waaraan gerefereerd wordt. Omdat onbepaalde DPs als *een boek* in (19b&b') in de

11 De beoordelaar van dit artikel stelt dat het postuleren van sterke en zwakke kenmerken een herformulering van de observaties is en derhalve gekarakteriseerd moet worden als *ad hoc*; hetzelfde zou derhalve ook moeten gelden voor de herformulering van de noties later in deze paragraaf in termen van constraint rankings. Zoals ik al in Broekhuis (1997) heb betoogd, is deze veroordeling niet terecht. De gedachtegang achter Chomsky's voorstel houdt verband met de generatieve visie op taalverwerving en verloopt als volgt: woordvolgorde is direct observeerbaar; het taallerend kind vindt in de primaire taaldata aanwijzingen dat verplaatsing van bijv. een object al dan niet (overt) plaatsvindt; wanneer dit wel/niet geval is, concludeert het taallerend kind dat *v* een sterk/zwak kenmerk heeft; het taallerend kind markeert het hoofd *v* met een sterk/zwak kenmerk in het lexicon. De toekenning van een zwak/sterk kenmerk aan een functioneel hoofd in het lexicon is dus niet meer dan een formalisering van de hypothese die het taallerend kind op grond van de primaire taaldata opstelt. Het feit dat "het postuleren van sterke en zwakke kenmerken een herformulering van de observaties is", moet derhalve niet negatief maar positief gekwalificeerd worden.

regel behoren tot de focus van de zin, kunnen deze in de regel ook niet gescrambled worden. Pronomina, daarentegen, drukken meestal bekende informatie uit en moeten dus juist gescrambled worden; cf. (19c&c').

- (19) a. dat Jan waarschijnlijk het boek leest $t_{\text{het boek}}$
 a'. dat Jan het boek waarschijnlijk $t_{\text{het boek}}$ leest $t_{\text{het boek}}$
 b. dat Jan waarschijnlijk een boek leest $t_{\text{een boek}}$
 b'. *dat Jan een boek waarschijnlijk $t_{\text{een boek}}$ leest $t_{\text{een boek}}$
 c. *dat Jan waarschijnlijk het leest t_{het}
 c'. dat Jan het waarschijnlijk t_{het} leest t_{het}

Om dit soort gevallen van schijnbare optionaliteit van verplaatsing te beregelen, introduceert Chomsky's (2001a) de interpretatieve component *Int*, die echter nog niet echt uitgewerkt is. Chomsky lijkt deze component te zien als een verzameling taalspecifieke filters die bepaalde structuren onder bepaalde voorwaarden als ongrammaticaal bestempelen: zo zou een voorbeeld als (19b') bijvoorbeeld onaanvaardbaar kunnen zijn, omdat onbepaalde DPs zich binnen de VP moeten bevinden (zie bijv. Diesing 1992/1997 voor een mogelijke verklaring hiervoor).

Een alternatief voor Chomsky's interpretatieve component *Int* is gebruik te maken van een OT-evaluatie (zie Broekhuis 2001). Dit heeft sterk mijn voorkeur omdat dit het effect van de complexe, taalspecifieke filters in *Int* terugvoert op de interactie van meer primitieve, universeel geachte constraints. De feiten in (19) kunnen verantwoord worden met behulp van de geordende constraints in (20).

- (20) Nederlands: AGREEMENT >> ALIGNFOCUS >> CASE >> STAY

De constraints AGREEMENT en CASE vereisen dat V en *v* respectievelijk hun congruentie- en naamvalkenmerken checken door een XP met de relevante corresponderende kenmerken aan te trekken: deze constraints bevorderen dus de twee typen objectverplaatsingen, die in (21) in wat abstracter vorm gegeven worden. In (21) staat ϕ voor de congruentiekenmerken, die we daarom vanaf nu, zoals gebruikelijk binnen MP, zullen aanduiden als ϕ -kenmerken.

- (21) a. $[V_{\phi} O_{\text{case}/\phi}] \Rightarrow [O_{\text{case}/\phi} V_{\phi} [t_V t_o]]$ (objectverplaatsing naar V)
 b. $[v_{\text{case}} [[O_{\text{case}/\phi} V_{\phi} [t_V t_o]]]] \Rightarrow [O_{\text{case}/\phi} v_{\text{case}} [t_v [[t_o V_{\phi} [t_V t_o]]]]]$ (objectverplaatsing naar *v*)

Een karakteristieke eigenschap van OT-constraints is dat zij overtreedbaar zijn. Dat dit ook noodzakelijk is, wordt onmiddellijk duidelijk uit het feit dat bevrediging van AGREEMENT en CASE impliceert dat de constraint STAY, die elke vorm van verplaatsing verbiedt, wordt overtreden. De ordening van de conflicterende constraints AGREEMENT/CASE en STAY bepaalt of de betreffende verplaatsing al dan niet plaatsvindt: zo zeggen de subordineringen AGREEMENT >> STAY en CASE >> STAY in (20) dat objectverplaatsing voor het checken van de ϕ -kenmerken van V en de naamvalkenmerken van *v* normaal gesproken moet plaatsvinden. In dit opzicht verschilt het Nederlands van het Engels. We hebben immers gezien dat in het

Engels de objectverplaatsing voor het checken van de ϕ -kenmerken van V wel, maar die voor het checken van de naamvalkenmerken van v niet optreedt. Dit kan verantwoord worden door aan te nemen dat de ordening van het Engels is als in (22).¹²

(22) Engels: AGREEMENT >> {ALIGNFOCUS, STAY} >> CASE

Hoewel de ordening in (20) dus uitdrukt dat in het Nederlands de twee typen objectverplaatsing normaal gesproken plaatsvinden, wordt er niet uitgedrukt dat dit ook altijd het geval is. De constraint ALIGNFOCUS kan de objectverplaatsing die getriggerd wordt door de naamvalkenmerken van v namelijk blokkeren. ALIGNFOCUS vereist dat elementen die behoren tot de focus van de zin zo ver mogelijk aan de rechterperiferie van de zin worden geplaatst. Omdat AGREEMENT en CASE juist vereisen dat het object naar links wordt verplaatst, staan deze op gespannen voet met ALIGNFOCUS. De vraag welke van de woordvolgordes in (19) al dan niet mogelijk zijn, volgt uit de ordening in (20).

De ordening AGREEMENT >> ALIGNFOCUS drukt uit dat de krachtmeting tussen deze twee constraints altijd in het voordeel van AGREEMENT uitvalt: de verplaatsing in (21a) is dus verplicht in het Nederlands, ongeacht de vraag of het object tot de focus of de presuppositie van de zin behoort. Gezien het feit dat V-naar- v niet plaatsvindt in het Nederlands, verklaart dit de verplichte OV-volgorde in de voorbeelden in (19).

De ordening ALIGNFOCUS >> CASE, daarentegen, drukt uit dat in de voorkomende gevallen ALIGNFOCUS het meeste gewicht in de schaal legt: dit betekent dat de verplaatsing in (21b) alleen plaatsvindt als het object niet behoort tot de focus van de zin. Omdat onbepaalde NPs, zoals *een boek* in (19b), normaal gesproken behoren tot de focus van de zin, voorspelt dit dat de verplaatsing in (21b) niet mogelijk is en het object dus volgt op het adverbium. De voorbeelden in (19b&b') laten zien dat deze voorspelling klopt. Omdat de definitie pronomina juist per definitie behoren tot de presuppositie van de zin, is ALIGNFOCUS niet relevant en volgt uit de ordening CASE >> STAY dat de verplaatsing in (21b) verplicht is en een pronominaal object als *het* dus voorafgaat aan het adverbium. De voorbeelden in (19c&c') laten zien dat ook deze voorspelling uitkomt. Bepaalde NPs, zoals *het boek*, kunnen zowel tot de focus als tot de presuppositie van de zin behoren en hieruit volgt correct dat beide volgordes in (19a&a') grammaticaal zijn; de twee woordvolgordes verschillen in hun implicaties voor de informatiestructuur van de zin.

6 Verb second: een nieuwe visie

Verb second (V2) verwijst naar het verschijnsel dat de persoonsvorm in hoofdzinnen op de zogenaamde tweede positie van de zin verschijnt. In Den Besten (1983), dat reeds in 1977 rouleerde, vinden we de nu klassieke analyse van dit verschijnsel, volgens welke V2 het gevolg is van de verplaatsing van de persoonsvorm naar de voegwoordpositie van de zin (zie ook Paardekooper 1986 voor vergelijkbare ideeën binnen het structuralistische kader).

¹² Zie Broekhuis (in voorber.) voor een uitgebreide bespreking van het Engels. Het gebruik van de accolades in (22) drukt uit dat de constraints STAY en ALIGNFOCUS op grond van de beschikbare evidentie niet geordend kunnen worden. Dat dit zo is, is ook niet zo verbazingwekkend, omdat beide constraints verplaatsing afkeuren.

Een typische derivatie uit de jaren '80 ziet eruit als in (23). Het verschil tussen hoofd- en bijzinnen volgt uit het feit dat in het tweede geval de C-positie al gevuld is door het voegwoord *dat*, zodat I-naar-C geblokkeerd is. Het feit dat de persoonsvorm in hoofdzinnen op de tweede positie staat, volgt onder deze analyse uit het feit dat SpecCP ten hoogste één (bevraagde of getopicaliseerde) constituent kan bevatten.

- (23) $[_{CP} \dots C [_{IP} \dots [_{VP} \text{ subject } [_v \text{ object } V]] I]]$
-

Wanneer we Kayne's *universal base*-hypothese volgen, dan lijkt deze analyse in het water te vallen. Beschouw de structuur in (24), waarin het functionele hoofd I niet op de VP volgt, maar voorafgaat aan vP. Wanneer in (24) de C-positie gevuld is met een voegwoord dan is er in principe niets dat de verplaatsing van V/v naar I blokkeert, wat betekent dat het werkwoord niet alleen in hoofdzinnen maar ook in bijzinnen naar voren geplaatst zou moeten kunnen worden (dit is wat o.m. in het IJslands gebeurt).

- (24) $[_{CP} \dots C [_{IP} \dots I [_{vP} \text{ subject } v [_{VP} \text{ object } V [_{vP} t_V t_{\text{object}}]]]]]]$
-

We zien hier dus dat de vereenvoudiging van C_{HL} de beschrijving van het Nederlands aanzienlijk ingewikkelder maakt, doordat we een geheel nieuwe verklaring dienen op te stellen voor de plaatsing van de persoonsvorm in bijzinnen.¹³ Uitgaande van (24) kunnen we de zinsfinale plaatsing van de persoonsvorm op twee manieren verantwoorden: òf de verplaatsingen 1 en 2 vinden niet plaats òf verplaatsing 1 vindt niet plaats. Er is een goede reden om aan te nemen dat verplaatsing 2 in het Nederlands ook in bijzinnen plaatsvindt. Bekijk hiervoor eerst de Zweedse voorbeelden in (25). We zien dat in de hoofdzin in (25) het object *den* 'het' in hoofdzin (25a) over het negatieve adverbium heen geplaatst moet worden, maar dat dit in bijzin (25b) niet mag. Dit verschijnsel wordt in Holmberg (1986) gerelateerd aan het feit dat ook het werkwoord alleen in hoofdzinnen over het adverbium heen verplaatst.

- (25) a Varför **läste** studenterna <den> inte t_v <*den>?
 waarom lezen de studenten het niet
 b att studenterna <*den> inte **läste** <den>.
 dat de studenten het niet lezen

Chomsky (1995b:hfdst.3) laat zien dat deze correlatie tussen werkwoord- en objectverplaatsing volgt uit de werking van de operatie Move/Attract. Kort gezegd komt het er op neer dat Move/Attract zo werkt dat in een structuur als (18e) de verplaatsing van het onderwerp naar SpecIP geblokkeerd wordt door het lijdend voorwerp in de specificieerder van de hogere vP, *tenzij* v-naar-I plaatsvindt (zie Broekhuis 1997/1999 voor een gedetai-

¹³ Wat hierna volgt is in essentie ontleend aan Zwart (1997). De hier voorgestelde analyse, die afkomstig is uit Broekhuis (1999/2000), verschilt echter van die van Zwart doordat de eigenschappen die hier aan *v* worden toegeschreven door Zwart worden toegeschreven aan de formele kenmerken van het werkwoord. Zie Hallman (2000) en Müller (2004) voor alternatieve voorstellen in de traditie van Kayne (1998).

leerde uitleg). Voor ons is het nu voldoende vast te stellen dat dit impliceert dat de relevante werkwoordverplaatsing geïdentificeerd kan worden met *v*-naar-I en dat de relevante objectverplaatsing getriggerd wordt door de naamvalskenmerken van *v*, d.w.z. vergelijkbaar is met wat we hierboven Scrambling hebben genoemd. Omdat de voorbeelden in (26) laten zien dat in het Nederlands Scrambling zowel in hoofd- als in bijzinnen mogelijk is, volgt uit de genoemde correlatie dat verplaatsing 2 in (24) ook in Nederlandse bijzinnen plaatsvindt. De zinsfinale plaatsing van de persoonsvorm in bijzinnen moet derhalve het gevolg zijn van het niet plaatsvinden van verplaatsing 1.

- (26) a Waarom lezen de studenten het_i niet *t_i t_v* ?
b dat de studenten het_i niet *t_i* lezen.

De cruciale vraag is nu waarom verplaatsing 1 uitsluitend in hoofdzinnen plaatsvindt. We hebben hierboven gezien dat *v* gezien kan worden als een soort affix dat bestaat uit verbale kenmerken die van V een “echt” werkwoord maken. Laten we aannemen dat de affixstatus van *v* impliceert dat *v* fonologisch ondersteund moet worden door een ander hoofd in de zin. Het centrale idee is nu dat op twee manieren aan deze eis tegemoet kan worden gekomen. De eerste mogelijkheid is het toepassen van V-naar-*v*, d.w.z. verplaatsing 1 in (24); als gevolg hiervan wordt *v* fonologisch ondersteund door V. Een tweede mogelijkheid is dat *v* zelf op zoek gaat naar een fonologische gastheer. Dit is mogelijk in bijzinnen: door *v* via I naar C te verplaatsen vindt *v* fonologische ondersteuning van het voegwoord. Dat iets dergelijks ook werkelijk plaatsvindt in varianten van het Nederlands, kan worden ondersteund door het feit dat we in veel dialecten het verschijnsel vinden van voegwoordcongruentie, d.w.z. dat het voegwoord congrueert met het onderwerp van de zin. In (27) wordt dit geïllustreerd aan de hand van het paradigma uit het West-Vlaams, geciteerd uit Zwart (1997).¹⁴

- (27) a 1sg: da-*nk* ik komen d 1pl: da-*me* wonder komen
b 2sg: da-*j* gie komt e 2pl: da-*j* gunder komt
c 3sg: da-*tj* ij komt f 3pl: da-*nze* zunder komen.
c' 3sg: da-*se* zij komt

¹⁴ De beoordelaar merkt op dat het feit dat voegwoord congrueert met het subject, weliswaar gebruikt kan worden als ondersteuning van Zwart's oorspronkelijke voorstel dat AGR_s naar C plaatsvindt, maar, omdat het voegwoord geen temporale eigenschappen heeft, niet ter ondersteuning van het huidige voorstel dat er sprake is van *v*-naar-I, gevolgd door I-naar-C. Men moet zich echter bedenken dat I in het huidige voorstel, net als AGR_s in eerdere voorstellen, met het onderwerp congrueert in ϕ -kenmerken. Bovendien wordt vaak aangenomen dat C wel degelijk temporele eigenschappen heeft (zie de bijdragen in Haider & Prinzhorn 1986). Dit is onder meer duidelijk uit het verschil tussen de voegwoorden *dat* en *om*: *dat* selecteert een finiete IP, terwijl *om* juist een niet-finiete IP selecteert. Tenslotte lijkt in sommige talen I-naar-C zichtbaar plaats te vinden: zo moet het Servocroatische enclitische hulpwerkwoord *je* adjacent aan het voegwoord *da* zijn, wat verantwoord kan worden door aan te nemen dat *je* verplicht aan het voegwoord geadjungeerd wordt (zie Broekhuis & Migdalski 2003 en Migdalski te versch. voor verwijzingen en een uitgebreidere bespreking).

(i) Ivan kaže da je Marija itala Krležu.
Ivan says that be_{3SG.PRES} Marija read_{PART.FSG} Krleža_{ACC}
'Ivan says that Mary read Krleža.'

Dit voorstel impliceert dat de verplaatsing van *v* via *I* naar *C* ook in het Standaard Nederlands plaatsvindt, maar dan zonder dat dit effect heeft op de vorm van het voegwoord. De zinsfinale plaatsing van de persoonsvorm in bijzinnen volgt als we zeggen dat de verplaatsing van *v* zelf geprefereerd wordt boven de verplaatsing van *V*. Het V2 verschijnsel in hoofdzinnen volgt uit het feit dat hoofdzinnen geen voegwoorden bevatten en dat *v* daardoor alleen fonologische ondersteuning kan worden door *V-naar-v* toe te passen.¹⁵

Merk tot slot op dat de structuren in (23) en (24) verschillende implicaties hebben voor de categorie van de hoofdzin. Volgens de traditionele structuur in (23) moet elke hoofdzin een CP zijn, omdat *I-naar-C* noodzakelijk is om een V2-structuur te creëren. Volgens (24) daarentegen kan een Nederlandse hoofdzin (net zoals dat standaard voor het Engels wordt aangenomen) zowel een CP als een IP zijn. Een CP is alleen nodig in zinnen waarin Topicalisatie of Wh-verplaatsing heeft plaatsgevonden. Wanneer het eerste zinsdeel een onderwerp is, kunnen we eventueel ook met een IP te maken hebben: het onderwerp wordt immers in SpecIP geplaatst en gaat dus sowieso vooraf aan het in *I* geplaatste werkwoord. Zwart (1997) geeft een aantal empirische argumenten ten gunste van de aanname dat subjectinitiële hoofdzinnen IPs zijn. Zo blijkt uit (28b) dat gereduceerde pronomina niet in SpecCP geplaatst kunnen worden. Door aan te nemen dat subjectsinitiële zinnen IPs zijn, kan nu verantwoord worden dat hoofdzinnen *wel* kunnen beginnen met een gereduceerd subjectpronomen.

- (28) a Wij/We komen morgen.
b Mij/*Me hoeft je niet te halen.

7 De plaatsing van small clause predikaten: werk in uitvoering

Hierboven heb ik de consequenties laten zien van de *universal base*-hypothese voor de analyse van een aantal syntactische eigenschappen van het Nederlands: de OV-volgorde, Extrapositie, Scrambling en Verb second. Ondanks dat er relatief weinig over sommige van deze typisch Nederlandse/Duitse verschijnselen binnen de minimalistische literatuur te vinden is,¹⁶ heb ik me bij de bespreking ervan toch op min of meer algemeen aanvaarde inzichten kunnen baseren. Hoewel de verantwoording van sommige van deze verschijnselen beslist ingewikkelder is dan de meer traditionele verklaring ervan, hoop ik toch te hebben laten zien dat de complexiteit ervan geen onaanvaardbare proporties aanneemt. Hieruit mogen we echter nog niet concluderen dat er op dit moment een gezond evenwicht bestaat tussen eenvoud (van C_{HL}) en complexiteit (van de feitelijke taalbeschrijving).

- 15 Merk op dat de verplaatsing van *v* zelf niet in alle talen de voorkeur heeft boven *V-naar-v*. Zo heb ik hierboven al vermeld dat bijvoorbeeld het IJslands wel werkwoordverplaatsing heeft in bijzinnen: hier vinden we in bijzinnen dus wel de verplaatsingen 1 en 2 uit (24), maar niet verplaatsing 3. In overeenstemming hiermee vinden we ook geen voegwoordcongruentie in het IJslands (of in welke andere Scandinavische taal dan ook).
- 16 Wellicht is dit te danken/wijten aan het feit dat Chomsky er weinig vertrouwen in lijkt te hebben dat voor Verb second, Scrambling en Extrapositie een puur syntactische verklaring te geven is. Hij suggereert op verscheidene plaatsen dat verschijnselen van dit type in de fonologische component moeten worden geregeld, m.a.w. dat dit eerder (in zijn ogen) oninteressante stilistische dan interessante syntactische verschijnselen zijn. Uit dit artikel zal duidelijk zijn dat ik op dit punt een andere mening ben toegedaan.

ving). Naast de vier hierboven behandelde verschijnselen zijn er natuurlijk tal van andere verschijnselen die een potentieel probleem voor de *universal base*-hypothese vormen. Als afsluiting van dit artikel behandel ik er één waarvoor op dit moment nog geen verklaring beschikbaar is die berust op min of meer algemeen aanvaarde inzichten: de plaatsing van small clauses (voortaan: SCs). Het zal duidelijk zijn dat deze bespreking, die gebaseerd is op Broekhuis (in voorber.), meer speculatief van aard is.

Wanneer Kayne's (1994) hypothese juist is dat de linearisatie van de syntactische structuur een functie is van de hiërarchische relaties in de boomstructuur, dan voorspellen we dat SCs net als het object in de onderliggende structuur volgen op de werkwoorden in zinsfinale positie. Toch gaan dergelijke predikaten in het Nederlands in de regel aan de werkwoorden vooraf. Dit is te zien in (29), waarin de SCs cursief gedrukt zijn.

- (29) a dat hij de soep *warm* maakt.
 b dat ik Jan *een aardige jongen* vindt.
 c dat ik de boeken *in de kast* zet.

Koster (1994) trekt hieruit de conclusie dat SCs, net als de objecten, verplaatst moeten worden naar een positie vóór het werkwoord in zinsfinale positie. Gegeven de definitie van Move/Attract in (9) betekent dit dat zich daar een hoofd moet bevinden met een kenmerk dat de SC kan aantrekken. Koster postuleert daarom, in navolging van Zwart (1997), een PredP.

- (30) [... [_{PredP} SC_i Pred [_{VP} V *t*_{SC}]]]

Hoewel op de logica achter dit voorstel niets aan te merken valt, brengt de strategie die Koster volgt voor de oplossing van het probleem wel een zeker risico met zich mee, omdat we in principe voor elk probleem met de woordvolgorde een soortgelijke oplossing zouden kunnen ontwikkelen. Volgens mij is het daarom beter zo zuinig mogelijk te zijn met de functionele hoofden en te kijken of we het probleem anders kunnen oplossen.¹⁷

Wanneer we geen PredP hebben, betekent dit dat de SC verplaatst dient te worden naar één van de onafhankelijk gemotiveerde posities. Wat ik hier wil suggereren is dat de trigger voor de verplaatsing van de SC de ϕ -kenmerken van V zijn en dat de SC dus dezelfde landingsplaats heeft als het object in een gewone transitieve zin.

- (31) [... [_{PredP} SC_i V [_{VP} *t*_V *t*_{SC}]]]

Wanneer de verplaatsing van de SC getriggerd wordt door de ϕ -kenmerken van V, betekent dit dat ook de SC moet beschikken over ϕ -kenmerken (vgl. de definitie van Move/Attract in (9)). Dat predicatieve elementen ϕ -kenmerken kunnen hebben, is duidelijk uit talen als bijv. het Italiaans waarin adjectivische predikaten morfologisch gemarkeerd zijn

¹⁷ Het is zeker niet zo dat iedereen het streven naar zuinigheid met functionele projecties zinnig acht. In principe zou het kunnen zijn dat de universele grammatica een grote verzameling functionele hoofden beschikbaar maakt. Sinds Cinque (1999) zijn er meer en meer taalkundigen die menen dat dit het geval is. Het methodologische uitgangspunt dat ik hier kies, is dus zeker niet oncontroversieel.

voor persoon en getal. Merk op dat het adjectief in (32) congrueert met het element waarover het prediceert, de DP *Maria*. De hypothese in (31) vooronderstelt dus dat congruentie tussen het SC predikaat en het element waarover het prediceert een universele eigenschap is (ook als dat niet morfologisch tot uiting komt).¹⁸

- (32) *Maria è malata.*
 *Maria is ziek*_{3sg.fem}

De hier gesuggereerde analyse doet twee voorspellingen. De eerste voorspelling is dat er een correlatie voorspelt wordt tussen de plaatsing van het object en die van de SCs: het lijkt er inderdaad op dat SCs in VO-talen altijd rechts van de werkwoorden worden geplaatst en in OV-talen altijd links (Zie bijv. Haider 1997 die deze generalisatie oorspronkelijk als een probleem voor Kayne's *universal base*-hypothese presenteerde). De tweede voorspelling is dat SCs in principe ook aangetrokken kunnen worden door I; net als *v* heeft I immers ϕ -kenmerken, zoals blijkt uit de congruentie van het onderwerp en de persoonsvorm. Inderdaad blijkt dat SCs in sommige talen verplaatsing kunnen ondergaan naar SpecIP. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van de Engelse voorbeelden in (33), die ik ontleen aan Hoekstra en Mulder (1990) en Rochemont en Cullicover (1990). Voorbeeld (33a) laat duidelijk zien dat het onderwerp van de zin niet in SpecIP staat; het volgt immers op het werkwoord. Onder de gezaghebbende analyse van Hoekstra en Mulder wordt SpecIP gevuld door de predicatieve PP. Een soortgelijke analyse valt zonder meer toe te passen op de twee andere voorbeelden.

- (33) a Down the hill rolled the baby carriage
 b At the entrance to the park was an old statue.
 c Happiest to see her was her mother.

Helaas is het niet mogelijk de voorbeelden in (29) en (33) uitgebreider bespreken (zie hiervoor Broekhuis 1995/in voorber.). Wat de bespreking in deze paragraaf hopelijk wel laat zien, is dat het minimalistische credo "formuleer de theorie zo zuinig mogelijk" soms tot verrassende conclusies leidt. Bij mijn weten is er in ieder geval nog nooit een relatie gelegd tussen de Nederlandse en de Engelse feiten in (29) en (33), laat staan dat er een uniforme analyse voor de twee verzamelingen zinnen voorgesteld is.

¹⁸ In sommige talen vinden we ook congruentie in naamval tussen het SC predikaat en het element waarover het prediceert: vgl. *Ich finde ihn_{acc} einen netten Jungen_{acc}* 'Ik vind hem een aardige jongen'. Dit verschijnsel is echter niet universeel zoals blijkt uit het volgende Hongaarse voorbeeld:

(i) János-t okas-nak tart-ották.
 John_{acc} clever_{dat} regarded_{3pl}
 'They regarded John clever.'

8 Besluit

De belangrijkste taak waar de generatieve grammatica zich op dit moment voor geplaatst ziet, is het vinden van een juiste balans tussen de eenvoud van het computationele systeem C_{HL} en de complexiteit van de feitelijke taalbeschrijving. Hiervoor is het nodig analyses te ontwikkelen binnen de door C_{HL} gestelde grenzen. Hier heb ik geprobeerd de consequenties van de *universal base*-hypothese te beschrijven voor de analyse van een aantal syntactische verschijnselen van het Nederlands. Ik hoop te hebben laten zien dat de complexiteit van de feitelijke taalbeschrijving geen onaanvaardbare proporties aanneemt. Dit neemt niet weg dat we nu niet tevreden achterover kunnen leunen maar moeten blijven streven naar maximale eenvoud van zowel het computationele systeem als de feitelijke taalbeschrijving. Zonder twijfel zal het nog geruime tijd duren voordat deze bereikt wordt: we kunnen alleen maar hopen dat we op de goede weg zijn.

Bibliografie

- Barbiers, Sjef (1995).** *The syntax of interpretation*. Universiteit van Leiden: PhD dissertation.
- Barbiers, Sjef (2000).** The right periphery in SOV languages: English and Dutch. In: Peter Svenonius (2000), 181-218.
- Besten, Hans den (1983).** On the interaction of root transformations and lexical deletive rules. In: Werner Abraham (red.), *On the formal nature of the Westgermania*. Amsterdam: Benjamins, 47-131.
- Broekhuis, Hans (1997).** Recente ontwikkelingen in de generatieve syntaxis I-III. *Gramma/TTT* 6, 13-39, 129-150, 219-242.
- Broekhuis, Hans (1999).** Theoretische aspecten van de generatieve syntaxis I-II. *Gramma/TTT* 7, 3-23, 89-116.
- Broekhuis, Hans (2000).** Against feature strength: the case of Scandinavian object shift. *Natural Language & Linguistic Theory* 18, 673-721.
- Broekhuis, Hans (2001).** Hoeveel syntaxis zit er in het lexicon? *Nederlandse Taalkunde* 6, 3-21.
- Broekhuis, Hans, and Migdalski, Krzysztof (2003).** Participle fronting in Bulgarian as XP-movement. In: Leonie Cornips and Paula Fikkert (red.), *Linguistics in the Netherlands*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1-12.
- Broekhuis, Hans (2005).** Locative Inversion in English. In: Jeroen Van der Weijer (red.), *Linguistics in the Netherlands 2005*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Broekhuis, Hans (te verschijnen).** *Subject shift and object shift*. *Journal of Comparative Germanic Linguistics*, 49-60. (Een eerdere versie is verschenen in Jan Koster and Henk Van Riemsdijk (red.), *Germania et alia: A linguistic webschrift for Hans den Besten*, <http://odur.let.rug.nl/~koster/DenBesten/contents.htm>).
- Broekhuis, Hans (in voorbereiding).** *Predicate movement*. Ms. Universiteit van Tilburg.
- Chomsky, Noam (1986a).** *Barriers*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Chomsky, Noam (1995a).** Bare phrase structure. In: Gert Webelhuth (red.), *Government and binding theory and the minimalist program*. Oxford/Cambridge (Mass.): Blackwell, 383-439.

- Chomsky, Noam (1995b).** *The minimalist program*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Chomsky, Noam (2000).** Minimalist inquiries: the framework. In: Roger Martin e.a. (red.), *Step by step. Essays on minimalist syntax in honor of Howard Lasnik*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 89-155.
- Chomsky, Noam (2001a).** Derivation by phase. In: Michael Kenstowicz (red.), *Ken Hale. A life in Language*. Cambridge (Mass.): MIT Press, 1-52.
- Chomsky, Noam (2001b).** *Beyond explanatory adequacy*. MIT Occasional Papers in Linguistics. Cambridge (Mass.).
- Chomsky, Noam (2005).** *On phases*. Ms. MIT.
- Cinque, Guglielmo (1999).** *Adverbs and functional heads : a cross-linguistic perspective*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Corver, Norbert & Henk van Riemsdijk (1994).** *Studies of scrambling: movement and non-movement approaches to free word-order phenomena*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Diesing, Molly (1992).** *Indefinites*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Diesing, Molly (1997).** Yiddish VP order and the typology of object movement in Germanic. *Natural Language & Linguistic Theory* 17, 369-427.
- Haan, Ger de (1979).** Onafhankelijke PP-komplementen van nomina. *Spektator* 8, 330-339.
- Haan, Ger de (1979).** *Conditions on Rules*. Dordrecht: Foris.
- Haeberli, Eric (2002).** *Features, categories and the syntax of A-positions*. Dordrecht/Boston/London: Kluwer.
- Haider, Hubert, and Martin Prinzhorn (1986).** *Verb second phenomena in Germanic languages*. Dordrecht: Foris.
- Haider, Hubert (1997).** Precedence among predicates. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 1, 3-41.
- Haider, Hubert (2000).** OV is more basic than VO. In: Peter Svenonius (2000), 45-67.
- Hale, Ken & Samuel Keyser (1993).** On argument structure and the lexical expression of syntactic relations. In: Ken Hale and Samuel Keyser (red.), *The view from building 20: essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge (Mass.)/London: MIT Press, 53-109.
- Hallman, Peter (2000).** Verb-Final as a Subcase of Verb-Second. In: J.-Y. Kim (red.), *Proceedings of NELS 30*. Amherst.: GLSA,
- Hoekstra, Teun (1984).** *Transitivity. Grammatical relations in government-binding theory*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris.
- Hoekstra, Teun & René Mulder (1990).** Unergatives as copular verbs; locational and existential predication. *The Linguistic Review* 7, 1-79.
- Holmberg, Anders (1986).** *Word order and syntactic features in the Scandinavian languages and English*. Universiteit van Stockholm, Department of General Linguistics: PhD.-thesis.
- Kayne, Richard S. (1994).** *The antisymmetry of syntax*. Cambridge (Mass.): MIT Press.
- Kayne, Richard (1998).** Overt vs. Covert Movement. *Syntax* 1, 128-191.
- Klein, M. & M.C. van den Toorn (1979).** Van NP-beperking to XP-beperking: een antwoord op Kooij en Wiers 1978. *De Nieuwe Taalgids* 72, 97-109.
- Kooij, Jan & Evelyn Wiers (1977).** Vooropplaatsing van PPs in het Nederlands. *Spektator* 6, 445-449.

- Kooij, Jan & Evelyn Wiers (1978).** Vooropplaatsing, verplaatsingsregels en interne structuur van nominale groepen. In: Jan Kooij (red.), *Aspekten van woordvolgorde in het Nederlands*. Leiden: Vakgroep Nederlandse Taal- & Letterkunde, 105-143.
- Kooij, Jan, & Evelyn Wiers (1979).** Beperkingen en overschrijdingen: een antwoord aan Klein en Van den Toorn. *De Nieuwe Taalgids* 72, 488-493.
- Koopman, Hilda & Anna Szabolcsi (2000).** *Verbal complexes*. Cambridge (Mass.)/London: MIT Press.
- Koster, Jan (1994).** Predicate incorporation and the word order of Dutch. In: G. Cinque, Jan Koster, Jean-Yves Pollock, Luigi Rizzi & R. Zanuttini (red.), *Paths Towards Universal Grammar. Studies in Honor of Richard S. Kayne*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 255-277.
- Leek, Frederiek van der (1980).** The superiority of the superiority relation. In: Fred Weerman (red.), *Linguistics in the Netherlands 1977-1979*. Dordrecht: Foris, 359-370.
- Migdalski, Krzysztof (te versch.).** *The syntax of compound tenses in Slavic*. University of Tilburg.
- Müller, Gereon (2004).** Verb-Second as vP-First. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 7, 179-234.
- Nash, Léa & Alain Rouveret (1997).** Proxy categories in phrase structure theory. *NELS* 27, 287-304.
- Neeleman, Ad (1994).** Scrambling as a D-structure phenomenon. In: Norbert Corver and Henk Van Riemsdijk (red.), *Studies on Scrambling. Movement and non-movement approaches to free word-order phenomena*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 387-429.
- Paardekooper, P.C. (1986).** *Beknopte ABN-syntaksis*. Eindhoven: P.C. Paardekooper.
- Pesetsky, David (1995).** *Zero syntax: experiencers and cascades*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rochemont, Michael & Peter Culicover (1990).** *English focus constructions and the theory of grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stowell, Tim (1981).** *Origins of Phrase Structure*. MIT: PhD.-thesis.
- Svenonius, Peter (red.) (2000).** *The derivation of VO and OV*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Verhagen, Arie (1986).** *Linguistic theory and the function of word order in Dutch. A study on interpretive aspects of the order of adverbials and noun phrases*. Dordrecht: Foris.
- Webelhuth, Gert (1989).** *Syntactic saturation phenomena and the modern Germanic languages*: PhD.-dissertation.
- Webelhuth, Gert (1992).** *Principles and Parameters of Syntactic Saturation*. New York: Oxford University Press.
- Wyngaerd, Guido vanden (1989a).** *Raising-to-object in English and Dutch*. *Dutch Working Papers in English Language and Linguistics* 14.
- Wyngaerd, Guido vanden (1989b).** *Object shift as an A-movement rule*. *MIT Working Papers in Linguistics* 11.
- Zwart, Jan Wouter (1993).** *Dutch syntax. A minimalist approach*. Universiteit van Groningen: Diss.
- Zwart, Jan Wouter (1997).** *Morphosyntax of verb movement. A minimalist approach to the syntax of Dutch*. Dordrecht: Kluwer.

De studie van syntactische dialectgegevens - tussen taaltheorie en taalgeografie

GEORGES DE SCHUTTER*

Abstract

The study of dialect syntax has gained considerable interest in Dutch linguistics recently. Data from different dialect areas are input to generative theoretical analyses; thus the output of traditional dialect geography, which has been dealing with such data for over half a century, is enriched with valuable theoretical insights. This text tries to point out firstly, that the gap between both disciplines is, unfortunately, rather wide for the time being, and secondly, that geographical insights might be of interest in studies based on theoretical paradigms. This applies especially if alternative analyses present themselves. The main thesis is that the place of dialects in a continuum is a decisive fact in making choices between possible grammars predicted by universal grammar. To illustrate this, several cases from the current literature concerning the left and the right periphery of Dutch clauses, the process of cliticisation and the specification of infinitival IPs in Dutch are discussed.

I Inleiding

Met de publicatie van het eerste deel van de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND) in 2005 gaat een potentieel boeiende tijd in: die van de confrontatie tussen de oertraditionele dialectgeografie en de hedendaagse syntaxisstudie. De problematiek van de SAND is immers bijna uitsluitend bepaald door de agenda van het Principles & Parameters-model (Chomsky 1981), maar er wordt gebruik gemaakt van traditionele karteringsmethodes. Die confrontatie kan zonder twijfel vruchtbaar worden, maar een echte synergie lijkt mij niet voor morgen te zijn. De voornaamste probleemgebieden (vanuit het standpunt van de dialectgeograaf) zijn:

(i) Dialecten nemen systeemvreemde elementen in het eigen systeem op; dat betekent dat in de grammatica van moedertaalsprekers elementen kunnen zitten die geen interne motivering hebben. Dat is moeilijk te integreren in een linguïstische theorie die ervan uitgaat dat een (individuele) grammatica bestaat uit een beperkt aantal universele principes, en

* Universiteit Antwerpen (CNTS) en Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde; <gdeschutter@kantl.be>.

de consequente invulling van een eveneens beperkt aantal specifieke parameterzettingen. Het fenomeen ontlening, een basisgegeven van de taalgeografie, heeft geen plaats in de theoretische grammatica.

(ii) Nog meer huiver zal de theoretische linguïst voelen tegenover de in taalgeografische kringen wijd verbreide stelling dat analyses van grammaticale constructies in een dialect rekening moeten houden met analyses van het systeem van naburige dialecten, waarmee ze een geografisch continuüm vormen (voor dit begrip cf. par. 4). Het achterliggende idee is, dat ook de grammaticale systemen zelf een continuüm vormen, en dus alleen maar gradueel verschillen.

Wij komen op de consequenties van die stellingen pas terug in par. 5 en 6. Daarvóór wil ik een schets geven van de toch wel indrukwekkende progressie in de syntactische studie van Nederlandse dialecten in de laatste decennia. Par. 2 is volledig gewijd aan de oorspronkelijke taxonomische traditie. Par. 3 illustreert de op dit ogenblik veel beoefende contrastieve studie van dialecten (en 'talen'). Par. 4 is een korte schets van een paar essentiële kenmerken van de traditionele dialectgeografie. Par. 5 illustreert welke bijdrage de geografische component voor het begrip van syntactische verschijnselen zou kunnen hebben. Par. 6 brengt een - wellicht eigenzinnige - afrondende visie op de soms moeilijke relatie tussen theoretische en op de taalgeografie gebaseerde syntaxisstudie.

● 2 Fase I: Ontstaan en ontwikkeling van de syntactische studie van Nederlandse dialecten

De belangstelling voor syntactische verschijnselen in Nederlandse dialecten heeft in de laatste decennia een opmerkelijke inhaalbeweging gekend (Barbiers e.a. 2004: 5-6). De dialectfonologie en -morfologie zijn al veel vroeger tot ontwikkeling gekomen, eigenlijk al vanaf het begin van de wetenschappelijke taalgeografie. Ze hebben dan ook de turbulente geschiedenis van de linguïstiek in de late negentiende en in de twintigste eeuw over zich heen gekregen: van de neogrammatistische uitgangspunten van het prille begin, via het klassieke structuralisme, tot de functionalistische en generatieve theorieën van de laatste halve eeuw.

Van bekommernissen om een wetenschappelijke methodologie te ontwikkelen was in de beginnende syntaxisstudie van dialecten weinig te merken: wie de oogst aan studies tot pakweg de jaren zeventig van vorige eeuw doorneemt, krijgt niet veel meer dan inventarissen van verschijnselen, in het beste geval gedegen taxonomieën voor ogen. De aandacht is uitsluitend gericht op één van de volgende twee aandachtspunten: het uittekenen van verspreidingsgebieden van bepaalde constructietypen die van de Nederlandse standaardtaal afwijken, en het louter inventariseren van patroonvarianties, zonder aandacht voor de precieze verspreiding. Het eerste vinden wij b.v. in de eerste substantiële bijdrage over comp-flexie van V.F. Vanacker (1949), een mijlpaal trouwens van de syntactische dialectstudie; het tweede in mijn eigen bijdrage over de volgorde van volle en doffe subjecten en objectspronomina (De Schutter 1970). De tweede benadering impliceert dat de vraag "waarom is het zoals het is, wat ligt er achter die variatiepatronen?" dichterbij komt, meestal ten nadele van de aandacht voor geografische patronen. Maar de focus ligt nog steeds op wàt voorkomt, niet hoe dat grammaticaal begrepen moet worden.

Beide typen van onderzoek hebben wel een belangrijke verdienste gehad: geleidelijk hebben ze de aandacht van syntactici voor dialectsystemen (zowel systemen in individuele dialecten, als systematische variatie binnen een groep dialecten) aangescherpt. Dat heeft ertoe geleid dat bij analyses van taalfeiten vaker dan vroeger ook gegevens uit andere taalvarianten dan de standaardtaal ter vergelijking worden opgevoerd. Op die manier is een bloeiende tak van taalvergelijking van de grond gekomen. Het boeiendste aspect daarbij is dat de theoretische variatiebreedte bij dit type van onderzoek eigenlijk bijzonder smal is: alle Nederlandse dialecten staan wat hun syntactische basisstructuren betreft immers dicht bij elkaar. Studie van verschillende van die cotangente systemen is van belang voor wie zicht wil krijgen zowel op de essentialia als op de franjes in regelsystemen. Par. 3 brengt een tweetal illustraties.

● 3 Fase 2: Taalvergelijking en taaltypologie als thema van de syntactische dialectstudie

Vrij recent is er, in overeenstemming met beschrijvingsmodellen op basis van parametrische variatie, veel aandacht geweest voor de vergelijkende studie van Nederlandse dialecten, de Nederlandse standaardtaal en andere talen.¹ Daardoor wordt het vaak ook mogelijk bestaande beschrijvingen te verfijnen en/of te preciseren.

Mijn eerste voorbeeld betreft de beschrijving van *leeg hoofd* in de NP. De betreffende onderliggende feiten vinden wij heel precies beschreven in de ANS (1997:deel 1, 478-484). Van het systeem dat daar gegeven wordt als dat van dat van de standaardtaal, vinden wij een linguïstische analyse in Blom (1977). Daar worden beperkingen beschreven zoals die weergegeven in (1)-(3); daarin staat e_i voor een leeg element, een element dat in de structuur een rol speelt, maar dat aan de oppervlakte niet waarneembaar is; een leeg element moet een interpretatie krijgen vanuit een ander element in dezelfde zin, dat dezelfde index draagt. Uit de analyse van het Standaardnederlandse systeem blijkt dat erg verschillende elementen de constructie mogelijk maken (door binding of door specificatie, cf. de beschrijving bij Blom), maar dat die elkaar in dezelfde zin wel uitsluiten. We kunnen dus wel (1) en (2) hebben, maar niet (3)

- (1) we hebben er_i drie e_i
- (2) we hebben drie nieuwe_i e_i
- (3) * we hebben er_i drie nieuwe_i e_i

Wat wel of niet kan, wordt bepaald door de noodzakelijke uniciteit van de bindingsfactor. Zinnen van type (3) zijn echter heel 'normaal' in alle Brabantse dialecten in België (cf. ANS 1997:deel 1, 483); die vertegenwoordigen dus een ander systeem.

Hoe stellen wij de oppositie tussen de twee systemen voor? Er zijn theoretisch twee mogelijkheden:

- (i) Wij zouden kunnen veronderstellen dat de twee genoemde condities (binding aan het kwantitatieve *er* of identificatie door de adjectivale flexie met *-e*) ook in het (centrale

1 Goed uitgewerkte voorbeelden vinden wij in vergelijkingen tussen het Zuid-Limburgs en een aantal Romaanse talen, o.a. Cornips & Espin (2004) en Cornips & Hulk (1996).

en zuidelijke) Brabants bestaan, maar dat de conditie van de unieke binding in deze dialecten is opgegeven.

- (ii) De andere mogelijkheid is, dat daar maar één conditie bestaat: binding door kwantificerend *er*.

Waarneming van taalfeiten leert dat de tweede assumptie de juiste voorspellingen doet: in de bedoelde Brabantse dialecten zijn (1) en (3) acceptabel, (2) juist niet. Daarmee kunnen wij de theoretische discussie vanuit het standpunt van de algemene grammatica afsluiten: er is een oppositie tussen (ten minste!) twee systemen, waarbij het eerste twee - weliswaar elkaar uitsluitende - mogelijkheden voor de bedoelde conditie openlaat (dat van o.a. het Standaardnederlands), het tweede maar één (dat van o.a. het Brabants).

Waarnemingen zoals de bovenstaande leiden bijna automatisch ook tot een historische vraagstelling: Is er in het Nederlandse systeem oorspronkelijk een meervoudige invulling, die in bepaalde dialecten (het -zuidelijke- Brabants dus) gereduceerd is geraakt? Of vormt de meervoudige invulling het eindpunt van een evolutie, waarbij behalve (1) en (3) eerst ook (2) mogelijk werd, wat dan uiteindelijk de oorspronkelijke vorm (3) verdrongen heeft? Een antwoord op een vraag zoals deze kan van een nauwlettend onderzoek van oudere bronnen verwacht worden. In sommige gevallen geeft ook de studie van de geografische verspreiding van de verschijnselen aanwijzingen (cf. par. 5).

En dan is er in deze vergelijkende dialectstudie ook nog een duidelijke band met de taaltypologie; die probeert verschillende taalsystemen via confrontatie beter te begrijpen. Wij constateren b.v. dat voor het hier beschreven verschijnsel het "Brabantse" systeem ook in het hedendaagse Italiaans, Frans, enz. te vinden is, cf. voor het Frans:

- (4) a J' en_i ai e_i
 b J'en_i ai des nouveaux/nouvelles e_i
 (5) * J'ai des nouveaux/nouvelles e_i

Het Engels daarentegen heeft heel andere mogelijkheden ontwikkeld; daarbij krijgt het gekwantificeerde gegeven (in alle bovenstaande voorbeelden leeg, gerepresenteerd door e_i) noodzakelijk een lexicale vorm,² b.v.:

- (6) I've got new ones
 (7) a* I've got new_i e_i
 b* I've got (new) e_i there/of/of them_i

Veeleer dan nu van een mogelijke beïnvloeding van het Brabants door zijn Romaanse zuiderbuur uit te gaan (wat fundamenteel, i.e. betreffende het taalsysteem, weinig tot niets 'verklaart'), wijst de taaltypoloog erop, dat in elk systeem uit diverse mogelijkheden gekozen is: voor verplicht lexicale invulling (Engels) of voor binding aan een kwantificerend element, dat potentieel uniek of meervoudig bepaald is.

2 De enige uitzondering op die regelmaat is die waarbij een telwoord gebruikt wordt (I've got one/two/...), precies een geval waar het Nederlands wel een specifiek bindend element nodig heeft: "ik heb *er* één/twee/ ...".

De hedendaagse syntaxisstudie heeft dus een uitgesproken belangstelling voor taaltypologische vragen. Ik geef nog een tweede voorbeeld: het subject (spec/IC) in infinitiefzinnen. Het (Standaard-)Nederlands, in tegenstelling met b.v. het Engels, staat in zulke zinnen alleen de lege realisatie toe; cf.:

- (8) a Ik_i wens [*e_i* dat te doen]
 b* Ik wens [*Jan* dat te doen]
 (9) a I_i want (*for) [*e_i* to do that]
 b I want (for) [*John* to do that]

Nu blijkt dat nogal wat zuidelijke Nederlandse dialecten bij zinnen met een prepositie op COMP, een constructie kennen zoals in (10b), cf. o.a. Hoebeke (1975), *De Vriendt* (1975):

- (10) a Met (= door) *e_i* zijn horloge te verliezen, wist hij_i niet meer hoe laat het was
 b Met hem_i zijn horloge te verliezen, wist niemand_j meer hoe laat het was ³

Weer rijst de vraag: wat was er in eerste instantie, en waar zit de innovatie? Een ingewikkeld systeem dat in sommige variëteiten, zoals (hier) de standaardtaal, tot een enkele mogelijkheid gereduceerd is? Of de eenvoudige regel, die in sommige dialecten een regel naast zich gekregen heeft, waardoor in bepaalde gevallen toch voor een lexicaal subject gekozen kon gaan worden? En: wat lag aan de basis van de evolutie?

Aandacht voor verschillende taalsystemen binnen het relatief smalle variatiespectrum van een diasysteem zoals het Nederlandse, heeft alvast het voordeel dat het oog scherper focust op specifieke beperkingen in die variëteiten. Maar met de pas gegeven schetsen zijn wij nog niet het specifieke domein van de taalgeografie binnengetrepen. Daar komen wij pas als de plaats van de verschillende variëteiten in de geografische ruimte een bepalende rol gaat spelen bij de beschrijving en de interpretatie. Die fase 3 van de mogelijke interactie tussen dialectsyntaxis en theoretische syntaxisstudie is op dit ogenblik nog geen verworvenheid. Van wat het kan impliceren geef ik voorbeelden in de drie subparagrafen van par. 5. Eerst brengt par. 4 een summier karakterisering van de taalgeografie zoals die zich tot nu toe ontwikkeld heeft.

● 4 Interludium. Een paar uitgangspunten van de taalgeografie

In par. 3 zijn twee belangrijke kenmerken van de traditionele dialectstudie in beeld gekomen. Dialecten worden als onafhankelijke talen, met een eigen interne geschiedenis behandeld, waarbij specifieke kenmerken in een groot typologisch verband geplaatst worden. Dat stadium in de evolutie laat zich met een behoorlijk aantal voorbeelden

3 In de standaardtaal en alle mij bekende dialecten komt wel voor: “Met hem op de dool, wisten wij niet meer waar we terecht zouden komen”, waarin “met hem op de dool” geanalyseerd wordt als een “small clause”, met *hem* als subject.

illustreeren in het laatste Themanummer van *Taal en Tongval* (Barbiers e.a. (red.) 2002-2003 [2004]).

Het meest essentiële kenmerk van de dialectgeografie, het meest bepalende ook voor de methodologie, ligt echter in het feit dat dialecten in een geografisch continuüm gesitueerd zijn. Daardoor is, in tegenstelling met b.v. Frans, Spaans of Engels voor een Nederlandstalige, een dialect (b.v. het Antwerps of het Gronings) voor een groot aantal 'anders'-Nederlandstaligen, misschien wel voor allemaal, 'verstaanbaar'; dat geldt zeker voor naburige dialecten. Daaruit vloeit ook weer een zekere mate van interactie voort: dialecten beïnvloeden elkaar, vormen of constructies van dialect X worden in dialect Y overgenomen. De vraag is, in hoeverre ontlening van Y aan X ook het systeem van Y modificeert. Vanuit het traditionele paradigma van de taalgeografie is het antwoord niet eenduidig: individuele constructies zouden aan de structuur van buursystemen ontleend kunnen worden, zonder dat dat in eerste instantie het structuurpatroon van het ontleende dialect verstoort.⁴ Dat 'eigen systeem' kan verder autonoom functioneren, met weliswaar de afwijkingen als alternanten; die elementen zijn dus in de communicatie binnen de gemeenschap bruikbaar. Pas als ze de oorspronkelijke vormen helemaal verdringen, verandert het systeem. Een syntactisch voorbeeld waarbij ontlening een rol gespeeld kan hebben, wordt in par. 5.1 besproken.

Een belangrijk geografisch concept is ook de zgn. *golftheorie* (*Wellentheorie*), met de daarbij horende notie *terraslandschap*. Dat komt hierop neer, dat taalvernieuwingen zich vanuit kernlandschappen naar de periferie toe verspreiden, maar geleidelijk in kracht afnemen. Een klassieker op het fonologische vlak is de verspreiding van de tweede (Duitse) klankverschuiving, die in het zuiden van het Duitse taalgebied algemene toepassing heeft, maar die bij de expansie naar het noorden toe steeds meer 'lading' kwijt is geraakt.⁵

Ook het fenomeen dat een verandering zich met heel verschillende intensiteitsgraden voordoet in een geografisch landschap, komt in de syntaxis voor. Net als bij het fenomeen van de ontlening levert dit patronen op die vaak niet vanuit systeemkenmerken van de individuele dialecten te verklaren zijn. Een dialect met maximale toepassing van een regel binnen het taalsysteem kan bij de taalgebruiker tot andere interpretaties (en intuïties) leiden dan een dialect waar de toepassing partieel is. Een voorbeeld uit het syntactische domein geef ik in par. 5.2.

In dialecten met partiële toepassing van een taalveranderingstendens blijven in de grond twee complementaire deelsystemen bestaan; verzwakking van een of zelfs van beide deelsystemen is mogelijk, waardoor *herinterpretaties* en nieuwe *systeemaanpassingen* mogelijk worden. Een voorbeeld volgt in par. 5.3.

- 4 De gedachte dat er een verschil is tussen een kern en een periferie van het grammaticale denken (resp. het intern-systematische en het ontleende) is ook wel eens geopperd in het generatieve paradigma (cf. b.v. Chomsky 1981). De gedachte is echter grotendeels in de periferie van de theorievorming blijven hangen.
- 5 De *golftheorie* heeft nog een broertje, dat in de Nederlandse taalgeografie bijzonder populair is geweest: de *expansietheorie*, met als voornaamste vertegenwoordigers Giesinus G. Kloeke en Klaas Heeroma; het basisidee is dat een soort golfbeweging op gang kan komen doordat een verschijnsel zich vanuit een dominant centrum opdringt. De auteur van dit artikel gelooft daar niet zo in, ook al erkent hij, zoals ook uit deze tekst blijkt, *ontlening* als een belangrijke factor van de taalevolutie.

5 Fase 3: De taalgeografische component in de syntaxisstudie

Cruciaal voor de geografische dialectstudie is de hypothese dat taalsystemen niet alleen vanuit wetmatigheden van het eigen systeem evolueren (de taalgebruikers die nieuwe intuïties ontwikkelen), maar ook door externe beïnvloeding. In het laatste geval wordt de interpretatie van de “nieuwe” (ontleende) verschijnselen pas achteraf in het eigen systeem geïntegreerd. Dat kan op een heel andere manier gebeuren dan in het dialect waar die verschijnselen eigenlijk hun oorsprong gevonden hebben. In 5.1 werk ik een voorbeeld uit.

5.1 Interferentie van syntactische taalsystemen: het verschijnsel van de ontlening

Een intrigerend fenomeen in de continentaal-Westgermaanse dialecten is dat van de volgorde waarin “geraisde” werkwoorden in een drieledige werkwoordelijke eindgroep komen te staan. In principe zijn er in drieledige eindgroepen zes verschillende mogelijkheden. Die blijken ook allemaal in regionale dialecten voor te komen, wat dus voor de combinatie van *hebben*, *moeten*, *werken* als respectievelijk ww1, ww2 en ww3 de volgende mogelijkheden zou opleveren:⁶

- (11) a (dat ze) heeft (ge)moeten werken [ww1-ww2-ww3]
 b (dat ze) heeft werken (ge)moeten [ww1-ww3-ww2]
 c (dat ze) (ge)moeten heeft werken [ww2-ww1-ww3]
 d (dat ze) (ge)moeten werken heeft [ww2-ww3-ww1]
 e (dat ze) werken heeft (ge)moeten [ww3-ww1-ww2]
 f (dat ze) werken (ge)moeten heeft [ww3-ww2-ww1]

Met de notatie *(ge)moeten* wordt aan de volgorde een tweede oppervlaktevariabele toegevoegd: de omstandigheid dat in drieledige eindgroepen al dan niet IPP (*infinitivus pro participio*) optreedt. Met *hebben* als ww1 verwachten wij ww2 in VD-vorm, maar in de meeste Nederlandse (en ruimer: in heel veel Continentaal-Westgermaanse) dialecten treffen wij, zeker in de prototypische gevallen met modale hulpwerkwoorden als ww2, een infinitief aan. Ter verklaring zijn twee feiten aan te voeren, die waarschijnlijk interageren (De Schutter 1995 en 2000):

- De meeste Nederlandse dialecten hebben een heel markante VD-vorm, met het prefix *ge* (*gemoeten*, *gehoeven*, *gekund*). Prefigering is in het geheel van de Nederlandse flexie een zeldzaam verschijnsel; zulke sterk gemarkeerde vormen zullen daaraan een zekere prominentie in de woordgroep ontlenen. Wil men dat vermijden, dan dient men over te schakelen naar een minder gemarkeerde vorm, de infinitief b.v.
- De volgordemogelijkheden van (11) komen weliswaar allemaal in dialecten van het Nederlands voor, maar de meeste dialecten hebben bij elke groep werkwoorden apart (de modale hulpwerkwoorden als ww2 b.v.) een beperking tot een klein aantal, vaak

⁶ Het voorbeeld is theoretisch: bepaalde volgordepatronen komen bij deze specifieke werkwoordcombinatie in geen enkel Nederlands dialect voor. Dat ze theoretisch wel mogelijk zijn, blijkt uit wat andere combinaties opleveren, cf. De Schutter (1995).

zelfs maar één van de volgordes. Stroop (1970:138, kaart 5) geeft voor de combinatie die ons hier interesseert een niet erg fijnmazig, maar wel bruikbaar overzicht van de geografische distributie van de combinatie ww2-ww3 / ww3-ww2. Nu blijkt dat bepaalde van die volgordes het voorkomen van VD bij ww2 bevorderen. In De Schutter (1995) wijs ik met name de volgordes met aaneengesloten ww2-ww1 (dus (11) c en f) als niet-IPP-gevoelig aan. Die hypothese wordt globaal genomen bevestigd door de in de literatuur geregistreerde taalfeiten.

Er blijken echter uitzonderingen te zijn: Blom & Hoekstra (1996:76) signaleren voor het Achterhoeks van de wat oudere generatie gevallen als:

(12) ... omdat de schrieverskring ... in de modersproake schrievn ewild *of* wiln had

In (12) vormen ww2-ww1 in die volgorde een lokale eenheid, wat dus het gebruik van het VD bij ww2 aannemelijk maakt. Toch blijkt ook IPP te kunnen. Dat de alternantie nu precies in de Achterhoek ontstaan is, en niet verder naar het noorden toe, waar die volgorde evenzeer voorkomt, heeft meer dan waarschijnlijk cruciaal van doen met het feit dat deze dialecten direct grenzen aan het homogene gebied met (ww1)-ww2-ww3, waar, volledig conform de algemene tendensen, uitsluitend IPP voorkomt (b.v. dat hij *heeft [willen / *gewild] komen*). Hoewel de interne motivering voor IPP er dus in het Achterhoeks niet was, heeft die zich toch ontwikkeld, en daarbij ligt navolging van de zuidelijke aangrenzende dialecten voor de hand.

Voor de dialectgeograaf is dit type redenering voldoende als verklaring van afwijkingen. Zulke afwijkingen hoeven dus niet intern vanuit het taalsysteem zelf gemotiveerd te zijn.

5.2 Herinterpretatie van deficiënte taalsystemen

Zoals in par. 4 aangegeven, is het denkbaar dat een bepaalde regel zich in het geografische continuüm verschillend manifesteert, namelijk met absolute of partiële toepassing in diverse dialectsystemen. Partiële toepassing impliceert dat in het dialect in kwestie twee complementaire deelsystemen functioneren. Die steunen dan op verschillende, eventueel zelfs elkaar (theoretisch) uitsluitende intuïties i.v.m. taalfeiten.

Vormen die inherent met een van beide deelsystemen geassocieerd zijn, kunnen heel goed, met de oorspronkelijke motiveringen, naast elkaar blijven bestaan. Een voorwaarde daartoe lijkt wel te zijn, dat ten minste één (set) van die vormen heel specifieke eigenschappen vertoont. Een voorbeeld van dat laatste is de 2e p.-ev.-uitgang van het werkwoord in het Fries; door zijn unieke vorm (/st/: biconsonantisch, met sibilant als component) heeft die ruim voldoende uniciteit in het geheel van de werkwoorduitgangen: hij kan dus rustig als kerngegeven van een bij andere grammatische personen niet operationeel patroon fungeren: de pro-drop-constructie die inderdaad bij geen andere grammatische persoon in het hedendaagse Fries voorkomt. Een voorbeeld uit De Haan (1997:55) is:

(13) Moatst Pyt helpe (= *Je moet Piet helpen*)

De twee deelsystemen, dat van de 2de p. ev. aan de ene kant en dat van alle andere personen aan de andere, verdelen op die manier zonder conflict het domein.

Zo'n transparante toestand treffen wij bij conflictsituaties in de dialectologie lang niet altijd aan. Om dat te illustreren kies ik een verschijnsel dat zich in een zgn. terraslandschap (cf. par. 4) over de zuidelijke Nederlandse dialecten verspreid heeft: de dubbele-subjectsconstructie of subjectsreduplicatie. Dat constructietype treffen wij in absolute extensie (i.e. bij alle personen) aan in het West-Vlaams, cf.:⁷

- (14) a Ton (= bijwoord *dan*) kunn-'k-ik da wel doen
 b dan-'k-ik da wel kunn doen
 c ton kunn-'k't-ik wel doen (1e p. ev.)
- (15) a Ton kun-je-gie da wel doen
 b da'-je-gie da wel kunt doen
 c ton kun-je't-gie wel doen (2e p. ev.)
- (16) a Ton kun-j-ie da wel doen
 b da(t)-j-ie da wel kunt doen
 c ton kun-je't-ie wel doen (3e p. ev. m.)
- (17) a Ton kun-ze-zie da wel doen
 b da'-se-zie da wel kunt doen
 c ton kun-ze't-zie wel doen (3e p. ev. vr.)
- (18) a Ton kunn-me-wieder da wel doen
 b dan-me-wieder da wel kunn doen
 c ton kunn-m't-wieder wel doen (1e p. mv.)
- (19) a Ton kun-je-gieder da wel doen
 b da'-je-gieder da wel kunt doen
 c ton kun-je't-gieder wel doen (2e p. mv.)
- (20) a Ton kunn-ze-zieder da wel doen
 b dan-ze-zieder da wel kunn doen
 c ton kunn-ze't-zieder wel doen (3e p. mv.)

Wij concentreren ons eerst op de a-zinnetjes; die hebben de volgende structuur (voor (14) a): [_{CP}Ton [_Ckunn-'k [_{IP} ik [_{I'}da wel doen]]]]. Het volle subjectspronomen staat op de normale subjectsplaats in de IP, maar om welke persoon het gaat manifesteert zich ook aan de kern van de CP (in a-zinnen is dat de persoonsvorm), door aanhechting in gereduceerde (klitische) vorm.

Deze beschrijving sluit nauw bij die van de comp-flexie aan.⁸ In de West-Vlaamse en veel Oost-Vlaamse dialecten is het systeem coherent: er zijn van dialect tot dialect wel vormverschillen in de subjectspronomina en de klitika, maar het constructietype komt overal consequent voor.

Gaan wij in het dialectlandschap verder naar het oosten, dan wordt de 'intern-systeematische' verspreiding fundamenteel anders. In het oosten van Oost-Vlaanderen en het grootste deel van de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant komt een zeker op het

⁷ In essentie is wat volgt het systeem voorgesteld door b.v. Haegeman (1990 en 1991).

⁸ De (relatieve) verwantschap van die twee verschijnselen komt bij de bespreking van de *b*- en de *c*-zinnetjes opnieuw ter sprake.

eerste gezicht vergelijkbaar constructietype wel voor bij de 1^e p. ev. en bij de 2^e p. ev./mv., maar de overige grammatische personen zijn uitgesloten. Wij krijgen dus o.a.:

- (21) dan kan-(e)k-ik da' doen (1^e p. ev.) – dan kund-e-gij da' doen (2^e p. ev.) – dan kund-e-gijlie da' doen (2^e p. mv.)
 (22) dan kan(*-ze-) zij da' doen (3^e p. ev.) – dan kunne (*-me-) wij da' doen (1^e p. mv.)

Verder noordelijk, in Noord-Brabant, blijft alleen de 2^e p. ev./mv. over, de 1^e p. ev. valt dus af. We krijgen hier duidelijk een terraslandschap, met een 'diepe' kern in het zuidwesten, en naar de periferie toe steeds minder toepassingen. Op het eerste gezicht hebben de zinnetjes in (21) identiek dezelfde structuur als de a-zinnetjes van resp. (14), (15) en (19).

Wij kijken nu naar de West-Vlaamse b-zinnetjes. Ook hier geef ik een structuurschemaatje voor (14b): [_{CP}[_C.da/n/-'k [_{IP}ik[_I.da wel kunn doen]]]] De kern van de C' is nu een voegwoord. Bij die kern treedt een dubbele modificatie op:

- (i) comp-flexie: bij 1^e p. ev. en 1^e en 3^e p. mv. neemt de comp-kern dezelfde uitgang /n/ die wij ook bij het werkwoord aantreffen, in de overige personen treedt onderliggend de uitgang /t/ op, die echter oppervlakkig gedeleerd wordt (hier aangeduid met /'/);⁹
 (ii) dezelfde toevoeging van het klitische element dat ook in de a-zinnen optreedt.

Gaan wij verder naar het oosten toe, in het "niet-coherente" dialectgebied, dan krijgen wij een erg verward beeld voorgeschoteld. Van comp-flexie is hier geen spoor (meer).¹⁰ Klitisering komt in de 1^e p. ev. voor in het hele gebied dat <(e)k-ik> ook in de a-zinnen heeft (in Antwerpen en Vlaams-Brabant, niet in Noord-Brabant). Maar bij de 2^e p.-constructies doen we een verbazende vaststelling: in Antwerpen en Vlaams-Brabant, de gebieden dus die direct bij het 'Vlaams' aansluiten, waar we net ook (e)k-ik in de 1^e p. ev. gevonden hebben, en waar in de a-zinnen in de 2^e p. ev./mv. *egij/egijlie* de regel is, komen in b geen complexe vormen voor; in Noord-Brabant daarentegen zijn die er wel. We krijgen dus resp.:

- (23) a ('k zeg) da(d)-(e)k-ik da' wel zal doen (Antwerpen en Vlaams-Brabant)
 b ('k zeg) dat (*-(e)k-) ik da' wel zal doen (Noord-Brabant)
 (24) a ('k zeg) da(d) (*-e-) gij da' moet doen (Antwerpen en Vlaams-Brabant)
 b ('k zeg) dad-e-gij da' moet doen (Noord-Brabants)

De situatie is niet alleen verward maar ook verwarrend: het noordelijke Brabants heeft in zinnen die corresponderen met de b-zinnen van (16) tot (22) niet minder (zoals dat bij de a-zinnen het geval was), maar andere vormen van de subjectsreduplicatie dan het zuidelijke Brabants. Waar het type, in welke vorm ook, voorkomt echter, lijkt het op dezelfde manier te functioneren als in het kerngebied van de constructie, dat van de Vlaamse dialecten.

9 De onderliggende aanwezigheid van de uitgang blijkt zowel bij COMP als bij het werkwoord uit de stemassimilatie bij beginobstruent van het volgende woord.

10 Mogelijk is die er ooit wel geweest; dat zou kunnen blijken uit een vorm als b.v. Antwerps "*da[m-m]e da gedaan hebbe*", waar *da[m-m]e* alleen goed verklaarbaar is (door assimilatie) op basis van een vroeger *da[n-w]e*; in proklise is het pronomen van de 1^e p. mv. immers <we>, cf. De Schutter (1992:347).

Wij nemen nu nog de c-zinnetjes in (14)-(20) onder de loep. Wat blijkt is, dat niet alleen het subjectsklitikon, maar ook het doffe objectsp Pronomen (hier 't, maar ook 'm en ze komen op die positie voor, en verder nog het polyvalente woordje (d)'r) vóór het volle subjectsp Pronomen kan komen te staan; weliswaar zonder dat het in de IP door een "vol" Pronomen gerepresenteerd kan worden (dat kan voor de subjectsklitika dus wel, getuige de zinnen (14) tot (20)), cf.:

(25) Dan kunn-ze_i-t_j-er_k zieder_i [*da'_j] [*daar_k] wel doen

Doffe objectsp Pronomina worden kennelijk aan het subjectsklitikon of -Pronomen in IP aangehecht; in de Vlaamse dialecten worden ze daarna, samen met hun klitische gast naar comp overgeheveld, en komen zo voor de plaats te staan waar –eventueel– een vol subjectsp Pronomen ingevoegd kan worden. De structuur van het eindproduct is dus: [C_Pton[C' kunn-ze_i-t_j[_{IP} zieder_i-e_j[_re_j wel doen]]]]. De Brabantse dialecten kennen dit constructietype absoluut niet (cf. o.a. De Schutter 1970). Wel sluiten in alle Brabantse (en alle andere Nederlandse) dialecten objectsklitika achteraan bij het subjectsp Pronomen (hetzij vol hetzij dof) aan. Wij nemen aan dat dat, net als in de Vlaamse dialecten gebeurt, doordat dit type objecten uit de CP gelicht wordt, en successief in de IP wordt aangehecht, cf.:

(26) Dan zal-[k-ik]-t-[m-'r/-'r-'m] wel voor geven ¹¹

Zowel subjectsklitikon ((e)k/ge) als subjectsp Pronomen (ik/gij-gijlie) blijven echter in de Brabantse constructies in IP geïntegreerd, en ze groeien daar tot een nieuw complex Pronomen 'kik / egij-egijlie aan.

Dat eenheidskarakter blijkt ook nog uit andere verschillen tussen de dialecten met coherente en die met incoherente spreiding van de subjectsp reduplicatie, o.a. uit het volgende. Noord-Brabant heeft bevelzinnen van het type geïllustreerd in (27a); het is daar kennelijk de norm geworden (cf. De Schutter 1997: 59); het komt recent ook verder zuidelijk in België, met name in de Antwerpse agglomeratie, steeds frequenter voor, daar echter meestal naast (27b), dat in de meeste andere dialecten - ook in het coherente ('Vlaamse') gebied - de enige mogelijkheid blijft:

- (27) a Gaad-e-gij da' nou maar 's doen ("ga jij dat nou maar eens doen", imperatief)
b Ga' gij da' nou maar 's doen (idem)

Een beschrijving waarbij *e* en *gij* (semi)-autonome status krijgen, leidt hier tot ongewenste consequenties: nemen wij aan dat <-e> een klitisch element is, dat als signaal voor 2e-p. aan de comp-kern geadjungeerd is - het zou dan een vorm van comp-flexie zijn - dan verwachten wij dat ook iets als (28) acceptabel zal zijn (als bevelzin uiteraard):

¹¹ Het indirect-objectsklitikon en 'r kunnen in deze dialecten van plaats wisselen; in de standaardtaal is alleen 'm-(d)'r gebruikelijk. Wel komt het DO-klitikon voor die twee; dat heeft van doen met het successieve karakter van de aanhechting bij het subject.

(28) *Gaad-e da' nou maar 's doen

Als immers 'rijke flexie' bij expliciete subjectsuitdrukking mogelijk is, luidt de voorspelling dat die a fortiori bij weglating van het subject moet kunnen. Dit nu blijkt in geen enkel Brabants dialect voor te komen, noch in het zuiden, noch in het noorden.

De enig mogelijke analyse ligt er dan ook in, dat voor het gebruik van *egij* in de expliciete imperatief een verklaring gegeven wordt parallel met die voor de constructie in de standaardtaal ('gaan jullie dat nou maar 's doen'): de indicatiefvorm met inversie heeft de functie van expliciete imperatief er gewoon bij genomen, cf. De Schutter 1997.

Alle waarnemingen wijzen erop dat *egij* tot een vol pronomen geherinterpreteerd is.¹² In tegenstelling met het Fries (cf. boven) echter blijft in Brabant één enkel pronominaal systeem bestaan: pro-drop bestaat niet, maar voor alle personen zijn er zowel doffe als volle klitische pronomina. Wat die laatste betreft, die zijn voor alle personen gelijk aan de niet-klitische (*wij*, *zij*, enz.); voor de 1e p. ev. is er in de zuidelijke helft van het Brabantse gebied, naargelang van de constructietypen, een complementaire distributie tussen het duo (*e*)*kik* en *ik*; voor de 2^e p. ev. en mv. bestaat hetzelfde tussen *egij/egijlie* en *gij-gijlie* in het hele Brabantse gebied.¹³

(*ek*)*ik* en *egij/egijlie* zijn in het Brabants dus niet langer (zoals ongetwijfeld wel bij hun ontstaan) complexen bestaande uit onafhankelijk opererend klitikon en onafhankelijk opererend vol pronomen: ze zijn aaneengegroeid en tot wisselvorm van het al bestaande volle pronomen (resp. *ik* en *gij/gijlie*) geherinterpreteerd. De opdeling van de syntactische domeinen tussen het 'eenvoudige' *ik* resp. *gij/gijlie* en het complexe (*e*)*kik* resp. *egij/egijlie* is vanaf het ogenblik dat de herinterpretatie plaats heeft gehad, een zaak van 'onderhandelen' in de diverse dialecten; de uitkomst van die onderhandeling is niet overal gelijk. Samenvattend: er is in het Brabants geen regel van klitikon-verplaatsing naar COMP. Een logisch gevolg –de logica daarvan is evident, wij gaan er hier niet verder op in– is dat objectsklitika in het Brabants niet voor het IP-subject kunnen komen (cf. boven).

In par. 5.2 heb ik proberen aan te tonen hoe in een terraslandschap analyses van constructies uit verschillende dialecten kunnen interageren, op zo'n manier dat door vergelijking Gordiaanse knopen doorgemaakt kunnen worden die vanuit één enkel dialect niet te ontwarren zijn. Deze handelwijze, heel 'normaal' voor de taalgeograaf, wordt in de generatieve syntaxisstudie niet valabel geacht. De voornaamste reden daarvoor is een heel fundamenteel verschil in visie: de taalgeograaf ziet de historische groei van taalsystemen als een bepalend gegeven voor de structuur van de grammatica van het dialect. De gene-

12 Zowel *ekik* als *egij* hebben als woord een afwijkende vorm: Nederlandse dialecten hebben net als de standaardtaal een regel die sjwa aan het woordbegin uitsluit. Hierbij dient echter opgemerkt dat geen andere woorden beperkt zijn tot enklitische positie.

13 De omstandigheden waarin de eenvoudige en de complexe vorm gekozen worden, zijn niet voor allebei de paren gelijk, en verschillen bovendien naargelang van het gebied. Er zijn wel gemeenschappelijke trekken; zo komt *gij* nergens in de hoofdzin met inversie voor (maar wel na een voegwoord in het zuidelijke Brabants); omgekeerd komt *egij* nergens in nevenschikking voor (*ik en gij/*egij*); dit dan weer in tegenstelling tot de 1e p. ev. (*gij en ik/ekik*). De beperkingen zijn in de praktijk niet in eenvoudige (= coherente) regels te vatten.

ratief-syntacticus daarentegen is volledig op de individuele grammatica-ontwikkeling als autonome procedure gericht.¹⁴

5.3 De geografische omgevingsfactor bij de interpretatie van constructies

In par. 5.1 heb ik een voorbeeld gegeven van interferentie tussen geografisch aan elkaar grenzende dialecten. Een constructie kan zich, met een zetje vanuit een dominant dialect X in Y gaan ontwikkelen, tegen de voorspellingen van de interne grammatica van Y in. In dit onderdeel wil ik een heel ander fenomeen bekijken, dat wél ook weer typisch voorkomt aan de periferie van gebieden, maar dat het gevolg is van autonome *systeemherinterpretatie*.

Het te bespreken geval sluit nauw aan bij wat in par. 5.2 aan de orde is geweest: het betreft de vormen van het pronomen *egij* in de Brabantse dialecten. Die dialecten strekken zich over een groot geografisch gebied uit. In het westen grenzen ze aan het gebied met verdeling van de complexe voornaamwoordexpressies over CP en spec/IP, het Vlaamse gebied, waar een (relatief) sterk beklemtoond pronomen op de leeg gekomen spec/IP ingevuld kan worden. In het oosten grenzen ze aan dialecten (Oost-Noord-Brabantse en Limburgse) die absoluut geen formeel-complexe pronomina kennen. Alle Brabantse dialecten hebben het pronomenpaar *egij/egijlie*.¹⁵ Wat echter helemaal niet zeker is, is of dat in het hele gebied uniform dezelfde interpretatie heeft. Integendeel zelfs: de taalgeograaf zal verwachten dat de (oorspronkelijke) interne motivering voor het verschijnsel in het westen van het gebied, waar er contact is met het coherente Vlaamse verspreidingsgebied, sterk blijft. Aan de oostkant daarentegen is die motivering volledig weg, en mag dus ook een herprofilering van het gebruik verwacht worden. De taalgeograaf wordt in dit geval zeker niet in zijn verwachtingen bedrogen. Kijken wij naar de vormen van *egij* in het continuüm, dan zien wij in het westen uitsluitend sterk geprononceerde vormen met lange vocaal of diftong in de beklemtoonde syllabe. Dat is in overeenstemming met de oorspronkelijke motivering: het volle pronomen werd ingevuld op de leeg gekomen spec/IP-plaats, nadat het klitikon naar de kern van C' verplaatst was, cf. boven; dat gebeurde uitsluitend als daar een goede reden voor was, o.a. contrastwerking op het subject.

Wat gebeurt er, als die constante voedingsbodem via contacten met de levende -dus 'Vlaamse'- constructiebron wegvalt? Naarmate we in Noord-Brabant en Antwerpen naar het oosten toe gaan, neemt het aantal realisaties met korte vocaal toe. Wij kunnen dat zo interpreteren dat *egè* e.d. gewoon als de volle vorm (en niet noodzakelijk meer als een sterk emfatische vorm, cf. boven) verschijnt: de oppositie *e - egè* wordt dus gewoon in het rijtje *ze - zij, we - wij*, enz. opgenomen; het is van zichzelf niet meer echt emfatisch, al zal het in alle dialecten wel mogelijk zijn om ook een sterk beklemtoonde (en dan meestal ook diftongische) vorm te gebruiken: er komt hier dus een oppositie tussen gewone volle vorm en emfatische vorm. Er is geen enkele indicatie dat die nieuwe oppositie niet tot in het uiterste oostelijke gebied met *egij*-vormen voor zou komen.

14 Heel eigenaardig is dat historische inzichten van in het prille begin van de generatieve fonologie een sterke rol gespeeld hebben (b.v. Chomsky & Halle 1968), en tot op dit ogenblik zijn blijven spelen. Daardoor is er in het fonologisch onderzoek überhaupt veel meer belangstelling voor het systeem buiten het lerende individu.

15 De verspreiding van *egij* in de Nederlandse dialecten wordt het meest recent in kaart gebracht in De Vogelaer e.a. (2004:363, kaart 2).

Aan die uiterste oostelijke rand worden wij echter met nóg een uitbreiding van de mogelijkheden geconfronteerd. Daar vinden wij een wel erg afgezwakte vorm *ege*, met twee sjwa's. Van Craenenbrouck & Van Koppen (2004:72) halen zo'n vorm aan uit Asten in het oosten van Noord-Brabant. Ook de RND levert uit het oostelijke Brabants zowel in Nederland als in België een redelijk aantal attestaties op.¹⁶ Wat in deze dialecten gebeurt, is dat de *volle vorm* behalve de *emfatische vorm*, ook een *doffe vorm* naast zich krijgt. Wij kunnen dat zo zien: in proklise staat tegenover b.v. *wij-zij* en ook *gij* in al die dialecten *we-ze* en ook *ge*; in enklise vinden wij bij de eerste twee precies hetzelfde. Het is nu in dit gebied, waar de interne motivering voor *egij* zelfs niet door de geografische nabijheid van andere systemen levendig gehouden wordt, normaal dat zich een vergelijkbaar dof pronomen *ege* kan ontwikkelen.

Het is zinvol deze typisch-taalgeografische analyse te confronteren met die van Van Craenenbrouck en Van Koppen (2004), die de geografische component niet mee in beschouwing nemen. Voor hen vormen zulke zinnen het ultieme bewijs dat de eerste sjwa een manifestatie is van *rijke flexie* (cf. ook boven, par. 5.2): er is immers in hun visie geen enkele motivering voor het overblijvende *ge*, behalve dan dat het doffe pronomen (*ge* dus) op de spec/IP-plaats terecht kan komen: louter formeel bekeken is het zo dat *ge* ook weg kan blijven. Fundamenteel zouden (29)a en b dus equivalent zijn:

- (29) a Dan go-de-*e*_i no de kerek (*de*_i staat voor de "rijke uitgang" op sjwa, *e*_i voor het lege pronomen)
 b Dan go-de-*ge*_i no de kerek (idem voor *de*_i, *ge*_i staat voor het doffe klitikon)

Net zoals in 5.1 en 5.2 blijkt, dat de taalgeograaf voor de interpretatie van de feiten verschillende taalsystemen bekijkt, en verschillen terug probeert te voeren op confrontaties tussen die systemen. Dat is een fundamenteel andere houding dan die van de generatieve syntacticus. De tol die die laatste voor zijn principiële houding bereid is te betalen, is niet gering. In de beschreven data impliceert het een radicale herinterpretatie van een dubbel pronomen (dof *e* + vol *gij*) tot een combinatie van flexieteken *e* + (weglaatbaar) vol *gij* of dof *ge*. Voor de taalgeograaf daarentegen is de mogelijkheid van (29b) de ultieme stap (iii) in een evolutie van (i) complex *egij* als uitsluitend emfatisch enklitisch pronomen (*egij*) - (ii) zowel emfatisch als vol enklitisch pronomen (*egij-egè*) - (iii) zowel emfatisch én vol als dof enklitisch pronomen (*egij-egè-ege*). Dat levert een aanzienlijk makkelijker interpretatie van de evolutie op.

6 Conclusies

In taalgeografische beschrijvingen is de opbouw van het taalgebied een determinerend gegeven. De relatieve plaats van dialect X in het geografische complex wordt mee in beschouwing genomen bij de interpretatie van een verschijnsel uit X; bovendien: waarne-

¹⁶ Dat is zo voor de lokaliteiten met de volgende Kloeke-codes: K165, 173a, 312, 315 en L 200, 265, 282, 314, 352, 353, 356; het betreft opgaven voor de zinnen 65, 77 en 105.

mingen gedaan aan dialect X kunnen een rol spelen bij de beschrijving van dialect Y. Dit is een handelwijze die heel fundamenteel anders is dan wat in de hedendaagse generatieve syntaxis vanzelfsprekend wordt geacht: die heeft belangstelling voor de manier waarop het individu in de gemeenschap (geografisch en/of sociaal bepaald) waartoe hij/zij behoort de grammatica van zijn/haar moedertaal verwerft.

Taalverwerving gebeurt voor de taalgeograaf door de imitatie van een systeem van taalregels. Die regels hoeven geen absoluut homogeen systeem te vormen: het taalaanbod van de omgeving kan uit een aantal deelsystemen bestaan, die gedeeltelijk op een heel verschillende basis kunnen berusten (het gevolg van o.a. ontlening aan of navolging van andere systemen). Voor de generatief-syntacticus is taalverwerving primair een individuele concretisering van een aangeboren grammatica (een coherente verzameling principes) via bepaling van een reeks parameters. De input bestaat ook hier natuurlijk uit omgevings-taal; maar heel belangrijk is dat het individu uit die eventueel onvolmaakte en soms zelfs tegenstrijdige input (daar kunnen dus ook ad hoc ontleende elementen van 'vreemde' systemen toe behoren) wel een coherent systeem opbouwt.

Betekent dit nu dat de twee taalbeschouwingwijzen elkaar noodzakelijk uitsluiten? Ik ben van mening dat de kloof uiteindelijk wel overbrugbaar zal zijn. In dit opzicht mag progressie verwacht worden van inzichten die binnen het generatieve paradigma gegroeid zijn i.v.m. optimaliteit ter verklaring van verschillen in grammaticaliteitsoordelen; die zijn al stevig verankerd in het fonologische onderzoek, maar hebben vooralsnog nauwelijks voet aan de grond gekregen in de syntaxisstudie. De optimaliteitstheorie gaat er nu eenmaal van uit dat het bestaan van gelijksoortige constraints toch tot verschillende grammatica's kan leiden, en bovendien dat er plaats is voor variatie in een zelfde taalsysteem; dat laatste doordat de 'ranking' van de constraints in se variabel kan zijn.

Er zijn op dit ogenblik twee cruciale vragen i.v.m. de interface tussen taalgeografie en syntaxis: zullen aanhangers van de taalgeografische methodes de kansen zien en grijpen, geboden door (o.a.) de optimaliteitstheorie? En: zijn (theoretische) syntactici bereid consideraties van buiten het intuïtieveld van de individuele spreker mee in beschouwing te nemen? Bij positieve uitkomst van beide vragen kan een vruchtbare interactie tussen theoretische syntaxis en taalgeografie in het vooruitzicht gesteld worden.

● Bibliografie

ANS (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk (red.: W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij, M.C. van den Toorn). Groningen: Martinus Nijhoff / Deurne: Wolters Plantyn.

Barbiers, Sjef, Magda Devos, Georges de Schutter (red.) (2004). *Dialectsyntaxis in bloei*, Themanummer 15-16 (2002-2003) van *Taal en Tongval* [2004].

Blom, Alied (1977). Het kwantitatieve *er. Spektator* 6, 387-395.

Blom, Elma & Eric Hoekstra (1996). IPP en werkwoordsvolgorde in het Achterhoeks. *Taal en Tongval* 48, 72-83.

Chomsky, Noam (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht & Cinnaminson: Foris Publications.

- Chomsky, Noam & Morris Halle (1968).** *The Sound Pattern of English*. New York: Evans-ton & London: Harper & Row.
- Cornips, Leonie & Maria Espin (2004).** Aspectueel *zich/se* in het Maastrichts dialect en in het Spaans. In: Barbiers et al. (red.), 87-101.
- Cornips, Leonie & Aafke Hulk (1996).** Affected Objects in Heerlen Dutch and Romance. *Languages in contrast* 1-2, 191-210.
- Craenenbrouck, Jeroen van & Marjo van Koppen (2004).** Congruentie en lokaliteit in de Nederlandse dialecten. In: Barbiers et al. (red.), 63-86.
- Haan, Germen de (1997).** Voegwoordcongruentie in het Fries. In: Eric Hoekstra & Caro-line Smits (red.), *Vervogde voegwoorden*. Amsterdam: P.J. Meertensinstituut, 50-67.
- Haegeman, Liliane (1990).** Subject pronouns and subject clitics in West Flemish. *Linguis-tic Review* 7, 333-363.
- Haegeman, Liliane (1991).** Subject clitics and clitic doubling in West Flemish. In: H. van Riemsdijk, L. Rizzi (eds.), *Clitics and their hosts*. Tilburg ESF-Eurotype / Themagroup 8 Clitics, 99-154.
- Hoebeke, Marcel (1975).** Voorzetselconstructies met infinitief + *te* in een Zuidnederlands dialect. In: *Taal- en Letterkundig Gastenboek voor G.A. van Es*, 67-78.
- RND.** *Reeks Nederlands(ch)e Dialektatlassen*, onder redactie van E. Blancquaert en W. Pée, 17 delen.
- Schutter, G. de (1970).** Pronominale problemen in de syntaxis van de Zuidnederlandse dialecten. *Taal en Tongval* 22, 151-182.
- Schutter, G. de (1992).** Persoonlijke voornaamwoorden in het Antwerps. In: H. Bennis, J.W. de Vries (eds.), *De binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*. Dordrecht: ICG Publ., 343-352.
- Schutter, G. de (1995).** Werkwoordvolgorde en het IPP-effect in het Nederlandse taalge-bied. *Taal en Tongval* 47, 31-39.
- Schutter, Georges de (1997).** De imperatief in de moderne Nederlandse dialecten. *Taal en Tongval* 49, 31-60.
- Schutter, G. de (2000).** Systeem en ontlening in taal: nog eens het IPP-effect. *Taal en Tongval* 52, 208-228.
- Stroop, Jan (1970).** Systeem in gesproken werkwoordsgroepen. *Taal en Tongval* 22, 128-147.
- Vanacker, V.F. (1949).** Over enkele meervoudsvormen van voegwoorden. *Taal en Tongval* 1, 32-45, 77-93, 108-112.
- Vogelaer, Gunther de, Annemie Neuckermans, Vicky van den Heede, Magda Devos & Johan Van der Auwera (2004).** De indeling van de Nederlandse dialecten: een syntactische perspectief. In: Johan de Caluwe et al. (red.), *Taaldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent: Academia Press, 357- 373.
- Vriendt, Sera de (1975).** Een nominativus-cum-infinitivo in Zuidnederlandse dialecten. In: R. Jansen-Sieben, S. de Vriendt, R. Willemyns (red.), *Spel van Zinnen. Album A. van Loey*, 71-78

Abstract

In this article I firstly discuss the organization of phonology from the view point of its function within the lexicon as delivering an address system for lexical items. As such, phonology is a conceptual system in which phonological representations symbolize phonetic events. Secondly, I compare various approaches to phonological variability (or alternations) arguing that the most restrictive theory of variability is purely constraint-based while using disjunctive lexical representations. Finally, I mention some implications of the above for the way that we see the interaction and division of labor between phonology and phonetics.

1. Inleiding

Het onderscheid tussen fonologie en fonetiek blijft de gemoederen bezig houden. Bestaat een dergelijk onderscheid? Waarin bestaat het onderscheid? Is er een scherpe grens tussen beide gebieden? Is de verklaring voor dit of dat verschijnsel fonologisch of fonetisch van aard? Is fonetiek 'concreet' en fonologie 'abstract'? Er zijn vele manieren om deze kwestie aan de orde te stellen en tot op heden is er kennelijk geen eenstemmigheid onder de groep van onderzoekers die zich bezighoudt met 'de vorm van taal', d.w.z. de waarneembare manifestatie van taaluitingen (in geluid, gebaar of anderszins). In dit artikel wil ik een bijdrage aan dit debat proberen te leveren door te bespreken wat m.i. de definiërende rol en werking is van de fonologie. Hierbij besteed ik specifieke aandacht aan het meest controversiële terrein in de fonologische theorievorming, namelijk de behandeling van zgn. alternanties (d.w.z. variaties in de klankvorm van morfemen en woorden). Aan het eind van dit artikel waag ik me aan enkele uitspraken over de werkverdeling tussen fonologie en fonetiek.

2. Fonologie als conceptueel (adres)systeem

Laten we ons eerst afvragen wat überhaupt de functie is van het systeem dat we 'fonologie' noemen. Waarom is er zoiets als fonologie? Hebben talen noodzakelijk een fonologisch systeem? Verbazingwekkend genoeg lopen de meningen over dit soort vragen uiteen. Een en ander hangt af van wat men zich voorstelt van de functie van taal. Als de

* University of Connecticut, Verenigde Staten; e-mail: harry.van.der.hulst@uconn.edu. Dank aan Arie de Ru voor correcties in mijn al wat roestige Nederlands en abominabele spelling.

functie is om gedachten mogelijk te maken, dan is fonologie wellicht niet noodzakelijk. Woorden in deze opvatting van taal hebben geen fonologische kant nodig en kunnen bestaan uit een concept en een syntactische categorie (die de verbindbaarheid tot grotere gehelen bepaalt). Wanneer taal (ook) wordt opgevat als een communicatiesysteem, dan valt moeilijk in te zien hoe een fonologische component zou kunnen ontbreken. Immers, mensen kunnen niet op telepathische wijze communiceren. Het lijkt alleen mogelijk in anderen gedachten op te roepen door gebruik te maken van waarneembare signalen die voor de communicatiepartners deze gedachtenconstructies symboliseren. Ik denk aan een kat en zeg [kat] met de intentie een gedachtenconstructie KAT te veroorzaken in een hoorder dat overeenkomt met de gedachtenconstructie die ik met dit spraakgeluid associeer. Communicatie is mogelijk omdat mijn communicatiepartner en ik allebei deel uitmaken van een taalgemeenschap waarin de conventie bestaat dat het spraakgeluid [kat] wordt geassocieerd met een bepaalde gedachtenconstructie, namelijk het concept KAT. Mijn zinnen hebben het beoogde resultaat omdat ze bestaan uit constructies van woorden (zoals *kat*) en er eveneens een conventioneel systeem bestaat dat regelt hoe zekere combinaties van woorden zekere combinaties van concepten representeren. De conclusie dat concepten een waarneembaar voertuig nodig hebben dat ik produceer en de ander waarneemt lijkt onontkoombaar. In gesproken taal is het voertuig een *hoorbare* eenheid, een geluid. In gebarentalen is het voertuig een *visuele* eenheid. Voertuigen worden *symbolen* genoemd en de semiotische benadering van tekensystemen maakt een onderscheid tussen arbitraire (laten we zeggen Saussuriaanse) symbolen en andere mogelijkheden zoals iconische symbolen (waar de vorm van het symbool een gelijkenis vertoont met de referent van het concept dan wel met de referent van een metaforisch gerelateerd concept). Symbolisering wordt door velen gezien als het fundament van menselijke taal en wellicht is het zo dat, in evolutionair perspectief, communicatie is begonnen met behulp van geïsoleerde (auditorische en/of visuele) symbolen, gevolgd door zeer eenvoudige en later meer complexe (in het bijzonder recursieve) combinaties van dergelijke symbolen.

De vorm van symbolen kan niet spontaan gecreëerd worden in elke nieuwe gedachtenwisseling, zelfs niet wanneer we ons zouden voorstellen dat alle symbolen ultra-iconisch moeten zijn. Er is altijd teveel speelruimte en individuele of situationele variatie in de keuze van een iconische vorm en er zouden constant misverstanden ontstaan. Het is dus noodzakelijk, en in menselijke taal zoals wij dit systeem kennen feitelijk zo, dat de vorm van symbolen (zelfs die welke iconische trekjes hebben) conventioneel is vastgelegd en derhalve geleerd en onthouden moet worden. Dit houdt in dat er een mentale module moet bestaan waarin de waarneembare vorm van woorden is opgeslagen (onder verwijzing naar het corresponderende concept en eigenschappen zoals syntactische woordklasse). Hoe is de vorm aldaar opgeslagen? Het is logisch denkbaar dat de vorm is opgeslagen in de vorm van een verzameling feitelijke uitspraken van elk woord. Ik neem hier aan dat zo'n opslag de vorm zou kunnen aannemen van een holistische akoestische 'opname' die ontstaat als de signalen van het gehoororgaan in de hersenen aankomen. Een unieke uitspraak (bijvoorbeeld de eerste die men hoort, of de meest frequente, of de eerste die een persoon zelf produceert) is niet genoeg want in dat geval valt niet te verklaren waarom woorden die enigszins anders worden uitgesproken ooit herkend kunnen worden. De mentale representatie moet dus een steeds groeiende episodische verzameling van per-

ceptuele representaties zijn, maar daarmee is nog steeds niet verklaard hoe nieuwe, nog niet in de verzameling opgenomen varianten herkend kunnen worden. Men zou kunnen zeggen dat de verzameling op een bepaald moment rijk genoeg is om de meeste instanties van een woord te herkennen (er zijn natuurlijk grenzen aan de herkenning van varianten), maar als het in principe zo is dat elke productie van elk woord unieke eigenschappen heeft, dan is herkenning in principe uitgesloten, tenzij we een capaciteit postuleren die woordpercepten kan associëren met de meest erop lijkende opgeslagen percepten. Hoewel de aanname van een dergelijk vermogen onvermijdelijk lijkt, rijst echter een ander probleem. Hoe is het mogelijk om efficiënt te zoeken in de steeds groeiende verzameling waarin het aantal woorden en het aantal waargenomen instanties van elk woord al maar toeneemt? Een 'episodisch lexicon' dat uitsluitend holistische representaties van woordvormen bevat (en een 'associatieprocedure' welke gebruik maakt van 'gelijkenis') moet terugvindproblemen geven. Alleen communicatiesystemen die gebaseerd zijn op relatief kleine verzamelingen van woorden kunnen zich een holistische opslag veroorloven (zoals bijvoorbeeld de roepsystemen van vervet-aapjes, ook al weten we niet hoe deze diertjes de geluiden opslaan en identificeren).

Hoe is dat probleem opgelost in de evolutionaire ontwikkeling van mensentaal, aangenomen dat er inderdaad een holistische beginfase was met een relatief klein aantal 'woorden'? Het lijkt noodzakelijk aan te nemen dat het menselijk brein op een bepaald moment een systematische rangschikking (vergelijkbaar met een alfabetiseringssysteem) van de talloze woordvormen toeliet zodat systematische opslag en efficiënt zoeken mogelijk werd. Ik kan me een 'alfabetisering' van episodische representaties alleen voorstellen als episodische representaties worden opgesplitst in isoleerbare deeleigenschappen. Die deeleigenschappen kunnen verwijzen naar het begin van een woordvorm, of naar het eind en dat begint te lijken op een sequentiële, verticale 'segmentering' die eenheden zoals lettergrepen of spraakklanken oplevert. Een simultane, horizontale segmentering is ook denkbaar natuurlijk. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat het toonhoogte- of ritmische verloop geïsoleerd wordt van de rest van de klankvorm. De moderne fonologie neemt aan dat verticale en horizontale segmentering beide gemotiveerd zijn. De eerste leidt tot segmenten, de tweede tot 'fonologische kenmerken'. Een kenmerk kan bereik hebben over verschillen segmenten als de horizontale scheiding van dit kenmerk voorrang krijgt boven de verticale verdeling van de 'rest'. Deze systematiek wordt onderkend in prosodische benaderingen, waaronder de prosodische analyse van Firth (1948), Harris (1944) en de autosegmentale fonologie. Met andere woorden, de discretisering van de vorm van woorden leidt tot een verzameling eenheden die staan voor aspecten van het spraakgeluid. In eerste instantie zou een rigoureuze verticale codering in termen van syllabe-achtige eenheden al genoeg kunnen zijn om een 'alfabetiseringssysteem' (of 'adresssysteem') voor woorden mogelijk te maken. Wanneer de opsplitsing in segmenten een latere fase is geweest dan ontstond als vanzelf een hiërarchische structuur waarin woorden uiteenvallen in lettergrepen die vervolgens uiteenvallen in segmenten, met kenmerken vallend binnen het bereik van deze segmenten of van grotere eenheden. Wat nu ontstaan is is wat ik een conceptuele representatie van de klankvorm zou willen noemen, kortweg een fonologische representatie.

Een fonologisch concept is een mentale categorie waarmee een open verzameling correspondeert die bestaat uit episodische representaties van spraakgeluiden, of aspecten van

spraakgeluiden. Het concept /k/, aldus opgevat, is een mentale categorie die correspondeert met een open verzameling van episodische mentale registraties van spraakklanken. Het fundamentele criterium voor toelating tot de met een concept corresponderende verzameling is, zoals eerder opgemerkt, ‘relatieve gelijkenis’ of mogelijk het hebben van deze of gene unieke invariante psycho-akoestische eigenschap; dat laatste is nog steeds een controversieel punt.

Mijn gebruik van terminologie (‘concept’ enz.) voor spraakklanken (of aspecten daarvan) roept een vergelijking op met concepten als betekenis-gedachteneenheden, zoals het concept KAT. In welke zin is een foneem /k/ een concept? Een concept, zoals KAT, is een mentale eenheid die correspondeert met een klasse van episodische representaties van entiteiten en/of situaties zoals die in de echte of een denkbare wereld voorkomen.¹ Als concepten gekoppeld zijn aan woordvormen dan noemen we ze (woord)betekenissen. (Representaties van) geluiden zijn echter evengoed klassen van verschijnselen die kunnen corresponderen met een concept. Er is dus een concept dat correspondeert met het geluid van regendruppels op een raam (REGENGELUID) of het geluid dat honden maken (BLAF-FEN). Een concept dat correspondeert met een geluid is dus gemakkelijk te accepteren als het geluid in kwestie correleert met een bepaald gedrag (van een entiteit) of met een verschijnsel dat we kunnen plaatsen in onze ‘(gedachten)wereld’. Maar, zoals hier betoogd, de geluiden in termen waarvan we communiceren geven eveneens aanleiding tot mentale concepten. Een woord is dus een combinatie van een klankconcept (of een verzameling klankconcepten) en een betekenisconcept (of een verzameling betekenisconcepten).

Met het ont- of bestaan van de compositionele structuur van klankvormconcepten is niet alleen het probleem van terugvinding opgelost. De conceptualisering van de klankvorm van taaluitingen heeft verdere consequenties of voordelen. Er is nu een situatie ontstaan waarin klankvormen gekarakteriseerd kunnen worden als welgevormd of niet-welgevormd. Deze situatie wordt veroorzaakt door het feit dat feitelijk voorkomende opeenvolgingen en groeperingen van fonemen en kenmerken (in een gegeven taal) leiden tot generalisaties die vervolgens gaan gelden als voorschriften waaraan nieuwe woordvormen moeten voldoen. Aan deze ontwikkeling moet een diepgewortelde eigenschap van de menselijke geest ten grondslag liggen, namelijk de aandrang om complexe eenheden op te vatten als het gevolg van een eindige verzameling bouwstenen en een eindige verzameling combinatieregels, m.a.w. als een discreet, generatief systeem.² Het systeem van voorschriften (we noemen ze *fonotactische beperkingen*) verschilt tot op zekere hoogte van taal tot taal. Volgens bepaalde theorieën zijn er universele beperkingen (bijvoorbeeld uitgedrukt in termen van beperkingen op de structuur van lettergrepen, en foneemcombinaties zowel binnen lettergrepen als in lettergreepcombinaties). De verschillen kunnen gezien worden

- 1 Ik neem dus aan dat concepten verwijzen naar mentale representaties en niet rechtstreeks naar objecten of situaties in de ‘echte’ wereld. De relatie tussen mentale representaties en de ‘echte’ wereld is ‘een verhaal apart’.
- 2 Abler (1989) observeert dat deze eigenschap niet alleen gevonden wordt in het taalsysteem maar tevens in niet-cognitive domeinen zoals de natuur- en scheikunde waarin eveneens kleine discrete eenheden aan de basis liggen van alle verdere complexe structuren. Dit roept de vraag op of deze overeenkomst toevallig is dan wel of taalstructuur en buitentalige werkelijkheid aan dezelfde algemene wetten onderhevig zijn, wat ook de aard van deze wetten moge zijn.

als parametrische keuzes (te maken in het proces van taalverwerving) uit een universele set van mogelijkheden.³ Dat er überhaupt beperkingen zijn op de universele verzameling van mogelijkheden zou het gevolg moeten zijn van beperkingen op het menselijke conceptualiseringsvermogen (hier opgevat als het vermogen concepten te hanteren alsook het vermogen om deze concepten op recursieve wijze te groeperen). Het blijft vooralsnog de vraag of er een aangeboren conceptueel vermogen bestaat dat specifiek is voor taal (zoals Chomskyanen aannemen), waarin concepten en noties zoals recursiviteit apriori gegeven zijn en dus niet geleerd hoeven worden.⁴

In het voorgaande is voorgesteld dat de primaire functie van de fonologie is: het aanleveren van een conceptueel adressysteem voor woordvormen. Men zou dus verwachten dat een fonologie bestaat uit een verzameling basiseenheden (fonologische kenmerken) en een verzameling combinatieregels. Tezamen zouden deze twee verzamelingen een verzameling van ‘mogelijke’ (welgevormde) fonologische expressies (woordvormen) definiëren, waaruit in het lexicon een deelverzameling van feitelijke woordvormen is opgenomen.⁵ Deze woordvormen zouden dan door middel van een mechanisme dat we ‘fonetische implementatie’ kunnen noemen gerelateerd zijn aan representatie van klankvormen en articulatorische routines. De taakverdeling tussen fonologie en fonetiek is dan relatief duidelijk. Fonologen bestuderen het cognitieve adressysteem en fonetici buigen zich over de fysische eigenschappen van de feitelijk voorkomende klankvormen, alsook de auditorische perceptie en articulatorische realisatie daarvan. (Wie zich bezint op de (neurologische) aard van episodische representaties die het gevolg zijn van perceptie en waarnaar de fonologische concepten verwijzen blijft letterlijk in het midden.) Wanneer we echter kijken naar de architectuur van (de meeste) fonologische theorieën dan blijkt dat naast een systeem van beperkingen op fonologische expressies tevens een systeem van ‘aanpassingsregels’ nodig wordt geacht. In de volgende paragraaf ga ik in op de kennelijke noodzaak en aard van aanpassingsregels.

3. Het probleem van variatie (of ‘alternanties’)

Talige expressies (syntactisch, fonologisch of semantisch) bestaan uit basiselementen die volgens bepaalde regels tot grotere eenheden zijn samengevoegd. De regels specificeren welke samenvoegingen welgevormd zijn en zijn dus in feite outputbeperkingen. Een fundamentele complicatie van dit eenvoudige plaatje is dat de basiselementen waaruit complexe structuren zijn opgebouwd niet constant (b)lijken te zijn. De eigenschappen van basiselementen variëren onder invloed van de context waarin ze verschijnen. Een fundamentele

- 3 Naast selectie uit gegeven mogelijkheden kan ook constructie als mogelijkheid worden overwogen. Beide mogelijkheden worden in het algemeen gepostuleerd; zie LeDoux (2002) voor argumentatie voor de leren-als-selectie.
- 4 Hierbij de kanttekening dat zelfs wat geleerd moet worden geleerd moet *kunnen* worden, d.w.z. binnen het cognitief bereik van het organisme moet liggen.
- 5 Of deze verzameling eindig dan wel oneindig is hangt af van het regelsysteem. Meestal wordt aangenomen dat het fonologische systeem in tegenstelling tot het morfo-syntactische systeem niet recursief is en dus een eindige verzameling definieert.

eigenschap van de eenheden waaruit taaluitingen zijn opgebouwd is dus de variabiliteit van deze eenheden. Morfemen kunnen verschillende ‘realisaties’ hebben (allomorfen). Deze variatie is het gevolg van twee mogelijk oorzaken. Fonemen⁶ kunnen verschillende ‘realisaties’ (allofonen) hebben, afhankelijk van de context (in termen van naburige fonemen en positie aan de rand van lettergrepen en hogere prosodische eenheden) en als gevolg kunnen morfemen of woorden verschillende realisaties hebben (omdat ze zijn opgebouwd uit fonemen).⁷ Een voorbeeld is klinkerharmonie. In talen zoals het Hongaars moet de klinker in suffixen overeenkomen in zekere kenmerken met de laatste klinker van de stam. Als gevolg hebben suffixen verschillende allomorfen. De tweede oorzaak is dat beperkingen op foneemcombinaties (fonotactische beperkingen) verschillen veroorzaken in de foneemopmaak van morfemen. Bijvoorbeeld: een taal waarin elke lettergreep met een consonant moet beginnen kan leiden tot twee verschillende manifestaties van suffixen.⁸

- (1) a. Stam: CVC suffix V
 b. Stam: CVCV suffix CV

De variabiliteit van morfemen of woorden beperkt zich niet tot de klankvorm. De betekenis kan variëren afhankelijk van de context (Reichlings ‘bewegelijke symbolisering’). De syntactische valentie kan variëren. Een werkwoord *kopen* kan voorkomen met een object aan de rechterkant (*Jan koopt een boek*), of met een object in de vorm van een vraagwoord dat aan het begin van de zin staat (*Wat gaat Jan kopen?*).

In tegenstelling tot de verwachting waarmee we de vorige paragraaf eindigden, wordt dus meestal aangenomen dat een fonologische theorie ten minste twee deeltheorieën moet bevatten, een theorie van *representaties* en een theorie van *derivaties*. De representatieve theorie specificeert het basisvocabularium van representaties (de primitieven of kenmerken), de toelaatbare combinatie van primitieven in ‘fonemen’, de combinaties van fonemen in lettergrepen, etc. (het fonotactisch systeem). De representatieve theorie heeft betrekking op de lexicaal inventaris van woordvormen, meer in het bijzonder op de verzameling van morfologisch ongelede woordvormen. De derivatieve theorie specificeert de functie die voor elke onderliggende representatie (de input gevormd door morfeem- en woordcombinaties⁹) een oppervlakterepresentatie (de output) aflevert:

- (2) F (I) = O

6 De term ‘foneem’ is beladen. Ik gebruik de term hier als verwijzend naar concepten corresponderend met representaties van spraakklanken (verticale aspecten van het spraakgeluid).

7 Daarbij is er variabiliteit die ‘paralinguïstisch’ is, samenhangend met verschillen in sprekers en hun stemmen. Ik kom op de verantwoording van deze variabiliteit aan het eind van dit artikel terug. Ik gebruik hier de term allofonisch voor alle variaties in de eigenschappen van fonemen, inclusief variaties die foneemoverlap (neutralisatie) teweegbrengen of lijken te brengen.

8 Het kan ook zijn dat de variatie in de foneemopmaak van morfemen de fonologische basis heeft verloren (of nooit heeft gehad) in welk geval de variatie direct afhankelijk is van de aanwezigheid van andere morfemen (zelfs los van hun foneemopmaak).

9 Zowel morfeem- als woordcombinaties vormen de input voor het systeem van fonologische regels in het SPE-model. In latere modellen wordt een onderscheid gemaakt tussen een lexicaal fonologische module (voor woorden) en een post-lexicale module (voor zinnen); cf. Kiparsky (1985).

Een oppervlaktevorm kan verschillen van de onderliggende vorm in het verwerven van allofonische eigenschappen (allofonisch gemotiveerde variabiliteit) of in aanpassingen die hele segmenten deleren of inserteren (fonotactisch gemotiveerde variabiliteit).

De theorie voorgesteld in Chomsky & Halle (1968, SPE) specificeert de functie F als een partieel geordende verzameling van contextvrije en contextgevoelige regels. Met betrekking tot representaties is de opvatting dat er sprake is van een lineair geordende reeks van ongeordende kenmerkbundels (de fonemen). In deze theorie wordt dus geen hiërarchische (bijv. syllabische) structuur aangenomen. Hiermee hangt samen de aanname dat alle fonologische kenmerken binnens het bereik van segmenten vallen. Input- en outputrepresentaties (alsmede tussenliggende representaties) vallen onder dezelfde representatieve theorie, met uitzondering van het speciale geval van regels die binaire kenmerkwaarden om kunnen zetten in numerieke waarden die 'fonetisch detail' uitdrukken. Ik wil dit laatste punt verder voorlopig buiten beschouwing laten, hoewel het op zichzelf illustreert hoe in SPE de fonologische derivatie wordt opgevat als een 'proces' waarin 'fonologische representaties' worden omgezet in 'fonetische representaties'. Het label 'fonetisch' houdt hier geenszins in dat de oppervlakterepresentaties in enige zin beschrijvingen (modellen) zijn van het feitelijke spraakgeluid of de daaraan ten grondslag liggende articulatie.¹⁰ Met andere woorden, ook in SPE wordt verondersteld dat de oppervlaktevorm de input moet vormen van een 'fonetisch' systeem dat fonologische representaties relateert aan articulaties enerzijds en gepercipieerde akoestische gebeurtenissen. Hierboven noemde ik dit systeem een fonetisch implementatiesysteem.

Met betrekking tot de input- en outputrepresentaties is er in SPE een belangrijk verschil en dat betreft de wijze waarop de notie welgevormdheid wordt gegarandeerd. SPE postuleert een verzameling van regels of condities waarin de welgevormdheid van onderliggende (i.e. lexicale) representaties van morfologisch ongelede eenheden (morfemen) wordt gespecificeerd. Deze condities hebben enerzijds betrekking op de structuur van segmenten (segmentstructuurcondities) en anderzijds op segmentreeksen (morfeemstructuurcondities, tezamen het fonotactische systeem). Er is geen verzameling van condities op de welgevormdheid van outputrepresentaties in dit model. De welgevormdheid van outputrepresentaties (die in wezen van groter belang is dan de welgevormdheid van inputrepresentaties) wordt gegarandeerd door aan te nemen dat welgevormde inputconfiguraties die niet onderhevig zijn aan fonologische regels vanzelf welgevormde outputconfiguraties zijn. Waar inputconfiguraties door fonologische regels worden gewijzigd geldt dat de door deze regels teweeg gebrachte configuraties (althans uiteindelijk¹¹) als welgevormde outputstructuren gelden.

Het feit dat (een deel van de) fonologische regels impliciet uitspraken doen over de welgevormdheid van outputrepresentaties werd in de zeventiger jaren van de vorige eeuw

10 De suggestie dat een fonologische derivatie mentale representaties omzet in representaties van geluid of de productie daarvan is door Carr (2000) bestempeld als een ontologische vergissing; fonologische regels kunnen fonologische representaties afleiden uit fonologische representaties, maar geen ontologische verandering teweeg brengen van mentale objecten naar fysische geluidsobjecten of articulatiegebeurtenissen.

11 Omdat fonologische regels extrinsiek geordend zijn in dit model kunnen eerdere regels outputs creëren die onwelgevormd zijn als uiteindelijke output. Deze vormen zullen latere regels ondergaan die welgevormdheid van de uiteindelijke output teweegbrengen.

in diverse publicaties onderkend als leidend tot een probleem. Het meest bekend is Kisseberth (1970): On the *functional unity* of phonological rules. Kisseberth's observatie was dat vaak diverse verschillende regels samenwerken ('samenzweren') om dezelfde onwelgevormde outputconfiguratie te vermijden, dan wel dezelfde welgevormde configuratie te bewerkstelligen. De samenhang tussen de verschillende regels wordt niet verantwoord in een SPE-model waarin elke regel op zich staat en aldus wordt de generalisatie gemist dat verschillende regels hetzelfde doel dienen.

Het valt gemakkelijk in te zien dat context-gevoelige SPE-regels inderdaad uit twee delen bestaan. Hieronder zien we dat fonologische regels in SPE zowel een negatief als een positief aspect hebben. D.w.z. ze verbieden iets en ze repareren wat niet goed is:

- (3) a. SPE-regel format: $A \rightarrow C / B$ (A verandert in C in de omgeving van B)
 b. Negatief deel specificeert een onwelgevormde configuratie: $\neg (A \& B)$
 c. Positief deel specificeert een reparatie van de onwelgevormde configuratie: $A \rightarrow C$

Dus het antwoord op het probleem dat Kisseberth aan de orde stelde lijkt te liggen in de opsplitsing van regels in enerzijds outputbeperkingen (*constraints*) en anderzijds aanpassingsregels (*repair rules*). Op deze wijze kan een schending van één beperking opgelost worden door meer dan één reparatieregel (hetzij in verschillende contexten in dezelfde taal, hetzij in dezelfde context in verschillende talen). De functionele eenheid van de verschillende reparatieregels is dus verantwoord. Een schematisch voorbeeld kan dit illustreren. Zeg dat een taal een outputbeperking heeft die onsetloze lettergrepen verbiedt:

- (4) $\neg \text{ }_{\sigma}(V$ ('een lettergreep kan niet met een klinker beginnen')

En stel dat als gevolg van de morfologie een sequentie $V + V$ ontstaat, wanneer een stam eindigend op een klinker gesuffigeerd wordt met een suffix dat met een klinker begint. In het algemeen gesproken kan de ontstane schending op verschillende manieren gerepareerd worden. In (5) geef ik de meest gebruikelijke:

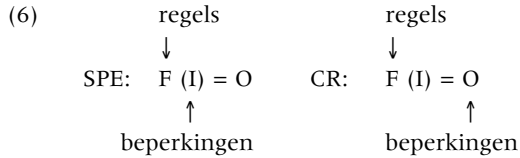
- (5) a. $V C V$ insertie van een consonant
 b. $V \quad 0$ deletie van de tweede klinker
 c. $0 \quad V$ deletie van de eerste klinker
 d. $\{V, V\}$ 'fusie' van de twee klinkers

De scheiding van beperking en reparatie staat toe dat verschillende talen overeenkomen in het hebben van dezelfde beperkingen, maar verschillen in de reparatiestrategieën. Het kan ook zo zijn dat in een taal soms consonantinsertie plaatsvindt (bijvoorbeeld als de eerste klinker hoog en de tweede laag is), terwijl in andere gevallen deletie van een klinker plaatsvindt.

Verschiedende modellen waarin beperkingen en reparaties de oude SPE-regels vervangen kwamen op de markt (e.g. Calabrese 1986, 1995, 2005; Singh 1987, Paradis 1988).¹² Tegelijk benadrukten deze (en andere) fonologen (zoals Clayton 1976, Shiba-

12 Stewart (1983) schrijft deze benadering toe aan Hockett (1955).

tani 1973) dat outputbeperkingen een belangrijker rol spelen dan inputbeperkingen en als zodanig inputbeperkingen overbodig maken. Kortom, de volgende verandering ten opzichte van het SPE-model vond plaats:

Regels en beperkingen zijn onafhankelijk van elkaar in SPE, terwijl in de ‘constraint & repair’ modellen (CR), regels geactiveerd worden door beperkingen.

De reparatieregels brengen (door het lexicon en de morfosyntaxis aangeleverde) inputrepresentaties in overeenstemming met de outputbeperkingen. In vergelijking met SPE-regels zijn reparatieregels vaak eenvoudiger omdat ze geformuleerd kunnen worden als contextvrije operaties (zie 3c). Hierbij moet aangetekend worden dat als een representatie in strijd is met een welgevormdheidsbeperking op de een of andere wijze aangegeven moet worden *welke* reparatieregels geactiveerd dient te worden, d.w.z. beperkingen en reparatieregels moeten op de een of andere wijze formeel gerelateerd worden. Men kan zich verschillende benaderingen voorstellen, maar ik zal dit aspect hier verder niet bespreken. Een recente formalisering van het CR-model is Calabrese (2005). Het is geenszins inherent aan CR-modellen dat het aspect van extrinsieke ordening van de regelset die de functie *F* specificeert noodzakelijk verdwijnt. Afhankelijk van het specifieke model blijft de aanwezigheid van extrinsieke ordening een mogelijkheid. In het model van Paradis vinden we de hypothese dat de ordening van reparatieregels wellicht universeel kan worden vastgelegd. In dit model hebben regels die geactiveerd worden door beperkingen op kleinere fonologische (of prosodische) domeinen voorrang op regels die geactiveerd worden door beperkingen op grotere domeinen. Ik laat hier in het midden of deze hypothese correct is en of zogenaamde top-downeffecten (waarin de omgekeerde relatie bestaat) inderdaad uitgesloten kunnen worden.¹³

Het lijkt tot nu toe dat beperkingen altijd negatieve expressies moeten zijn. Dit is echter niet het geval. Welgevormdheidscondities kunnen zowel de vorm van positieve beperkingen als van negatieve beperkingen aannemen:¹⁴

- (7) a. $A \rightarrow C$ ('als A dan ook C')
 b. $\neg A$

De ‘beperkingen’ zijn, formeel gesproken, proposities, d.w.z. ware uitspraken met betrekking tot de output. Elke individuele beperking heeft betrekking op een stukje taalstruc-

¹³ De hieronder te bespreken benadering, genaamd Optimaliteitstheorie (OT), ontleent zijn motivatie voor een belangrijk deel juist aan het bestaan van zgn. top-downeffecten.

¹⁴ Een positieve beperking zonder implicatie ('A') is overbodig. De informatie dat A welgevormd is volgt 'by default' indien het voorkomen van A geen schending oplevert van een implicatieve of negatieve beperking, gegeven dat beperkingen van toepassing zijn op elke mogelijke combinatie van de basiselementen.

tuur. De welgevormdheid van meer complexe structuren is gegarandeerd als deze in alle onderdelen in overeenstemming zijn met alle relevante individuele beperkingen.

Het formaat in (7a) suggereert een reparatieregels, in plaats van een beperking, maar dat is het gevolg van de misleidende ambiguïteit van de pijl. (7a) drukt uit dat A alleen kan voorkomen als C ook voorkomt. Deze formule zegt niets met betrekking tot wat te doen als A voorkomt zonder C.

Het volgende voorbeeld illustreert hoe groot de verwarring kan zijn tussen implicati-onele beperkingen en reparatieregels. Neem als voorbeeld het verschijnsel van eindverstemlozing (zoals bijvoorbeeld aangetroffen in het Nederlands waar een woordvorm [kad] onwelgevormd is). Een mogelijke CR benadering bevat de volgende negatieve beperking:

$$(8) \quad \neg \{ \text{obstruent, stem} \})_{\sigma} \quad (\neg (A \ \& \ B) \text{ in context } \dots)$$

De beperking specificeert niet hoe een schending gerepareerd moet worden. Verschillende mogelijkheden dienen zich aan:

- (9) a. Verwijder stem ([kad] → [kat])
 b. Verander obstruent in sonorant ([kad] → [kan])
 c. Deleer de hele consonant ([kad] → [ka])
 d. Inserteer een klinker ([kad] → [kade])

De eerste twee reparaties zouden gezien kunnen worden als proposities die logisch equivalent zijn aan de negatieve beperking in (8):¹⁵

$$(10) \quad \begin{array}{ll} \text{a. obstruent })_{\sigma} & \rightarrow \neg \text{stem} \quad (A \rightarrow \neg B \text{ in context } \dots) \\ \text{b. stem })_{\sigma} & \rightarrow \neg \text{obstruent} \quad (B \rightarrow \neg A \text{ in context } \dots) \end{array}$$

Beide zijn ware uitspraken als (8) waar is. Het punt is dat dit op zichzelf niet beslist welke van de twee proposities kan functioneren als een reparatieregels. Er blijft een verschil tussen een (passieve) implicati-onele beperking en een (actieve) reparatieregels. Kortom, de keuze van reparatieregels is niet automatisch en dient afzonderlijk gestipuleerd te worden.¹⁶

CR-modellen vormden een eerste stap in de richting van een systematisch gebruik van outputbeperkingen. Niettemin wordt in deze modellen het onderscheid tussen een representati-onele theorie en een derivati-onele theorie gehandhaafd in zoverre dat zowel beperkingen als reparatieregels (zelfs extrinsiek geordend) worden gepostuleerd.

¹⁵ Zie Melis (1980) voor een explicitering van beperkingen als een systeem van proposities waarop logische permutaties kunnen worden uitgevoerd. Men zou kunnen onderzoeken of het altijd zo is dat een reparatieregels formeel identiek is aan een van de logische vormen van de beperking. Een algemene theorie over de voorspelbaarheid van reparatieregels is mij niet bekend; zie Singh (1987) en Steriade (2001).

¹⁶ In SPE werd de ‘actieve toepassing’ van een beperking gebruikt onder de naam ‘linking’. Dit mechanisme had echter geen uitgewerkte status in deze theorie en beruste cruciaal op bepaalde formuleringen van de beperkingen

4. Kan het ook zonder aanpassingsregels?

Onafhankelijk van de zojuist geschetste ontwikkeling naar outputbeperkingen, leidden ook andere ontwikkeling in de richting van modellen waarin outputbeperkingen de rol van inputbeperkingen overnemen. Het betreft hier ontwikkelingen waarin de transformationele kracht van SPE-regels onder vuur werd genomen, alsook de mogelijkheid om fonologische regels extrinsiek te ordenen. Deze ontwikkelingen werden in eerste instantie gevoed door het besef dat de SPE-theorie veel te krachtig was.

Verschillende metacondities worden voorgesteld zoals:¹⁷

- (11) a. Fonologische regels kunnen niet extrinsiek geordend worden
- b. Fonologische regels kunnen geen informatie wijzigen of deleren; ze kunnen alleen informatie toevoegen
- c. Fonologische regels moeten 'ware uitspraken' doen over oppervlaktevormen
- d. Onderliggende representaties kunnen geen configuraties bevatten die nooit aan de oppervlakte verschijnen

Het effect van deze metacondities (waarvan verschillende variaties in de literatuur kunnen worden aangetroffen) is deels overlappend en er kwamen diverse voorstellen om de een uit de ander af te leiden. Het meest interessant vond ik indertijd de ontwikkeling van de zgn. 'natuurlijke generatieve fonologie' (NGF) waarin expliciet alleen fonologische regels werden toegestaan die ware uitspraken over de output uitdrukten (Hooper 1976, van der Hulst 1977, 1978).¹⁸ Hooper intendeerde tevens dat haar regels alleen informatie kunnen toevoegen, maar het is verdedigbaar dat dit een aparte metaconditie is. Metaconditie (11c) heeft als gevolg dat het onderscheid tussen outputbeperkingen en fonologische regels praktisch vervalt met de kanttekening dat niet alle 'fonologische uitspraken' (hoe men ze ook noemt) slechts gelden als toetsstenen voor outputrepresentatie, maar dat een aantal feitelijk *informatie kan toevoegen* (wat men een bescheiden vorm van reparatie zou kunnen noemen) zodat een derivatie ontstaat waarin het verschil tussen inputvormen en outputvormen zodanig is dat alle informatie die in inputvormen aanwezig is in de output behouden blijft. Dit houdt in dat inputrepresentaties een ondergespecificeerde vorm van de outputrepresentaties zijn. Geen enkele regel kan dus informatie uitwissen in dit model. Terugverwijzend naar mijn opmerkingen hierboven over het verschil tussen implicatieve beperkingen en regels als operaties kunnen we nu vaststellen dat de informatie-toevoegende regels in NGF implicatieve beperkingen zijn die *op bescheiden wijze* gebruikt kunnen worden als actieve regels, namelijk alleen om informatie toe te voegen.

Het gebruik van onderspecificatie en informatie-invullende regels wordt in eerste instantie gemotiveerd op grond van de aanname dat het lexicon redundantie-vrij moet zijn. Onderspecificatie speelt ook een essentiële rol in de verantwoording van alternanties. NGF verantwoordt alternanties door middel van informatie-toevoegende regels die altijd tevens

¹⁷ Voor (11a) zie Koutsoudas, Sanders & Noll (1974), Vennemann (1971, 1974); voor (11b,c) Hooper (1976); voor (11d) Kiparsky (1968). Zie ook Coleman (1995a) voor een algemene discussie.

¹⁸ Acceptatie van deze conditie sluit uit dat regels opaak kunnen zijn, d.w.z. in strijd met outputvormen (die door latere regels zijn gecreëerd), hetgeen een beroep op extrinsieke ordening overbodig maakt.

kunnen gelden als ware proposities met betrekking tot de output. In het geval van klinkerharmonie in het Hongaars houdt dit in dat de suffixklinkers onderliggend ongespecificeerd zijn voor de eigenschap waarin ze uiteindelijk overeenstemmen met de laatste klinker in de stam. Een regel vult de juiste waarde in, maar deze regel is logisch equivalent aan een propositie die stelt dat alle klinkers in het woord moeten overeenstemmen in de relevante eigenschap. Deze methode werkt echter niet voor alle alternanties. Er zijn ook alternanties waarin het idee van een ondergespecificeerde basisvorm niet werkt. Dit is met name het geval wanneer geen van beide varianten geanalyseerd kan worden als een minder gespecificeerde vorm van de ander. Neem bijvoorbeeld de alternantie (die in elk fonologisch tekstboek figureert) in het woordpaar *electric* – *electricity*. Er is hier sprake van een $k - s$ alternantie maar geen van beide fonemen kan gezien worden als een ondergespecificeerde vorm van de ander, noch lijkt er een unieke overeenkomst in kenmerkwaarden die alle andere fonemen in deze taal uitsluit. Er zijn nu twee mogelijkheden. Men kan ontkennen dat de betreffende alternantie ‘fonologisch’ van aard is en dat de verandering van k in s een subroutine is van het aanhechten van het suffix *-ity* (zie Strauss 1982). (Als het betreffende suffix volledig improductief is kan men zelfs stellen dat *electric* and *electricity* zijn opgeslagen als twee volledig afzonderlijke vormen (vergelijkbaar met *cat* en *dog*), met vermelding van een semantische relatie.) De tweede optie is dat men een basisvorm kiest waarin zowel de k als de s zijn opgenomen: *electri(k/s)* onder vermelding van een ‘distributieregel’ die aangeeft wanneer de k of de s gekozen moet worden. Men kan dit als volgt formaliseren:¹⁹

(12) Lexicale vorm: *electri(k / s)*

Beperking: $\neg (/k/ + \{ity, icsm, \dots\})$

Wat we hier aannemen is dat in de context van bepaalde suffixen, de keuze van $/k/$ niet tot een welgevoerd resultaat leidt, hetgeen inhoudt dat $/s/$ gekozen moet worden. Er is echter een klein probleem. Hoe weten we dat in de andere contexten $/k/$ gekozen moet worden en niet $/s/$? De vorm *elektris* is niet in strijd met enige outputbeperking. De $/s/$ keuze is, in zekere zin de vrije variant. Er is geen beperking die het voorkomen van deze keuze uitsluit, terwijl er wel een beperking is die het voorkomen van $/k/$ in bepaalde gevallen uitsluit. We moeten dus aannemen dat de keuzeroutine voor dit onderscheid gevoelig is. De keuzeroutine is dus dat we de optie die aan een beperking onderhevig is kiezen zolang de beperking niet wordt geschonden.

Een moderne formalisering van het basisidee waarop NGF was gebaseerd vinden we in de zgn. Declaratieve Fonologie (DF; Scobbie 1997, Scobbie, Coleman en Bird 1996; Bird 1995). DF komt voort uit dezelfde school die in de syntaxis uitsluitend herschrijfgrammatica's en lexicale expressie van variatie gebruikt.²⁰ DF verantwoordt allomorfie dus door middel van onderspecificatie en lexicale opsomming.²¹

¹⁹ Hooper accepteerde voor dit soort alternanties het model van Hudson (1974) waarin lexicale disjunctie werd gecombineerd met ‘distributieregels’. Hier stel ik voor de distributieregels te vermijden.

²⁰ Pollard & Sag (1994); Gazdar, Klein, Pullum & Sag (1985).

²¹ Scobbie, Coleman & Bird (1996) stellen dat onderspecificatie in feite een geval van lexicale opsomming is (immers ‘0’ staat voor $\{+, -\}$).

Aangezien DF/NGF geen structuurveranderende regels toelaat vervalt niet alleen het onderscheid tussen beperking en regel, ook het onderscheid tussen input en output wordt minder belangrijk. Een output verschilt, zoals we hierboven zagen, alleen van een input in het hebben van meer informatie. Een volledig gespecificeerde representatie wordt in DF gezien als de vereniging (unificatie) van lexicale representatie (waarin disjuncties voorkomen) en beperkingen die deels fungeren als structuurtoevoegende operaties.²² In feite is er dus geen formeel verschil tussen lexicale representaties en beperkingen. Lexicale representaties zijn zelf (zeer specifieke) beperkingen. We kunnen de DF-benadering als volgt representeren:

$$(13) \quad \text{DF:F (I) = O} \quad (I \subseteq O)$$

$\uparrow$
 Beperkingen (ongeordend²³)

Het lijkt er dus op dat DF een model is dat uitsluitend met beperkingen en dus zonder (structuurveranderende) aanpassingsregels werkt. Het mechanisme dat verantwoording van alternanties toestaat is lexicale opsomming.

Het beperkte verschil tussen input en output, in die zin dat de output meer informatie bevat dan de input (omdat het in feite een vereniging is van allerlei verschillende, verenigbare inputs) leidt doorgaans tot de stelling dat er in feite slechts sprake is van één representatieniveau. Men noemt een model waarin slecht één enkel niveau wordt onderscheiden *monostrataal*.

Naast DF (alias NGF) zijn er twee andere modellen op de markt die claimen uitsluitend te werken met beperkingen. Government Fonologie (GF) en Optimaliteitstheorie (OT). Ik begin met het meest recente model, OT (Prince & Smolensky 1993, Kager 2000, McCarthy 2001). In dit model wordt voor elke input een oneindige verzameling mogelijke output-kandidaten gegenereerd. Elke mogelijke aanpassing van de onderliggende vorm ligt dus besloten in de kandidaat-verzameling die wordt voorgelegd aan een taalspecifiek geordende (universele) verzameling van anti-aanpassingsbeperkingen ('faithfulness constraints'). De kandidaat die in strijd is met de laagst geordende anti-aanpassingsbeperkingen 'wint'. Naast anti-aanpassingsbeperkingen bevat OT een taalspecifiek geordende (eveneens universele²⁴) verzameling van zgn. gemarkeerdheidsbeperkingen welke overeenkomen met de (positieve en negatieve) welgevormdheidsbeperkingen die ik hierboven heb besproken. Hier is een schematisch voorbeeld. Neem aan dat er een beperking is die combinaties van aangrenzende klinkers uitsluit (14a, dit is een welgevormdheidsbeperking) en neem aan dat de grammatica een aantal anti-aanpassingsbeperkingen bevat (14b-d):

- 22** Beperkingen die geen structuurtoevoegende functie hebben zijn, strikt genomen, overbodig in een DF model. Een voorbeeld is de beperking, geldig in veel talen, dat een lettergreepsonset slechts één consonant mag bevatten. Het is echter de vraag of men dergelijke generalisaties onuitgedrukt wil laten.
- 23** De enige vorm van ordening die in dit model is toegestaan is ordening die het gevolg is van de zgn. 'elsewhere' conditie: als twee beperkingen van toepassing zijn op een string dan krijgt de meer specifieke beperking voorrang; cf. Scobbie, Coleman & Bird (1996).
- 24** Inmiddels wordt vrij algemeen aangenomen dat het niet houdbaar is dat alle welgevormdheidsbeperkingen universeel zijn.

- (14) a. $\neg V V$
 b. Het is verboden een medeklinker te inserteren
 c. Het is verboden een klinker te deleren
 d. Het is verboden twee klinkers te fuseren

Als (14a) door elke anti-aanpassingsbeperking gedomineerd wordt dan betekent dat dat de taal in kwestie VV-sequenties toestaat. Dit volgt uit het feit dat elke aanpassing van VV (bijvoorbeeld VCV) wordt afgekeurd door de beperking die de betreffende aanpassing verbiedt. Als gevolg is VV beter dan elke aanpassing. Als echter een of meerdere anti-aanpassingsbeperkingen door (14a) gedomineerd worden, dan is een kandidaat waarin VV voorkomt altijd minder optimaal dan een kandidaat waarin deze sequentie vervangen is door, zeg, VCV (wat het geval is als 14a door 14b gedomineerd wordt). De logica is dat het in dat geval erger is (14b) te schenden dan (14a).

Parametrisering van de keuze van beperkingen en aanpassingen (in CR-modellen) wordt hier vervangen door parametrisering van een ordening van de beperkingen. Er is mijns inziens geen aantoonbaar voordeel in de OT-benaderingen van alternanties (zie Van der Hulst & Ritter 2000, 2002; Van der Hulst 2004). De voorgestelde procedure veronderstelt twee niveaus (omdat anti-aanpassingsbeperkingen berusten op een vergelijking van de input en de outputkandidaten) en het verschil tussen parametrische keuze van opties en parametrische ordening van opties werkt in het nadeel van OT. De reden is dat ordening van opties tot een veel krachtiger model leidt. Een ordening van 10 opties leidt tot 10! grammatica's (10x9x8x7, etc), terwijl 10 parameters slechts 2^{10} grammatica's toelaten.²⁵

- (15) OT:F (I) = O (I $\not\subset$ O)
 ↑
 Beperkingen (geordend)

De prijs die OT betaalt voor het vermijden van reparatieregels is aanzienlijk. Vaak wordt gesteld dat OT economischer is omdat dit model alleen beperkingen (en geen reparatieregels) gebruikt. Twee kanttekeningen: ook DF gebruikt alleen beperkingen en OT gebruikt een speciaal soort beperkingen namelijk beperkingen die twee representatieniveaus met elkaar moeten vergelijken.

GF (Kaye, Lowenstamm en Vergnaud 1985, 1990; Kaye 1995) claimt dat het geen destructieve reparatieregels heeft (d.w.z. regels die informatie uitwissen) en geen extrinsieke ordening van beperkingen. Wat mij betreft kan dit alleen maar betekenen dat GF een formalisering in termen van DF moet toestaan.²⁶ Er is in principe geen conflict tussen het

²⁵ In OT blijven alle opties aanwezig in de grammatica en McCarthy (2001) laat zien dat dit gemotiveerd is in bepaalde gevallen waarin beide opties inderdaad de kop opsteken ('emergence of the unmarked'). Zulke gevallen kunnen echter ook in een traditioneel parametrisch model verantwoord worden wanneer men inziet dat verschillende keuzes mogelijk zijn in verschillende posities, bijvoorbeeld in hoofd- en afhankelijke posities (zie Van der Hulst & Ritter 2002).

²⁶ De heftige discussie tussen Kaye (1995) en Coleman (1995b) lijkt te wijzen op de onverenigbaarheid van DF en GF, maar dat is slechts schijn. Coleman wijst er terecht op dat een aantal aspecten van GF formeel niet zijn uitgewerkt.

specifieke representationele vocabularium van GF en de verantwoording van alternantie door middel van lexicale opsomming en structuur toevoegende beperkingen.

Een klassiek voorbeeld van een GF-analyse betreft de behandeling van alternanties met een aan- of afwezige klinker. In typische gevallen vinden we de klinker afwezig als de volgende lettergreep gevuld is met een klinker, terwijl de klinker aanwezig is als de volgende V-positie leeg is:

(16)	C	V	C	V	C	V	C	V
	d		n	a	d	e	n	

Het idee in GF is dat een alternantie van dit type verantwoord wordt door voor de alternerende positie een lege V-positie aan te nemen in de lexicale vorm. De positie kan leeg blijven indien de volgende V-positie gevuld is. Deze conditie wordt aangegeven d.m.v. een beperking die ik hier als volgt informeel weergeef:

(17)	¬	V	C	V
		0		0

Deze beperking verbiedt een opeenvolging van twee lege klinkerposities. Maar wat gebeurt er als een schending optreedt? In dat geval, zegt GF, wordt de eerste lege V-positie ‘fonetisch geïnterpreteerd’ in termen van de klinker [e]. De notie ‘fonetische interpretatie’ kan niet gelijk gesteld worden aan de notie fonetische implementatie. Men zou immers juist verwachten dat een fonologisch object dat niet gelicenseerd is *geen* toegang krijgt tot de fonetische implementatie. Hier zien we het omgekeerde: een gelicenseerde lege V vindt geen toegang tot implementatie, terwijl een ongelicenseerde V fonetisch geïmplementeerd wordt. Deze situatie doet vermoeden dat de notie ‘fonetische interpretatie’ de GF-benaming is voor een reparatieregel. We kunnen zo’n regel echter vermijden door een DF-geïnspireerde analyse van een V-0 alternantie. Ik neem aan dat de analyse analoog is aan de *k-s* alternantie die we hierboven hebben besproken. De klinker /e/ alterneert met ‘nul’. De conditie is dat de /e/ niet kan voorkomen indien de volgende klinker gevuld is:

- (18) a. d (e / 0) n
b. = 17

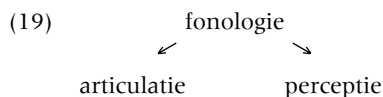
Dus, we kiezen nulrealisatie tenzij de beperking geschonden wordt.²⁷

27 Alternanties waarin een van de alternanten ‘nul’ is kunnen onderscheiden worden in gevallen waarin de nuloptie het speciale geval is (‘deletie’) en gevallen waarin de nuloptie het algemene geval is (‘insertie’). Zoals uiteengezet in Scobbie, Coleman & Bird (1996), noodzaakt ‘deletie’ lexicale opsomming in DF, terwijl ‘insertie’ met structuur invullende beperkingen moet worden aangepakt. Dit betekent, als we de nuloptie hier als het algemene geval opvatten, dat we in het onderhavige geval ook /d0n/ als onderliggende vorm kunnen kiezen en daarbij een (structuur toevoegende) implicatie $V \rightarrow a$ wat ons wat dichterbij de standaard GF-analyse brengt. Het is voor mij echter de vraag of een dergelijke regel een legitieme implicationale beperking is. Ik ga op deze kwestie hier echter niet verder in.

Als ideale theorie staat mij een een fusie van DF en GF voor ogen. DF heeft een duidelijker uitgewerkt formalisme, terwijl GF expliciete voorstellen bevat met betrekking tot de aard van fonologische primitieven en de structurele relaties in complexe fonologische expressies.

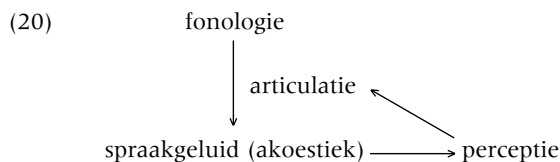
5. Monostratale fonologie en fonetische implementatie

Zoals betoogd in de vorige paragraaf, zou de fonologische module kunnen bestaan uit een homogene (en ongeordende) verzameling van formele karakteriseringen van primitieven en welgevormde structuren. We zouden (in navolging van Harris 2004) de resulterende monostratale theorie waarin geen onderscheid bestaat tussen verschillende representatieniveaus een ‘minimale’ fonologie kunnen noemen. Er is slechts één niveau van representatie dat, zoals Harris stelt, de basis is voor twee andere systemen, het articulatiesysteem en het perceptiesysteem:

Een twistpunt is in termen van welk vocabularium de fonologische representatie is geformuleerd. Zijn de fonologische primitieven (de kenmerken) perceptuele (psycho-akoestische) concepten, of zijn het productieconcepten (d.w.z. motorisch-articulatorische concepten); of hebben de kenmerken dubbele definities?

Het lijkt me dat articulatie en perceptie niet symmetrisch zijn. De fonologische representatie vormt de input voor een systeem van fonetische implementatie dat een akoestisch signaal oplevert dat geproduceerd en gepercipieerd moeten worden. De weg naar het akoestische signaal is de articulatie. Met betrekking tot perceptie onderschrijf ik de zgn. motortheorie van spraakherkenning welke postuleert dat de herkenning van spraak gebruik maakt van een reconstructie van de articulatie die aan het signaal ten grondslag ligt (Liberman & Mattingly 1985; Fowler & Galantucci 2002). Volgens deze theorie kan de lexicale representatie van woorden gezien worden als een articulatorische representatie.

Nu rijst de vraag welke aspecten van het spraakgeluid gezien kunnen worden als het gevolg van fonetische implementatie. Eerder merkte ik op dat het akoestisch signaal veel eigenschappen heeft die samenhangen met de ‘omvang’ en stemming van de spreker. Men zou het aspect van ‘omvang’ kunnen opvatten als een gevolg van de hardware in termen waarvan de fonologische representatie geïmplementeerd wordt zodat de implementatieregels als zodanig van deze factor kunnen abstraheren. Dit betekent dat implementatie in elk

geval gevoelig is voor niet-fonologische informatie die betrekking heeft op de psychische gesteldheid van de spreker. Als het zo is dat daarbij elke uiting unieke eigenschappen heeft dan is implementatie niet alleen gevoelig voor psychische factoren maar ook tot op zekere hoogte variabel. Maar implementatieregels kunnen ook gebruikt worden om taal- en dialectverschillen te verantwoorden. Talen en dialecten kunnen verschillen in de realisatie van identieke fonologische representaties. Een hoge voorklinker ('/i/') klinkt niet in elke taal of in elk dialect precies hetzelfde. En het hoeft niet bij taal- en dialectverschillen te blijven. Ook 'stijlverschillen' kunnen door naar de fonetische implementatie. De implementatiemodule moet dan krachtig genoeg zijn om aspecten van de fonologierepresentatie aanzienlijk te wijzigen en zelfs te onderdrukken. Men hoeft slechts een nauwkeurige transcriptie van feitelijke spraak te zien om te komen tot het besef dat vele segmenten onhoorbaar zijn of uitgesproken worden in aan de omgeving of positie aangepaste vorm (zie Shockey 2003):

(21) Kwenieovivdaagkankome 'ik weet niet of hij vandaag kan komen'

Indien fonetische implementatie dus niet volledig universeel is, en derhalve taal- of dialectspecifieke 'regels' bevat alsook stilistische regels, dan kan nooit worden uitgesloten dat volledig automatische processen, die doorgaans tot de fonologie gerekend worden, onderdeel uitmaken van de fonetische implementatiemodule. Denk bijvoorbeeld aan stemassimilatie in het Nederlands, of eindverstemlozing. Waarom zouden we aannemen dat de door deze processen veroorzaakte alternanties uitgedrukt moeten worden in de fonologische component? Het streven naar een minimale fonologie moedigt aan dat we de variabiliteit van woorden die het gevolg is van processen die we als fonetische implementaties kunnen opvatten naar de implementatiemodule verwijzen.²⁸ Het idee dat processen zoals stemassimilatie en verstemlozing eerder fonetisch (in de zin van 'fonetische implementatie') dan fonologisch zijn wordt gesteund door observatie betreffende de variabiliteit van deze processen en de gevoeligheid voor stilistische en sociolinguïstische factoren (zie bijv. Slis 1985, Jansen 2004). Met betrekking tot eindverstemlozing houdt dit alles in dat we eveneens ontkennen dat er een fonologische beperking is die stemhebbende obstruenten aan het eind van de lettergreep verbiedt.

Implementatie wordt, zoals bekend, gedreven door twee onafhankelijke tendenzen: articulatiegemak en herkenbaarheid. Men kan deze tendenzen vergelijken met een centraal probleem in onze moderne samenleving. Mensen die verhuizen naar andere culturen zijn onderhevig aan de druk (van buitenaf) en wens (van binnenuit) tot aanpassing. Tegelijk is het wenselijk dat eenieder zijn eigen identiteit behoudt. Volledige overgave aan de ene of andere tendens leidt tot onhoudbare situaties. Elk gebrek aan verschil berooft een samenleving niet alleen van betekenis, maar veroorzaakt stagnatie. Samenwerking veronderstelt taakverdeling en dus behoud van verschil, maar tegelijk is een mate van overeenstemming en gelijkgezindheid noodzakelijk. Elke samenleving vindt een zekere (maar wankel) balans tussen integratie en segregatie (die elk moment kan veranderen). Fonemen zijn dus net als mensen. Enerzijds is er de tendens tot aanpassing (assimilatie), terwijl anderzijds het behoud van identiteit een rol speelt. Aanpassing wordt gedreven door articulatie. Behoud

²⁸ Waarbij we natuurlijk nalaten aan te geven hoe deze module precies werkt. Deze strategie is analoog aan die van syntactici die syntactische processen doorverwijzen naar de fonologie.

van identiteit lijkt gedreven door een perceptiemodule, met name spraakherkenning, d.w.z. de identificatie van een spraaksignaal met een 'adres' in het lexicon.²⁹

Hoe verantwoord zijn we de strijd tussen productie en perceptie in de fonetische implementatiecomponent? Het is wellicht denkbaar dat een OT-benadering hier tot vruchtbare resultaten kan leiden. Onvermijdelijke confrontatie met OT-literatuur geeft mij de indruk dat het werkterrein van deze theorie vaak inderdaad eerder 'fonetische' dan 'fonologisch' van aard is. En waar dit model wordt toegepast op fonologische verschijnselen (welgevormdheid en 'aanpassing') is dit model veel krachtiger dan nodig (zie boven).

Het lijkt me dus verdedigbaar alle zgn. klankprocessen als fonetische processen te beschouwen totdat behandeling in termen van fonologische aanpassing onvermijdelijk is. Dit betekent dat voor het Nederlands processen als eindverstemlozing en stemassimilatie als 'fonetisch' beschouwd kunnen worden. Natuurlijk is het niet zo dat alle alternanties op fonetische wijze verantwoord kunnen worden. Klinkeralternanties die het gevolg zijn van klinkerharmonie in het Hongaars (en andere talen) zijn duidelijk niet fonetisch van aard. De harmonierelatie bestaat 'over medeklinkers heen' en kent bovendien uitzonderingen. Dit leidt me tot mijn laatste punt.

Verscheidene criteria zijn voorgesteld om fonologische regels te onderscheiden van fonetische implementatieprocessen (zie Kiparsky 1985, Liberman & Pierrehumbert 1984):

(22)	<i>Fonologisch</i>	<i>Fonetisch</i>
	lexicaal	post-lexicaal
	verplicht	optioneel
	categoriaal	gradueel
	neutraliserend	subfonematisch
	stijl-ongevoelig	stijl-gevoelig

Het is geenszins duidelijk in alle gevallen of deze eigenschappen noodzakelijke eigenschappen zijn of slechts tendenzen. Ik wil hier niet de indruk wekken een duidelijk beeld te geven van de grens tussen beide terreinen. In elk geval ben ik van mening dat het fonetische werkterrein zich ver uitstrekt in het gebied dat in de generatieve traditie (inclusief OT, DF en GF) als fonologisch wordt beschouwd.

6. Conclusie

In dit artikel heb ik geprobeerd het werkterrein van de fonologie te schetsen door stil te staan bij de *raison d'être* van dit onderdeel van de grammatica. Vervolgens ben ik ingegaan op de specifieke vraag hoe alternanties behandeld kunnen worden, uitkomend bij de conclusie dat lexicale opsomming (inclusief onderspecificatie) wellicht de aangewezen weg is. Tot slot heb ik gesuggereerd dat de fonetische implementatiemodule een aanzienlijk deel van het werk betreffende variabiliteit voor zijn rekening kan nemen.

²⁹ Mij is geen informatie bekend met betrekking tot de werking van de gehoororganen waaruit zou kunnen worden afgeleid dat heterogeniteit in het signaal 'vermoeiend' is. Het is echter denkbaar dat assimilatie 'goed' is voor het gehoororgaan.

● Bibliografie

- Abler, W. (1989).** On the particulate principle of self-diversifying systems. *Journal of Social & Biological Structures* 12, 1-2.
- Bird, S. (1995).** *Computational Phonology. A constraint-based approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carr, P. (2000).** Scientific realism, sociophonetic variation, and innate endowments in phonology. In: N. Burton-Roberts, P. Carr & G. Docherty (eds.), *Phonological knowledge: its nature and status*. Oxford: Oxford University Press, 67-104.
- Calabrese, A. (1986).** The interaction of phonological rules and filters in Salentino. *NELS* XVII, 79-88.
- Calabrese, A. (1995).** A constraint-based theory of phonological markedness and simplification procedures. *Linguistic Inquiry* 26, 373-463.
- Calabrese, A. (2005).** *Markedness and economy in a derivational model of phonology*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Chomsky, N. & M. Halle (1968).** *The sound pattern of English*. New York: Harper & Row.
- Clayton, M. (1976).** The redundancy of morpheme structure conditions. *Language* 52, 296-313.
- Coleman, J. (1995a).** *Phonological representations. Their names, forms, and powers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coleman, J. (1995b).** Declarative lexical phonology. In: J. Durand & F. Katamba (eds.), *Frontiers in phonology: atoms, structures, derivations*. Essex: Longman, 333-382.
- Firth, J.R. (1948).** Sounds and prosodies. In: F.R. Palmer 1970 (ed.), *Transactions of the Philological Society* 7, 127-52. [Reprinted in *Prosodic Analysis*. London: Oxford University Press, 1-26]
- Fowler, C. & B. Galantucci (2002).** The relation of speech perception and speech production. Ms., University of Connecticut.
- Gazdar, G., E. Klein, G. Pullum & I. Sag (1985).** *Generalized Phrase Structure Grammar*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Harris, J. (2004).** Release the captive coda: the foot as a domain of phonetic interpretation. In: J. Local, R. Ogden & R. Temple (eds.), *Phonetic interpretation: papers in laboratory phonology* 6. Cambridge: Cambridge University Press, 103-129.
- Harris, Z. (1944).** Simultaneous components in phonology. *Language* 20, 181-205.
- Hockett, C. (1955).** *A manual of phonology*. Bloomington: Indiana University Press.
- Hooper, J. (1976).** *Introduction to Natural Generative Phonology*. New York: Academic Press.
- Hudson, G. (1974).** The representation of non-productive alternations. In: J. Anderson & C. Jones (eds.), *Proceedings of the First International Conference on Historical Linguistics* [Volume II]. Amsterdam: North Holland, 203-229.
- Hulst, H. van der (1977).** Natuurlijke generatieve fonologie. *Spektator* 7, 423-433
- Hulst, H. van der (1978).** Recent developments in phonological theory. *Lingua* 49, 207-38.
- Hulst, H.G. van der (2004).** Phonological dialectics: A short history of generative phonology. In: P.G.J. van Sterkenburg (ed.), *Linguistics today – Facing a greater challenge*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 217-243.

- Hulst, H. van der & N. Ritter (2000).** The SPE-heritage of OT. *The Linguistic Review* 17/2-4, 259-290
- Hulst, H. van der & N.A. Ritter (2002).** Levels, constraints and heads. In: A.M. di Sciullo (ed.). *Asymmetry in grammar*. Vol 2. Amsterdam: Benjamins Publishing Company, 147-188.
- Jansen, W. (2004).** *Laryngeal contrast and phonetic voicing: A laboratory phonology approach to English, Hungarian, and Dutch*, PhD Dissertation, University of Groningen.
- Kager, R. (1999).** *Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaye, J. (1995).** Derivations and interfaces. In: J. Durand & F. Katamba (eds.). *Frontiers in phonology: atoms, structures, derivations*. Essex: Longman, Harlow, 289-332.
- Kaye, J., J. Lowenstamm & J.-R. Vergnaud (1985).** The internal structure of phonological elements: A theory of charm and government. *Phonology Yearbook* 2, 305-328.
- Kaye, J., J. Lowenstamm & J.R. Vergnaud (1990).** Constituent structure and government in phonology. *Phonology* 7: 193-232.
- Kiparsky, P. (1968).** *How abstract is phonology*. Indiana University Linguistics Club.
- Kiparsky, P. (1985).** Some consequences of lexical phonology. *Phonology Yearbook* 2, 85-139.
- Kisseberth, C. (1970).** On the functional unity of phonological rules. *Linguistic Inquiry* 1, 291-306.
- Koutsoudas, A., G. Sanders & G. Noll (1974).** On the application of phonological rules. *Language* 50, 1-28.
- LaCharité, D. & C. Paradis (1993).** Introduction. The emergence of constraints in generative phonology and a comparison of three current constraint-based models. In: C. Paradis & D. LaCharité (eds.). *Constraint-based theories in multilinear phonology*. [Special issue of *The Canadian Journal of Linguistics* 38/2], 127-153.
- LeDoux, Joseph (2002).** *The synaptic self*. New York: Viking.
- Liberman, A. M. & I. G. Mattingly (1985).** The motor theory of speech perception revised. *Cognition* 21, 1-26.
- Liberman, M. & J. Pierrehumbert (1984).** Intonational invariance under changes in pitch range and length. In: M. Aronoff & R. T. Oehrle (eds.). *Language and sound structure*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 157-233.
- McCarthy, J. (2001).** *A thematic guide to Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melis, E. (1976).** Fonologische verschijnselen in onderlinge samenhang: een hypothese. In: G. Koefoed & A. Evers (eds.). *Lijnen van taaltheoretisch onderzoek*. Groningen: H.D. Tjeenk Willink, 367-380.
- Paradis, C. (1988).** On constraints and repair strategies. *The Linguistic Review* 6, 71-97.
- Pollard, C. & I. Sag (1994).** *Head-driven Phrase Structure Grammar*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Prince, A. & P. Smolensky (1993).** *Optimality Theory & Constraint Interaction in Generative Grammar*. Technical Report #2 of the Rutgers Center for Cognitive Science. New Jersey: Rutgers University.
- Scobbie, J. (1997).** *Autosegmental representation in a Declarative Constraint-based framework*. New York & London: Garland Press. [Original dissertation: Attribute Value Phonology. Edinburgh, 1991]

- Scobbie, James M., John S. Coleman & Steven Bird (1996).** Key aspects of Declarative Phonology. In: Jacques Durand & Bernard Laks (eds.). *Current trends in phonology: models and methods, Vol. II*. European Studies Research Institute (ESRI) and Manchester: University of Salford, 685-710.
- Shibatani, M. (1973).** The role of surface phonetic constraints in generative phonology. *Language* 49, 87-106.
- Shockey, Linda (2003).** *Sound patterns of spoken English*. Cambridge, MA, Oxford, UK: Blackwell.
- Singh, R. (1987).** Wellformedness conditions and phonological theory. In: W. Dressler (ed.). *Phonologica 1984*. Cambridge: Cambridge University Press, 273-286.
- Slis, I. (1985).** *The voiced-voiceless distinction and voicing assimilation in Dutch*. PhD Dissertation, University of Nijmegen.
- Sommerstein, A.H. (1974).** On phonotactically-motivated rules. *Journal of Linguistics* 10, 71-94.
- Steriade, D. (2001).** The phonology of perceptibility effects: the P-map and its consequences for constraint organization. Ms. MIT.
- Stewart, J. (1983).** Akan vowel harmony: The word structure conditions and the floating vowels. *Studies in African Linguistics* 14.
- Strauss, S. (1982).** *Lexicalist Phonology of English and German*. Dordrecht: Foris Publications.
- Vennemann, T. (1971).** Natural Generative Phonology. Paper presented at an LSA meeting, St. Louis, Missouri.
- Vennemann, T. (1974).** Words and syllables in natural generative grammar. In: A. Bruck, R.A. Fox & M.W. La Galy (eds.). *Papers from the parasession on Natural Phonology*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 346-374.

Diversificatie van het Nederlands door taalcontact

HANS DEN BESTEN EN FRANS HINSKENS*

Abstract

This paper purports to give an overview of recent research concerning the diversification of Dutch due to external causes ('recent' covering more or less the last fifteen years). Special attention is paid to Jewish Dutch, Cape Dutch and Afrikaans, and Virgin Islands Dutch Creole (Negerhollands). These sections are preceded by a systematic overview of all sorts of non-native and/or non-metropolitan Dutch such as the US Dutch varieties, both older and emerging ethnolects of Dutch, mixed languages such as Pecok in colonial Indonesia, Dutch-based pidgins in South Africa and Dutch-based Creoles in the Caribbean.

1 Inleiding

Zoals de Junggrammatiker al wisten, heeft taalverandering òf een interne òf een externe oorsprong – òf beide. In het eerste geval kan er bijv. sprake zijn van (wat men hedentendage zou aanduiden als) postlexicale klankverandering of analogie, in het tweede geval is de verandering een gevolg van langdurig en intensief contact met een ander taalsysteem (ontlening). Terwijl het eerste het onderwerp is van het onderzoek van taalvariatie, staat het tweede centraal in de contactlinguïstiek. Het taalvariatieonderzoek concentreert zich op 'inherente' kwantitatieve of op geografische taalvariatie, de studie van de talige gevolgen van taalcontact richt zich op de impact van onder meer ontlening, tweede taalverwerving en meertaligheid op taalgebruik (bijv. codewisseling) en taalstructuur (bijv. taalvermenging, ontwikkeling van pidgins en creooltalen). Wanneer verschillende taalsystemen (bijv. twee verschillende talen, maar ook twee verschillende dialecten van eenzelfde taal, of een dialect en de bijbehorende standaardtaal) langere tijd intensief met elkaar in contact zijn, dan kan dat leiden tot taalkundige nakomelingen.

In deze bijdrage concentreren wij ons op taalverandering met een externe oorsprong. We beperken ons daarbij tot variëteiten en dochtertalen van het Nederlands en schenken bijzondere aandacht aan wetenschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen 15 jaar. Het is uiteraard niet mogelijk, in kort bestek volledig recht te doen aan het onderzoek van de enorme waaier aan 'extramurale' variëteiten, etnische variëteiten en dochtertalen van het

* Adressen auteurs: Theoretische Taalkunde, Universiteit van Amsterdam, Spuistraat 210, 1012 VT Amsterdam <J.B.denBesten@uva.nl> resp. Meertens Instituut en Vrije Universiteit, Joan Muyskenweg 25, 1096 CJ Amsterdam <frans.hinskens@meertens.knaw.nl>.

Nederlands.¹ Om die reden beperken we ons tot een drietal taalsystemen die het resultaat zijn van contact van oudere variëteiten van het Nederlands met andere taalsystemen (par. 3 t/m 5). Wel willen we, daaraan voorafgaand, trachten een iets breder en bibliografisch enigszins gestoffeerd overzicht te bieden (par. 2).

2 Overzicht

Beslissend voor de vraag of er sprake is van langdurig en intensief taalcontact zijn de vragen a) of een taalvariëteit voor de huidige of vorige generaties van sprekers de/een moedertaal is of niet, en b) of de sprekers zich binnen of buiten het taalgebied bevinden. Visueel:

		Van oorsprong moedertaal?	
		<i>ja</i>	<i>nee</i>
In taalgebied?	<i>ja</i>	(dialecten, standaardtaal)	etnolecten
	<i>nee</i>	variëteiten buiten de taalgemeenschap	dochters talen

In volgorde van toenemende structurele afstand tot de endogene variëteiten (dialecten, standaardtaal) van het Nederlands onderscheiden wij:

1. variëteiten van het Nederlands buiten de taalgemeenschap,
2. etnolecten van het Nederlands en
3. dochters talen van het Nederlands.

2.1 Variëteiten van het Nederlands buiten de taalgemeenschap

De oudste variëteiten van het Nederlands buiten de taalgemeenschap zijn ongetwijfeld de endogene variëteiten van het Nederlands in buitengewesten als Frans-Vlaanderen (Ryckboer 2000), Kleve, het graafschap Bentheim etc. (Kremer 2002; Hinskens 1993; Hinskens te verschijnen). Aangezien het dialect aan gene zijde van de grens daar niet tot hetzelfde diasysteem² behoort als de betreffende nationale standaardtaal, spreekt men wel van een ‘dakloos’ (‘roofless’) dialect. In al deze gevallen snijden jonge politieke grenzen door oude dialectale overgangsgebieden heen. Het onderzoek, dat deels historisch-dialectologisch en deels sociodialectologisch van aard is, richt zich grotendeels op de rol van het dialect in het grensverkeer en de erosie van traditionele dialectcontinua door de convergentie van de dialecten aan weerszijden van de grens met de respectieve standaardtalen. Aan taalcontactverschijnselen is weinig aandacht besteed; voor zover dat wel gebeurde, ging het vooral om lexicale ontlening.

1 Vrijwel gelijktijdig met de afronding van deze bijdrage, maar voor ons nog nèt niet te laat, verscheen Van der Sijs’ (red.) (2005) *Wereldnederlands. Oude en jongere variëteiten van het Nederlands*, dat over enkele van de in dit artikel te noemen taalsystemen veel meer bevat.

2 Dat wil zeggen tot één en hetzelfde systeem van nauw verwante taalvariëteiten.

Ver vóór 1800 werden endogene variëteiten van het Nederlands geëxporteerd naar de Amerikaanse oostkust. Een exponent hiervan was het zogeheten Low Dutch, Leeg Duits of Jersey Dutch (Prince 1910; Van Ginneken 1913a:292–299; Van Marle 2003). Dit Jersey Dutch was waarschijnlijk een koine (een taalkundige grootste-gemene-deler) van Zuid-Hollandse en Zeeuwse dialecten. In de mond van een kleine groep in de onherbergzame Ramapo Mountains, Bergen en Passaic Counties (New Jersey, minder dan 50 km. noordwestelijk van New York City) in afzondering levende afstammelingen van zwarte en Indiaanse slaven, de zogenoemde ‘Jackson Whites’ (Cohen 1974), was het mogelijkwerwijs gecreoliseerd; in elk geval kende het een afwijkende zwarte variëteit. Maar afgaande op de weinige beschrijvingen was het toch grotendeels een “Americanized Dutch” (Prince 1910:459). Het was gekenmerkt door enige grammaticale vereenvoudiging en fonologische convergentie met het Amerikaanse Engels, “having borrowed also from the Minsi (Lenâpe – Delaware) Indian language a few animal and plant names” (Prince 1910:459). Volgens Van Marle was “de zinsbouw bijna Engels geworden” en vertoonde ook de werkwoordsmorfologie duidelijk Engelse invloeden. Hij brengt dit in verband met het feit dat het Nederlands in deze gemeenschappen niet langer als eerste taal in gebruik was. Ten tijde van Prince’ veldwerk was het Jersey Dutch al zo goed als uitgestorven (Prince 1910:459–460).

Eveneens ver vóór 1800 werden endogene variëteiten van het Nederlands geëxporteerd naar de Kaapkolonie. Hier ontstond in de tweede helft van de 17e eeuw het Kaaps Hollands, dat later met andere variëteiten samengroeide tot het Afrikaans. Uitvoeriger hierover in par. 4 hieronder.

Na 1800 werden endogene variëteiten geëxporteerd door Nederlandse emigranten naar onder meer het Amerikaanse Middenwesten, de zogeheten Tweede Emigratie (o.a. Van Ginneken 1913a:299–301; Buccini 1996). De door Daan (1987:118–120) in de staten Michigan, Wisconsin en Iowa onderzochte nakomelingen van sprekers van zeer precies gelokaliseerde Nederlandse dialecten blijken vormen te gebruiken (bijv. *holt* voor ‘hout’ en de eenheidspluralis op -t als in *loopt* ‘lopen (1^e/2^e/3^e p.)’) die in een deel van het gebied van oorsprong inmiddels niet meer voorkomen. Daan concludeert op basis hiervan voorzichtig dat de betreffende dialecten in het moederland veranderd zijn. Smits’ (1996) onderzoek van het Iowa Dutch, dat “certainly not identical to standard Dutch” is (15), brengt enkele gevolgen van interdialectische nivellering aan het licht.³ Geen van beide onderzoeksters richtten zich allereerst op taalcontactverschijnselen in engere zin.

In de 20e eeuw werden endogene variëteiten door Nederlandse emigranten geëxporteerd naar Australië (o.a. Pauwels 1991; Clyne 1991), Nieuw Zeeland (Kuiper 2004) en Canada. Vooral in de Australische en Nieuw-Zeelandse (Folmer 1991) context is veel onderzoek verricht naar taalbehoud en taalverlies, minder naar taalcontactverschijnselen, met uitzondering van Clyne (o.m. 2003).

2.2 *Etnolecten van het Nederlands*

De grens tussen ‘inherente’ taalvariatie, taalvariatie die samenhangt met de culturele, etnische en talige achtergrond van de sprekers en de structurele gevolgen van taalcontact is niet altijd scherp te trekken. Dit is het duidelijkst zichtbaar in etnolecten, variëteiten die deels

3 Voor een alternatieve analyse zie Van Reenen (2000).

exogeen zijn, zoals het Nederlands van niet-moedertaalsprekers in de Nederlandse taalgemeenschap. De notie ‘etnolect’ is door Danesi (1985:118) gedefinieerd als “the variety of a language that results when speakers of different ethnolinguistic backgrounds attempt to speak the dominant language (e.g. ‘Chicano English’)”. Etnolecten zijn dus producten van taalverschuiving (‘language shift’) in de zin van Thomason & Kaufman (1988). Etnolecten zijn niet per se leedersvariëteiten, hetgeen blijkt uit het feit dat, in oudere migrantengemeenschappen zoals de etnische Italianen in Noord-Amerika, veel sprekers de standaardvariëteit wel degelijk beheersen; bij deze sprekers is het, met andere woorden, geen kwestie van niet anders kunnen, maar van (onder bepaalde omstandigheden) niet anders willen.

Wat de herkomst betreft is de vraag onder meer welke etnolectkenmerken uit de oorspronkelijke moedertalen van de eigen etnische groep stammen (‘substraateffecten’). Welke etnolectkenmerken zijn sporen van de tweede taalverwerving van de eerste generatie of verschijnselen die in het algemeen kenmerkend zijn voor tweede taalverwerving? Welke etnolectkenmerken zijn afkomstig uit de omringende stadsdialecten of andere endogene niet-standaardvariëteiten? Etnolecten zijn nog nauwelijks onderzocht. Ook vanuit de sociolinguïstiek is er weinig aandacht aan besteed, al wordt er hoe langer hoe sterker gepleit voor dergelijk onderzoek, zoals bijv. door Backus (2001), die overigens het begrip ‘etnolect’ niet gebruikt.

In het verleden was er een variëteit van het Nederlands die vrijwel uitsluitend gesproken werd door Joden, met name van oorsprong Oost-Europese Joden. Meer over dit gedeels uitgestorven etnolect in par. 3 hieronder.

In het heden zijn er allereerst de variëteiten van het Nederlands die gesproken worden door voormalige inwoners van de ex-koloniën. In Indonesië⁴ wordt alleen in bepaalde chique Indonesische families en onder een deel van de intellectuele elite nog Nederlands gesproken – in bepaalde protestantse minderheidsgroeperingen niet meer, evenmin onder Jakartaanse travestieten, voor wie het Nederlands tot voor kort fungeerde als geheimtaal (De Vries 1989, 2005:66). Het Pecoh en Javindo komen in par. 2.3 aan de orde. Naar eventuele Indonesische etnolecten van het Nederlands lijkt weinig onderzoek te zijn verricht; uit het weinige dat er is, komt naar voren dat het Indische Nederlands onder meer gekenmerkt wordt door een soms afwijkend gebruik van het woordgeslacht, het variabel niet realiseren van de woordjes *er* en (pronominaal) *het*, de stemloze realisatie van de fricatieven, de bilabiale /w/ en een schijnbaar afwijkende woordklemtoon (De Vries 2005:72–74). Het onderzoek van Tahitu (2003) richt zich vooral op taalverwervingsproblemen van van huis uit Maleis sprekende Molukkers en de maatschappelijke gevolgen daarvan.

Het gebruik van het Nederlands in Suriname beperkt zich grotendeels tot de stad – waar aan het begin van de 19e eeuw al een gekleurde Nederlandstalige elite was. De hogere klassen neigen naar het gebruik van het Nederlands als thuistaal, ook als moedertaal, de lagere klassen spreken thuis de etnische taal, al kent men ook Nederlands en wordt er code gewisseld (De Kleine 2002). Het Nederlands lijkt in Suriname, sedert de recente toetreding van het land tot de Nederlandse Taalunie als geassocieerd lid, in elk geval officieel sterker verankerd, al blijft het de Hoge taal, die allereerst met het gezag wordt geassocieerd. Het concurreert in de dagelijkse omgang met het Sranantongo; niettemin strekt er zich een continuüm uit tussen het Sranan via het Surinaams Nederlands naar het ‘metropolitane’

4 Voor een overzicht zie De Vries (1983).

standaard Nederlands (Van Donselaar 2005:117; Van Bree & De Vries 1997:1149). Het Surinaamse Nederlands in Nederland kent een grote bandbreedte aan variatie, maar in vrijwel alle variëteiten vallen de gestereotypeerde bilabiale /w/, de enigszins genasaleerde /ɛ/ voor nasalen (als in *mens*), de frequente SVO-woordvolgorde en bijzinnen zonder *dat* op naast, uiteraard, woorden en uitdrukkingen uit het Sranantongo. Kenmerken van het Surinaamse etnolect van het Nederlands die ook in de endogene variëteiten van het Nederlands voorkomen zijn de verstemlozing van de stemhebbende fricatieven en het gebruik van *hun* als subjectpronomen; nader onderzoek zal moeten uitwijzen in hoeverre het gebruik van *gaan* als hulpwerkwoord overeenkomt met dat in Vlaamse dialecten.

Op de Antillen en Aruba staat het Papiamentu zeer sterk; daardoor is gebruik van het (met betrekkelijk negatieve attitudes beladen) Nederlands een in hoge mate klasse-gebonden verschijnsel; het Nederlands bestaat zelfs onder de hogere standen in symbiose met het Papiamentu. Dit weerspiegelt zich in de Nederlandse situatie, waar het Papiamentu meer als omgangstaal fungeert dan het Nederlands. Het op Curaçao gesproken Nederlands wordt onder andere gekenmerkt door een soms afwijkend gebruik van het woordgeslacht, het variabel niet realiseren van de woordjes *er* en (pronominaal) *het*, de bilabiale /w/ en de stemloze realisatie van de fricatieven, waarbij de /ɣ/ vaak wordt gerealiseerd als [h] (Joubert 2005:37–39, 45–47).

Het ‘vacuüm’ aan arbeidskrachten in de industrie, dat een gevolg was van de overgang naar de diensteneconomie na WO II, zoog ‘gastarbeiders’ naar West-Europa. In de jaren ‘60 van de 20e eeuw kwam in Nederland de arbeidsmigratie uit de landen rond de Middellandse Zee op gang. In bepaalde regio’s streken aanzienlijke aantallen Italianen en Spanjaarden neer; Jaspaert & Kroons onderzoek (1987) richtte zich vooral op behoud en verlies van het Italiaans. Landelijk kwam het accent in de emigratie al gauw op Noord-Afrika (Maghreb, vooral Marokko) en Klein-Azië (Turkije) te liggen. In het onlangs gestarte, door Muysken en Hinskens geëntameerde en sedert januari 2005 door NWO gefinancierde project ‘The roots of ethnolects’ wordt getracht de wortels bloot te leggen van de etnolecten die gesproken worden door jonge Turken en Berbertaine Marokkanen in Amsterdam en Nijmegen.⁵

‘Straattaal’ (Nortier 2001; Cornips & De Rooij 2003; Van Lier 2005) is geen etnolect, maar het is nauw verbonden met etnolecten door de vermenging van lexicale en fonetische aspecten van enerzijds verschillende etnolecten en anderzijds de oorspronkelijke ingrediënten: de etnische talen en stadsdialecten van het Nederlands – vergelijkbaar met Kotsinas’ (1988) bevindingen voor het taalgebruik van jongeren uit etnische minderheidsgroepen in Stockholm.

2.3 Dochtertalen van het Nederlands

Dochtertalen van het Nederlands worden buiten de taalgemeenschap gesproken, op één twijfelgeval na, te weten het Stadsfries. Allereerst zijn daar *mengtalen*⁶ als het Petjoh oftewel – in de moderne spelling – Pecok (gebaseerd op de grammatica van het Maleis; Van

5 <http://www.meertens.knaw.nl/etnolectproject/roots.html>

6 Mengtalen zijn talen die “show a combination of the grammatical system (phonology, morphology, syntax) of one language with the lexicon of another language”, aldus Bakker & Mous (1994b:4–5).

Rheeden 1994) en het Javindo (gebaseerd op de grammatica van het Javaans; De Gruiter 1990, 1994), ontstaan in Indonesië, maar geëxporteerd naar Nederland waar ze een kwijpend bestaan leiden als ‘in-group’-taal. Jonge Molukkers spreken onderling in informele situaties Melaju-Sini, een in structureel opzicht enigszins vereenvoudigd Maleis met een grotendeels Nederlands lexicon (Van Bree & De Vries 1997:1149). Het Stadsfries (Van Bree 1994, 2001a, b, c) is, evenals het Midlands, het Amelands en het Kollumers, een twijfelgeval omdat Friesland al lang deel uitmaakt van het Nederlandse taalgebied, al zijn de wortels van het Nederlands er niet overal even diep.

Van de Nederlandse *pidgins* is het waarschijnlijk tot in de negentiende eeuw reikende Kaaps-Nederlandse Pidgin (Den Besten 1987, 2001) redelijk, zij het nog steeds fragmentarisch, gedocumenteerd. En hetzelfde geldt voor de opvolgers ervan: er is wat literaire evidentie voor het bestaan van een Masbieker-Afrikaans pidgin aan de Kaap, gesproken door de slaven uit Mozambique die vanaf 1775 tot in de 19e eeuw in groten getale naar Zuid-Afrika gebracht werden (Den Besten 2001). Ook zijn er gegevens over een Afrikaans pidgin in de mond van Bantoetaligen, waarvoor de basis gelegd werd door de Grote Trek van de jaren dertig van de 19e eeuw, die het begin was van een grootschalige emigratie van blanke en gekleurde (zwarte) sprekers van het toenmalige Kaaps-Nederlands (Afrikaans) naar de noordelijke delen van het huidige Zuid-Afrika. Waarschijnlijk is dit pidgin (vroeger wel aangeduid als “Kaffer-Afrikaans”) niet geheel los te zien van de oudere pidgins, maar dit is nog niet onderzocht. Verder lijkt het vrij zeker dat dit plattelandspidgin aan de basis ligt van één van de variëteiten van het stedelijke Flytaal/Flaaitaal, ook wel Tsotsitaal genoemd (Makhudu 2002). Het ‘diepe’ type Flaaitaal is SVO met nauwelijks V2, terwijl Molamu (2003) een type Flaaitaal weergeeft dat qua woordvolgorde veel meer op het Afrikaans en het Nederlands lijkt.⁷

Een derde type dochtertaal wordt gevormd door de zogeheten ‘*semi-creooltalen*’, talen die ten dele gecreoliseerd zijn. Onder de dochtertalen van het Nederlands geldt dit voor het Afrikaans. Het Afrikaans heeft zich ontwikkeld uit het Kaaps Nederlands en het bovengenoemde pidgin, met beduidende invloeden van de talen van diverse groepen van slaven en de Khoekhoen. Meer over het Afrikaans, zijn voorlopers en zijn ontwikkeling in par. 4 hieronder.

Creooltalen worden, op basis van de mate van vermenging, vereenvoudiging en herstructurering die ze hebben ondergaan, vaak geplaatst op een schaal die loopt van ‘mild’ naar ‘radicaal’. De drie lexicaal op oudere variëteiten van het Nederlands gebaseerde Caribische creooltalen vertegenwoordigen het mildere (het jonge Negerhollands) en het radicalere type (Skepi Dutch, Berbice Dutch en het 20e-eeuwse Negerhollands).⁸ Het Negerhollands, dat gesproken werd op de Maagdeneilanden, is sedert het begin van de 20e eeuw grotendeels en met de dood van de laatste spreker in 1987 volledig uitgestorven; meer over deze taal in par. 5 hieronder. Het Skepi Dutch heeft zich in de 17e en 18e eeuw ontwikkeld in het contact tussen Nederlanders, Indianen en Afrikaanse slaven in en rond de Nederlandse nederzettingen aan de rivier de Essequibo in het huidige Guyana. Ongeveer 150 km oostelijk, aan de rivieren de Berbice en Canje en de Wiruni Creek, werden

7 Voor literatuurverwijzingen voor het Bantoe-Afrikaanse pidgin en Flaaitaal/Tsotsitaal zie Ponelis (1993) en Den Besten (2001).

8 Berbice en Skepi Dutch zijn in 1975 ontdekt door Robertson (1989).

vanaf 1627 eveneens nederzettingen gesticht. Op de omringende plantages ontwikkelde zich, eveneens in de omgang tussen Nederlanders, Indianen en Afrikaanse slaven, gaandeweg het Berbice Dutch. Evenals het Negerhollands bevat het veel Zeeuws en West-Vlaams lexicaal materiaal maar anders dan het Negerhollands ontleende het ongeveer een kwart van zijn lexicon aan het Oost-Ijo (een taal van de West-Afrikaanse Kwa-groep); ook zijn er wat structurele invloeden uit deze taal. Ten tijde van Kouwenbergs (1994, 1995) veldwerk werd het Berbice Dutch nog slechts door enkele tientallen oudere mensen gesproken; enkele jaren later, in 1993, waren het er nog slechts vijf.

2.4 De tussenstand

Tot zover een ruw en, noodgedwongen, oppervlakkig en onvolledig overzicht. We kunnen vaststellen dat (a) de aandacht voor aard en gevolgen van het taalcontact globaal duidelijk toeneemt van het onderzoek van variëteiten van het Nederlands buiten de taalgemeenschap, via de studie van etnolecten van het Nederlands naar het onderzoek van dochter-talen van het Nederlands, en (b) er enkele opvallende overeenkomsten zijn tussen diverse Nederlandse etnolecten: zoals in par. 2.2 is vastgesteld, worden zowel het Indonesische als het Curaçaose Nederlands gekenmerkt door onder meer een soms afwijkend gebruik van het woordgeslacht en het variabel niet-realiseren van de woordjes *er* en (pronominaal) *het*. De bilabiale realisatie van de /w/ komt voor in het Indonesische, het Curaçaose en het Surinaamse Nederlands; dit geldt ook voor de stemloze uitspraak van de fricatieven – die overigens ook in endogene variëteiten van het Nederlands voorkomt. Nader onderzoek is geboden om deze overeenkomsten te verklaren.

In de rest van deze bijdrage richten we ons op enkele van de taalsystemen waarvoor in de afgelopen 15 jaar sprake was van verhoogde wetenschappelijke activiteit, namelijk het Joodse Nederlands (par. 3), het Kaaps Hollands en de taal waarvan het één van de ingrediënten was: het Afrikaans (par. 4) en, tenslotte, het Negerhollands (par. 5). Voor het onderzoek van deze drie talen zullen we iets dieper ingaan op vraagstellingen, benaderingen, bevindingen en lacunes. We ronden onze bijdrage af met enkele conclusies, vragen en desiderata (par. 6).

3 Joods Nederlands

Het Joods Nederlands (JN) vertegenwoordigt de categorie ‘etnolecten van het Nederlands’. Etnolecten zijn producten van taalverschuiving. In het geval van het JN, dat voornamelijk gesproken werd door Asjkenazim, van oorsprong Oost-Europese joden, ging de taalverschuiving vooral ten koste van het Jiddisch,⁹ zeer veel minder ten koste van het Hebreeuws en het Aramees, die in de joodse gemeenschappen in de diaspora vrijwel uitsluitend als liturgische talen fungeerden.

Voor een beter begrip van het JN staan we kort stil staan bij de geschiedenis van de Joden en hun linguïstische situatie in de Nederlanden. Vanaf 1492 ontvluchtten Sefardim

⁹ In de Nederlandse en Nederduitse taalgebieden werden noordwestelijke variëteiten van het Jiddisch gesproken (vgl. Aptroot 1991).

Spanje en in de loop van de 16e eeuw ontvluchtten zij ook Portugal; velen van hen vestigden zich in de Lage Landen. In 1585, na de Val van Antwerpen, vluchtten vele Sefardim die zich eerder in Brabant en Vlaanderen gevestigd hadden naar het huidige Nederland. De Sefardim spraken geen Jiddisch maar Judeo-Spaans ('Judesmo') en Judeo-Portugees, welk laatste onder de Nederlandse Sefardische Joden meer prestige had. Volgens Prins (1916:4) werden Judeo-Portugees en zelfs Judesmo tot het midden van de 19e eeuw onder de Nederlandse Joden gesproken.

Na verdrijvingen uit Duitse steden als Frankfurt (1615) en in de loop van de Dertigjarige Oorlog, vanaf 1618, migreerden Asjkenazim, vooral uit Duitsland, naar Nederland. Na de massamoorden op Joden in het kielzog van de opstand van Chmielnicki tegen de Poolse landadel in de Oekraïne (1648 en '49) vluchtten veel Oost-Europese Joden naar Holland.

De Sefardim en de – numeriek al gauw superieure – Asjkenazim bleven aparte gemeenschappen, 'De Twee Joodse Naties'. Terwijl veel Sefardim tot de hoogste rangen en standen doordrongen, behoorden de Asjkenazim grotendeels tot de verarmde lagere klassen. Politiek en cultureel bleven beide groepen eveneens gescheiden, ook in hun liturgie en taal. Uit verschillende bronnen blijkt dat hun uitspraak van het Hebreeuws aanzienlijk verschilde. Volgens Beem (1954:131) beheersten de meeste Joden in de 18e eeuw het Nederlands. Maar er lijkt enige evidentie te bestaan voor de aanname van een Asjkenazisch filter op het Sefardische JN; Van Ginneken (1913b:59) merkt op "dat vele Portugeesche Israëlieten, om met het grote getal hunner Hoogduitsche geloofsgenooten te kunnen verkeerden, weldra het Jodenduitsch [Jiddisch] aanleerden." Ook bespreekt Van Ginneken (pp. 66–67) een aantal overeenkomsten tussen de Sefardische en de Asjkenasische variëteiten van het JN. Het is een vraag in hoeverre het latere JN zuiver post-Jiddisch Nederlands is. Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we onder meer weten hoe lang de Sefardische deletie van de initiële /h/ (als in *ebben* 'hebben') en de hypercorrecte reactie (*hop* 'op'; *havond* 'avond' e.d.) hebben voortgeleefd in het JN.

1796 was het jaar van de Emancipatie van het Nederlandse Jodendom, een oekaze van het toenmalige Franse bestuur onder Lodewijk Napoleon. Het gebruik van het Jiddisch werd ontmoedigd; rabbijnen moesten preken in het Nederlands. Niettemin bleef het Jiddisch de taal van de grote meerderheid van de Asjkenazim. Deels als gevolg van onderwijs-hervormingen groeide in de 19e eeuw de Jiddisch-Nederlandse tweetaligheid, die enkele generaties lang betrekkelijk stabiel lijkt te zijn geweest. Hoewel het JN is beschreven als "a weak plant on sandy soil" (Koenen 1844, naar Beem 1954:133), bloeiden, volgens bijv. Van Ginneken (1913b:37), in de 19e eeuw zowel het Jiddisch als het JN.

Het JN werd overigens niet uitsluitend door Joden gesproken. In elk geval in de Amsterdamse 'Jodenhoek' werd het JN ook gesproken door de 'Christenen', de Gojim, die er woonden – aldus Winkler (1874:88) en Prins (1916:10). Voor het Jiddisch keerde het tij in het laatste kwart van de 19e eeuw. In 1916 schreef Prins (p. 3) dat het Jiddisch aan het uitsterven was, maar niet zonder sporen achter te laten. De auteur signaleert: "Er bestaat een Hollandsch, dat Joden alleen kennen, en een Jiddisch dat nergens anders dan in Nederland voor deze taal kan doorgaan" (1916:9; vergelijk Slijper 1916:40). In 1968 merkte Kisch op dat hij en de leden van zijn generatie die de holocaust overleefd hadden, de laatste der Mohikanen waren. De Nederlandse Joden van de jongere generatie hebben niet langer de 'ghetto-uitspraak' van het Nederlands (Zwarts 1937).

Hoewel noch de aard van de negentiende-eeuwse tweetaligheid noch verbreiding (en ondergang) van zowel Jiddisch als JN aan het eind van de 19e eeuw gedegen bestudeerd zijn, lijkt de ontwikkeling van het JN niet alleen maar een kwestie van taalverschuiving te zijn geweest. De joden spraken immers, tot het begin van de 20e eeuw, naast JN ook Jiddisch, en bovendien werd het JN, behalve door de Joden, ook gebruikt door ‘Christenen’.

Tot de bronnen voor het JN behoren passages in Multatuli's (1877) feuilleton *Woutertje Pieterse* (in deel 7 van de *Ideeën*), De Wind (1908), een serie teksten in ‘Jodenduitsch’ en ‘Joodsch-Nederlandsch’ in Van Ginneken (1913 deel 2), Voorzanger & Polak (1915), Prins (1916), Zwarts (1937) en passages in sommige verhalen in de bundel *Ochenebbisj* (Verhoeff & Wierema 1999).¹⁰ Sommige teksten zijn deels gesteld in, andere handelen over het JN; sommige bronnen geven ook sociaal-historische details.

Naast algemene tekortkomingen van geschreven data, zoals het feit dat

- achtergrondinformatie over sprekers en taalgemeenschap meestal geheel of groten-deels ontbreekt,
- exacte informatie aangaande de temporele, geografische en sociale plaats van de gehanteerde taalvariëteit meestal ontbreekt,
- er waarschijnlijk altijd sprake is van een zekere, vaak onbekende, graad van onbetrouwbaarheid – vooral in fonetisch opzicht,
- er vrijwel geen traceerbare informatie is over taalattitudes e.d.,
- men het moet doen met wat er is, aangezien het meestal niet mogelijk is om systematisch data te eliciteren,

moeten nog enkele specifieke problemen genoemd worden in verband met de bronnen voor het JN. Deze betreffen de heterogeniteit van en mogelijke stereotypering in de bronnen. Men ontkomt niet aan de indruk dat wat in Voorzanger & Polak (1915) als een coherent geheel gepresenteerd wordt in werkelijkheid uiteen viel in verschillende lecten die misschien op geen enkel moment in de geschiedenis deel hebben uitgemaakt van het verbale repertoire van één en dezelfde spreker / sector van de taalgemeenschap.¹¹ Stereotypen zijn vaak overdrijvingen, soms hyperdialectismen. Van de meeste teksten in of over het JN is niet bekend of ze stereotypen bevatten en – indien dat inderdaad het geval is – welke het zijn, aangezien de huidige stand van de kennis van dit etnolect niet voldoende is om zulks te controleren.

Zwiers (2003) bestudeert, op basis van drie niet voor publicatie bestemde en in Hebreeuws schrift gestelde ego-documenten uit de 18e en het begin van de 19e eeuw, lexicale en fonemisch/grafemische aspecten van het toenmalige Nederlandse Jiddisch. Vooral de weergave van oorspronkelijk Hebreeuws-Aramese woorden geeft inzicht in de specifiek Nederlandse uitspraak van het Jiddisch. De auteur meent dat het Jiddisch in de door haar bestudeerde periode begon om te slaan in JN.

Van de studies over het JN richten de meeste zich op de lexicale resten van het Jiddisch in het JN en het informele gesproken moderne Nederlands. Hierbij wordt in het alge-

¹⁰ Veel meer bronnen zijn genoemd en doorzocht door Van de Kamp (2005:85–101).

¹¹ Zie Hinskens & Jacobs (1997 / 2005) en Den Besten (te verschijnen) voor details.

meen onderscheiden tussen (1) van oorsprong Hebreeuws-Aramese woorden, die via het vroegere Nederlandse Jiddisch in het latere JN terecht zijn gekomen, en (2) Nederlandse Jiddische woorden van Middelhoogduitse oorsprong die in gemodificeerde vorm hun weg hebben gevonden naar het JN. Met uitzondering van Kisch (1968) en – in mindere mate – Prins (1916) heeft het onderzoek ter beantwoording van de vraag wat er in taalkundig opzicht Joods is aan het JN zich grotendeels beperkt tot lexicale items. Ook is er nog maar weinig onderzoek verricht in verband met de vraag hoe ontstaan en ontwikkeling van het JN passen in algemene modellen van taalcontact en taalverandering. Dit is het doel van Hinskens & Jacobs (1997/2005), die zich daartoe concentreren op fonologische, morfologische en syntactische eigenaardigheden van het JN; vele daarvan lijken variabel ('optioneel') geweest te zijn. Voorbeeld zijn de palatalisatie van /s/ in /#sCV/ (*sjtom*, *sjtin-kende*, *sjterve*)¹² en in /VC₀st#/ (*kunsjt*, *barsjte*, *kosjt* [persoonsvorm], *posjt*) en de stemhebbende realisatie van stemloze niet-velaire obstruenten (*zoebel* 'soepel'; *zijver* 'cijfer' – Gans 1988:639). In de morfologie vallen merkwaardige finiete werkwoordsvormen op als:

- (1) a lijkene we
b zijne [...] de consulle

Het is denkbaar dat we in elk geval in *lijkene* (1a) te maken hebben met het Jiddische verbale suffix *-en*, dat vooraf gaat aan de flexie-uitgang. Dit suffix is ook aan de orde in de variatie tussen bijv. *kienjen* en *kienjenen* ('kopen').

Vaak is er sprake van een afwijkende woordvolgorde, als in

- (2) a Dan wordt risjeseur van peliesje Ornsteen
b Ben ik daar gelegen in bed [...] en ben gegaan naar de kast ¹³

Voor een duiding van de herkomst van deze en dergelijke verschijnselen is onder andere meer inzicht vereist in de relevante historische fasen van de Nederlandse dialecten waarmee het Jiddisch en het JN hebben gecoëxisteerd. Veel vermeende JNse verschijnselen zijn mogelijkwerwijs ontleend aan Nederlandse dialecten waarmee het Jiddisch en het JN in contact waren; in de betreffende dialecten kunnen deze verschijnselen inmiddels verdwenen zijn, maar dat hoeft niet. Een voorbeeld is de JNse monoftongering van de diftongen /ɛi, au, œy/; behalve in de hedendaagse Hollandse dialecten kan dit verschijnsel ook gevonden worden in een groep van Vlaamse en Brabantse dialecten. Heeft dit natuurlijke proces zich onafhankelijk voorgedaan in de Vlaamse, Brabantse en Hollandse dialecten of werd het geïmporteerd door de mensen die Antwerpen ontvluchtten in 1585, waaronder overigens veel Joden waren? Een ander variabel kenmerk van het JN op het vlak van de fonologie is de Woord-finale [t]-deletie (WFtD). Voorbeelden zijn *heb* ('hebt'), *gemaak* ('gemaakt'), *geef* ('geeft'), *guns* ('gunst'). WFtD komt in veel traditionele dialecten van het Nederlands voor. Interessant is dat WFtD in het Amsterdamse stadsdialect ook tegenwoordig nog niet inheems is, hoewel deze deletie – zoals uit de bronnen blijkt – ook in het Amsterdamse JN variabel moet zijn voorgekomen (Hinskens 2001: par. 3.2).

¹² Waar geen bron vermeld wordt is het voorbeeld afkomstig uit De Winds tekst (De Wind 1908).

¹³ L.M. Hermans (1896) naar Gans (1988:657).

Voor een dieper inzicht in de herkomst van zijn kenmerken zou het JN geplaatst moeten worden in het ‘pan-Joodse’ repertoire door vergelijking met bijv. Joods Russisch, Joods Pools, Joods Duits, Joods Engels en Joods Amerikaans Engels.¹⁴ Vergelijking kan duidelijk maken wat de constanten zijn in Joodse etnolecten. Deze constanten zijn òf ‘algemeen Joods’ en dus misschien Jiddisch of Hebreeuws/Aramees substraat òf meer universele karakteristieken van tweedetaalverwerving.

Men kan zich afvragen wat de herkomst is van etnolecten (meer in het bijzonder van de kenmerken van bepaalde etnolecten), maar men kan zich ook afvragen waar ze naartoe gaan. Hoe vluchtig of juist stabiel zijn etnolecten? Soms worden etnolectkenmerken overgenomen door de leden van andere etnische minderheidsgroepen. Zo toont Chambers (2003:105–107) hoe uitspraak-eigenaardigheden in het Engels van etnische Italianen in Toronto zich lijken te verbreiden naar de etnische Grieken in East End, een wijk waar beide groepen samenleven. Zoals blijkt uit bijv. Auers (2003) bevindingen voor Hamburg en andere Duitse steden, worden etnolectkenmerken soms zelfs overgenomen door de leden van de autochtone bevolking; dit is ten dele ook aan de orde in de aan het eind van par. 2.2 hiervóór genoemde ‘straattaal’. Winklers en Prins’ boven besproken observatie dat in de Amsterdamse ‘Jodenhoek’ het JN ook gesproken werd door ‘Christenen’ lijkt ‘circumstantial evidence’ voor de hypothese dat de karakteristieke Amsterdamse ‘grave’ en enigszins palatale uitspraak van de /s/ afkomstig is uit de zogenoemde ‘ghetto-uitspraak’ van het Nederlands of, indirect, uit het Jiddisch (Hinskens 2004:par. 5.3). Als dat zo is, dan is dit een geval van kruisbestuiving: niet alleen heeft het etnolect bepaalde niet-standaardkenmerken ontleend aan (onder meer) de lokale dialecten,¹⁵ het heeft op zijn beurt een nieuwe impuls gegeven aan het stadsdialect. Genoemde Amsterdamse uitspraak van de /s/ zou dan een recycling-product zijn.

4 Kaaps Hollands en Afrikaans

Het Kaaps Hollands vertegenwoordigt de categorie ‘variëteiten van het Nederlands buiten de taalgemeenschap’. Het deels op het Kaaps Hollands gebaseerde Afrikaans¹⁶ vertegenwoordigt de categorie ‘dochtertalen van het Nederlands’.

Gewoonlijk begint een geschiedenis van het Afrikaans (voortaan: Afr) met de stichting van de Kaapkolonie in 1652 door Jan van Riebeeck. Maar al vanaf eind zestiende eeuw was er taalcontact tussen de Khoekhoen¹⁷ (Hottentotten) en Nederlanders en Engelsen die in Zuid-Afrika vlees en water probeerden te verkrijgen. Er werden (soms onder dwang)

14 Al deze etnolectische nakomelingen van het Jiddisch zijn gedocumenteerd en onderzocht.

15 Zo meent Van de Kamp (2005:107) dat het JNe “hulpwerkwoord *staan* [in constructies als *staan te Vinfin* - HdB & FH] juist helemaal niet uit Jiddisch bekend is, niet uit het West-, maar ook niet uit het Oost-Jiddisch, en dat het juist zo bekend klinkt voor een echte plat-Amsterdams spreker.”

16 Omdat wij in dit artikel vooral iets willen zeggen over het onderzoek naar het Nederlands in contactsituaties, moeten veel taalfacten onderbelicht blijven. Zie echter Ponelis’ hoofdstuk over het Afrikaans in Van der Sijs (2005).

17 I.p.v. *Khoekhoen* ook wel *Khoikhoi(n)* of *Khoi(n)*: <oe> staat voor een diftong [œ]. Het morfeem -n staat voor een gemeenslachtig meervoud. Hun taal wordt meestal aangeduid met *het Khoe(khoe)* resp. *Khoi(khoi)*.

tolken opgeleid en uit die vroege tijd is wat Nederlands en Engels pidgin opgetekend (vgl. Nienaber 1963). Vanaf het begin van de kolonie was er dus naast allerlei Nederlands ook “pidgin” aanwezig: eerst waarschijnlijk twee pidgins, later een Nederlands pidgin met wat Engelse (en Khoekhoese) toevoegsels.¹⁸ Het Kaaps Nederlands Pidgin (voortaan: KNP) was een SOV-taal, door toedoen van het Khoekhoese substraat.

Was het gebleven bij deze twee groepen, “Nederlanders” en Khoekhoen, dan zou er nu in Zuid-Afrika waarschijnlijk een enigszins gedeflecteerd, lichtelijk door het Khoekhoe beïnvloed Nederlands gesproken worden. Maar tussen 1658 en 1713 verandert de toestand radicaal. Vanaf 1658 is de Kaapkolonie ook een slavenkolonie.¹⁹ Aan het eind van de achttiende eeuw is de verhouding tussen Europeanen, slaven en Khoekhoen ongeveer één op één op één, maar deze groepen zijn niet gelijkelijk over het land verdeeld. De slaven zaten vooral aan de West-Kaap, de Khoekhoen vooral in de Oost-Kaap en in de binnenlanden en de Europeanen vooral in de West- en de Oost-Kaap. Hiervoor zijn twee migratiebewegingen verantwoordelijk: de continue trek vanaf ongeveer 1700 van Europese boeren vanuit de West-Kaap naar het oosten (en in mindere mate naar het noorden) en de migratie door West-Kaapse Khoekhoen weg van de Kaap de binnenlanden in, een proces dat versneld werd door een pokkenepidemie in 1713.

Hierdoor zijn er drie Afr’s dialecten ontstaan: het (West)-Kaaps, het Khoekhoe-Afr van de binnenlanden (ook wel Oranje Rivier- of Noordwest-Afr genoemd) en het Oost-Kaap-Afr. Het Oost-Kaaps is in de negentiende eeuw, beginnend met de Grote Trek, naar het noordoosten geëxporteerd, waarmee de basis werd gelegd voor het noordelijk Afr, dat geacht wordt de basis te vormen voor het huidige standaard Afr. In die gebieden ook kwam het Afr in constant contact met de plaatselijke Bantoe-talen, wat geleid heeft tot het al eerder vermelde Bantoe-Afr’s pidgin en het latere Flaaitaal.

Het Afr (oorspronkelijk ‘Afrikaans-Hollands’) is in ongeveer 200 jaar de grammaticale geslachten en bijna alle verbale flexie van het Nederlands kwijtgeraakt. Uit Raidt (1983, 1991) en Ponelis (1993) valt op te maken dat de geslachten en de persoonsvorm als eerste de veranderingen ondergingen, terwijl de sterke voltooid deelwoorden pas rond 1850 geregulariseerd waren (nadat eerder al de o.v.t. grotendeels was afgeschaft).

Hoewel eigenlijk niemand ooit ontkend heeft dat taalcontact en tweedetaalverwerving een rol hebben gespeeld bij het ontstaan van het Afr – al was het maar vanwege de vele leenwoorden uit het Khoekhoe, het Maleis en het Aziatisch Creools Portugees (voortaan: ACP) – is de Afr’s taalgeschiedenis in Zuid-Afrika lange tijd neerlandocentristisch benaderd, waarbij vooral systeeminterne oorzaken voor de deflexie gezocht werden.

In de jaren ‘80 van de twintigste eeuw (en eigenlijk al een beetje eerder) raakte de zaak echter weer in beweging. Ten eerste gingen wederom taalkundigen buiten Zuid-Afrika zich –voorzichtig creolistisch – met het Afr bezighouden (Paul Roberge, Hans den Besten, Jaap van Marle – zie Muysken (1978) en Den Besten (1987, 1989)). Ten tweede kwam in Zuid-Afrika de variatielinguïstiek op, met speciale aandacht voor het Kaaps en het Khoekhoe-Afr (zie Van Rensburg 1984, 1989, 1990). En in de derde plaats liet de toenmalige hoofdverteenwoordiger van de Zuid-Afrikaanse filologische school, Edith Raidt, in haar Duitstalige

18 Zie de gegevens in Nienaber (1963) en de bespreking ervan in Den Besten (1987, 1989).

19 Verderop in deze paragraaf komen de belangrijkste gebieden van herkomst van de slaven aan de orde.

publicatie (1983) blijken weer aan te kunnen sluiten bij de taalcontactvisie van Hesseling (1923) en anderen uit de eerste helft van de twintigste eeuw, doordat ze – op grond van al eerder gepubliceerd onderzoek – de Afr'se reduplicatie aan Maleise taalinvloeden toewees,²⁰ terwijl zij de markering van levende lijdende voorwerpen met *vir* 'aan, voor' in verband bracht met het ACP.²¹

Dit alles mondde uit in een nieuwe Zuid-Afrikaanse 'consensusvisie', vertegenwoordigd door Ponelis (1993), waarin nu ruim aandacht is voor *taalversteuring* door taalcontact – met behoud van zoveel mogelijk resultaten van de Zuid-Afrikaanse filologische school. Maar dit bleek al snel een tijdelijk rustpunt te zijn geweest, getuige de overzichtsartikelen van Roberge (1994a, 2002) en de door Mesthrie en Roberge uitgegeven selectie van artikelen i.v.m. de sociohistorie van het Afr, met een kritisch nawoord door Ponelis (Mesthrie & Roberge 2001–2002). Uit dat nawoord valt op te maken dat de Afr'se historische taalkunde als academisch vak in Zuid-Afrika dreigt af te sterven en steeds meer het terrein wordt van toevallig geïnteresseerde wetenschappers elders in de wereld.²²

Toch zijn in dit vakgebied nog allerlei ontwikkelingen gaande. Zo blijkt het onderzoek naar substraatinvloeden nog lang niet uitgeput: niet elke hypothese blijkt tegen een kritische beschouwing bestand te zijn, terwijl veel mogelijke invloeden nog niet eens onderzocht zijn. Gezien de herkomst van de slaven gedurende het grootste deel van de achttiende eeuw (zie Shell 1994) moet er rekening worden gehouden met invloeden vanuit de talen van enerzijds India en Sri Lanka en anderzijds Indonesië en Malacca, waaronder het Maleis en het ACP.

Een typisch voorbeeld van een invloed die aan het ACP wordt toegeschreven, is de eerder genoemde markering van een levend lijdend voorwerp als indirect object (bijv. *Ek het nie vir hom gesien nie* 'Ik heb aan hem niet gezien'). Dit ACP-verschijnsel blijkt samen te hangen met de datief-accusatief van de Indo-Arische talen van India en Sri Lanka, terwijl ook Oost-Maleise dialecten levende lijdende voorwerpen markeren met voorzetsels die 'aan, voor' betekenen (Den Besten 2000). Het Afr'se verschijnsel kan dus een multiële oorsprong hebben.

Dit hoeft niet het geval te zijn bij elke substraatinvloed in het Afr. Het *moenie* 'don't' van *Moenie (jy) lag nie* 'Lach (jij) niet' lijkt voorlopig alleen maar in verband te brengen met het ACP en de associatieve *Pa-hulle*-constructie kan voorlopig alleen maar direct verbonden worden met de talen en Maleise dialecten van Oost-Indonesië, terwijl het verband met het Khoekhoe minder overtuigend is (zie Den Besten (2000), Nienaber (1994)).²³ Desondanks is dit een stap vooruit vergeleken bij de hypothese van een West-Afrikaanse oorsprong, een

20 Blijkens Den Besten, Luijks & Roberge (2003) hebben ook het ACP en het Khoekhoe bijgedragen.

21 Zie ook haar verzamelde studies: Raidt (1994).

22 De Afr'se historische taalkunde in Zuid-Afrika is in de laatste jaren van de twintigste eeuw tijdelijk versterkt door drie Europese immigranten: de helaas jong overleden Carla Luijks, wier proefschrift (Luijks 2000) het Nederlands/Afr van een negentiende-eeuwse Namibische Khoekhoe onderzoekt; de inmiddels elders woonachtige Ana Deumert, die nog steeds onderzoek in Zuid-Afrika doet (voor Deumert (2004) zie verderop) en de gepensioneerde Cor de Ruyter, die werkt aan een woordenboek van "Indische" leenwoorden in het Afr en het Kaaps-Nederlands. Zie ook De Ruyter & Kotzé (2002) voor een avontuurlijke hypothese over het belang van het door deflexie aangetaste Nederlands van de Indische thuisvaarders voor het ontstaan van het Afr.

23 *Pa-hulle* ('Pa-zij/hullie') betekent 'Pa en een of meer andere personen'. *Pa-hulle* kan letterlijk zo in Oost-Indonesische talen en dialecten gevonden worden, terwijl in de Khoekhoe-constructie tussen naam en voornaamwoord nog een functioneel element staat.

hypothese die ook in extra-linguïstisch opzicht zwak staat omdat er nauwelijks slaven van West-Afrika zijn gekomen (vgl. Shell 1994).

Anderzijds valt te betwijfelen dat de tweeledige ontkenning van het Afr, zoals in *Dit het ek nie gesê nie* (en ... *nooit gesê nie*) te wijten is aan interferentie vanuit het Khoekhoe, een SOV-taal met postverbale negatie (... V-NEG; ... nooit ... V-NEG), daar dit type ontkenning ontbreekt in het KNP. Volgens Roberge (2000) echter zou “*nie-2*” ontstaan kunnen zijn bij tweedetaalverwervers die het colloquiale *nee* als in *Dat heb ik niet gezegd, nee* geïnterpreteerd hebben als deel van de negatie. Hierbij zou interferentie (vanuit het Khoekhoe en mogelijk andere talen) slechts een indirecte rol gespeeld kunnen hebben.

Overigens volgt hieruit niet dat het KNP helemaal geen invloed gehad heeft: het bewaren van SOV-volgordes in hoofd- en bijzin in het Afr kan mede te danken zijn aan de pidginsprekers met hun SOV-volgorde. Verder is *ons* als nominatief het eerst in het pidgin geattesteerd, en afr. *(al)klaar* ‘al’ gaat waarschijnlijk terug op *(al)gedaan*, de perfectum-markeerder van het pidgin.

De grootste vernieuwing in de discussie betreft echter de herziening van de interpretatie van het tijdschema voor het ontstaan van het Afr. De Zuid-Afrikaanse filologen waren/zijn geneigd om de attestatie van een Afr’s kenmerk X in jaar Y nogal monolithisch te interpreteren: Afr’s kenmerk X is al in het jaar Y doorgebroken; wat er nog rest van de Nederlandse tegenhanger van X is een soort hondentrouw aan geschreven Nederlands. Maar er kan natuurlijk even goed gesteld worden dat kenmerk X als **variant** vanaf jaar Y geattesteerd is, wat een zekere (geografische, sociale of kwantitatieve) variatie veronderstelt.

Als voorbeeld moge dienen de variatie sinds de achttiende eeuw tussen *dat* als een relatiefmarkeerder (nu *wat* in het Afrikaans) en het door geslachtsverlies gegeneraliseerde relativum *die*. Den Besten (1998) duidt dit als taalinterne variatie, die pas in de late negentiende eeuw heeft plaatsgemaakt voor het huidige Afr’s systeem met *wat*. Beide visies zijn echter hypothesen, waartussen pas gekozen kan worden als we sprekers zouden vinden die tussen *die* en *wat* varieerden of sprekers die dat nu nog doen.

Het werk van Heinrich Grebe laat zien dat zo’n scenario niet onmogelijk is: Grebe vond onder oudere sprekers in het district Swellendam resten van het Nederlandse hulpwerkwoordensysteem met *zijn* vs. *hebben*, en resten van een flexiesysteem bij de monosyllaba *gaan*, *staan*, *slaan* en *sien*, met bijv. *gaat* (en *gaan*) als persoonsvorm en *gaan* als infinitief (Grebe 2004). Vooral het laatste is een brisant punt, omdat traditioneel wordt aangenomen dat de persoonsvorm al in de achttiende eeuw gedeflecteerd zou zijn.

Bovendien geven Grebes observaties steun aan het werk van Ana Deumert (2004). Op basis van grondig statistisch onderzoek van correspondentie uit de tijd van de overgang naar geschreven Afr claimt zij dat in de vroege twintigste eeuw de deflexie in het werkwoord nog lang niet voor iedereen voltooid was en dat Standaard Afr in zekere zin een kunstmatige codificatie is.

Er is daarom reden om de historische bronnen opnieuw te evalueren, zoals bijv. Roberge (1994b) dat gedaan heeft met het dagboek van de trekkersleider Louis Tregard, dat een mengsel van Nederlands en Afr lijkt te zijn. Omdat Tregard uitstekend Nederlands kon schrijven en dus ook zijn dagboek in het Nederlands had kunnen schrijven, suggereert Roberge dat Tregard in zijn dagboek ongeveer zijn dagelijkse taal schreef en helemaal geen poging deed om zijn “Afrikaans” aan het Nederlands aan te passen.

Tenslotte zij erop gewezen dat het Afr inmiddels o.a. in het onderwijs in de verdrukking is gekomen (Hinskens 2002), wat onvermijdelijk zal leiden tot nieuw onderzoek.

5 Negerhollands

Het Negerhollands (hierna NH) vertegenwoordigt de categorie ‘dochtertalen van het Nederlands’. Het NH is de lexicaal op het Nederlands gebaseerde creooltaal die gesproken werd op de Maagdeneilanden (tegenwoordig de US Virgin Islands) St. Thomas, St. John en St. Croix, oostelijk van Puerto Rico. Blijkens de vroegste bronnen (zie Van Rossem & Van der Voort 1996:1, 26), ontstond het NH rond het einde van de 17e en de eerste decennia van de 18e eeuw.

Tot de voornaamste sociaal-historische data die van belang zijn in verband met ontstaan,²⁴ ontwikkeling en verbreiding van het NH behoren

- 1672: begin van de Deense kolonisatie van St. Thomas, die onmiddellijk Nederlandse planters van St. Eustatius aantrok; zij vluchtten weg voor de overvallen van de Engelsen;
- 1673: de eerste lading Afrikaanse slaven kwam aan op St. Thomas;
- 1717: planters van St. Thomas bezetten St. John (dat daarmee de facto Deens werd) en begonnen er plantages op te zetten;
- 1733: St. Croix werd door de Deense West-Indische Compagnie gekocht van Frankrijk en in hetzelfde jaar vond er onder de slaven op St. John een opstand plaats.

Wat de substraattalen betreft, dat wil zeggen de talen waarop het merendeel van de niet-creoolse delen van grammatica en fonologie teruggevoerd kan worden: volgens Sabino (1990, 1994) wijst linguïstische en demografische evidentie erop dat groepen afkomstig van de West-Afrikaanse Goudkust (meer in het bijzonder Akaanse sprekers van het Twi, Gã en vooral Ewe) domineerden. De superstraattaal, de taal die het grootste deel van het lexicon heeft ‘geleverd’, was het Nederlands, meer bepaald 17e-eeuwse Zeeuwse, ‘Zeeuws-Vlaamse’ (Hesseling 1905), West-Vlaamse en Hollandse dialecten.

Het Engelse begrip ‘event’ heeft een zeer bepaalde betekenis in verband met de sociale geschiedenis van samenlevingen waar creooltalen gesproken worden of werden, namelijk een belangrijk moment in de demografische ontwikkeling van een creoolse samenleving. Er worden gewoonlijk drie hoofd-‘events’ onderscheiden (Baker 1982). Wat het NH betreft:²⁵ in St. Thomas, het belangrijkste van de drie eilanden, vond

- event 1 dat wil zeggen het tijdstip waarop het aantal slaven gelijk is aan het aantal blanken, plaats rond 1685;
- event 2 dat wil zeggen het moment waarop het aantal ter plaatse geboren slaven gelijk is aan het aantal blanken, plaats rond 1700, terwijl
- event 3 dat wil zeggen het eind van de slavenaanvoer, plaatsvond in 1802 – op alle drie de eilanden, overigens.

²⁴ Drie mogelijke scenario’s voor de genese van het NH worden besproken in Van Rossem (1996:1308). Muysken (2001) is in deze samenhang ook van belang.

²⁵ Vergelijk Stolz en Stein (1986), Arends en Muysken (1992), en Van Rossem & Van der Voort (1996:7–8).

Merk op dat de tijdsintervallen tussen de ‘events’ veel kleiner zijn dan bijv. in het geval van Suriname. De betrekkelijk korte tijdspanne tussen ‘events’ 1 en 2 maakt het (in elk geval voor St.Thomas) waarschijnlijk dat het pidgin, waarvan verondersteld kan worden dat het ten grondslag heeft gelegen aan het NH, snel moedertaalsprekers kreeg (vgl. Van Rossem & Van der Voort 1996:8).

Zoals zich laat illustreren aan fragmentjes vroeg 20e-eeuws zwart NH²⁶, ontwikkelde het NH zich tot een typische Caribische creooltaal met een strenge SVO-volgorde (3a), preverbale Tense/Mood/Aspect-partikels voor de ‘werkwoordsmorfologie’ (*a bring* in (3b); *lo jeet* ‘aan het eten’ in (3c)), seriële werkwoorden (*bring... ko*, letterlijk ‘breng... kom’ in (3b)), preverbale negatie in (3a), analytische meervoudsvorming door middel van het 3 plur. pronomen, te weten het etymologisch West-Vlaamse *sender* en varianten daarvan (*sinu* in (3b); *sini* in (3c) als 3PL pronomen en als meervouds-‘uitgang’), naast onder meer ‘predicate cleft’ en een focuspartikel voor vooropplaatsing.

- (3) a Am nə kan fang roto numée
 Hij kan geen ratten meer vangen
 b Sinu a bring di ko a mula
 Zij brachten het naar de molen
 c Sini a ki di difman sini lo jeet
 Zij zagen de dieven eten

Hinskens (1998:204-205) somt 42 kenmerken van het NH op;²⁷ deze liggen op het gebied van de fonologie (segmenten en fonotaxis) en de grammatica (kenmerken met betrekking tot syntactische categorieën en woordklassen, CP, NP, VP en PP). Maar het NH was uiteraard niet homogeen; er zijn veel aanwijzingen dat enerzijds de blanken en anderzijds de zwarten en creolen verschillende variëteiten van de taal spraken. Het acrolectische ‘blanke’ NH, dat zijn wortels voor een deel eerder lijkt te hebben gehad in het geëxporteerde Nederlands dan in de basilectische zwarte creoolvariëteit, wordt gewoonlijk aangeduid als ‘hoog NH’ of ‘hoog creools’, terwijl het NH dat gesproken werd door het zwarte en creoolse deel van de bevolking ‘laag NH’ of ‘diep NH’ genoemd wordt.²⁸ De zwarte variëteiten komen naar voren in de achttiende-eeuwse ‘slavenbrieven’, die in de meeste gevallen gedicteerd waren door zwarte en creoolse slaven. Verreweg de meeste beschikbare NHe teksten zijn geschreven door blanken, voornamelijk zendelingen. Veel NHe teksten hebben een religieus karakter; de variëteiten van het NH die gerepresenteerd zijn door deze teksten worden vaak aangeduid als ‘liturgisch NH’ (Van Name 1871; Pontoppidan 1881; Hinskens 1998a).

In 1721 waren 25 van de 39 planters op St. John Nederlanders (Van Rossem & Van der Voort 1996:8). Maar in de loop van de 18e eeuw nam het Nederlandse – evenals het Deense – aandeel in de bevolking van de drie eilanden snel af ten gunste van de creoolse en zwarte bevolking en de Engelsen. Als lexicaal op het Nederlands gebaseerde creool-

²⁶ Uit de door De Josselin de Jong (1926) opgetekende verhalen.

²⁷ Kenmerken van het NH worden ook besproken in Den Besten & Van der Voort (1999).

²⁸ Voor referenties zie Van Rossem & Van der Voort (1996:37-43). Voor literatuur tot 1996 bevat dit werk een betrekkelijk complete bibliografie.

taal, is het NH een schoolvoorbeeld van Mufwenes (1996) 'founder principle'. Volgens dit principe hebben de eerste settlers, hoe kort hun aanwezigheid misschien ook is, een onevenredig grote invloed op cultuur en taal van een samenleving. Na de afschaffing van de slavernij in 1848 kwam een langzaam maar geleidelijk en onomkeerbaar proces van taalverschuiving van NH naar Engels en het Virgin Island English Creole op gang; in dit proces ging de blanke bevolking voorop.²⁹ Met de blanke sprekers verdwenen langzamerhand ook de blanke lecten, waardoor het NH gaandeweg minder heterogeen werd. Tevens namen hierdoor de mogelijkheden voor decreolisatie af, en in de tweede helft van de 19e eeuw werd de taal merkbaar gefocust (Van Rossem & Van der Voort 1996: 31-33, 42-43). In 1987 overleed de enig overgebleven spreker van het NH, Mrs Alice Stevens, geboren in 1898 en als wees opgevoed door haar grootouders.

Het NH is één van de meest intensief (en bovendien in allerlei fasen van ontstaan en ontwikkeling) gedocumenteerde creooltalen. Er zijn veel NHe teksten overgeleverd, allereerst teksten met een religieuze strekking; daaronder zijn vertalingen uit circa 1780 en 1795 van de Evangelie-Harmonie. Deze bieden – met enkele slagen om de arm – een unieke inkijk in de ontwikkeling van de taal (Hinskens & Van Rossem 1995). Ook zijn er in de jonge jaren van het NH verschillende grammatica's van de taal geschreven, allereerst door de Duitse Herrnhutter Oldendorp, die in 1767 en '68 op de Maagdeneilanden verbleef, en door de Deense Lutheraan J.M. Magens in 1770. In het Unitätsarchiv in het Duitse Herrnhut bevindt zich een nog onuitgegeven anonieme grammatica van het begin van de 19e eeuw. Hesseling (1905) bevat een grammatica van het 18e- en 19e-eeuwse NH, waarin ook vergelijkingen getrokken worden tussen het NH en het Afrikaans.

Het onderzoek van het NH wordt in hoge mate bepaald door het feit dat de taal in de tweede helft van de 20e eeuw uitgestorven is. Het onderzoek concentreert zich voornamelijk op de documentatie, maar er is ook veel aandacht voor vragen ten aanzien van de variatie, processen van taalverandering en, in verband daarmee, herkomst, aard en ontwikkeling van delen van de grammatica en de fonologie van de taal. Wat de *documentatie* betreft: oudere generaties onderzoekers, onder wie De Josseling de Jong (1926), tekenden op basis van etnologisch veldwerk uit de mond van de weinige overgebleven sprekers verhalen, liedjes en spreekwoorden op. De Amerikaanse Robin Sabino verzamelde het materiaal voor haar onderzoek in de jaren '80 van de vorige eeuw eveneens in veldwerk, met name door gesprekken met Mrs Stevens, de laatste spreker. In de jaren '70 en '80 van dezelfde eeuw hebben ook Gilbert Sprauve (de 'ontdekker' van Mrs Alice) en Anne Adams Graves opnames gemaakt. Voor het overige gaat het in het jongere onderzoek voor een groot deel om de verkenning van de archieven waarvan bekend of waarschijnlijk is dat ze materiaal bevatten dat van belang is voor de bestudering van de koloniale geschiedenis van de Maagdeneilanden, de activiteiten van de Herrnhutters en Deense Lutheranen en – vooral – het Negerhollands (Stein 1986; Hinskens 1995). De Duitse romanist-taalkundige Peter Stein heeft pionierswerk verricht in het Unitätsarchiv in Herrnhut in de tijd dat dit nog deel uitmaakte van de DDR. In 1996 gaf hij, samen met

29 De Josselin de Jong (1924:70); Sabino (1994:498-500); Van Rossem & Van der Voort (1996:3); resp. A. Magens (1883); Van Name (1871); Pontoppidan (1881).

Hein van der Voort, een tweetal in de laatste decennia van de 18e eeuw samengestelde woordenboeken uit; onlangs is het, onder meer door Stein bezorgde, tweede deel verschenen van de volledige editie van Oldendorps *Missionsgeschichte*³⁰ van de Maagdeneilanden, die ook de eerder genoemde grammatica van de jonge creooltaal bevat.

Een zeer belangrijk aspect van deze lijn in het onderzoek is de editie en uitgave van het aangetroffen materiaal (zoals ook de door Schuchardt uitgegeven en onderzochte NHe teksten van de hand van A. Magens – zie Magens 1883). Daarbij wordt men geconfronteerd met filologische problemen in verband met de voorhanden teksten die grotendeels vergelijkbaar zijn met de in par. 3 hierboven in verband met het Joods Nederlands beschreven moeilijkheden.

In het Negerhollandsproject aan de Vakgroep Algemene Taalwetenschap van de Universiteit van Amsterdam werd onder leiding van Muysken en Den Besten in de jaren '90 van de vorige eeuw onder meer een computercorpus samengesteld van teksten in (en in enkele gevallen ook over) het Negerhollands. Op basis van dit corpus is veel belangrijk onderzoek mogelijk, maar voor een deel veronderstelt dat wél dat een aantal vragen van filologische en methodologische aard beantwoord zijn. De belangrijkste publicatie in verband met dit project is Van Rossem & Van der Voorts *Die creol-taal* uit 1996, waarin ook enkele van de teksten (al dan niet gedeeltelijk) worden gepresenteerd die zijn opgenomen in het corpus.

In verband met de *variatie* in het NH is er allereerst de vraag in hoeverre deze zich op basis van het voorhanden materiaal (grotendeels van schriftelijke aard, grotendeels van de hand van niet-moedertaalsprekers) laat onderzoeken. In hoeverre is de werkelijke variatie gerelateerd aan etnische factoren (allereerst 'blank' versus 'zwart' en creools; wat de blanken betreft: Deens versus Duits – Hinskens 1998a) en aan stilistische factoren (hier lijkt het 'religieuze' NH een aparte plaats in te nemen), in hoeverre aan geografische (was er bijv. divergentie tussen de drie eilandgemeenschappen?). Welke variatie is, in retrospectief, te duiden als 'change in progress'? Hierbij gaat het nadrukkelijk ook om kwantitatieve variatie, dus om 'optionele' verschijnselen.

In het onderzoek van *processen van taalverandering* ligt de nadruk op de interne taalgeschiedenis (onder meer Stolz 1986). In die samenhang zijn er vragen aan de orde ten aanzien van *herkomst, aard en ontwikkeling* van delen van de grammatica van de taal – o.m. reflexiva (Van der Voort & Muysken 1995), het polyfunctionele pronomen *sender* 3PL (Hinskens & Van Rossem 1995) – en van de fonologie: het vocalisme (Sabino 1990), onsetclusters (Sabino 1993) en het verdwijnen van de postvocalische /r/ (Hinskens 1998b; Hinskens 2001:par. 3.4 t/m 5). In deze lijn van het onderzoek wordt niet zelden de vraag gesteld naar de herkomst van de kenmerken: gaat het om substraat (Kwa-talen), om dialecten van de superstraattaal of om universalia of toch minstens "constitutieve creooltaaluniversalia" (Muysken & Veenstra 1995:124)? In Den Besten & Van der Voort (1999) wordt een oude hypothese van De Josselin de Jong ondersteund volgens welke de duratief markeerder *le* uit het 18e-eeuws NH van de duratiefmarkeerder van het Ewe afgeleid is.

30 Beide delen zijn door Hans den Besten besproken voor dit tijdschrift (2001, 2004).

6 Tot besluit

De studie van het Nederlands in contact met andere talen is een betrekkelijk verwaarloosde tak van de neerlandistiek.³¹ Gevestigde deelterreinen geven nu eenmaal niet zo maar hun aanspraken op. En het is ook lastig om je in te werken in een verwante taal in een ander werelddeel (Afrikaans, Negerhollands), zeker als zo'n taal ook nog een eigen taalkundige infrastructuur heeft (Afrikaans) of uitgestorven is (Negerhollands). En voor het onderzoek van het Joodse Nederlands is het van voordeel wanneer men Jiddisch in Aramees kwadraatschrift kan lezen. Onder zulke omstandigheden hangt het van de stijfkoppigheid van individuele taalkundigen af of één van de vele onderwerpen op het gebied van Nederlands in contact met andere talen aan bod komt. Zo ging het vroeger (Van Ginneken, Hesseling, Kloeke), zo gaat het tegenwoordig. (Zie ook Weerman die, in zijn oratie van 2002, pleit voor gericht onderzoek van het aandeel van tweede taalverwerving in taalverandering en de ontwikkeling van creooltalen). Bovendien hoeft zo'n 'stijfkop' absoluut geen neerlandicus te zijn. Hesseling bijv. was graecus. En die heeft – meer dan Van Ginneken – binnen de neerlandistiek en de creolistiek het Afrikaans en het Negerhollands op de kaart gezet.

Er blijft dus nog heel wat te wensen over. Ten eerste op het gebied van dataverzameling: de Joods Nederlandse literatuur is nog maar ten dele onderzocht op taaldata, hoewel bekend is dat daar veel te vinden is. Bovendien valt te verwachten dat zo een betere kijk verkregen wordt op de Jiddische component van de cryptoleecten die worden aangeduid als Bargoens, een betrekkelijk onontgonnen onderzoeksterrein. Het eind 2005 te verschijnen *Koosjer Nederlands* van Justus van de Kamp en Jacob van der Wijk, een woordenboek van joodse woorden in het Nederlands, is daarom zeer welkom. Wat de analyses betreft: voor enkele verschijnselen van het Joods Nederlands is in enkele teksten kwantitatief onderzoek misschien haalbaar en nuttig.

In het algemeen zou vergelijking van etnolecten die teruggaan op dezelfde 'verdrongen' taal, zoals bijv. de verschillende etnolectische nakomelingen van het Jiddisch (genoemd in par. 3), met etnolecten van dezelfde 'verdringende' taal, zoals bijv. diverse etnolecten van het moderne Nederlands (genoemd in par. 2.2), het inzicht in ontstaan en ontwikkeling van etnolecten geweldig kunnen verdiepen.

Voor het Negerhollands liggen de zaken ingewikkeld, in die zin dat de opnames die een aantal onderzoekers van de laatste spreker, Ms. Alice Stevens, gemaakt hebben, niet zo maar vrij gegeven zullen worden. Voor de achttiende en vroege negentiende eeuw ligt dat anders: er is bijvoorbeeld nog steeds hoop dat het handschrift van het Negerhollandse woordenboek dat Jochem Melchior Magens in de late achttiende eeuw door de Deense zending Kingo heeft laten samenstellen, boven water zal komen. Kortgeleden is in Kopenhagen nog een onbekend handschrift te voorschijn gekomen (Hein van der Voort, p.c.), dus wie weet. Afgezien daarvan: lang niet al het al bekende materiaal in Herrnhut en nog veel minder van dat in Bethlehem PA is gedigitaliseerd.³² Hier valt nog werk te doen.

31 Er bestaat vooralsnog geen Nederlandse tegenhanger van Fenyvesi's (red.) (2005) *Hungarian language contact outside Hungary*.

32 Ook zijn er nog de aantekeningen plus uittreksel uit 1936 van de Amerikaan Frank G. Nelson, die te zijner tijd gepubliceerd zullen worden.

Wat Zuid-Afrika betreft: de verschillende Nederlandse en Afrikaanse pidgins die er vanaf de jaren '90 van de zestiende eeuw gesproken zijn dienen in een databank te worden verzameld, juist omdat de gegevens zo fragmentarisch zijn. Aan zo'n databank – althans voor een gedeelte van het materiaal – wordt momenteel gewerkt. Daarnaast is het nodig dat opnieuw aandacht wordt besteed aan de Hollandse kant van het Afrikaans. Dit is een onderwerp dat wij in dit artikel niet besproken hebben, maar dat het waard is onderzocht te worden, zoals Kloeke (1950) heeft laten zien. Merkwaardig genoeg is zijn Zuid-Hollandse hypothese nooit aangeslagen in Zuid-Afrika.

Een heel ander desideratum betreft het confronteren van bevindingen van het onderzoek met enerzijds formele taaltheorieën en anderzijds 'holistische' modellen (zoals die van Thomason & Kaufman 1988 en Siegel 2001), vaker en voor meer bevindingen dan tot nu toe gebeurd is.

Het bestaan van een kleine Gideonsbende die zich met dit soort zaken bezighoudt, geeft hoop dat aan deze desiderata wat gedaan kan worden.

● Bibliografie

- Aptroot, M. (1991).** Northwestern Yiddish: The state of research. In: D. Kerler (red.), *History of Yiddish studies*. Reading: Harwood Academic Publishers, 41–59.
- Arends, J. & P. Muysken (1992).** Demografische modellen in de creolistiek, *Gramma/TTT* 1, 41–55.
- Arends, J., P. Muysken & N. Smith (red.) (1995).** *Pidgins and creoles; an introduction*. Amsterdam etc.: Benjamins.
- Auer, P. (2003).** 'Türkenslang' – ein jugendsprachlicher Ethnolekt des Deutschen und seine Transformationen. In: A. Häcki Buhofer (red.), *Spracherwerb und Lebensalter*. Tübingen / Basel: Francke, 255–264.
- Backus, A. (2001).** Etniciteit als sociolinguïstische factor, *Levende talen tijdschrift* 3: 1, 3–10.
- Baker, Ph. (1982).** *The contribution of non-Francophone immigrants to the lexicon of Mauritian creole*. PhD-thesis, University of London.
- Bakker, P. & M. Mous (red.) (1994a).** *Mixed languages. 15 case studies in language inter-twining*. Amsterdam: IFOTT.
- Bakker, P. & M. Mous (1994b).** Introduction. In P. Bakker & M. Mous (red.), 1–11.
- Beem, H. (1954).** Yiddish in Holland: linguistic and socio-linguistic notes. In: U. Weinreich (red.), *The field of Yiddish. Studies in Yiddish language, folklore and literature*. New York: Publications of the linguistic circle of New York, 3, 122–133.
- Besten, H. den (red.) (1986).** *Papers on Negerhollands, the Dutch Creole of the Virgin Islands*. Amsterdam Creole Studies IX. Amsterdam. Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam,
- Besten, H. den (1987).** Die niederländischen Pidgins der alten Kapkolonie. In: N. Boretzky, W. Enninger & Th. Stolz (red.), *Beiträge zum 3. Essener Kolloquium über Sprachwandel und seine bestimmenden Faktoren vom 30.9. – 2.10.198[6] an der Universität Essen*. Bochum: Brockmeyer, 9–40.

- Besten, H. den (1989).** From Khoekhoe foreignertalk via Hottentot Dutch to Afrikaans: The creation of a novel Grammar. In: M. Pütz & R. Dirven (red.), *Wheels within Wheels. Papers of the Duisburg Symposium on Pidgin and Creole Languages*. Frankfurt am Main, etc.: Lang, 207–249.
- Besten, H. den (1998).** Afrikaans relatief ‘wat’ en de West-Germaanse relativisatiesystemen. In: H. den Besten, J. Goossens, F. Ponelis & P. van Reenen (red.), *Afrikaans en variëteiten van het Nederlands*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut. 1996. – *Taal en Tongval*, Themanummer 9 (1996): 12–34. [uitg. in januari 1998]
- Besten, H. den (2000).** The slaves’ languages in the Dutch Cape Colony and Afrikaans vir. In: J. Arends (red.), *Creoles, Pidgins, and Sundry Languages: Essays in Honor of Pieter Seuren*. – *Linguistics* 38:5, 949–971.
- Besten, H. den (2001).** What became of the Cape Dutch pidgin(s)? In: B. Igla & Th. Stolz (red.), *“Was ich noch sagen wollte...” A multilingual Festschrift for Norbert Boretzky on occasion of his 65th birthday*. Berlijn: Akademie Verlag, 205–222.
- Besten, H. den (2001–2004).** Bespreking van C.G.A. Oldendorp *Historie der caribischen Inseln Sanct Thomas, Sanct Crux und Sanct Jan, insbesondere der dasigen Neger und der Mission der evangelischen Brüder unter denselben*. Twee delen (in 1 + 3 banden). Kommentierte Ausgabe des vollständigen Manuskriptes ... Uitg. door G. Meier et al. Berlijn: Verlag für Wissenschaft und Bildung. *Nederlandse Taalkunde* 6, 316–318 resp. 9, 266–268.
- Besten, H. den (te versch.).** De valkuilen van een nieuw Bargoens woordenboekje en de makkes van de bargoenistiek. Naar aanleiding van: Henry Roskam *Boeven-jargon*. Bezorgd door Ewoud Sanders en Nicoline van der Sijs. Amsterdam/Antwerpen: Veen. 2002. *neerlandistiek.nl*, 2005.
- Besten, H. den, C. Luijks & P.T. Roberge (2003).** Reduplication in Afrikaans. In: S. Kouwenberg (red.), *Twice as meaningful. Reduplication in Pidgins, Creoles and other contact languages*. Londen: Battlebridge, 271–287.
- Besten, H. & H. van der Voort (1999).** Negerhollands and the Atlantic English Creoles: comparative remarks. In: Ph. Baker & A. Bruyn (red.), *St Kitts and the Atlantic Creoles. The texts of Samuel Augustus Mathews in perspective*. Londen: University Westminster Press, 387–418.
- Bree, C. van (1994).** The development of so-called Town Frisian. In: P. Bakker & M. Mous (red.), 69–82.
- Bree, C. van (2001a).** De morfologie van het ‘Stadsfries’ (I), *TNTL* 117: 1, 41–58.
- Bree, C. van (2001b).** De morfologie van het ‘Stadsfries’ (II), *TNTL* 117: 2, 133–150.
- Bree, C. van (2001c).** ‘Stadtfriesisch’ und andere nichtfriesische Dialekte der Provinz Friesland. In: H. Munske (red.), *Handbuch des Friesischen*. Tübingen: Niemeyer, 129–138.
- Bree, C. van & J. de Vries (1997).** Netherlands. In: H. Goebel, P. Nelde, Z. Starý (red.), *Contact linguistics. An international handbook of contemporary research*. Deel 2. Berlijn etc: De Gruyter, 1143–1152.
- Buccini, A. (1996).** New Netherlands Dutch, Cape Dutch, Afrikaans. *Taal & Tongval*, themanummer 9, 35–51.
- Chambers, J. (2003).** Sociolinguistics of migration. In: D. Britain & J. Cheshire (red.), *Social dialectology. In honour of Peter Trudgill*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins, 97–113.

- Clyne, M. (1991).** Distribution and maintenance of community languages in Australia. In: M. Clyne, *Community Languages: The Australian Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 36–111.
- Clyne, M. (2003).** *Dynamics of Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, St. (1974).** *They walk these hills. The Ramapo mountain people*. Ph-D thesis, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Cornips, L. & V. de Rooij. (2003).** “Kijk, Levi’s is een goeie merk: maar toch hadden ze ‘m gedist van je schoenen doen ‘m niet”. Jongerentaal heeft de toekomst. In: J. Stroop (red), *Waar gaat het Nederlands naar toe? Panorama van een taal*. Amsterdam: Prometheus, 131–142.
- Daan, J. (1987).** *Ik was te bissie... Nederlanders en hun taal in de Verenigde Staten*. Zutphen: De Walburg Pers.
- Danesi, M. (1985).** A glossary of lectal terms for the description of language variation. *Language problems and language planning*. nr. 89, 115–124.
- Deumert, A. (2004).** *Language Standardization and Language Change. The Dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Donselaar, J. van (2005).** Het Surinaams-Nederlands in Suriname. In: N. van der Sijs (red.), 111–130.
- Fenyvesi, A. (red.) (2005).** *Hungarian language contact outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins
- Folmer, J. (1991).** Taalverschuiving en taalverlies bij drie generaties Nederlanders in Nieuw-Zeeland. Een ‘case study’. In: R. van Hout & E. Huls (red.), *Artikelen van de Eerste Sociolinguïstische Conferentie*. Delft: Eburon, 151–167.
- Gans, M.H. (1988).** *Memorboek. Platenatlas van het leven der joden in Nederland van de middeleeuwen tot 1940*. Baarn: Bosch & Keuning. 6e, herziene druk.
- Ginneken, J. van (1913a).** Het Amerikaansch. In: idem, *Handboek der Nederlandsche taal. Deel I. De sociologische structuur der Nederlandsche taal*. Nijmegen: Malmberg, 292–301.
- Ginneken, J. van (1913b).** De Jodentaal. In: idem, *Handboek der Nederlandsche taal. Deel II. De sociologische structuur onzer taal*. Nijmegen: Malmberg, 2–102.
- Grebe, H. (2004).** Onder de stolp van de tijd vandaan: Een voorstudie naar de standaardisering van Afrikaans. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 11, 65–81.
- Gruiter, V.E. de (1990).** *Het Javindo, de verboden taal*. 2^e, verm. druk. Den Haag: Moeson.
- Gruiter, V.E. de (1994).** Javindo, a contact language in pre-war Semarang. In: P. Bakker & M. Mous (red.), 151–159.
- Hesseling, D. (1905).** *Het Negerhollands der Deense Antillen. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandse taal in Amerika*. Leiden: Sijthoff.
- Hesseling, D.C. (1923).** *Het Afrikaans. Bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandse taal in Zuid-Afrika*. 2^e, herz. en uitgebr. ed. Leiden: Brill.
- Hinskens, F. (1993).** Dialect als lingua franca? Dialectgebruik in het algemeen en bij grensoverschrijdend contact in het Nederrijnland en Twente. In: L. Kremer (red.), *Diglossiestudien. Dialekt und Hochsprache im niederländisch-deutschen Grenzland*. Vreden: Landeskundliches Institut Westmünsterland, 209–245.

- Hinskens, F. (1995).** Some of the documents concerning Negerhollands in the Archives of the Moravian Brethren in Bethlehem, Pennsylvania. A first impression. In: T. Veenstra & J. Arends (red.), *Amsterdam Creole Studies XII*. Amsterdam (Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap 68, Universiteit van Amsterdam), 87–95.
- Hinskens, F. (1998a).** 18e eeuws ‘liturgisch’ Negerhollands: hoe creools zijn de Deense en Duitse lecten? In: A. Bruyn & J. Arends (red.), *Mengelwerk voor Muysken. Voor Pieter C. Muysken bij zijn afscheid van de Universiteit van Amsterdam*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam. 201–210.
- Hinskens, F. (1998b).** From r-deletion to r-lessness in postvocalic position in Negerhollands. A reconstruction of some phonological and sociolinguistic aspects // The diachrony of r-deletion / r-lessness in Negerhollands. Phonological and sociolinguistic aspects. Ongepubliceerde tekst van lezingen voor de conferenties Degrees of restructuring in creole languages, Regensburg, juni 1998 // New Ways of Analyzing Variation 27 (NWAVE 27), Athens, Georgia, oktober 1998.
- Hinskens, F. (2001).** *Die Niederländischen Sprachen. Sprachgeschichte, Sprachwandel und allgemeine Sprachtheorie*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar Neerlandistiek aan de Philologische Fakultät van de Universität Leipzig, 19 november 2001. Electronische versie op: <www.meertens.knaw.nl/medewerkers/frans.hinskens>.
- Hinskens, F. (2002).** Methods for the study of post-apartheid Afrikaans language shift. In: K. Bochmann, P. Nelde & W. Wölck (red.), *Methodological aspects of conflict linguistics*. Bonn: Dümmler – Plurilingua, 61–70.
- Hinskens, F. (2004).** *Nieuwe regenboogkleuren. Jonge typen niet-standaardtaal en hun taalkundig belang*. Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Taalvariatie en Taalverandering aan de Faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit van Amsterdam op vrijdag 24 september 2004. Electronische versie op: <www.meertens.knaw.nl/medewerkers/frans.hinskens>.
- Hinskens, F. (te versch).** Dialectgrenzen, taalgrenzen en staatsgrenzen. *Taal en tongval* 2005.
- Hinskens, F. & N. Jacobs (1997).** Jewish Dutch: historical and sociolinguistic perspectives on an extinct ethnolect. Ongepubliceerde tekst van een lezing voor de conferentie New Ways of Analysing Variation (NWAVE 26), Quebec City, Oktober 1997. Een bewerkte versie verschijnt in 2005 als “Jewish Dutch or Ahkskenazic Jewish Dutch?” in: N. Jacobs (red.), *The children of Yiddish: studies in post-Yiddish ethnolects*.
- Hinskens, F. & C. van Rossem (1995).** The Negerhollands word sender in eighteenth century manuscripts. In: J. Arends (red.), *The early stages of creolization*. Amsterdam: Benjamins, 63–88.
- Jaspaert, K. & Sj. Kroon (1987).** The relationship between global proficiency tests and language loss. In: F. Beukema & P. Coopmans (red.), *Linguistics in the Netherlands 1987*, 91–100.
- Josselin de Jong, J. de (1924).** Het Negerhollands van St. Thomas en St. Jan. *MKNAL*, 57, A, 3, 55–71.
- Josselin de Jong, J. de (1926).** *Het huidige Negerhollandsch (Teksten en woordenlijst)*. Amsterdam: Koninklijke Akademie van Wetenschappen.
- Joubert, S. (2005).** Curaçaos-Nederlands. In: N. van der Sijs (red.), 31–57.

- Kamp, J. van de (2005).** Het Jodenhoeks, 'een echt joden spoegsprakie'. In: N. van der Sijs (red.), 79–110.
- Kisch, Izak (1968).** Notities betreffende de ghetto-uitspraak van het Nederlands. *Studia Rosenthaliana* 2, 245–252.
- Kleine, C. de (2002).** Surinamese Dutch. In: E.B. Carlin & J. Arends (red.), *Atlas of the languages of Suriname*. Leiden: KITLV Press, 209–230.
- Kloeke, G.G. (1950).** *Herkomst en groei van het Afrikaans*. Leiden: Universitaire Pers Leiden.
- Kotsinas, U.-B. (1988).** Immigrant children's Swedish – a new variety? *Journal of multilingual and multicultural development* 9, 129–140.
- Kouwenberg, S. (1994).** *A Grammar of Berbice Dutch Creole*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Kouwenberg, S. (1995).** Berbice Dutch. In: J. Arends, P. Muysken & N. Smith (red.), 233–243.
- Kremer, L. (2002).** Das Niederländische in Deutschland. Versuch einer Kontakttypologie. Bijdrage aan de *Internationale Fachtagung Niederländisch-deutsch-slawische Sprachkontakte im Mittelalter und ihre Spuren in (nieder-) deutschen Mundarten des 20. Jahrhunderts*. Lutherstadt Wittenberg, 24–27 okt 2002.
- Kuiper, C. (2004).** Etnografisch onderzoek en taalverschuiving. Nederlandse taalreservaten in Christchurch, Nieuw Zeeland. *Nederlandse Taalkunde* 9, 132–143.
- Lier, E. van (2005).** Straattaal. *Neerlandica Extra Muros* 43: 1, 12–26.
- Luijks, C. (2000).** *The Realisation of Syntactic Principles in Nonstandard Afrikaans: The Correspondence of Jan Jonker Afrikaner (1820–1899)*. PhD-diss. Universiteit van Kaapstad.
- Magens, A. (1883).** Brief aan Hugo Schuchardt, gepubliceerd in 1914 door Hugo Schuchardt, met een Nederlandse vertaling door Dirk Hesseling, in "Zum Negerholländischen von St. Thomas", "Naschrift" en "Aantekeningen", *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 33, 123–142.
- Makhudu, K.D.P. (2002).** An Introduction to Flaaitaal (or Tsotsitaal). In: R. Mesthrie (red.), *Language in South Africa*. Cambridge: CUP, 398–406.
- Marle, J. van (2003).** Toen cowboys en Indianen Nederlands spraken. Interview door B. Ros in *Taalschrift*, 14 november 2003.
- Mesthrie, R. & P.T. Roberge (red.) (2001–2002).** *Focus on Afrikaans Sociohistorical Linguistics – Journal of Germanic Linguistics* 13.4 & 14.1.
- Molamu, L. (2003).** *Tsotsitaal*. Pretoria: UNISA.
- Mufwene, S. (1996).** The founder principle in creole genesis. *Diachronica* 13, 83–134.
- Multatuli (1877).** *Ideeën, Zevende bundel*. Amsterdam: Querido (1987).
- Muysken, P. (red.) (1978).** *Amsterdam Creole Studies* 2. (Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap, 20.) Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Muysken, P. (2001).** The origin of creole languages. The perspective of second language learning. In: N. Smith & T. Veenstra (red.), 157–173.
- Muysken, P. & T. Veenstra (1995).** Universalist approaches. In: J. Arends, P. Muysken & N. Smith (1995), 121–34.
- Nienaber, G.S. (1963).** *Hottentots*. Pretoria: Van Schaik.
- Nienaber, G.S. (1994).** *Pa-hulle is kreools*. In: G.S. Nienaber, *Khoekhoe en Afrikaans in gesprek*. – *South African Journal of Linguistics / Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde, Supplement* 21, 14–67.

- Nortier, J. (2001).** *Murks en straattaal. Vriendschap en taalgebruik onder jongeren*. Amsterdam: Prometheus.
- Pauwels, A. (1991).** Dutch in Australia: perceptions of and attitudes towards transference and other language contact phenomena. In: S. Romaine (red.), *Language in Australia*. Cambridge: Cambridge University Press, 228–240.
- Ponelis, F.A. (1993).** *The Development of Afrikaans*. Frankfurt am Main: Lang.
- Pontoppidan, E. (1881).** Einige Notizen über die Kreolensprache der dänisch-westindischen Inseln. *Zeitschrift für Ethnologie* 13, 130–138.
- Prince, J. D. (1910).** The Jersey Dutch dialect. *Dialect Notes*, Vol. iii, 459–484.
- Prins, I. (1916).** Het Joodsch in Nederland. Bespreking van J. van Ginneken, 1914, Handboek der Nederlandsche Taal, en van J. Voorzanger & J. Polak, 1915, Het Joodsch in Nederland. *Centraal Blad van de Joden in Nederland*.
- Raidt, E.H. (1983).** *Einführung in Geschichte und Struktur des Afrikaans*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Raidt, E.H. (1991).** *Afrikaans en sy Europese Verlede*. Derde hers. en uitgebr. uitgawe. Goodwood: Nasou.
- Raidt, E.H. (1994).** *Historiese taalkunde. Studies oor die geskiedenis van Afrikaans*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Reenen, P. van (2000).** De Zuidhollands-Gelderse herkomst van Pella Dutch. *Nederlandse Taalkunde* 5, 301–324.
- Rensburg, M.C.J. van (1984).** *Finale verslag van 'n ondersoek na "Die Afrikaans van die Griekwas van die tagtigerjare" onderneem met finansiële steun van die RGN, uitgevoer aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat*. Projekleier: Prof. M.C.J. van Rensburg. 2 delen (in 5 banden). Bloemfontein: Universiteit van die Oranje Vrystaat.
- Rensburg, M.C.J. van (red.) (1989).** *'n Verkenning van Afrikaans: Gister*. 3^e ed. Bloemfontein: Patmos.
- Rensburg, M.C.J. van (1990).** *Taalvariëteite en die wording van Afrikaans in Afrika*. Bloemfontein: Patmos.
- Rheeden, H. van (1994).** Petjo: the mixed language of the Indos in Batavia. In: P. Bakker & M. Mous (red.), 223–237.
- Roberge, P.T. (1994a).** *The Formation of Afrikaans*. SPIL PLUS 23. Universiteit van Stellenbosch: Dept. vir Algemene Taalwetenskap.
- Roberge, P.T. (1994b).** On detecting a prior linguistic continuum in Cape Dutch. In: G. Olivier & A. Coetzee (red.), *Nuwe Perspektiewe op die Geskiedenis van Afrikaans*. Johannesburg: Southern Books, 153–165.
- Roberge, P.T. (2000).** Etymological opacity, hybridisation, and the Afrikaans brace negation. *American Journal of Germanic Linguistics and Literatures* 12, 101–176.
- Roberge, P.T. (2002).** Afrikaans: considering origins. In: R. Mesthrie (red.), *Language in South Africa*. Cambridge: CUP, 79–103.
- Robertson, I. (1989).** Berbice and Skepi Dutch. A lexical comparison. *TNTL* 105, 3–21.
- Rossem, C. van (1996).** Negerhollands. In: St. Wurm et alii (red.), *Atlas of languages of intercultural communication in the Pacific, Asia, and the Americas*. Berlin: Mouton de Gruyter. 1307–1322.
- Rossem, C. van & H. van der Voort (red.) (1996).** *Die creol taal. 250 years of Negerhollands texts*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Ruyter, C. de & E.F. Kotzé (2002).** Oor Austro-Nederlands en die oorsprong van Afrikaans. *Literator* 23, 139–160.
- Ryckebøer, H. (2000).** The role of political borders in the millennial retreat of Dutch (Flemish) in the north of France. In: J. Kallen, F. Hinskens & J. Taeldeman (red.), *Dialect convergence and divergence across European borders= International Journal of the Sociology of Language*, nr. 145, 79–108.
- Sabino, R. (1990).** *Towards a phonology of Negerhollands. An analysis of phonological variation.* Ph.D. dissertation. University of Pennsylvania.
- Sabino, R. (1993).** On onsets: explaining Negerhollands initial clusters. In: F. Byrne & J. Holm (red.), *Atlantic meets Pacific.* Amsterdam etc.: Benjamins, 37–44.
- Sabino, R. (1994).** They just fade away: language death and the loss of phonological variation. *Language in society* 23, 495–526.
- Shell, R.C.-H. (1994).** *Children of Bondage. A Social History of the Slave Society at the Cape of Good Hope, 1652–1838.* Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Siegel, J. (2001).** Koine formation and creole genesis. In: N. Smith & T. Veenstra (red), 175–197.
- Sijs, N. van der (red.) (2005).** *Wereldnederlands. Oude en jonge variëteiten van het Nederlands.* Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Slijper, E. (1916).** Bekattering. *De Nieuwe Taalgids* 10, 29–46.
- Smith, N. & T. Veenstra (red.) (2001).** *Creolization and contact.* Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Smits, C. (1996).** *Disintegration of inflection. The case of Iowa Dutch.* Diss. VU Amsterdam: HIL.
- Stein, P. (1986).** The documents concerning the Negro-Dutch language of the Danish Virgin Islands, St.Thomas, St.Croix and St.John – Negerhollands –, in the Unitätsarchiv (Archives of the Moravian Brethren) at Herrnhut. A commented bibliography. In: H. den Besten (red.), *Papers on Negerhollands, the Dutch Creole of the Virgin Islands.* Amsterdam Creole Studies IX. Amsterdam. Publikaties van het Instituut voor Algemene Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam, Nr. 51, 19–31.
- Stein, P. & H. van der Voort (red.) (1996).** Chr.G.A. Oldendorp *Criolisches Wörterbuch.* Erster zu vermehrender und wo nöthig zu verbessernder Versuch [1767/68], herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Peter Stein, sowie das anonyme, J.Chr.Körbitz Thomsen Kingo (J.C. Kingo) zugeschriebene, *Vestindisk Glossarium*, herausgegeben, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von H. van der Voort. Tübingen: Niemeyer.
- Stolz, Th. (1986).** *Gibt es das kreolische Sprachwandelmodell? Vergleichende Grammatik des Negerholländischen.* Frankfurt etc.: Lang.
- Stolz, Th. & P. Stein (1986).** Language and history in the former Danish Antilles: non-linguistic evidence for a diachronic description of the Negro-Dutch language. In: H. den Besten (red.), 103–120.
- Tahitu, B. (2003).** ‘Hebben Molukkers dan nog taalproblemen?’ In: T. Koole, J. Nortier & B. Tahitu (red.), *Artikelen van de Vierde Sociolinguïstische Conferentie*, Delft: Eburon, 418–430.
- Thomason, S. & T. Kaufman (1988).** *Language contact, creolization, and genetic linguistics.* Berkeley etc.: University of California Press.

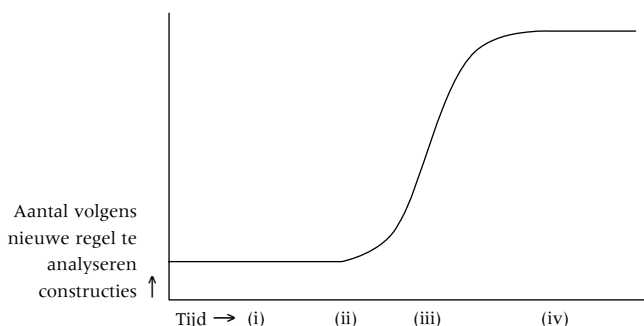
- Van Name, A. (1871).** Contributions to creole grammar. *Transactions of the American Philological Association* 1869–70 1, 132–67.
- Verhoeff, M. & Th. Wierema (samenst.) (1999).** *Ochenebbisj. Verhalen en geintjes over het Amsterdamse getto [1870–1925]*. Amsterdam: Bas Lubberhuizen.
- Voort, H. van der & P. Muysken (1995).** Eighteenth century Negerhollands reflexives revisited. In: J. Arends (red.), *The early stages of creolization*. Amsterdam: Benjamins, 25–42.
- Voorzanger, J. & J. Polak (1915).** *Het Joodsch in Nederland. Aan het Hebreeuws en andere talen ontleende woorden en zegswijzen*. Amsterdam: H. van Munster & Zoon.
- Vries, J. de (1983).** Het Nederlands in Indonesië, I Historische achtergronden. *Neerlandica Extra Muros* 41, 50–56.
- Vries, J. de (1989).** Travestieten in Jakarta. Nederlands als geheimtaal. *Ons Erfdeel* 32, 717–722.
- Vries, J. de (2005).** Indisch-Nederlands. In: N. van der Sijs (red.), 59–78.
- Weerman, F. (2002).** *Dynamiek in taal en de explosie van de neerlandistiek*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar in de Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam op vrijdag 21 juni 2002. Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Wind, K. de (1908).** *Een afgeluisterd gesprek in het Haagsche ghetto*. Amsterdam: Joachimstal.
- Winkler, J. (1874).** *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. Tweede deel. 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Zwarts, J. (1937).** Een Taalstrijd om het Jiddisch uit de vorige Eeuw. *Eigen volk*, Juli 1937, 1–6.
- Zwiers, A. (2003).** *Kroniek van het Jiddisj. Taalkundige aspecten van achttiende-eeuws Nederlands Jiddisj*. Diss. VU.

Abstract

In this paper changes in views on language change are discussed by focussing on two specific problems. The first concerns the starting point of change, the second the stage where at first sight there is just as much evidence for the new rule as against it. It is argued how in both cases an interplay between early and late language acquisition might help to understand what is going on. Not only does the debate on access of UG in L2 acquisition turn out to be relevant, but also oppositions between storage and computation, symbolism and connectionism, and principles & parameters versus construction grammar. It is suggested that these different theories are responsible for different aspects of language and might play different roles in early and late acquisition, and thereby in change.

I Taalverandering is onmogelijk

Mij is gebleken dat de titel van dit artikel sommige lezers niet terugbrengt naar de zeventiende eeuw, zoals ik had bedoeld, maar hen verleidt tot een Engelse interpretatie. Ik wist niet dat de titel zó goed was. Want in weerwil van wat we als taalkundigen kunnen observeren, is taalverandering vaak onbegrijpelijk en soms zelfs regelrecht in strijd met wat we wél van taal denken te begrijpen. Zo kunnen we observeren dat een taalverandering vaak het patroon volgt van een zogenaamde S-curve, zoals in figuur 1, maar een goede verklaring voor dit patroon hebben we niet.

Figuur 1

* ACLC/Nederlandse taalkunde, Universiteit van Amsterdam, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam. E-mail: weerman@uva.nl. Bij een terugblik als deze is het onvermijdelijk dat je put uit eigen werk (niettemin met excuses). Dit wordt in de tekst zoveel mogelijk aangegeven. Meer in het bijzonder noem ik nog Weerman (1997). Ik dank Suzanne Aalberse, Jan Don, enkele anonieme beoordelaars en de redactie van dit blad voor commentaar op een eerdere versie.

De situaties ter linkerzijde en ter rechterzijde in deze figuur, zeg punt (i) en punt (iv), stellen ons niet voor problemen: links wordt een bepaalde taalkundige regel niet toegepast, en rechts juist wel (of precies andersom), behoudens een aantal uitzonderingen op de regel zodat bij (i) de teller niet staat op 0% en bij (iv) niet op 100%. De situatie tussen (i) en (iv) stelt ons echter voor tenminste twee raadsels. Het eerste raadsel, bij punt (ii), is waarom de lijn überhaupt gaat stijgen. Het tweede raadsel is hoe we de situatie bij punt (iii) kunnen begrijpen. Het lijkt erop alsof er daar geen taalkundige regelmaat heerst. We kunnen immers niet zeggen dat de regel werkt, maar ook niet dat-ie niet werkt.

Gemakshalve beperken taalkundigen zich vaak tot situatie (i) en (iv) als zij taalveranderingen bestuderen en worden deze twee stadia met elkaar in oppositie gebracht. Van de ruis rond (ii) en (iii) wordt geabstraheerd. (i) is dan het eerste bedrijf, het doek valt, het changement vindt plaats, het doek gaat weer op en het tweede bedrijf, (iv) dus, volgt. De slaapkamer van de vrouw van een veldmaarschalk blijkt veranderd te zijn in de salon van een nouveau riche. Om de illusie niet te verstoren ziet het publiek juist niet wat er achter het doek gebeurt, waar de slaapkamer door toneelknechten handig wordt omgebouwd tot salon en tijdelijk het een, noch het ander is.

De vraag kan gesteld worden of deze abstractie van (ii) en (iii) niet misleidend is. Anders gezegd, de beide raadsels zijn bedreigender dan wellicht op het eerste gezicht lijkt. Om te beginnen met het tweede raadsel: als wij onze restrictieve theorie over hoe taal in elkaar zit baseren op (i) en (iv), en (iii) blijkt ook mogelijk, dan schiet onze theorie natuurlijk tekort. Anders dan in het toneelstuk kan er niet een moment zijn waarop het doek valt en er even geen taal is. Alle respectievelijke stadia hebben even veel recht van spreken. Misschien moeten we op basis van stadium (iii) wel concluderen dat de regel die wij veronderstellen op basis van (i) en (iv) niet bestaat.

Het andere raadsel (hoe kan (ii) ontstaan?) kunnen we ook maar beter serieus nemen. Dat kan geïllustreerd worden aan de hand van de volgende twee assumpties die een centrale rol spelen in generatief onderzoek:

- (1) a. Kinderen fixeren parameters tijdens het taalverwervingsproces
- b. Kinderen baseren zich daarbij op de positieve evidentie uit hun talige omgeving

Op het eerste gezicht hebben deze beide assumpties als gevolg dat parameterverandering onmogelijk is. Immers, volgens (1a) moet het beginpunt (ii) van een parameterverandering gevonden worden in het proces van eerste taalverwerving. Kinderen fixeren de parameters voor hun moedertaal. Zij kunnen dus in de geschiedenis van een taal als eerste een bepaalde parameter *anders* fixeren dan de generaties voor hen hebben gedaan. Echter, volgens (1b) moeten de kinderen zich baseren op de taaluitingen van deze vorige generaties. Maar hoe kunnen ze dan ooit uitkomen op een parameterfixatie die anders is? En als de kinderen bij punt (ii) tot een volledig andere conclusie zijn gekomen, waarom geldt dat dan niet voor de kinderen bij punt (i), die volgens figuur 1 met hetzelfde type feiten geconfronteerd zijn? Taalverandering is kennelijk te dynamisch voor (onze ideeën over) het taalsysteem.

De twee raadsels zijn niet uniek voor de historische taalkunde. Taalverwervingsonderzoek staat voor vergelijkbare problemen. Ook in de taalontwikkeling van kinderen kun-

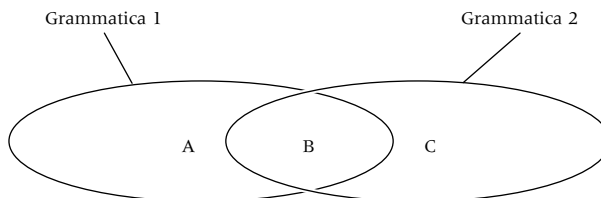
nen we S-curves ontdekken en zijn dezelfde vragen aan de orde, namelijk: wat maakt dat de ontwikkeling start (punt ii) en hoe moeten we begrijpen dat een regel niet van het ene op het ander moment altijd wel of altijd niet moet worden toegepast. Kortom, ook daar bestaat een punt (iii). En ook daar lijkt de dynamiek van taal niet echt te bevatten.

De raadsels mogen niet nieuw zijn, er zit wel beweging in de visie op de oplossingen. In deze bijdrage wil ik enkele ontwikkelingen in het taalveranderingsonderzoek schetsen en een vooruitblik geven door te onderzoeken welke oplossingen voor de twee raadsels worden voorgesteld. Zoals zal blijken denk ik dat de oplossingen aan elkaar gerelateerd zijn en op hun beurt ook weer gerelateerd aan dezelfde raadsels in het taalontwikkelingsonderzoek. In de paragrafen 2 tot en met 4 zal ik stilstaan bij de oplossingen die gegeven worden voor het eerste raadsel, om mede op basis daarvan in paragraaf 5 te bezien in hoeverre het tweede raadsel is opgelost.

2 Taalverandering kan

Hoe kunnen we een parameterverandering terugvoeren op de overdracht van de ene generatie op de andere als tegelijkertijd de nieuwe generatie geacht wordt zich te baseren op de vorige? Veronderstellen dat kinderen nu eenmaal slechte leerders zijn, is natuurlijk weinig overtuigend. Integendeel, de theorie waarbij de assumpties in (1) een rol spelen, is nu juist ontwikkeld om een verklaring te geven voor het verschijnsel dat kinderen uitermate succesvolle taalverwervers zijn. Het vermogen om taal te verwerven moet zeer robuust zijn. De verschillen in aanbod, omstandigheden en intelligentie ten spijt is de uniformiteit in de taalontwikkeling van kinderen die bijvoorbeeld Nederlands leren zeer opmerkelijk – en in contrast met de enorme individuele verschillen bij diegenen die het Nederlands op latere leeftijd, na de zogenaamde kritische periode, leren als een tweede taal. Maar hoe robuuster het taalvermogen van kinderen, hoe moeilijker het voorstelbaar is dat kinderen kiezen voor een andere fixatie van een parameter dan hun ouders.

Voor zover (generatief) taalkundigen hierover expliciet zijn, wordt sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw als oplossing voor dit raadsel gebruik gemaakt van het idee dat taaluitingen meer dan één analyse toestaan. De uitingen zijn dus ambigu. Waar de ene generatie kiest voor de ene analyse, kan de volgende kiezen voor een andere. In schema is dit weergegeven in figuur 2.

Figuur 2

Grammatica 1 wordt gekenmerkt door de uitingen A en B, Grammatica 2 door B en C. Stel dat de grammatica van de oudere generatie gekarakteriseerd kan worden als Grammatica 1. Stel dat de kinderen geconfronteerd worden met uitingen als B. Op basis van deze uitingen alleen zou een kind kunnen kiezen voor Grammatica 2, die immers ook B toestaat. Anders gezegd, als de relevante positieve evidentie voor de taalleerder bestaat uit de uitingen B, dan is het mogelijk dat zich de situatie voordoet dat nieuwe taalleerders op basis van uitingen B uitkomen bij Grammatica 2, terwijl bij de oudere generatie Grammatica 1 ten grondslag lag aan B. Er is sprake van een verandering in het abstracte systeem zonder dat we gedwongen zijn te veronderstellen dat het kind zich niet zou laten leiden door de positieve evidentie uit zijn omgeving. Taalverandering kan. We voldoen aan de voorwaarden in (1) terwijl verandering toch mogelijk is. Het feit dat kinderen ook met nieuwe uitingen komen, C namelijk, is niet in strijd met (1). C zou alleen tenietgedaan kunnen worden als taalleerders gevoelig zijn voor negatieve evidentie ('zeg geen C!'), en dit is, zoals bekend, maar in zeer beperkte mate het geval.

Het inzicht dat een nieuwe generatie van taalleerders alleen de output hoort van de grammatica van de vorige generatie en geen toegang heeft tot de grammatica zélf is belangrijk. Ook het inzicht dat deze output mogelijk op verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden, draagt bij aan een oplossing van het raadsel. Niettemin zijn we nog niet echt uit de problemen en is het zeer de vraag of de redenering kan worden volgehouden.

Zo moet om te beginnen de positieve evidentie voor A in het taalleerproces verwaarloosbaar zijn. Anders zou immers de taalleerder alsnog gedwongen zijn te kiezen voor Grammatica 1. In de tweede plaats lijkt het erop, althans zonder aanvullende assumpties, dat er niet een dwingende reden is voor de verandering. De taalleerder had net zo goed kunnen kiezen voor Grammatica 1, die immers ook met B compatibel is. Er zou eigenlijk variatie moeten ontstaan: van de nieuwe generatie zouden sommigen kunnen kiezen voor 1 en anderen voor 2. Deze onduidelijkheid staat op gespannen voet met het zojuist genoemde kenmerk dat het taalvermogen zo robuust zou zijn. Een derde tekortkoming is het pijnlijkst. Als er een reden gevonden kan worden waarom Grammatica 2 de voorkeur verdient, doemt de vraag op waarom deze keuze voor 2 niet door eerdere generaties is gemaakt. Anders gezegd, het is nog steeds niet duidelijk waarom in figuur 1 (ii) op deze en geen andere plek zit. In de gevolgde redenering worden de kinderen bij (ii) met een vergelijkbare input geconfronteerd als de kinderen bij (i), maar niettemin wordt uit de input bij (ii) een heel andere conclusie getrokken.

De mate waarin we deze klippen kunnen omzeilen verschilt van geval tot geval. Ik zal twee voorbeelden geven. Het eerste betreft een woordvolgordeverandering. Een zin als (2a) kan geanalyseerd worden op tenminste twee manieren. Op z'n Nederlands, zoals in (2b) (waarbij is afgezien van hier irrelevante details) of op z'n Scandinavisch, zoals in (2c) (idem voor de details). In beide gevallen werkt de regel V2 ('verb second'), in het eerste is evenwel de plek waar het werkwoord vandaan komt rechts van het object (SOV), in het tweede geval links van het object (SVO).

- (2) a. Jan ziet Marie
 b. [Jan_i ziet_j [_{VP} t_i Marie t_j] (SOV + V2)
 c. [Jan_i ziet_j [_{VP} t_i t_j Marie] (SVO + V2)
 d. (Ik denk) dat Jan Marie ziet
 e. (Ik denk) dat Jan ziet Marie

Uitingen als (2a) zijn dus vergelijkbaar met B in figuur 2. Geconfronteerd met deze uitingen zou een taalleerder zowel kunnen kiezen voor de analyse (2b) als (2c) en zo zou, althans in theorie, een verandering van OV naar VO kunnen plaatsvinden. Dit is het scenario dat Lightfoot (1991) voorstelt voor de verandering van OV naar VO in het Engels.¹ Een feit als (2e) heeft in dat geval de status van C uit figuur 2: een feit dat past bij de nieuwe grammatica, maar niet wordt toegestaan door de grammatica van de ouders. Het omgekeerde geldt voor feit (2d), dat vergelijkbaar is met A.

Volgens dit scenario is er geen dwingende reden voor de keuze voor VO. De analyse (2b) is even compatibel met de positieve evidentie als (2c). De implicatie is bovendien dat naast zinnen als (2d) ook infinitieve werkwoorden door taalleerders genegeerd worden. Immers, die infinitieve werkwoorden staan niet in V2-positie (cf. (3)) en onthullen derhalve de OV-status van het Nederlands. Anders gezegd, een zin als (3) heeft eveneens de status van feit A uit figuur 2.

(3) Jan kan Marie *zien*

Kindertaalonderzoek heeft duidelijk gemaakt dat kinderen de werkwoordspositie van het finiete noch die van het infinitieve werkwoord negeren, zodat er weinig steun is voor dit scenario van taalverandering. Vanaf het prille begin gebruiken kinderen infinitieve werkwoorden en plaatsen zij deze in de correcte OV-positie (zie bijv. Wijnen 1997). Deze parameter wordt kennelijk zeer vroeg en eenduidig gefixeerd, geheel in overeenstemming met de veronderstelde robuustheid van het taalvermogen. Trouwens, dat het geschetste scenario voor een verandering van OV naar VO niet erg plausibel is, wordt ook al duidelijk als we bedenken dat talen als het Nederlands, het Duits en het Fries al eeuwenlang onveranderlijk de eigenschappen V2 en SOV combineren. Anders gezegd, er moet een specifieke reden zijn waarom die verandering zich juist in het Engels heeft voorgedaan en niet in alle talen die de eigenschappen OV en V2 combineren.

Een tweede voorbeeld. Zoals bekend beschikte het Middelnederlands nog over een naamvallensysteem. Ik beperk me hier tot de datief. In (4) worden een paar datiefvormen (afgekort als DAT) vergeleken met de nominatief (hier NOM).

(4)	NOM:	cnape	beelde
	DAT:	cnapen	beelden

In de Middelnederlandse grammatica is verder ook een fonologische regel actief die ik hier op z'n huis-tuin-en-keukens formuleer als in (5):

(5) Deleer *n* op wordeinde na schwa

Het effect van deze regel is dat datiefvormen ontstaan die oppervlakkig niet meer te onderscheiden zijn van de nominatiefvormen. Er zijn daardoor, analoog aan het woordvolgorde-

1 Een vergelijkbare redenering voor de verandering van OV naar VO in het Engels is te vinden in Bennis (1986). In andere publicaties wordt V2 weliswaar niet direct verantwoordelijk gehouden voor de verandering, maar wordt ook cruciaal gebruik gemaakt van de ambiguïteit van de feiten (zie bijvoorbeeld Van Kemenade (1987) en Weerman (1989)).

voorbeeld, twee analyses mogelijk van *cnape* (en *beelde*), namelijk volgens (6a) en volgens (6b) (de generalisatie in (5) is niet afwezig bij nominatieven in het voorbeeld, maar is daar domweg niet van toepassing, zoals aangegeven):

- (6) a. Grammatica 1:
 NOM: /cnape/ → n-deletie (n.v.t.) → [cnape]
 DAT: /cnape + n/ → n-deletie → [cnape]
 b. Grammatica 2:
 NOM: /cnape/ → n-deletie (n.v.t.) → [cnape]

Dankzij de fonologische regel in (5) krijgen de datiefformen de status van uitingen als B in figuur 2. Denkbaar is nu dat analyse (6a) geldig is voor de oudere generatie en (6b) voor de jongere. Terwijl er voor een oudere generatie nog een datief bestaat, geldt voor de nieuwe taalleerders die geconfronteerd worden met een vorm als *cnape* dat zij de datief niet horen. Daarom veronderstellen zij niet dat die ook aanwezig is.

In dit geval is de oplossing voor het eerste raadsel in tenminste één opzicht plausibeler dan in het vorige voorbeeld. De analyses in (2b,c) lijken voor een taalleerder gelijkwaardige analyses, zodat niet te verklaren valt waarom op een bepaald moment elke leerder zou kiezen voor (2c) en er niet *ad random* wordt gekozen. In geval van (6) valt te verdedigen dat de taalleerder gedwongen is te kiezen voor (6b): de taalleerder komt niet op de prop-pen met een datief als hij daartoe niet wordt gedwongen door de feiten. Wat dat betreft is de taalleerder conservatief, hij veronderstelt alleen dat er flexie is als de feiten hem ondubbelzinnig daartoe dwingen. Zoals Pinker (1984) betoogt, behoedt deze instelling de leerder voor onoverkomelijke leerbaarheidsproblemen.

De redenering kan alleen maar worden volgehouden als de fonologische regel uit (5) zo frequent wordt toegepast dat er nauwelijks of geen positieve evidentie is voor het datiefsuffix. Ook mogelijke andere (bijvoorbeeld syntactische) positieve evidentie voor de datief moet geneutraliseerd kunnen worden. Ook als daaraan voldaan is, zijn we er nog niet. Immers, nog steeds is het in termen van figuur 1 de vraag waarom punt (ii) precies op deze en niet op een eerdere plek zit. Waarom is nu juist *dé* generatie tot de conclusie gekomen dat er geen datief bestaat en de vorige niet? Het kan niet anders of we moeten veronderstellen dat de frequentie van de toepassing van de regel uit (5), en mogelijk andere regels die de datief neutraliseren, drastisch is toegenomen *nadat* deze regels door de vorige generatie zijn geleerd. Als het datiefsuffix al eerder grondig werd gedeleerd, zouden we moeten veronderstellen dat de vorige generatie al moest kiezen voor (6b). De oplossing voor het raadsel van punt (ii) kan dus niet alleen gevonden worden in het proces van eerste taalverwerving. Een essentieel onderdeel van de oplossing moet gevonden in wat er met die grammatica gebeurt *nadat* deze in de kritische periode is verworven. Anders gezegd, vroege verwerving volstaat niet.

3 Taalverandering moet

De gedachte dat vroege verwerving niet volstaat is niet nieuw, ook niet in generatief werk. Hoewel sinds de opkomst van de parametertheorie in de jaren tachtig enkele decennia

buiten beschouwing gebleven, wint in de laatste decennia de gedachte terrein dat ook late verwerving een cruciale rol speelt. In wat vermoedelijk de oudste publicatie is op dit gebied, Halle (1962), komt deze opvatting echter al duidelijk naar voren (zie bijvoorbeeld ook Bever & Langendoen (1972)):

The language of the adult – and hence also the grammar that he has internalized – need not, however, remain static: it can and does, in fact, change. I conjecture that changes in later life are restricted to the addition of a few rules in the grammar and that elimination of rules and hence a wholesale restructuring of his grammar is beyond the capabilities of the average adult.²

De oplossing van Halle biedt precies wat in de vorige paragraaf ontbrak: er kan nog iets gebeuren met de grammatica nadat deze in de kritische periode is gefixeerd. Dat wil zeggen, eigenlijk gebeurt er niets meer met het dankzij UG verworven systeem, omdat dat na de kritische periode juist uitgesloten is, geheel in overeenstemming met stelling (1a). De essentie is echter dat er aan dit systeem kennelijk nog iets wordt toegevoegd dat de talige output mede bepaalt en waarvan de verwerving en de manipulatie niet noodzakelijk beperkt zijn tot de kritische periode.

Merk op dat de notie ‘restructuring’ (uit het citaat) en de ambiguïteit van taaluitingen zoals besproken in de vorige paragraaf in het perspectief dat nu ontstaat begrippen zijn die de taalkundige hanteert die de geschiedenis overziet, en niet verwijzen naar een actie of kennis van de taalleerder. Om aan te sluiten bij het voorbeeld van het datiefsuffix in (6): voor de nieuwe taalleerder is er helemaal geen sprake van ambiguïteit van taaluitingen. Gegeven de strategie dat de taalleerder geen flexie veronderstelt wanneer hij daartoe niet gedwongen wordt, heeft hij, geconfronteerd met de output [cnape], maar één mogelijkheid: kiezen voor Grammatica 2 (cf. 6b). Taalverandering moet. Het taalvermogen is robuust, zoals vereist. Ook de latere leerder heeft geen keuze: hij kan het als kind geleerde systeem niet ontleren, maar hij kan wel de talige output van zijn grammatica manipuleren en aanpassen. Wie van een afstand de geschiedenis overziet, ziet een ‘restructuring’ van Grammatica 1 naar Grammatica 2 en ziet ambigue uitingen omdat dezelfde taaluitingen door twee systemen kunnen worden verantwoord, maar noch in vroege noch in late verwerving wordt er dus iets geherstructureerd of verkeren leerders in dubio door ambigue taaluitingen.

De bron voor de oplossing van het raadsel van punt (ii) schuilt in een kwalitatief verschil tussen twee soorten taalverwerving. Hoewel deze gedachte dus niet nieuw is, wordt ze meer dan veertig jaar na Halles publicatie wel heel anders uitgewerkt. Dat is onder andere mogelijk dankzij in die tijd verworven inzichten in het taalsysteem en in taalverwerving. We kunnen een eerste stap vooruit maken door de verschillende soorten taalverwerving preciezer te omschrijven. Vaak worden de begrippen vroege en late verwerving op één lijn gesteld met respectievelijk eerste en tweede taalverwerving. Inderdaad is er een opmerkelijk kwalitatief verschil tussen eerste en tweede taalverwerving. Ter wille van een inzichtelijke oplossing van het raadsel bij punt (ii), loont het de moeite deze begrip-

2 Het citaat komt uit Halle (1964:344), dat gepresenteerd wordt als een herdruk van Halle (1962).

pen uit elkaar te halen. In de prototypische gevallen komen vroege en late verwerving en eerste en tweede taalverwerving inderdaad overeen. Prototypische tweedetaalverwervers zijn (jonge) volwassenen die zich een tweede taal proberen eigen te maken: scholieren die Engels leren op school, Marokkaanse immigranten die Nederlands verwerven, etc. Prototypische eerstetaalverwervers zijn kinderen die hun moedertaal leren – de kinderen die bijvoorbeeld centraal staan in generatief onderzoek. In het zojuist besproken voorbeeld van het datiefsuffix en in het citaat van Halle komen de begrippen juist niet geheel overeen en speelt een niet-prototypische vorm van eerste taalverwerving een rol: de wijze waarop sprekers na de kindertaalperiode hun moedertaal aanpassen, soms wel accommodatie genoemd. Om de reeks verder eerst compleet te maken: zo is er ook een niet-prototypische vorm van vroege verwerving, namelijk die van kinderen die op jonge leeftijd een tweede taal leren (bijvoorbeeld het kind van Turkse komaf dat vanaf zijn derde jaar Nederlands leert). In figuur 3 zijn de verschillende vormen van verwerving uit elkaar gehaald.

Verwerving van het Nederlands door → als ↓	Jonge leerders	Oudere leerders
Moedertaal	Normale verwerving door kinderen	Accommodatie
Tweede taal	(Onvolledige) kindertaal-verwerving	(Onvolledige) tweedetaalverwerving

Figuur 3

Er blijken opvallende kwalitatieve verschillen te bestaan tussen wat in dit schema ‘normale verwerving door kinderen’ wordt genoemd en de drie andere soorten verwerving. Waar normale verwerving door kinderen erop neer komt dat alle positieve evidentie waarmee de leerders geconfronteerd worden door alle leerders ook succesvol wordt verwerkt, zoals blijkt uit hun taaluitingen, is dit voor alledrie de andere vormen van verwerving in mindere mate het geval. Voor de prototypische tweede taalverwerving door oudere leerders is dit het meest bekend. Er is veel variatie per leerder, zowel in de leerweg als in het eindresultaat, en tweede taalverwervers zijn vaker wel dan niet herkenbaar als niet-‘native’. Ook voor de twee andere vormen van verwerving is er zo’n kwalitatief verschil.

Kijken we eerst naar tweede taalverwerving door kinderen. Systematisch onderzoek op dit gebied is nog maar net op gang gekomen, maar het lijkt al wel duidelijk dat deze verwerving qua eenvormigheid en robuustheid niet onderdoet voor normale eerste taalverwerving. Als er zoiets is als een kritische periode voor taalverwerving is dat ook precies wat je kan verwachten. Niettemin zijn er ook verschillen met normale verwerving door kinderen. Cornips en De Rooij (2003) rapporteren bijvoorbeeld dat immigrantenkinderen van *het*-woorden *de*-woorden maken. In Weerman (2002) wordt betoogd dat deels onafhankelijk van dit verschijnsel (sommige) immigrantenkinderen de tamelijk uitzonderlijke regel voor adjectivale flexie in gevallen als *een mooi huis* niet verwerven (zodat *een mooie huis* ontstaat). Een mogelijke oorzaak voor dit verschijnsel is dat deze kinderen op het moment dat zij uit de kritische periode geraken nog niet klaar waren met het leren van alle aspecten van het flexiesysteem, waarna dit systeem zoals het was fossiliseerde en mogelijk zelfs een teken werd van hun etnolect.

Verwerving van (aspecten van) de moedertaal door late leerders heeft tot nu toe nóg minder aandacht gekregen en is zo ongeveer uitsluitend het domein geweest van de socio-linguïstiek. Het is onomstreden dat mensen hun hele leven lang nieuwe woorden leren. Maar daarmee houdt het niet op. In dit verband moet opgemerkt worden dat de neiging van generatief taalkundigen om te denken dat alle aspecten van het door ons onderzochte Standaardnederlands dankzij ons aangeboren vermogen in een vloek en zucht geleerd kunnen worden, misleidend is. Wie bijvoorbeeld de schrijfsels leest van middelbare scholieren, moet zich realiseren dat er hier en daar een behoorlijke afstand bestaat tussen de moedertaal en de schooltaal, en daarbij gaat het niet alleen om het verschil tussen *hun* en *hen*, en *als* en *dan*.

Nogal evidente voorbeelden van relatief laat geleerde constructies in het moderne Nederlands staan in (7) – alle erfgenamen van de genitief (cf. Weerman en De Wit 1998):

- (7) a. dat is nu eenmaal des vrouws
b. het beleid der universiteiten
c. 's mans notebook

Deze constructies zullen niet in het spontane taalgebruik van alle sprekers van het Nederlands voorkomen en al helemaal niet bij kinderen. Niettemin vertonen ze wel degelijk regelmaat in die zin dat ze productief zijn, dat we er intuïties over hebben en dat het geen letterlijke uit het hoofd te leren relicten zijn van het oude casussysteem. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat in (7a) *des vrouws* niet vervangen kan worden door *der vrouw*, de genitief in (7b) bij voorkeur gebruikt wordt voor meervoudige complementen, en niet links van het hoofd kan staan, terwijl de genitief in (7c) eigenlijk alleen kan met een beperkte groep woorden en juist weer niet rechts van het hoofd kan verschijnen:

- (8) a. *dat is nu eenmaal der vrouw
b. *der universiteiten beleid
c. *de notebook 's mans

Behalve dat er nieuwe woorden en constructies later geleerd kunnen worden, kunnen sprekers zich ook in die zin aanpassen dat zij een oude vorm verruilen voor een nieuwe vorm. Zij zijn ook in staat om, om welke reden dan ook, hun uitspraak aan te passen, constructies te verbasteren en/of te lenen, bepaalde taalvormen te vermijden of juist heel vaak te gebruiken etc. Bekend zijn voorbeelden van sprekers die verhuizen van de ene naar de andere streek en zich ten dele aanpassen. Ook hier geldt dat er zeer veel variatie per spreker is en dat het resultaat zelden of nooit zal worden beoordeeld als 'native' – terwijl het resultaat ook afwijkend is van het taalgebruik in de oorspronkelijke omgeving. Ook als de oorsprong van een verandering elders ligt, zal late verwerving van de moedertaal zeer vaak een rol spelen. Zo kunnen sprekers bijvoorbeeld bewust nieuwe (betekenissen van) woorden introduceren. Deze kunnen evenwel alleen daadwerkelijk doordringen als zij worden overgenomen door anderen. Deze overname is niets anders dan een proces van late verwerving. Het is daarom uiteindelijk verwerving dat bepalend is voor het lot van een taalverandering, ook als creativiteit (of slijtage) een initiërende rol speelt.

Het beginpunt (ii) van een parameterverandering zal zo bezien dus juist niet schuilen in normale eerste taalverwerving, maar in een vorm van verwerving die juist kwalitatieve afwijkingen en verschillen oplevert – één van de drie andere soorten van verwerving uit figuur 3. Vaak treden die trouwens in combinatie op en het kan haast niet anders of ze zijn een gevolg van taalcontact.

Dat taalcontact een centrale rol speelt in taalverandering is voor sociolinguïsten geen nieuws. In een zeer invloedrijke publicatie uit de jaren tachtig van de vorige eeuw, Thomason en Kaufman (1988), wordt een onderscheid gemaakt tussen twee soorten taalcontact, te weten 'borrowing' en 'interference through shift'. Een in hetzelfde jaar verschenen publicatie van Van Coetsem spreekt over resp. 'doeltaalagentiviteit' en 'brontaalagentiviteit'. Het eerste type kan herleid worden tot late verwerving van (aspecten van) de moedertaal. Het tweede type tot (onvolledige) tweedetaalverwerving.

4 Taalverandering hoeft niet

Er is nog een belangrijk verschil tussen normale verwerving door kinderen en de drie andere vormen van taalverwerving uit figuur 3: normale verwerving is onvermijdelijk. Elk mens leert immers als kind (als hij gezond en wel is) zijn moedertaal. Er zijn echter zeer wel omstandigheden denkbaar waarin de andere vormen van verwerving (en taalcontact) niet of alleen een zeer marginale rol spelen. Als we voor de oplossing voor het raadsel bij punt (ii) met het bovenstaande op de goede weg zijn, voorspellen we nu dat in zo'n geval géén parameterverandering plaats zal vinden. Met alleen het robuuste, machinale proces van eerste taalverwerving is geen parameterverandering mogelijk. Dat blijkt nog niet zo'n slechte voorspelling te zijn.

Zeker, taal verandert soms waar je bij staat, maar veel van die veranderingen hebben niet veel te maken met de dankzij UG geleerde systematiek die aan een taal ten grondslag zou liggen. Nieuwe woorden komen, oude woorden gaan zonder dat het effect lijkt te hebben voor de regels van het Nederlands. Dat er vierhonderd jaar geleden meer sterke werkwoorden, meer postnominale genitieven, meer participiumconstructies voorkwamen, is misschien wel waar, maar ook niet direct te relateren aan een veranderde parameter.

Daar staat tegenover dat eerdere stadia van het Nederlands in belangrijke opzichten op de moderne lijken. Het Middelnederlands heeft bijvoorbeeld net zoals het moderne Nederlands een OV-volgorde en V2, en uit Zonneveld (1993) kunnen we concluderen dat de basis van het klemtoonsysteem eeuw in eeuw uit ook constant is gebleven. Juist de parameters die vroeg gefixeerd worden in het taalleerproces zijn dus niet veranderd. En het Nederlands is hier geen uitzondering. Deze basale eigenschappen veranderen kennelijk niet zomaar. Daarmee in overeenstemming is dat deze eigenschappen ook niet per dialect wisselen. Voor zover bekend hebben alle continentale West-Germaanse dialecten dezelfde OV-volgorde en dezelfde V2 als het Standaardnederlands – en dat al zo'n duizend jaar, voor zo lang als we deze grammaticale eigenschappen op basis van overgeleverde teksten kunnen documenteren.

Taalverandering hoeft niet. Het is inderdaad precies andersom. Er moet echt wel wat aan de hand zijn geweest als basale parameters anders gefixeerd worden. Illustratieve voorbeelden komen uit de creolistiek. Het Negerhollands, bijvoorbeeld, waarvan de superstraat het

Nederlands is, heeft geen V2 en al evenmin OV-volgorde. Een drastische verandering ten opzichte van het Nederlands derhalve. Het is evenwel onomstreden dat juist bij het ontstaan van een creooltaal taalcontact en de andere vormen van verwerving uit figuur 3 een initiële rol spelen en het effect van eerste taalverwerving pas daarna zichtbaar wordt doordat kinderen zich moeten baseren op de input die het resultaat is van deze andere vormen van verwerving – in overeenstemming dus met het in de vorige paragraaf geschetste scenario.

Een speciale variant daarvan wordt gegeven door Bickerton (1984), die veronderstelt dat in situaties van creolisering stelling (1b) tot niets kan leiden. Een kind moet zich aanpassen aan de uitingen uit zijn omgeving, maar dan moet er wel iets zijn om je bij aan te passen. Het moet voor de taalleerder wel mogelijk zijn om in de aangeboden uitingen (de positieve evidentie) een systeem te ontdekken. In theorieën à la Bickerton wordt verondersteld dat precies die eenduidige positieve evidentie ontbreekt bij creolisering, zodat kinderen dan niet anders kunnen dan hun eigen plan trekken. Parameters hebben in deze visie altijd een ongemarkeerde waarde, die automatisch te voorschijn komt als er geen positieve evidentie is voor een andere waarde.

Natuurlijk is het niet zo dat elke situatie waarin sprake is van een verandering van een parameter nu op een lijn gesteld moet worden met creolisering. Anderzijds is het goed te bedenken dat er een enorme variatie is in wat onder creooltalen wordt gerekend en dat de afbakening ten opzichte van andere talen een vondst is van taalkundigen. Voor onze inzichten in taal is deze afbakening uiteindelijk secundair. Laten we met dit in gedachten kijken naar de oorsprong van het contrast tussen het Nederlands en het Engels. Want zoals hierboven in paragraaf 2 al bleek, hebben in de geschiedenis van het Engels wel enkele grote veranderingen plaatsgehad, die ongetwijfeld het basale door UG gereguleerde parametersysteem raken.

Voor zover valt na te gaan, zijn de oudste stadia van de West-Germaanse talen alle te karakteriseren als OV-talen. Dat geldt voor het Oudhoogduits, het Middelnederlands, het Oudfries even goed als voor het Oudengels. Dat betekent niet dat de woordvolgorde in deze stadia exact hetzelfde is als die in het moderne Nederlands. Eén verschil zit in de aard van de constituenten die rechts van het werkwoord in de OV-positie kunnen staan. Grosso modo is deze positie in het moderne Nederlands alleen beschikbaar voor PPs en bepaalde adverbia. Zo zijn in het moderne Nederlands de zinnen (9a,b) beide mogelijk, hoewel bijvoorbeeld het contrast in (9c,d) wel suggereert dat de OV-volgorde geldt als ongemarkeerd. NPs ter rechterzijde vereisen een zeer bijzondere nadruk (bijvoorbeeld doordat de NP deel uitmaakt van een opsomming, zoals in (10)), soms wel 'Heavy NP Shift' genoemd.

- (9) a. (ik denk dat) Thom *over zijn daden* nadenkt
- b. (ik denk dat) Thom nadenkt *over zijn daden*
- c. (ik denk dat) Thom *erover* nadenkt
- d. *(ik denk dat) Thom nadenkt *erover*

- (10) Ik overweeg je te geven een pen, een potlood, een schrift en een gum

In eerdere stadia van de West-Germaanse talen konden ogenschijnlijk NPs makkelijker in 'extrapositie' (ofwel rechts van het werkwoord) verschijnen. Ook in het Middelnederlands is dit zichtbaar (zie voor een recent overzicht Blom 2002). Erg goed begrijpen doen we

deze constructie nog niet, niet in de laatste plaats omdat de eventuele nadruk die de NP in extrapositie krijgt op papier minder eenvoudig is te onderzoeken. Pintzuk en Kroch (1989) betogen op basis van eigenschappen van een epische tekst als de Beowulf dat het voor het Oudengels zou moeten gaan om een vorm van Heavy NP Shift.

De overeenkomsten tussen de oudste stadia van het Nederlands en het Engels maken het erg onwaarschijnlijk dat de verklaring voor het feit dat het Nederlands niet en het Engels wél is veranderd van OV naar VO gevonden kan worden in de grammatica zelf. Immers, wat goed is voor het Engels, is goed voor het Nederlands. Dat het voor wat betreft de grammatica domweg een kwestie is van toeval, dat het komt doordat de taaluitingen (bijvoorbeeld door extrapositie en/of Heavy NP shift) ambigu waren, is ook regelmatig gesuggereerd (bijvoorbeeld in Weerman 1989), maar dat kunnen we na paragraaf 2 ook afwijzen. Met taallerende kinderen alleen komen we er niet. Het kan niet anders of op de een of andere wijze moet in het Engels een of meer van de andere vormen van taalverwerving uit figuur 3 – en dus taalcontact – een prominente rol hebben gespeeld.

Inderdaad is er zo'n in het oog lopend verschil tussen het Engels en het Nederlands (cf. Weerman 1993). Historici hebben in detail beschreven hoe de Vikingen van ongeveer 800 tot 1050 het huidige Engeland niet alleen binnenvielen, maar ook koloniseerden. Deze kolonisten spraken aanvankelijk Oudnoors, schakelden over op het Engels en integreerden uiteindelijk in de oorspronkelijke bevolking. Om een idee te geven van de schaal van deze kolonisatie: ten tijde van de inval van de Normandiërs is in sommige streken meer dan 50% van de bevolking afkomstig van de Vikingen. De eerste tekst die gekarakteriseerd kan worden als VO komt uit de regio waar de kolonisten terechtkwamen.

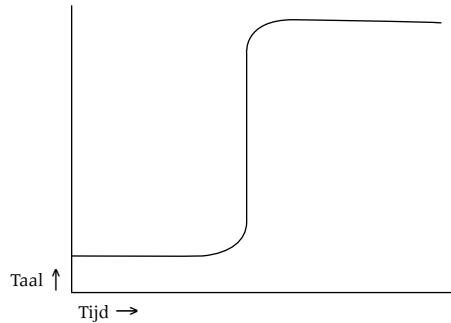
Het beginpunt van de verandering zal dus een vorm van (onvolledige) tweede taalverwerving van het Engels zijn geweest (of in termen van Thomason en Kaufman (1988): 'interference through shift'). De moedertaal van de kolonisten was een VO-taal, en los daarvan is een OV-taal met V2, zoals het Oudengels was, gevoelig voor VO-overgeneralisaties door tweedetaalverwervers. Het is moeilijk om vast te stellen in hoeverre ook (onvolledige) verwerving door kinderen een rol heeft gespeeld. In ieder geval mag worden aangenomen dat wanneer taallerende kinderen geconfronteerd zouden worden met de VO-resultaten van de oudere tweedetaalverwervers zij niet anders kunnen doen dan de parameter op VO fixeren.

Het kan niet anders of ook accommodatie heeft een rol gespeeld. Immers, alleen zó kan de nieuwe volgorde in het taalgebruik van de oorspronkelijke bevolking terecht gekomen zijn. Niet iedereen is afkomstig van de Vikingen, en er is tenslotte ook continuïteit in grammaticale eigenschappen. Deze accommodatie kan mede in de hand zijn gewerkt doordat het Engels, net zoals andere West-Germaanse talen, al op tamelijk grote schaal het zojuist besproken fenomeen van extrapositie kende. Als deze oppervlakkig VO-volgordes kwalitatief en kwantitatief in voldoende mate toenemen, zullen opnieuw eerstetaalleerders die daarmee geconfronteerd worden de parameter fixeren op VO.

5 Taalverandering is (niet) geleidelijk

De oplossing van het eerste raadsel impliceert niet direct een oplossing voor het tweede. Met de kennis die we nu hebben, kunnen we begrijpen dat de lijn bij punt (ii) in figuur

1 gaat stijgen. Dat er nadat de verandering heeft plaatsgehad nog uitzonderingen bestaan (punt (iv)), is ook niet onverwacht. Maar het raadsel van punt (iii) blijft bestaan. Immers, nadat een nieuwe generatie van taallerende kinderen met nieuwe evidentie wordt geconfronteerd zou deze radicaal moeten kiezen voor de nieuwe parameterwaarde. Een taal is, bijvoorbeeld, ofwel OV ofwel VO. Strikt genomen verwachten we in plaats van figuur 1, zoiets als figuur 4.

Figuur 4

Taalverandering zou veel minder geleidelijk moeten verlopen. Wat is de oplossing voor dit raadsel?

De eerste mogelijkheid is dat de geleidelijkheid in figuur 1 een gevolg is van de teksten waarop we ons baseren. In het gunstigste geval geven die een enigszins representatief beeld van de ontwikkeling in een taalgemeenschap. De kans is bijna nihil dat het in historisch onderzoek mogelijk is om letterlijk de ontwikkeling van de ene op de andere generatie te volgen. Het zou dus zo kunnen zijn dat de geleidelijke ontwikkeling van figuur 1 domweg het resultaat is van het optellen van verschillende omslagpunten over een hele populatie. Taalverandering verloopt alleen maar ogenschijnlijk geleidelijk, maar is in werkelijkheid veel radicaler. De S-curve ontstaat doordat zij het gemiddelde is van een groot aantal, elkaar net niet overlappende min of meer haaks lopende lijnen.

In werk van Santorini (1992) en Pintzuk (1992) wordt betoogd dat deze oplossing niet volstaat. Beiden betogen dat er bij een veranderingsproces drie te onderscheiden stadia zijn. Bij een parameter die twee waarden kan hebben (zeg: + en –), ontstaat dan het volgende beeld:

- (11) Stadium 1: Parameter +
- Stadium 2: Parameter + en –
- Stadium 3: Parameter –

De claim van Santorini en Pintzuk is dat in stadium 2 een spreker van één moedertaal tegelijkertijd over twee parameterwaarden beschikt, en dus zou er in ons voorbeeld eigenlijk sprake zijn van codewisseling tussen OV en VO. Er ontstaat competitie tussen de waarden van de parameter en uiteindelijk wint de ene het van de andere. Omdat een spreker in deze visie eigenlijk een dubbele basis heeft voor zijn moedertaal wordt wel gesproken van de 'Double Base Hypothesis' (soms ook wel van 'parallelle grammatica's').

Er kleven wel nadelen aan deze oplossing. In de eerste plaats lijkt zij methodologisch gezien de status te hebben van een *deus ex machina*. Dat taalleerders meer dan één systeem verwerven kennen we als tweetaligheid. We weten dat taalleerders twee of zelfs meer systemen perfect uit elkaar kunnen houden. In geval van bilingualisme gaat het echter niet om een onderdeel van het systeem, maar reikt dit verschil veel verder, en is er bijvoorbeeld ook sprake van twee verschillende lexicons. Deze oplossing voegt dus iets toe dat we nog niet hadden. In de tweede plaats rijmt het voorstel moeilijk met de observatie dat eerstetaalverwerving zo robuust verloopt. Gesteld voor de keuze OV óf VO, mag het kind hier kennelijk ook zeggen 'allebei'. Merk op dat dit idee haaks staat op bijvoorbeeld de veronderstelling van Bickerton dat de taalleerder in geval van strijdige positieve evidentie kiest voor de onge-markerde waarde. De keuzemogelijkheden voor de taalleerder nemen bij het aanvaarden van de dubbele basis aanzienlijk toe. In de derde plaats laat deze benadering open in welke richting de verandering zal doorzetten. Er moet competitie zijn tussen de beide opties in 2, maar waarom wint de nieuwe waarde? Zou vanaf punt (iii) in figuur 1 niet net zo goed een terugkeer mogelijk zijn naar de beginstand? Dat komt niet overeen met de indruk dat het lot van de oude waarde eigenlijk al bij punt (ii) is bezegeld.

Het is precies dit laatste bezwaar dat ook pleit tegen een andere oplossing voor punt (iii): afzien van regels, of uitsluitend regels veronderstellen die een constructiespecifiek karakter hebben. Juist het feit dat de lijn in figuur 1 een S-curve vormt en niet een willekeurig ander patroon moet gezien worden als evidentie voor het bestaan van algemene regels.

Kijken we daarom naar nog een andere oplossing voor het raadsel van punt (iii), namelijk een die gebruik maakt van nog een ander kwalitatief verschil tussen de verschillende types van verwerving uit figuur 3. Hebben we hierboven vooral stil gestaan bij de empirische verschillen tussen vroege en late verwerving, we zouden ook kunnen veronderstellen dat er wezenlijk verschillende systemen aan ten grondslag liggen (die de empirische verschillen tussen de twee ook zouden verklaren). Vroege verwerving zou in deze visie bepaald worden door een aangeboren vermogen dat mede dankzij te fixeren parameters tamelijk machinaal verloopt. Verwerving op latere leeftijd zou, of het nu gaat om de moedertaal of een vreemde taal, veel meer constructiespecifiek verlopen. Op het moment dat het lot van de oude waarde van een parameter bezegeld is, en kinderen bijvoorbeeld kiezen voor VO in plaats van OV, is de resterende evidentie voor OV natuurlijk niet van de ene op de andere dag verdwenen. Er resteert de leerder niets anders dan deze 'relicten' van OV constructiespecifiek te leren. Hierboven hebben we bij (7) al gezien dat restanten van de genitief, eeuwen geleden ongetwijfeld behorend tot de kern van het systeem, een lang leven kunnen leiden en tot de dag vandaag de status kunnen hebben van regelgestuurde constructies.

We belanden hiermee in het centrum van enkele hedendaagse debatten in de taalkunde. Ik doel niet alleen op het debat over de mate waarin UG wel of niet toegankelijk zou zijn bij late verwerving, maar ook op de oppositie tussen connectionisme en symbolisme. Ook raakt het de kwestie of sprekers informatie direct opslaan of gebruik maken van regels, en of 'construction grammar' een adequatere karakterisering van taal geeft dan het model van 'principles and parameters' (en zijn opvolgers). De als laatste gesuggererde oplossing voor het tweede raadsel impliceert dat het niet zozeer 'óf óf' is maar 'én én'. Dezelfde informatie kan in principe door een regel worden bepaald maar ook worden opgeslagen. Zowel parameters kunnen bepalend zijn voor de output als 'constructions'.

Doordat meerdere soorten systemen aanwezig zijn, kan tegelijkertijd waar zijn dat een verandering wel en niet geleidelijk is. Terwijl de koers van de verandering moet lopen van (i) naar (iv) in figuur 1 (dankzij ‘principles and parameters’), zijn afwijkingen naar de ene en de andere kant toe toegestaan (dankzij bijvoorbeeld ‘construction grammar’). Wel zou er een verschil kunnen zijn in de mate waarin verschillende soorten leerders kunnen vertrouwen op de ene of de andere weg naar de feiten. Het voornaamste verschil tussen vroege en late verwerving zou zijn dat alleen bij de eerste parameters een rol spelen.

Verdere progressie is erbij gebaat dat de verschillende systemen zo scherp mogelijk tegen elkaar worden afgezet en geen notationale varianten van elkaar blijken te zijn. Als er bijvoorbeeld geen empirisch verschil kan worden gemaakt tussen constructiecietspecifieke regels en parameters is het lastig om een debat te voeren over de vraag of de ene wel en de andere niet een rol spelen bij vroege of late verwerving. Aansluitend bij het voorbeeld van de verandering van OV naar VO zouden we verwachten dat de eerste stap (die van late verwerving) het constructiespecifiek uitbreiden van VO-volgordes bewerkstelligt. Als een taallerend kind op basis van de resulterende feiten de parameter fixeert op VO zouden op dat moment de aan deze setting gerelateerde eigenschappen tevoorschijn moeten komen. Niet alleen moet er zo’n relatie zijn tussen verschijnselen die horen bij OV en VO (een voorbeeld daarvan wordt gegeven in Neeleman en Weerman 1999), het moet vervolgens ook mogelijk zijn de nogal precieze voorspellingen te toetsen in historische teksten. Dankzij de digitalisering is de vooruitgang wat dat laatste betreft in ieder geval veelbelovend.

Hoewel de gesuggereerde oplossing in die zin ‘in het midden’ ligt dat gebruik wordt gemaakt van inzichten uit verschillende, elkaar soms heftig bestrijdende stromingen, kan de oplossing dus alleen maar werkelijk bereikt worden als het debat tussen deze stromingen het komende decennium op het scherpst van de snede gevoerd blijft worden. Zen en de taalkunde.

● Bibliografie

- Bennis, H. (1986).** *Gaps and dummies*. Dordrecht: Foris.
- Bever, T. & D. Langendoen (1972).** The interaction of speech perception and grammatical structure in the evolution of language. In: R. Stockwell & R. Macaulay (reds.), *Linguistic change and generative grammar*. London: Indiana University Press, 32-96.
- Blom, C. (2002).** Word order in Middle Dutch; the interpretation of different types of data. In: H. Broekhuis & P. Fikkert (reds.), *Linguistics in the Netherlands 2002*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 13-24.
- Bickerton, D (1984).** The language bioprogram hypothesis. *Behavioral and brain sciences* 7 (2), 173-222.
- Coetsem, F. van (1988).** *Loan phonology and the two transfer types in language contact*. Dordrecht: Foris Publications.
- Cornips, L. & V. de Rooij (2003).** ‘Kijk, Levi’s is een goeie merk: maar toch hadden ze ‘m gedist van je schoenen doen ‘m niet’; Jongerentaal heeft de toekomst. In: J. Stroop (red.), *Waar gaat het Nederlands naartoe? Panorama van een taal*. Amsterdam: Bert Bakker, 131-142.

- Halle, M. (1962).** Phonology in generative grammar. *Word* 18, 54-72.
- Halle, M. (1964).** Phonology in generative grammar. In: J. Fodor & J. Katz (reds.), *The structure of language; readings in the philosophy of language*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Kemenade, A. van (1987).** *Syntactic case and morphological case in the history of English*. Dissertatie, Universiteit Utrecht.
- Lightfoot, D. (1991).** *How to set parameters: Arguments from language change*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Neeleman, A. & F. Weerman (1999).** *Flexible syntax; a theory of case and arguments*. Dordrecht: Kluwer.
- Pinker, S. (1984).** *Language learnability and language development*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Pintzuk, S. (1992).** *Phrase structures in competition: variation and change in Old English word order*. Dissertatie, U Pennsylvania, Philadelphia.
- Pintzuk, S & T. Kroch (1989).** The rightward movement of complements and adjuncts in the Old English of Beowulf. *Language Variation and Change* 1, 115-143.
- Santorini, B. (1992).** Variation and change in Yiddish subordinate clause word order. *NLLT* 10, 595-640.
- Thomason, S. & T. Kaufman (1988).** *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Weerman, F. (1989).** *The V2 conspiracy; a synchronic and a diachronic analysis*. Dordrecht: Foris.
- Weerman, F. (1993).** The diachronic consequences of first and second language acquisition: the change from OV to VO. *Linguistics* 31, 903-931.
- Weerman, F. (1997).** De paradox van taalverandering. *LINK* 9, 33-40.
- Weerman, F. (2002).** *Dynamiek in taal en de explosie van de neerlandistiek*. Inaugurele rede, Amsterdam, Vossiuspers UvA.
- Weerman, F. & P. de Wit (1998).** De ondergang van de genitief. *Nederlandse taalkunde* 3, 18-46.
- Wijnen, F. (1997).** Functionele categorieën in taalverwerving en taalgebruik. *Nederlandse taalkunde* 2, 178-198.
- Zonneveld, W. (1993).** 700 jaar Nederlandse klemtoon (en weinig veranderd). *Spektator* 22, 198-222.

DigiTaal

PAROLE: een nieuw tekstcorpus raadpleegbaar voor onderzoek

TILLY DUTILH-RUITENBERG,
JESSE DE DOES
& TRUUS KRUYT*

Op de INL website (<http://www.inl.nl/>) is een nieuw corpuszoekstelsysteem met webgebaseerde interface beschikbaar. Het betreft een corpus van hedendaags geschreven Nederlands van 20 miljoen woorden – de Nederlandse pendant van een serie Europese PAROLE-tekstcorpora. Op het gebied van retrieval, taalkundige verrijking en data-inspectie zijn nieuwe functionaliteiten ontwikkeld, die voor onze eerdere online corpora nog niet te realiseren waren. Het corpus is daardoor veel soepeler raadpleegbaar. Bovendien is het van een zeer uitgebreide help- en documentatiecomponent voorzien.

In dit artikel zal de nadruk liggen op nieuwe aspecten van de taalkundige verrijking (I en IV.1) en de corpusinterface (II). Daarnaast belichten we de achtergrond van het PAROLE-corpus (III) en de ontwikkeling van ruw corpus tot compleet retrievalstelsysteem (IV), waarbij ook andere vormen van corpusverrijking aan bod komen (IV.2). We laten zien dat verrijken geen doel op zich is en slechts van nut voor de onderzoeker in combinatie met op maat gesneden zoekmogelijkheden.

I Het PAROLE-corpus: een eerste impressie

Het PAROLE-corpus is een verrijkt corpus: de teksten zijn geëncijferd na publicatiemedium, onderwerp en periode; de structuur, opmaak en lay-out zijn geëncijferd volgens de richtlijnen van het Text Encoding Initiative (TEI)¹ en alle 20 miljoen woorden van het corpus zijn verrijkt met lemma en gedetailleerde woordsoortinformatie volgens de PAROLE/EAGLES-standaard². Nieuw is bovendien dat er niet alleen een zeer gedetailleerd woordsoortstelsel is toegepast waarmee ook vormen van scheidsbaarheid en positie getagd zijn, maar ook dat onderzoekers een twintigtal zogeheten patronen ter beschikking staan. Patronen zijn voorgedefinieerde complexe zoekvragen, waarmee gezocht wordt naar zinsdelen en zinsstructuren die bepaalde syntactische kenmerken gemeen hebben; echter zonder dat ze expliciet syntactisch geëncijferd zijn. Hier volgt een voorbeeld van een van de patronen:

- (1) Werkwoordgroep_deelwoord_na_hulpwerkwoord

* Instituut voor Nederlandse Lexicologie, Postbus 9515, 2300 RA Leiden. E-mailadres: ruitenberg@inl.nl.

1 Zie <http://etext.lib.virginia.edu/teip4/>

2 Zie <http://www.ilc.cnr.it/EAGLES96/morphsyn/morphsyn.html>

Patroon: ws=(VRB(type=*aux*,mood=*ind*),
(ART|PRN(type=*pers*)|PRN(type=*dem*)|ADP|CON|
DET|ADJ|NOU|ADV*))?, ws=(VRB(mood=*part*),
(UNIQUE, VRB (type=*aux*,mood=*inf*)*, VRB(typ
e=*mai*,mood=*inf*))?)

Resultaat: werkwoordgroepen met hulpwerkwoord en deelwoord eventueel gevolgd door *te* met één of meer infinitieven. Tussen hulpwerkwoord en deelwoord mag iets anders staan. Zie de concordanties in het scherm van fig. 1.

Er is ook een patroon voor de omgekeerde volgorde: *werkwoordgroep_deelwoord vóór hulpwerkwoord*. Een ander voorbeeld is een patroon met scheidbare werkwoorden en pronominale adverbia, toegepast op een subcorpus van boeken:

(2) Scheidbaarpatroon_werkwoord_eerst
Patroon:ws=(VRB(mood=*ind*,construct=*sep*),
(NOU|ADJ|ADP|INT|RES|DET|ART|
NUM|ADV(construct=-))*ADV(construct=*sep*),

(NOU|ADJ|ADP|INT|RES|DET|ART|
NUM|ADV(construct=-))*ADP(construct=*sep*ADV),
ADP(construct=*sep*VRB))

Resultaat: zie de concordanties in het scherm van fig. 2. Elke concordantie bevat een combinatie van een scheidbaar werkwoord en een scheidbaar pronominaal adverbium, met het werkwoord vooraan. Voor meer details zie § IV.1.2. Onderzoekers kunnen patronen naar eigen wens aanpassen.

II Het vierde online INL-corpus, een product van zijn tijd

Zoals de drie bestaande INL-corpuszoeksystemen (het 5 Miljoen Woorden Corpus uit 1994, het 27 Miljoen Woorden Krantencorpus uit 1995 en het 38 Miljoen Woorden Corpus uit 1996) gebouwd zijn volgens de mogelijkheden van hun tijd, zo is ook dit nieuwste corpuszoekstelsel ontwikkeld met hedendaagse mogelijkheden (Van der Kamp & Kruyt, 2004).

PAROLE-CORPUS - Concordanties

Zoek (Sub)corpus Resultaat Instellingen Help & Info Uitloggen

(De)selecteren: --opties-- Filter Sortering: --opties-- Ga naar regelnr: []

De-selecteer ongewenste concordantie(s)

Jaar/Auteur/Titel:	Aantal: 179
1997, Haan, I. de, Na de ondergang	[] zijn oorspronkelijk de experimentele psychologie niet van zijn ontstaan rond de eeuwwisseling zijn
1997, Haan, I. de, Na de ondergang	[] renigen zijn met die gemeenschappelijkheid lijken geëlimineerd te moeten worden Daarop lijkt R
1997, Haan, I. de, Na de ondergang	[] de wijze waarop zij na 1945 geïncorporeerd is zonder opgegeven te worden Kenmerkend vanuit d
1994, Dobson, Theodore E.; Hurley, Kathleen	[] th in een innerlijke cel terug om alles wat ze hebben waargenomen te overwegen te berekenen en
1994, Dobson, Theodore E.; Hurley, Kathleen	[] is hun behoefte elke uitdaging waarvoor ze worden geplaatst te overwinnen een houding die nog v
1994, Dobson, Theodore E.; Hurley, Kathleen	[] het illusionaire systeem van de Volbrengers is hun afhankelijke behoefte geprezen te worden on
1994, Dobson, Theodore E.; Hurley, Kathleen	[] geen van allen in leven kunnen blijven Als hij was opgehouden te dansen en te leren hoe in deze v
1994, Dobson, Theodore E.; Hurley, Kathleen	[] hapen u bent goed en de dans van het leven is het waard in vreugde gedaan te worden 6 Vleugel
1994, Dobson, Theodore E.; Hurley, Kathleen	[] slang proces dat grote inspanning vergt We zijn geneigd te denken dat we onszelf kennen maar da
1994, Dobson, Theodore E.; Hurley, Kathleen	[] het vulnits dat langs de oever van uw rivier is neergegoid te kunnen opruimen Terugvorderings
1994, Dobson, Theodore E.; Hurley, Kathleen	[] agingen van de mensen ten grondslag liggen wordt de mensheid opgeroepen te streven naar een
1995, Johannes, G.J., De barometer van de sn	[] en het forum van de tijdschriften gewoonlijk wordt geacht te zijn Genootschapsreeksen schieten tro
1995, Johannes, G.J., De barometer van de sn	[] a van de gebonden delen te volgen De lezer dient er dus op verdacht te zijn dat citaten soms van v
1993, Kerner, Dagny; Kerner, Imre, De taal v	[] termijn-gebeugen hebben plantenfysiologen zijn er tot nu toe niet in geslaagd te verklaren waar
1993, Kerner, Dagny; Kerner, Imre, De taal v	[] erschil zichtbaar wordt Maar het blad dat je hebt gevraagd te blijven leven blijft dagen soms zelfs
1995, Zwaan, L. de, Alleenstaanden	[] heid in zich als de gevallen niet gelijk zijn of worden geacht te zijn hoeft de overheid daaraan geen g
1995, Zwaan, L. de, Alleenstaanden	[] ten nadele van alleenstaanden onderscheid wordt gemaakt te weten de partnerregeling in de Pas 6

Corpus mijnboeken bevat 3.247.136 woordvormen

Terug Mail Brongegevens Citaat Concordantie met tags

Figuur 1: een van de resultatschermen, Concordanties, met concordanties van patroon (1) gezocht in een subcorpus van ruim 3 miljoen woorden.

Parole Corpus - Microsoft Internet Explorer

PAROLE-CORPUS - Geavanceerd zoeken

Zoek
(Sub)corpus
Resultaat
Instellingen
Help & Info
Uitloggen

Geavanceerd - Zoek op (een combinatie van) onderstaande categorieën

Categorieën:

Woordvorm:

Lemma:

PoS:

TEL:

Patronen:

Reg. expr.:

Bewaarde zoekvragen:

Operatoren:

en

of

niet

als

binnen

afstand

Zoekvraag:

```

vv=schoot  ALS ws=VRB
(type=mai, word=ind, tense=impf, person=3,
number=sg, construct=sap)

```

Sla op als: ☒

Naar hoofdmenu zoeken
Wissen
Zoeken
Afbreken

Achieve corpus: Hele corpus

328

De interface van het PAROLE-corpuszoek-systeem bestaat uit vijf tabbladen: *Zoeken*, *(Sub)corpusselectie*, *Resultaat*, *Instellingen* en *Help&Info*. Elk tabblad heeft één of meer schermen. Het tabblad *Resultaat* heeft de meeste schermen, omdat daarin dynamisch de hele reeks resultaten van zoekacties getoond wordt. Nieuw is dat er voor het zoeken een splitsing is aangebracht tussen *Eenvoudig* en *Geavanceerd zoeken*. De onderzoeker die start in *Eenvoudig zoeken*, kan in één zoekcategorie (dus óf Woordvorm, óf Lemma, óf Patroon, etc.) één of meer zoektermen invullen en die combineren met een operator (AND, OR, NOT) of een wildcard (*, ?). De onderzoeker die in *Geavanceerd zoeken* (fig. 3) start, kan daarentegen alle zoekcategorieën combineren, dus een vraag formuleren met zowel woordvorm als lemma en/of woordsoort, TEI-tag etc. en daarbij ook nog gebruik maken van drie extra operatoren: ALS, Binnen en Afstand.

De ALS-operator dient om de zoekvraag te verfijnen, bijv.:

- (3) `wv=schoot ALS ws=VRB(type=mai, mood = ind, tense=impf, person=3, number=sg, construct=sep)`

Resultaat: alle woordvormen van *schoot* als scheidbaar werkwoord. Op die manier wordt de werkwoordsvorm *schoot* onderscheiden van de voorkomens van *schoot* als zelfstandig naamwoord en van *schoot* als niet-scheidbaar werkwoord. Zie fig. 3 voor de zoekvraag en fig. 4 voor de presentatie van één van de concordanties in het scherm *Concordantie met Tags*.

Met de Binnen-operator kan men zoeken binnen een TEI-gemarkeerd tekstgebied, zoals `<head>` (kopje) of `<s>` (zin).

Afstand- of proximity-search is een functionaliteit waarmee men aangeeft hoeveel woorden er tussen twee zoektermen mogen staan, bijvoorbeeld om de slaagkans van een zoekvraag te vergroten. Vergelijk de zoekvragen 4a en b:

- (4) a. `ws=PRN(type=refl), ws=VRB(mood=part, tense=past), ws=VRB`
 b. `ws=PRN(type=refl)/1..3 ws=VRB(mood=part, tense=past), ws=VRB`

Bij zoekvraag a. worden alleen constructies als *zich gefrustreerd voelen* gevonden, omdat de komma betekent dat de woordsoorten elkaar direct moeten opvolgen in de zin. Bij zoekvraag b., met de afstandsoperator `/1..3`, worden er meer instanties van dezelfde constructie gevonden, namelijk ook *zich uiterst gefrustreerd* of *zich heel erg gefrustreerd voelen*, omdat de afstandsoperator een afstand tot 3 woorden toestaat tussen de eerste twee zoektermen.

Nieuw is dat de zoektaal het gebruik van uitgebreide reguliere expressies toestaat. In het geavanceerde zoekscherm heeft de onderzoeker dus een groot aantal mogelijkheden om zoekvragen te stellen of aan te passen, waarna de vragen opgeslagen en bewaard kunnen worden voor volgende sessies (fig. 3).

Ook kan men nu zoeken naar statistische collocaties, dat wil zeggen naar tweetallen woorden die significant vaak in elkaars omgeving voorkomen. Een collocatie bestaat uit een zoekterm en een collocatiewoord. De onderzoeker kan bij zoekterm en collocatiewoord aangeven of hij op woordvorm of op lemma wil zoeken. Bovendien kan de woordsoort als restrictie toegevoegd worden. Verder is de afstand tussen zoekterm en collocatiewoord naar beide richtingen instelbaar en is er keuze uit verschillende parameters voor de wijze van zoeken en de wijze van berekenen en presenteren (fig.5).

Zoals is gebleken, hebben onderzoekers veel mogelijkheden om het systeem naar eigen hand te zetten. In het instellingscherm kunnen bovendien nog de default instellingen worden aangepast, zoals de concordantie grootte, het zoekdomein en het (sub)corpus waarmee men standaard wil werken. Verder bieden de resultaatsschermen uitgebreide sorteer-, selecteer- en filtermogelijkheden om de output naar wens

PAROLE-CORPUS - Concordantie met tags

Zoek (Sub)corpus Resultaat Instellingen Help & Info Uitloggen

Concordantie met tags Concordantienummer: 151

Woordvorm:	Woordsoort:	Lemma:
Tydens	ADP(type=pre,construct=ant)	TIDENS
een	ART(type=indf,gender=,number=sg)	EEN
conferentie	NOU(type=comm,gender=fm,number=sg,construct=)	CONFERENTIE
in	ADP(type=pre,construct=ant)	IN
Maastricht	NOU(type=proper,gender=,number=sg,construct=)	MAASTRICHT
op	ADP(type=pre,construct=ant)	OP
7	NUM(type=car,number=)	7
december	NOU(type=comm,gender=fm,number=sg,construct=)	DECEMBER
schoot	VRB(type=mal,mood=ind,tense=impf,person=3,number=sg,construct=sep)	AFSCHIETEN
een	ART(type=indf,gender=,number=sg)	EEN
vervolgen	ADJ(type=quali,degree=pos,infl=basic,construct=attr)	VERVOLGEN
Eisenhower	NOU(type=proper,gender=,number=sg,construct=)	EISENHOWER
dit	DET(type=dem,person=,gender=n,number=sg)	DIT
idee	NOU(type=comm,gender=n,number=sg,construct=)	IDEE
opnieuw	ADV(type=general,degree=,construct=)	OPNIEUW
af	ADV(type=general,degree=,construct=sepVRB)	AF

Corpus Hele corpus bevat 20.315.482 woordvormen

Terug

Figuur 4: een van de resultaatsschermen, Concordantie met tags, waarin een concordantie in drie scrollbare kolommen getoond wordt als opeenvolging van woordvormen, van woordsoorten en van lemma's.

PAROLE-CORPUS - Collocatielijst

Zoek (Sub)corpus Resultaat Instellingen Help & Info Uitloggen

(De)selecteren: --opties-- Ga naar regel: ☒

Selecteer gewenste collocatie(s)

	Zoekterm:	Collocatiewoord:	Score:	Freq. collocatie:	Freq. coll.woord:
1	☐ BEZWAAR	AANTEKENEN	0.069631	83	408
2	☐ BEZWAAR	INDIENEN	0.034403	52	1047
3	☐ BEZWAAR	STUITEN	0.030651	40	634
4	☐ BEZWAAR	TEGEMOETKOMEN	0.025887	31	419
5	☐ BEZWAAR	MAKEN	0.013406	259	36662
6	☐ BEZWAAR	VERKLAREN	0.013050	35	3388
7	☐ BEZWAAR	KLEVEN	0.012155	13	163
8	☐ BEZWAAR	TOELICHTEN	0.011900	14	377
9	☐ BEZWAAR	INBRENGEN	0.011221	13	341
10	☐ BEZWAAR	AFGEVEN	0.010634	13	469
11	☐ BEZWAAR	RICHTEN	0.009142	25	3493
12	☐ BEZWAAR	AANVOEREN	0.008504	11	611
13	☐ BEZWAAR	ONDERVANGEN	0.007937	8	40
14	☐ BEZWAAR	UITEN	0.007579	10	663
15	☐ BEZWAAR	INTREKKEN	0.007414	9	452
16	☐ BEZWAAR	BESTAAN	0.006813	45	11234

Cumulative frequentie zoekterm: 1.976/1.976
Corpus Hele corpus bevat 20.315.482 woordvormen

Terug Toon concordanties

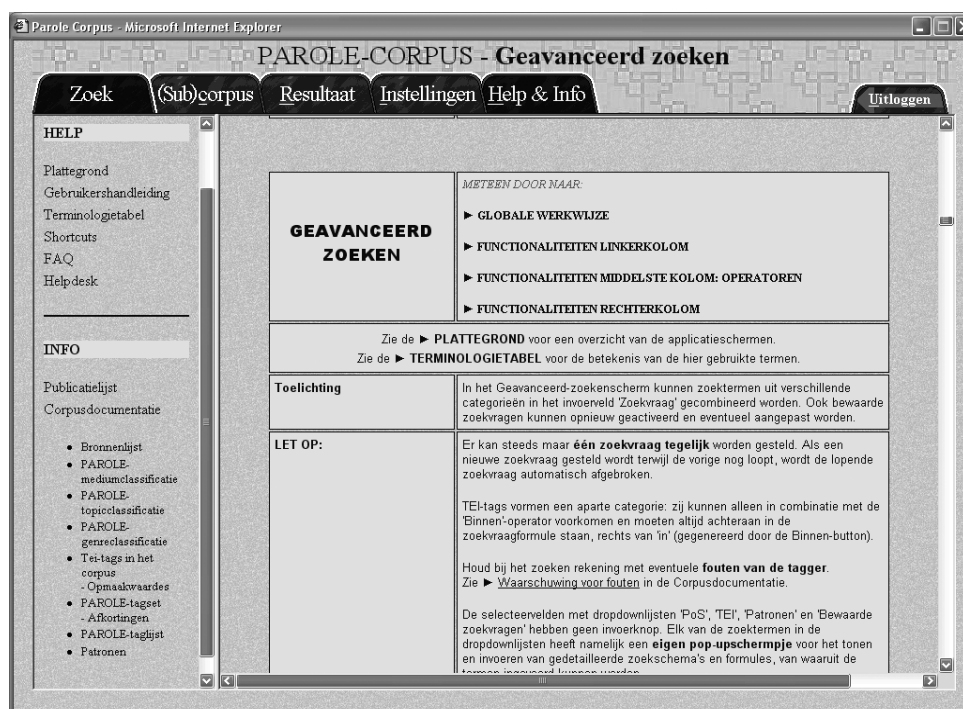
Figuur 5: een van de resultaatsschermen, Collocatielijst, met uitvoer van een vraag naar de collocaties van bezwaar als lemma met een werkwoord als collocatiewoord, gezocht op het hele corpus.

toe te snijden en kunnen de resultaten (met een maximum van 1000 concordanties) in een oogwenk naar de eigen werkplek gemaild worden voor verder onderzoek. Vermeldenswaard is nog de schermgebonden *Help & Info* functionaliteit. Zodra de onderzoeker uit één van de meer dan twintig schermen van de applicatie de *Help & Info*-tab aanklikt, verschijnt de gebruikershandleiding precies daar, waar de functionaliteiten van het betreffende scherm behandeld worden. En vanuit dat helpscherm is direct ook weer alle informatie aanklikbaar, zoals de plattegrond van de applicatie, de corpusdocumentatie, de overzichten van de woordsoorttags, de lijst van TEI-tags en hun opmaakwaarden enz. (fig.6).

III Achtergrond PAROLE-corpus

Het eind 2004 opgeleverde corpus is een opti-

malisering van het PAROLE-corpus zoals het destijds binnen het Europese PAROLE-project (1990-1998) volgens internationale standaarden is gebouwd. PAROLE is een acroniem van *Preparatory Action for Linguistic Resources Organisation for Language Engineering*. Het is ook de naam van een door de Europese Commissie geïnitieerd en gesubsidieerd project om te voorzien in de groeiende behoefte aan hedendaagse elektronische taalbronnen, voor met name de taaltechnologie. Op grond van voorafgaande evaluatiestudies in het NERC-project (1991-1993) en de haalbaarheidstudies in het PAROLE-1-project (1993-1995) zijn er standaarden geformuleerd voor de opbouw en verrijking van tekstcorpora en lexica. Instituten uit 14 Europese landen hebben hieraan meegewerkt. In PAROLE-2 is er vervolgens aan de hand van die standaarden voor elk van

Figuur 6: De gebruikershandleiding, hier getoond aan het begin van de helptekst bij Geavanceerd zoeken. Rechts bovenaan het keuzemenu om ofwel naar de Globale werkwijze, ofwel direct naar de functionaliteiten per scherm-onderdeel door te gaan, met daaronder de toelichting en tips. Links de navigatiebalk met doorklikmogelijkheden naar de corpusdocumentatie en gedetailleerde overzichten van tags, patronen, classificaties etc.

de 14 talen een tekstcorpus en voor 13 talen een computationeel lexicon gebouwd (1996-1998); zie Kruyt (1998) en www.inl.nl.

De uitgangspunten bij de samenstelling van de PAROLE-corpora waren: hergebruik van reeds bestaande elektronische teksten en lexica, uitwisselbaarheid/harmonisatie met de andere Europese corpora en haalbaarheid. De duur van het PAROLE-2 project was slechts 2 jaar. Vanuit die haalbaarheidsgedachte is er gewerkt met stelsels van verplichte en optionele verrijking (er was bijvoorbeeld maar één van de drie tekstclassificaties verplicht). Verder zijn bij de codering van tekststructuur, opmaak, lay-out en woordsoort zoveel mogelijk automatische procedures toegepast. Bovendien is destijds slechts een zeer klein deel (1,25 %) van de teksten met woordsoort gecodeerd en vervolgens handmatig gecorrigeerd.

IV Van ruw corpus naar compleet corpuszoekstelsel

Het Nederlandse PAROLE-corpus was medio 1998 gereed. Maar daarmee was dan ook alles gezegd. Want binnen een beperkte tijd een corpus opleveren dat voldoet aan de gestelde voorwaarden is één ding, maar zo'n corpus is dan nog niet zichtbaar, laat staan bevroegbaar. Het verschil tussen het ruwe corpus van 1998 en het nu opgeleverde PAROLE-corpuszoekstelsel van 2004 is dan ook enorm. In de afgelopen periode zijn naast de automatische taalkundige verrijking van het totale corpus ook de webgebaseerde interface en het zoekstelsel ontwikkeld, en wel zo dat iedere vorm van verrijking bevroegbaar en gericht onderzoekbaar is. Beide trajecten zijn afgelegd dankzij de goede samenwerking tussen de afdelingen Taalbank en Automatisering.

IV.1 De taalkundige verrijking van het PAROLE-corpus

In het kort komt taalkundig verrijken erop neer dat een woordsoorttag en een lemma (trefwoord) worden toegekend aan ieder woord. Daarvoor zijn nodig een tagger, een tagset (woordsoortstelsel) en een tag- en lemmatiserlexicon.

Het zou binnen het bestek van dit artikel te ver voeren om uitgebreid in te gaan op het geheel van de automatische tagging en lemmatisering en de daarop gevolgde selectieve correctieslagen om de output van de tagger te verbeteren. Dit is tot in detail beschreven en verantwoord in de corpusdocumentatie bij het corpus en – specifiek over de automatische tagging – in De Does & Van der Voort van der Kleij (2002). Maar enkele punten zullen we hier wel aansnijden.

IV.1.1 Tagset en tagmethode

De Nederlandse PAROLE-tagset (<http://www.inl.nl/corp/parole-tagsetnew.html>) is gebaseerd op de PAROLE multilingual corpus tagset (Volz & Lenz, 1996), die op zijn beurt gebaseerd is op EAGLES. Een PAROLE-woordsoorttag bestaat uit een hoofdwoordsoortcode en een type (subcategorie), gevolgd door een lijst van kenmerken (features), bijv.

- (5) a. NOU(type=comm,gender=fm,number=sg)
- b. VRB(type=main, mood=ind, tense=impf, person=3,number=sg)
- c. DET(type=dem,person=-, gender=n,number=sg).

Het betreft hier: a. een gewoon zelfstandig naamwoord, de-woord en enkelvoud; b. een hoofdwerkwoord in de aantonende wijs, onvoltooid verleden tijd en derde persoon enkelvoud; c. een aanwijzende determiner (bijvoeglijk gebruikt voornaamwoord), onzijdig, enkelvoud, zonder specificatie voor persoon. Het type en de kenmerken staan altijd op een vaste positie in de tag. Indien een kenmerk niet van toepassing is of indien er geen waarde is toegekend, staat op die positie een streepje.

Voor de woordsoorttoekenning is gebruik gemaakt van een functionele tagmethode, die uitgaat van het toekennen van de woordsoort op grond van het gebruik van een woord in zijn context. Het gaat daarbij vooral om nominalisaties (*de derde, het afbreken, de kortere*) en enkele

andere transcategorisaties, zoals de overgang van bijvoeglijke naamwoorden en deelwoorden naar bijwoord (Dutilh & Kruyt, 2002).

IV.1.2 De consequenties van automatische tagging

Automatisch taggen heeft verschillende consequenties. Enerzijds ‘ziet’ de tagger anders c.q. minder, waardoor functionele informatie niet altijd herkend wordt (nominalisaties van infinitieven zijn bijvoorbeeld moeilijk te herkennen). Bijgevolg zijn enkele kenmerken of waarden die niet betrouwbaar konden worden toegekend, aangepast of helemaal uit de oorspronkelijke tagset verwijderd, zoals het kenmerk *main verb function* met de waarden *transitief*, *intransitief*, *onpersoonlijk* en *reflexief*. Anderzijds is er ook een feature met verschillende waarden aan de oorspronkelijke tagset toegevoegd, doordat er in de correctieslagen juist gebruik gemaakt kon worden van de al aanwezige woordsoortcodering. Tijdens de correctie wordt namelijk zeer systematisch naar groepen woordsoorten gekeken. Hulpmiddel bij het vinden van die groepen is, onder andere, de positie van een woordsoort ten opzichte van andere woordsoorten. Er kan bijvoorbeeld aan alle adjectieven die binnen bepaalde condities voor een zelfstandig naamwoord staan, een positionele waarde, *pre-nominaal* of *attributief*, toegekend worden. Dat zegt dan direct ook iets over de resterende groep van adjectieven, die niet aan die conditie voldoen. Deze krijgen voor dat kenmerk een streepje. Hetzelfde principe geldt voor voorzetsels: marker voorzetsels die hoofd van een PP zijn (*in de auto*, *op de tafel*) met een waarde *initial*. Van de resterende voorzetsels weten we dan dat ze niet aan die voorwaarde voldoen. Bij het zoeken naar de scheidbare delen van voornaamwoordelijke bijwoorden (erop, waarvan, e.d.) en werkwoorden (opschieten, aannemen, e.d.) kon het zoekdomein zodoende beperkt worden tot de non-*initial* voorzetsels (in ons corpus een reductie met 2,5 miljoen instanties van voorzetsels).

Dergelijke informatie kan, als hulpmiddel bij de correctie, tijdelijk aan de tag toegevoegd

worden, maar als zo’n waarde nog extra zoekmogelijkheden biedt en bovendien betrouwbaar is, kan hij ook blijvend worden toegekend. Zo zijn enkele waarden van een nieuw kenmerk – door ons *construction* genoemd – toegevoegd aan de tagset. Het betreft de zojuist genoemde waarden voor positie *attributief* en *initial* en enkele waarden voor scheidbaarheid: *sep(arated)* voor scheidbare werkwoorden en bijwoorden en *sepVrb* en *sepADV* voor voorzetsels, adjectieven, bijwoorden en zelfstandige naamwoorden die een gescheiden deel van een werkwoord of van een pronominaal bijwoord zijn. Dit kenmerk heeft het ook mogelijk gemaakt een groot aantal (maar niet alle) scheidbare werkwoorden en pronominale voornaamwoorden als zodanig te lemmatiseren (dus *aanlopen*, *omlopen* etc. i.p.v. allemaal *lopen*, en *erop* in plaats van *er*). Dat niet alle scheidbare werkwoorden zijn gevonden, komt doordat de patronen waarmee gezocht is niet 100 % waterdicht zijn, bijvoorbeeld in het geval van bijzinnen die tussen het scheidbare deel en het bijbehorende werkwoord stonden:

- (6) Hij schold zijn broer, *die hij al drie jaar niet gezien had*, verschrikkelijk uit.

De instantie van het scheidbare werkwoord *uitschelden* in voorbeeld (6), zal bijvoorbeeld niet gevonden worden met het bestaande patroon. Verder zijn als gevolg van ambiguïteit bijvoorbeeld de werkwoorden die beginnen met *weer* (*weerkeren* e.d.) niet meegenomen; *weer* was dermate ambigu dat er geen goede resultaten verkregen werden.

Door deze toevoegingen aan de tagset kan de corpusonderzoeker veel gericht zoeken. Het is nogal een verschil of je bij een onderzoek naar *predicatieve* of *vrije* adjectieven onderzoek doet op een set van 280.000 niet-attributieve adjectieven, of op alle 1.330.000 adjectieven in het corpus. Daarnaast hebben we de bij de correctie gebruikte patronen uitgebreid met andere mogelijk interessante constructies, om zo de zoekmogelijkheden op het corpus te vergroten (zie § I).

IV.2 Andere vormen van corpusverrijking

Binnen het kader van corpusonderzoek maakt de in § I genoemde TEI-codering van tekststructuur (kopjes, alinea's, zinnen e.d.) en opmaak (vet, cursief e.d.) het eveneens mogelijk gericht(er) in teksten te zoeken, omdat het zoekdomein beter af te bakenen is. Zo kan men zoeken binnen de zin, maar ook in verbanden ruimer dan de zin, in een alinea of tekstdivisie, terwijl TEI-tags voor opmaak, zoals <hi rend="IT "> of <hi rend="BO">, het zoeken naar of binnen cursieve of vetgedrukte tekstelementen mogelijk maken.

Verder fungeren de bibliografische (auteur, titel, jaar) en de classificatorische verrijking (onderwerp en publicatiemedium) als parameters voor het maken van subcorpusselecties. Bijvoorbeeld, omdat een zoekvraag op een twintig-miljoen-woordencorpus vaak een gigantische output genereert, of omdat men alleen in boeken, op een bepaald onderwerp of binnen een bepaalde periode wil zoeken. Kortom, deze verrijking maakt het mogelijk gericht en/of vergelijkend onderzoek te doen op één of meerdere op het eigen onderzoek toegesneden subcorpora.

Tot slot

Het ontwikkelen en bouwen van een dergelijk corpuszoekstelsel is zeer tijdrovend. Vandaar dat het PAROLE-retrievalsysteem niet alleen als model zal dienen voor een onderdeel van ons huidige project – het tekstencorpus van de Geïntegreerde Taalbank (Kruyt, 2004) – maar dat het direct al, in aangepaste vorm, toegepast is binnen andere INL-projecten: het ANW project (Moerdijk, 2004) en het Groene Boekje. Ook vanuit het buitenland is interesse voor het PAROLE-retrievalsysteem getoond.

Toekomstige gebruikers van het PAROLE-corpus kunnen vooraf, dus zonder inloggen, vanuit de Nederlandse of vanuit de Engelstalige interface alle corpusgegevens en documentatie inzien om te bepalen of het corpus een geschikt onderzoeksinstrument voor hen is; zie: http://parole/html/main_info_dutch.html. Net als de andere INL-corpora is het PAROLE corpus gra-

tis raadpleegbaar voor niet-commerciële onderzoeksdoeleinden.

Bibliografie

- Does, J. de & J. van der Voort van der Kleij (2002).** Tagging the Dutch PAROLE Corpus. In: M. Theune et al. (eds.), *Computational Linguistics in the Netherlands 2001; Selected Papers from the Twelfth CLIN Meeting*. Amsterdam – New York: Rodopi, 62-76. Ook op www.inl.nl.
- Dutilh, M.W.F. & J.G. Kruyt (2002).** Implementation and Evaluation of PAROLE PoS in a National Context. In: Manuel González Rodríguez & Carmen Paz Suarez Araujo, *Proceedings of the third International Conference on Language Resources and Evaluation*, Parijs, 1615-1621. Ook op www.inl.nl.
- Kamp, P.H.J. van der & J.G. Kruyt (2004).** Putting the Dutch PAROLE Corpus to Work, in: M.T. Lino, M. F. Xavier, F. Ferreira, R. Costa, R. Silva (eds.), *Proceedings of the 4th International Conference on Language Resources and Evaluation*, Paris: ELRA, 1767-1770. Ook op www.inl.nl.
- Kruyt, J.G. (1998).** Elektronische woordenboeken en tekstcorpora voor Europese taaltechnologie. *Trefwoord* 12, Jaarboek Lexicografie 1997-1998, 28-42. Ook op www.inl.nl.
- Kruyt, J.G. (2004).** The Integrated Language Database of 8th—21st-Century Dutch. In: M.T. Lino, M. F. Xavier, F. Ferreira, R. Costa, R. Silva (eds.), *Proceedings of the 4th International Conference on Language Resources and Evaluation*, Paris: ELRA, 1751-1754. Ook op www.inl.nl.
- Moerdijk, F. (2004).** Het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW). In: *Nederlandse Taalkunde* 9, 175 - 182.

Forum

Hoe goed is de Nederlandse taalkunde?

Een bijdrage tot strategische onderzoeksevaluatie

REINIER SALVERDA*

1 Inleiding

In het eerste deel van Mulisch' roman *De ontdekking van de hemel* (1992) staan centraal de vriendschap en de sprankelende discussies in het Amsterdam van de jaren zestig tussen de taalkundige Onno Quist en de sterrenkundige Max Delius. De keus van die twee disciplines is niet toevallig. Tezamen vertegenwoordigen Quist en Delius namelijk de twee meest vooraanstaande vakgebieden van de Nederlandse wetenschap, zoals blijkt uit het kort daarop verschenen rapport *De moderne letteren in Nederland*, waarin de aandacht wordt gevestigd op "het gegeven dat de taalkunde al twee decennia lang Nederlands meest vooraanstaande wetenschapsgebied is (.....). Nederland was in de periode 1984-89 verantwoordelijk voor 4,2% van de wetenschappelijke productie (wereldwijd, RS) op het gebied van de taalkunde, waarmee deze wetenschap ruim voorligt op de sterrenkunde, die op een aandeel van 2,4% komt." (VCML 1993:19).

De gedachte dat de taalkunde één van Nederlands topdisciplines is, vinden we behalve bij Mulisch en de VCML ook bij Chomsky, die in 1986 in *NRC-Handelsblad* een soortgelijk oordeel gegeven had. Verder is in 1990 aan dit oordeel een onderbouwing gegeven in het RAWB-rapport *De geesteswetenschappen in Nederland*. En in 2004, in de belangrijke KNAW-bundel met

strategische verkenningen van de toekomst van het taalkundig onderzoek in Nederland, is de internationaal prominente positie van de Nederlandse taalwetenschap opnieuw duidelijk bevestigd (Swanborn 2004:21).

Het tienjarig bestaan van *Nederlandse Taalkunde* is een goede aanleiding om dit alles nog eens in het licht te stellen. Het lijkt me echter verstandig om het niet bij loftuitingen te laten, maar na te denken over een verderstrekken: de vraag als: Hoe goed is, binnen het geheel der taalwetenschappen, de taalkunde van het Nederlands nu eigenlijk precies? Niet minder belangrijk lijkt me een tweede stel vragen: Hoe zorgen we ervoor dat we ook in de toekomst zo goed blijven, of liefst nog beter worden? Wat zijn de uitdagingen voor de komende tien jaar, en wat verwacht ik van *Nederlandse Taalkunde* anno 2015? Op deze vragen ga ik hieronder nader in. Vooraf echter eerst nog de vraag: Welke criteria leggen we aan bij de beoordeling van onderzoek en publicaties op taalkundig gebied?

2 Kwaliteiten en criteria

Wat zijn nu de beste recente taalkundige publicaties? Dat is de vraag in mijn jaarlijks *Forschungsbericht* over de taalkunde van het Nederlands voor *The Year's Work in Modern Languages*. Voor de periode 1997-2003 heb ik deze vraag beant-

* Adres van de auteur: University College London, Dept. of Dutch, Gower Street, London WC1E 6BT, UK; e-mail ucladres@ucl.ac.uk.

woord met een selectie van zo'n 200 publicaties (waaronder ruim 40 van buiten het taalgebied) over Nederlandse grammatica en fonologie, taalgeschiedenis en taalvariatie, sociolinguïstiek, dialectologie, spelling en taalverwerving, lexicologie en woordenboeken (Salverda 2005). Om het wetenschappelijk belang van die publicaties te bepalen stel ik voor de hand liggende vragen als: Hoe interessant en informatief is dit werk? Hoe degelijk van onderzoek en beschrijving is het, hoe sterk van theorie en methode, hoe verrassend van inzicht, hoe internationaal van niveau? En: hoe nuttig en bruikbaar is het voor verder taalonderzoek?

Vakinhoudelijke kwaliteitsbeoordeling vindt nog op allerlei andere manieren plaats, in de taalkundige tijdschriften en onderzoeksscholen, bij uitgeverijen, en bij de Algemene Vereniging voor Taalwetenschap (AVT) en de Nederlandse Vereniging voor Toegepaste Taalwetenschap (ANÉLA) met hun jaarlijkse prijs voor de beste dissertatie in de linguïstiek. In 2004 ging deze prijs naar Elma Bloms *From Root Infinitive to Finite Sentence: The Acquisition of Verbal Inflections and Auxiliaries*, een studie over de eerste-taalverwerving van werkwoordflexie, die - aldus het jury-rapport - een intrigerend onderzoeksveld betreft en een juweel is van empirisch onderzoek, uitgevoerd binnen een helder theoretisch kader; en die met name geprezen wordt om de grote precisie van methodologie en experiment, en om de doordachte wijze waarop schijnbaar onoplosbare vragen worden beantwoord.

Niet alleen publicaties en onderzoek(st)ers worden beoordeeld, ook instituten en projecten. Zo is het *Corpus Gesproken Nederlands* (CGN) beoordeeld op de kwaliteit van corpus design, annotaties, technische en wetenschappelijke expertise, op het internationaal niveau en de overdraagbaarheid van het ontwikkelde model, op het effectief opereren met een multidisciplinair Vlaams-Nederlands onderzoeksteam, en op de bruikbaarheid van deze basisvoorziening voor toekomstig taalkundig onderzoek (Salverda et al. 2001).

Kritische evaluatie op langere termijn is te vinden in mijn herwaardering van de taalwetenschap in Nederland rond 1900 (Salverda 2000a). Kijkend naar de intellectuele dynamiek, de thematische zwaartepunten en vernieuwings-tendensen in de toenmalige onderzoekspraktijk, zien we dat de Nederlandse linguïstiek toen dezelfde grote kwaliteiten had als nu: een brede empirische basis, een grote diversiteit van specialismen, een helder methodologisch en theoretisch bewustzijn, technische innovatie, grote aandacht voor taal en de menselijke geest, en een sterke internationale oriëntatie. Van blijvend belang zijn de grondslagdiscussies die er toen gevoerd werden, en die ook nu nog een ijkpunt vormen, zoals blijkt uit de verwijzingen naar de *Junggrammatiker* en De Saussure elders in dit jubileumnummer, en uit Kempens teruggrijpen naar Wundt bij zijn recente pleidooi voor een strategische integratie van het onderzoek naar taal, taalkennis en taalgedrag (Swanborn 2004:174).

Maar eigenlijk is honderd jaar niet erg veel in de linguïstiek (vgl. Salverda 2003), en terugblikkend op de afgelopen eeuw is het verleidelijk om als gedachtenexperiment de vraag te stellen: Wat zou ik nu aan de besten van toen - Kern, Uhlenbeck, Hesseling, Hoogvliet, De Vries, Eijkman, Poutsma, Den Hertog, Van Melle, Kollewijn, Te Winkel, Schrijnen en Van Ginneken - te lezen geven om ze op de hoogte te brengen van de taalwetenschap van nu? Als we even afzien van Theo Janssens *Taal in gebruik* (2002) en andere goede Nederlandse inleidingen tot de taalkunde, en ook van de Honderd klassieke taalkundige artikelen in de *Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren* (DBNL), dan stel ik het volgende leespakket voor. Allereerst de grote syntheses in Levelts *Speaking* (1989) en Jackendoffs *Foundations of Language* (2002); dan Booij's heldere engelse inleidingen in de fonologie en morfologie van het Nederlands, gevolgd door Geeraerts' *Wat er in een woord zit* (1989), Verkuyls *Semantiek* (2000) en Verschuerens *Understanding Pragmatics* (1998); dan Zwarts *Morphosyntax of*

Verb Movement (1997) en de analyse van samengestelde zinnen in de dissertaties van Welschen en Van der Heijden uit 1999; vervolgens de bijdragen over Nederlandse intonatie van de anglist Gussenhoven, de foneticus Van Heuven, de germanist Kirsner, de slaviste Nel Keysper en het PRAAT-programma van Broersma en Weenink; verder Willemyns' *Inleiding tot de Variatielinguïstiek* (1999), Stroops *Waar gaat het Nederlands naartoe?* (2003), de studies over veeltaligheid en taalcontact van Extra en Muysken; voorts nog Beekes' *Comparative Indo-European Linguistics* (1995) en de recente taalgeschiedenissen van Van der Horst, Willemyns en Van der Sijs; en ten slotte de veelomvattende beschrijvingen en databestanden in de elektronische ANS en het CGN. Met dit pakket kunnen de heren van 1900 volgens mij in een maand of zes wetenschappelijk helemaal bij zijn - eerst twee weken voor de inleidende werkjes en het kritisch-bibliografisch overzicht van Smedts en Paardekooper, daarna elke week een monografie, dan nog werkbezoeken aan de verschillende topinstituten voor taalonderzoek die ons taalgebied rijk is, voorts deelname aan de taalkundige studiedagen die geregeld in *Neder-L* staan aangekondigd, en tot besluit de aanstekelijke website van *Onze Taal* en Battus' *Opperlans!* uit 2002.

Omgekeerd biedt dit een mooie gelegenheid om met de geleerden van toen in discussie te gaan over de zeer lange termijn, de hele periode vanaf Erasmus tot nu, bijvoorbeeld over de betekenis van Lambert ten Kate (1674-1731), die ik gedefinieerd heb in termen van, allereerst, zijn ontdekking van de *Ablaut*-systematiek in de sterke werkwoorden in de Germaanse talen, waarvoor hij een beschrijvingsmodel heeft ontworpen dat nu, bijna driehonderd jaar later, nog vrijwel precies zo gebruikt wordt in Kloosters *Grammatica van het hedendaags Nederlands* (2001); dan vervolgens Ten Kate's systematisch-vergelijkende methode van historisch taalonderzoek; zijn zoeken naar regelmaat in schijnbare onregelmaat, op basis van nauwgezet feitenonderzoek; zijn kritische weerlegging van misvattingen en

onjuiste begrippen over taal; en ten slotte zijn vermoeden dat we bij taalonderzoek niet zozeer op de menselijke rede af moeten gaan als wel op de rol van ons gehoor en het talig onderscheidingsvermogen in ons hoofd (Salverda 2001).

Al deze verschillende soorten criteria voor wetenschappelijke kwaliteitsbeoordeling vormen - en dat is mijn kernpunt hier - een essentieel onderdeel van de taalkunde zelf, en wel van wat De Saussure in zijn *Cours de Linguistique Générale* (1916:21) heeft aangewezen als de derde hoofdtak van de taalwetenschap: "*de se délimiter et de se définir elle-même*". Voor De Saussure - wiens denken over taal en taalwetenschap veel rijker en complexer is dan menig linguïst beseft (cf. Harris 2001, De Saussure 2002, Bouquet 2003, Sanders 2004) - was het essentieel om, na en naast (en zeker niet los van) de eerste twee hoofdtaken, respectievelijk de synchrone linguïstiek en de historische taalwetenschap, als derde systematisch werk te maken van kritische reflectie op de grondslagen, paradigma's en *points de vue* die ons vakgebied kenmerken en sturen, in discussies over de doelstellingen, basisbegrippen, kernvragen en methoden, en over de interne logica van ons vak.

3 Strategische beoordelingen

De vraag is nu: Wat zijn de kwaliteiten van de huidige stand van zaken in de Nederlandse taalkunde? Wat is er het afgelopen decennium behalve de hierboven al genoemde belangrijke publicaties over het Nederlands nog meer gepresteerd? En hoe heeft het tijdschrift *Nederlandse Taalkunde* in deze periode gefunctioneerd?

Ik begin dan bij wat ik zie als de hoofdtaken van ons vakgebied, te weten de wetenschappelijke studie van de grammatica, de woordenschat, de spelling en klankvorm, de structuur en geschiedenis van de Nederlandse taal, en de aanzienlijke temporele, regionale, sociale, dialectische, structurele, lexicale, stilistische, conversationele en interculturele variatie die we aantreffen in het Nederlandse taalgebruik. Er zijn bij dit taalonderzoek, blijkens *De Neder-*

landse taalkunde in kaart (1999) van Smedts en Paardekooper, niet minder dan 26 deelgebieden betrokken, en die kan ik natuurlijk onmogelijk allemaal bespreken. Maar de volgende strategische punten moeten hier in elk geval aan de orde komen.

Om dit taalonderzoek naar behoren te kunnen uitvoeren zijn hoogwaardige basisvoorzieningen een eerste vereiste. Daarop is dan ook zeer terecht het afgelopen decennium heel veel taalkundig onderzoek gericht. Zo vinden we nu aan het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (INL) te Leiden de TST-centrale met het nieuwe Vlaams-Nederlandse STEVIN-programma voor Nederlandse taal- en spraaktechnologie. Behalve met databanken op lexicaal en taalhistorisch gebied wordt de grote Nederlandse woordenboektraditie daar nu ook effectief voortgezet met het zojuist gestarte *Algemeen Nederlands Woordenboek* (ANW). Daarnaast is er sinds 2003 een groot nieuw *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* in de maak bij Amsterdam University Press, en zijn er de veeldelige cultureel-antropologische woordenboeken van de zuidelijke dialecten bij Van Gorcum. En intussen ontwikkelen Vlaamse en Nederlandse linguïsten samen een serie geweldige elektronische atlassen van de syntactische, fonologische en morfologische variatie in de Nederlandse dialecten. Deze verschijnen nu ook in boekvorm, en van de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (FAND) zijn er al drie delen, respectievelijk over de korte vocalen, de lange en de diftongen; met schitterende kaarten, die zijn samengesteld op basis van geheel nieuwe enquêtes; en met uiterst interessant diatopisch en diachronisch commentaar van Goossens en Taeldeman.

Op andere deelgebieden zijn we hiermee veel minder ver, en dat kan natuurlijk niet zo blijven. Voor de Nederlandse grammatica bijvoorbeeld beschikken we nu sinds 2002 wel over een elektronische versie van de ANS, maar verder ligt het onderzoek aan deze beschrijvende standaardtaalgrammatica nagenoeg stil. Hetzelfde geldt voor de meer theoretische Til-

burgse *Modern Grammar of Dutch* (MGD). Dit is zonder meer schadelijk, zowel gelet op het taalwetenschappelijk belang van dit centrale deelterrein als op de rijke, vier eeuwen lange grammaticale traditie die er voor het Nederlands bestaat. Het ontbreken van een Instituut voor de Nederlandse Grammatica doet zich hier pijnlijk voelen. Hier lijkt me een krachtige impuls nodig, om met gebruikmaking van de grote nieuwe taaldatabanken en de modernste taaltechnologie een hoogwaardige 'derde generatie'-ANS te produceren, waarin systematisch corpusgegevens over frequentie en over de feitelijke variatie in het Nederlands taalgebruik verwerkt zijn, en waarin tegelijk ook de nieuwste resultaten van het taalkundig onderzoek worden opgenomen. Voor het Engels bestaat er al sinds 1999 een dergelijke grammatica, zij het niet on-line, maar voor het Nederlands liggen we hier inmiddels een straatlengte achter - en daar moet dringend wat aan worden gedaan (cf. Salverda 2004a).

Hiertegenover staat dan weer de verrassende bloei van de historische taalkunde. Het *Woordenboek van de Nederlandsche Taal* (WNT) is in 1998 voltooid, en daarnaast verschijnt er nu al zo'n twintig jaar lang een stoet van handboeken en standaardwerken over de geschiedenis van het Nederlands, van Donaldson tot De Vries en Willemyns, van Vekeman en Ecke tot Van der Wal en Van Bree, van Van den Toorn, Groeneboer, Van der Sijs en Philippa tot Quak en Van der Horst, Duinhoven en anderen. Maar ondanks deze prestaties zijn er nu juist op dit gebied maar heel weinig leerstoelen meer over. Dit doet, zoals ook de KNAW heeft opgemerkt, bepaald geen recht aan het wetenschappelijk belang van dit vakgebied, en met name niet nu de variatielinguïstiek - erfgenaam van een interessante Nederlandse traditie, die via Van Haeringen en Hesseling teruggaat tot Ten Kate - onderzoekt hoe bij taalcontact structurele en sociaal-historische factoren in elkaar grijpen, en hoe in oudere Nederlandse taalvariëteiten processen blijken te spelen die vandaag in onze steeds veeltaliger landen aan de orde van de dag zijn.

Bij al dit taalonderzoek vormt de on-line *Bibliografie van de Nederlandse Taal- en Letterkunde* (BNTL) het onmisbare informatieve zenuwstelsel van ons vak. Het belang hiervan is dit voorjaar nog eens nadrukkelijk onder de aandacht van de KNAW gebracht door een internationaal gezelschap van linguïsten die zich met het Nederlands bezighouden. In de informatieve ondersteuningsstructuur zijn verder van groot belang het e-bulletin *Neder-L*, gestart in 1992, en de nieuwe steunpunten voor de verwerving van het Nederlands als eerste, tweede en vreemde taal. Daarnaast zijn er de vaktijdschriften met hun cruciale rol als kritisch forum voor lopend taalonderzoek. Hier is echter dringend een programma nodig dat ze in staat moet stellen de overstap naar het digitale tijdperk te maken.

Beperken we ons nu verder tot *Nederlandse Taalkunde* van de afgelopen tien jaar, dan stellen we vast dat hierin vrijwel alle soorten taalkunde vertegenwoordigd zijn, met hoogwaardige bijdragen, empirisch en theoretisch, van Nederlandse en Vlaamse (maar nauwelijks extramurale) onderzoekers, op gebieden als kindertaal, taalcontact en codewisseling, corpuslinguïstiek, syntaxis en semantiek, discourse, klemtoon, partikels, aanspreekvormen en meervoudsvorming, regionale en stilistische variatie, spelling, woordenboeken en grammatica's. Naast het Nederlands vinden we hier ook het Fries, het Afrikaans, het West-Vlaams, het Polderlands, het Pella Dutch, het Middelnederlands, het Negerhollands en het Heerlens. Er liggen interessante themanummers over computationele taalkunde, de ANS en het WNT, en er vinden pittige discussies plaats (bijvoorbeeld over gapping). Ook de vakgeschiedenis wordt niet vergeten. En dan is er natuurlijk nog de voortreffelijke rubriek *DigiTaal*.

Aldus vervult *Nederlandse Taalkunde* een belangrijke functie als centraal platform voor taalkundig onderzoek van het Nederlands. Wel echter zou ik een versterking willen zien van de kritische forumfunctie. Want er is geen gebrek aan theorieën en specialismen, maar wel aan discussie daartussen. Om een voorbeeld te geven: er

bestaan momenteel tenminste vier verschillende taalkundige theorieën over topikaliseren in het Nederlands, respectievelijk vanuit de Functionele Grammatica, Seurens Semantic Syntax, Levels psycholinguïstiek en de Minimalisten, terwijl ook Paardekooper en Klooster hier belangrijke dingen over hebben gezegd. Voor mij is het dan een elementaire eis van wetenschappelijkheid om kritisch toetsend en vergelijkend na te gaan hoe die taaltheorieën zich tot elkaar verhouden, wat er de relatieve merites van zijn, en op grond van welke argumenten en taalgegevens je nu de ene analyse en theorie verkiest boven de andere (cf. Salverda 2000b). Het zou goed zijn als er in dit tijdschrift geregeld themanummers aan dit soort confrontaties worden gewijd.

4 Uitdagingen en initiatieven

Hierboven heb ik al op een aantal punten aangegeven waar we het beter kunnen en moeten doen, en ook waar verdere investeringen in een Programma Basisvoorzieningen Nederlandse Taalkunde dringend gewenst zijn. Wat verder in elk geval moet gebeuren, is dat de grootschalige basisvoorzieningen waar we nu al over beschikken, zowel empirisch als theoretisch maximaal worden uitgebaat en beproefd in vernieuwend taalkundig onderzoek. Daarnaast zijn initiatieven en programma's nodig speciaal voor aankomende taalonderzoekers. Want het gaat erom kansen en perspectieven te scheppen voor de nieuwe generatie, zonder wie het niet zal gaan. En ten slotte zou het, ter bevordering van de samenwerking met de wereldwijde vakgemeenschap van linguïsten, germanisten en extramurale neerlandici, goed zijn als er een internationaal *Handbook of Dutch Linguistics* kwam, inclusief een goede engelstalige bibliografie (Salverda 2004a en b). Voor de taalkunde van het Fries, het Japans en het Engels bestaan er al wel dergelijke uitnodigende en stimulerende handboeken, maar voor het Nederlands nog niet.

De grootste uitdagingen komen momenteel echter van buitenaf. Ik noem de volgende: ten eerste de voortgaande verengelsing van het

hoger onderwijs in Nederland, waar op sommige universiteiten publicaties in het Nederlands al niet eens meer meetellen; ten tweede de afwezigheid van de linguïstiek in het VWO-vakkenpakket en de afbraak van het talenonderwijs; ten derde de teruglopende studentenaantallen in de letteren, met funest daaraan gekoppeld een afname van de onderzoekformatie; en ten vierde de doorgaande bezuinigingen en de BAMA-herstructurering, waarbij gespecialiseerde en veelzijdige disciplines het dreigen af te leggen tegen populaire *pick and mix*-menu's. Bij ongewijzigd beleid zal het taalkundig onderzoek van dit alles zeer te lijden hebben.

Dus wat te doen? Gelet op de hierboven geschetste veelzijdige kwaliteiten en het wetenschappelijk kaliber van de Nederlandse taalkunde is er mijns inziens geen reden om nu maar het hoofd in de schoot te leggen, integendeel. De recente maatschappelijke uitdagingen van internet, globalisering en veeltaligheid zijn immers ook aanleiding geweest om nieuwe vormen van discipline-verruimend taalkundig onderzoek te ondernemen. Dus er is alle reden om ook in het huidige steeds hardere universitaire klimaat opnieuw zelf te komen met ideeën, initiatieven en projecten, en ons te bewijzen door excellent onderzoek en de productie van nieuwe kennis op ons vakgebied.

Ook hier verwacht ik van *Nederlandse Taalkunde* dat het een leidende rol zal blijven spelen. Dat het jonge onderzoekers aan het woord zal laten over hoe zij hun vak zien en welke taalkundige problemen zij nu vinden dat aangepakt moeten worden. Met als kerntaak voor dit tijdschrift om het beste onderzoek te blijven bieden dat er te koop is in de taalkunde van het Nederlands, waar ter wereld die ook maar beoefend wordt.

Bibliografie

- Battus (2002).** *Opperlans!* Amsterdam: Querido.
- Beekes, R.S.P. (1995).** *Comparative indo-european linguistics*. Amsterdam: Benjamins.
- Blom, E. (2003).** *From root infinitive to finite sentence*. Utrecht: LOT.
- Booij, G.E. (1995).** *The phonology of Dutch*. Oxford: Clarendon Press.
- Booij, G.E. (2002).** *The morphology of Dutch*. Oxford: OUP.
- Bouquet, Simon (red.) (2003).** *Ferdinand de Saussure*. Paris: L'Herne.
- Donaldson, B.C. (1983).** *Dutch. A linguistic history of Holland and Belgium*. Amsterdam: Nijhoff.
- Duinhoven, A.M. (1997).** *Middel nederlandse Syntaxis*. Den Haag: Nijhoff.
- Extra, G. et al. (2003).** *De andere talen van Nederland*. Bussum: Coutinho.
- Geeraerts, D. (1989).** *Wat er in een woord zit*. Leuven: Peeters.
- Goossens, J., J. Tældeman & G. Verleyen (1998-2000).** *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Gent: KANTL, 3 dln.
- Groeneboer, K. (1998).** *Gateway to the west*. Amsterdam: AUP.
- Gussenhoven, C. (2005).** *Transcription of Dutch Intonation*. Hoofdstuk 5 van S-A. Jun (red.), *Prosodic typology*. Oxford: OUP.
- Harris, R. (2001).** *Saussure and his interpreters*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Heuven, V. van (2001).** *Boven de klanken*. Leiden: Leiden UP.
- Heijden, E. van der (1999).** *Tussen nevenschikking en onderschikking*. Utrecht: LOT.
- Horst, J. M. van der & K. van der Horst (1999).** *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: Sdu.
- Jackendoff, R. (2002).** *Foundations of Language*. Oxford: OUP.
- Janssen, Th. (red.) (2002).** *Taal in gebruik*. Den Haag: Sdu.
- Kate, Lambert ten Kate (1723).** *Aenleiding tot de Kennisse van het Verhevene Deel der Nederduitsche Sprake*. Uitg. door J. Noordergraaf & M. van der Wal. Alphen aan den Rijn: Canaletto, 2001, 2 dln.
- Keysper, C.E. (1984).** *Vorm en betekenis in Nederlandse toonhoogtecontouren I, II*. In: *Forum der Letteren* 25, 20-37, 113-126.

- Kirsner, R.S. (2004).** On the interaction of the Dutch pragmatic particles *hoor* and *hè* with the imperative and infinitivus pro imperativo'. In: Arie Verhagen & Jeroen van de Weijer (red.), *Usage-Based Approaches to Dutch*. Utrecht: LOT, 59-96.
- Klooster, W. (2001).** *Grammatica van het hedendaags Nederlands*. Den Haag: Sdu.
- Langendorff, T. (1990).** *De geesteswetenschappen in Nederland*. Den Haag: Sdu.
- Levelt, W.J.M. (1989).** *Speaking*. Cambridge (Mass): MIT Press.
- Mulisch, H. (1992).** *De ontdekking van de hemel*. Amsterdam: Bezige Bij.
- Muysken, P.C. (2000).** *Bilingual speech: A typology of code-mixing*. Cambridge: CUP.
- Philippa, M. et al. (2003).** *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*, dl I (A-E). Amsterdam: AUP.
- Quak, A. & J.M. van der Horst (2002).** *Inleiding oudnederlands*. Leuven: Leuven UP.
- Salverda, R. (2000a).** Taalwetenschap in Nederland rond 1900. Een kritische herwaardering. In: *Nederlandse Taalkunde* 5 nr. 1, 1-23.
- Salverda, R. (2000b).** On topicalization in modern Dutch. In: J. P. Snapper & Th.F. Shannon (red.), *Dutch linguistics at the millennium. The Berkeley conference on Dutch linguistics 1997*. Lanham MD: University Press of the Americas, 93-111.
- Salverda, R. (2001).** Newtonian linguistics: The contribution of Lambert ten Kate (1674-1731) to the study of language. In: M.C. Davies et al. (red.), *'Proper words in proper places'*. *Studies in lexicology and lexicography in honour of W.J. Jones*. Stuttgart: H-D. Heinz Akademischer Verlag, 115-132 [= Stuttgarter Arbeiten zur Germanistik nr. 400].
- Salverda, R. (2003).** Old paradigms never die: On the development of linguistics in the Netherlands in the twentieth century. In: W.J. Jones et al. (red.), *'Vir ingenio mirandus'*. *Studies presented to J.L. Flood*. Göttingen: Kümmerle Verlag, vol. 2, 921-940
- [= Göppinger Arbeiten zur Germanistik nr 7102].
- Salverda, R. (2004a).** Zoveel hoofden, zoveel zinnen. Taalkundige samenwerking in de internationale neerlandistiek. In: A.J. Gelderblom et al. (red.), *Neerlandistiek de grenzen voorbij. Handelingen vijftiende colloquium neerlandicum, Groningen, 24-30 augustus 2003*. Woubrugge: IVN/Münster: Nodus, 323-340.
- Salverda, R. (2004b).** A hundred years of explaining the Dutch language to speakers of English, from Hoogvliet's *Elements* (1908) to the present. In: S. Kiedron & A. Szubert-Kowalska (red.), *Thesaurus polyglottus et flores quadrilingues*. Festschrift für S. Predota. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT, 357-382.
- Salverda, R. (2005).** Dutch studies: Language. In: *The year's work in modern language studies* vol.65 (2003). London: Maney Publishing, 707-732.
- Salverda, R. et al. (2001).** *Mid term evaluation Spoken Dutch Corpus project*. <http://lands.let.kun.nl/cgn>.
- Sanders, Carol (ed.) (2004).** *The Cambridge Companion to Saussure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saussure, F. de (1916).** *Cours de linguistique générale*. Édition critique par T. de Mauro. Paris: Payot, 1972
- Saussure, F. de (2002).** *Écrits de linguistique générale*. Texte établi et édité par S. Bouquet et R. Engler. Paris: Gallimard.
- Sijs, N. van der (2004).** *Taal als mensenwerk*. Den Haag: Sdu.
- Smedts, W. & P.C. Paardekooper (red.) (1999).** *De Nederlandse taalkunde in kaart*. Leuven/Amersfoort: Acco.
- Stroop, J. (red.) (2003).** *Waar gaat het Nederlands naartoe?* Amsterdam: AUP.
- Swanborn, Joost R. (red.) (2004).** *'Gij letterdames en gij letterheren'*. *Nieuwe mogelijkheden voor taalkundig en letterkundig onderzoek in Nederland*. Amsterdam: KNAW.

- Toorn, M.C. van den et al (red.) (1997).** *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: AUP.
- VCML (1993).** *De moderne letteren in Nederland*. Den Haag: Sdu.
- Vekeman, H. & A. Ecke (1993).** *Geschichte der niederländischen Sprache*. Bern: Peter Lang.
- Verkuyl, H.J. (2000).** *Semantiek*. Amsterdam: AUP.
- Verschuieren, J. (1998).** *Understanding pragmatics*. London: Arnold.
- Vries, J.W. de, R. Willemyns & P. Burger (1995).** *Het verhaal van het Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.
- Wal, M.J. van der (1992).** *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum.
- Welschen, A. (1999).** *Duale syntaxis en polaire contractie. Negatief gebonden 'of'-constructies in het Nederlands*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU/Münster: Nodus.
- Willemyns, R. (1999).** *Inleiding tot de variatielinguïstiek*. Brussel: VUB Press.
- Willemyns, R. (2003).** *Het verhaal van het Vlaams*. Antwerpen: Standaard.
- Zwart, C.J.W. (1997).** *Morphosyntax of verb movement*. Dordrecht: Kluwer.

Forum

Hoe verder? Enkele gedachten over de toekomst van Nederlandse Taalkunde

MATTHIAS HÜNING*

Het geboortjaar van *Nederlandse Taalkunde* was tegelijk het laatste jaar van drie andere tijdschriften: *De Nieuwe Taalgids*, *Spektator* en *Forum der Letteren*. Kopijgebrek en vooral de teruglopende abonnee-aantallen leidden toen tot problemen met de uitgevers en tot het inzicht dat de formule taal- en letterkunde niet meer de realiteit van het vak (of beter: de vakken) weerspiegelde. De consequentie: boedelscheiding, het ontstaan van een tijdschrift voor Nederlandse letterkunde en een tijdschrift voor Nederlandse taalkunde.

Dit heeft de afgelopen tien jaar prima gefunctioneerd. *Nederlandse Taalkunde* is geworden tot wat de naam van meet af aan beloofde: hét tijdschrift voor de Nederlandse taalkunde. Desondanks is de toestand niet erg rooskleurig. De betrekkelijk korte geschiedenis van het tijdschrift kende en kent immers ook wel de nodige problemen. Zo verschenen de eerste vier jaargangen van het tijdschrift bij Martinus Nijhoff. Deze uitgeverij vond echter de abonnee-aantallen te laag en het wilde maar niet lukken om meer abonnees te winnen. Er werd daarom besloten om het tijdschrift niet verder uit te geven. Gelukkig was er toen een andere uitgever die wel bereid was om het tijdschrift onderdak te bieden, en wel de huidige: Van Gorcum. Nu, zes jaargangen later, trekt ook deze uitgever

weer aan de bel. De abonnee-aantallen zijn – u raadt het al – te laag, de inkomsten dekken niet de productiekosten, laat staan dat er winst kan worden gemaakt. Een en ander wordt nu actueel en urgent omdat NWO de tot nu toe verstrekte subsidie stopzet.

Uitgever en redactie hebben daarom gesprekken gevoerd over de toekomst van ons tijdschrift. Beide partijen willen proberen om ook de komende jaren met elkaar door te gaan. Dit kan echter alleen als redactie, redactieraad, auteurs en lezers bereid zijn om een paar onplezierige maatregelen te accepteren. De onderhandelingen zijn nog in een vroeg stadium, een en ander is nog niet definitief, maar we moeten denken aan maatregelen als hogere abonnementsprijzen voor instellingen en/of het terugbrengen van het aantal afleveringen per jaar (drie i.p.v. vier). Misschien moeten redactieraadleden binnenkort betalen voor hun abonnementen (daardoor zou het tijdschrift net boven de driehonderd betalende abonnees uitkomen) of – maar dat zou wel erg ver gaan – er zou zelfs kunnen worden overwogen om alleen nog bijdragen te plaatsen die geschreven zijn door abonnees.

We kunnen ons nu afvragen of dergelijke maatregelen geschikt zijn om ons tijdschrift te verzekeren van een gouden toekomst. De vraag

* Adres van de auteur: FU Berlin, FB Philosophie und Geisteswissenschaften, Institut für Deutsche und Niederländische Philologie, Habelschwerdter Allee 45, D-14195 Berlin, Duitsland; e-mailadres: mhuening@zedat.fu-berlin.de.

stellen is hem beantwoorden: zulke maatregelen zullen vrijwel zeker niet leiden tot een ommezwaai, de financiële situatie van het tijdschrift zal erdoor niet wezenlijk veranderen, over enige tijd zitten we weer met dezelfde vraag van de uitgever.

Het probleem is, lijkt mij, principiëler van aard: we willen voor onze artikelen – die tenslotte allemaal het resultaat zijn van weken of maanden hard werken – graag een professioneel uitgegeven wetenschappelijk tijdschrift met een goede reputatie, smaakvol vormgegeven en liefst duur ogend, met afbeeldingen, een mooi kaft en gedrukt op prachtig papier. Welnu – zo'n tijdschrift is voor een commerciële uitgever gewoon niet (meer) produceerbaar tegen een redelijke prijs, zeker niet voor een betrekkelijk klein vak als de Nederlandse taalkunde.

Nu zijn er voor zover ik zie twee mogelijke oplossingen: (a) we laten de eis los dat het tijdschrift betaalbaar moet zijn, of (b) we laten de eis los dat het tijdschrift moet verschijnen bij een commerciële uitgever.

Voor optie (a) hebben de meeste grote, gerenommeerde uitgevers gekozen. Ze hebben het al lang opgegeven om particulieren als abonnee te willen werven. Ze richten zich helemaal op bibliotheken en instituten en verhogen de tijdschriftenprijzen tot in het oneindige. Een tijdschrift als *Lingua*, uitgegeven door Elsevier, kost inmiddels voor instituties € 1021,00 per jaar. De 'personal price' is € 477,00, een bedrag waarvan ik vermoed dat het niet door veel taalkundigen zal worden betaald. Een andere grote uitgever, John Benjamins, geeft op zijn website niet eens meer de prijzen voor privé-abonnementen (die zijn beschikbaar alleen op navraag). Een mogelijke consequentie van deze prijspolitiek kan ik illustreren aan de hand van het tijdschrift *Studies in Language* dat bij Benjamins verschijnt. Onlangs zocht ik een vrij recent nummer van dit tijdschrift en moest constateren dat *alle* Berlijnse bibliotheken hun abonnement hebben opgezegd. Kennelijk is geen Berlijnse bibliotheek meer in staat om alle lopende abonnementen te

betalen. Ze moeten keuzes maken en er worden steeds meer abonnementen opgezegd. *Studies in Language* is (tenminste in Berlijn) door de prijspolitiek van de uitgever (jaargang 30 (2006) kost € 443,00) niet meer aanwezig en ik vermoed dat dat niet alleen voor Berlijn geldt. Het tijdschrift zal daardoor minder worden gelezen en geciteerd, z'n invloed zal afnemen.

Nu kun je natuurlijk zeggen dat dit niet het probleem van het tijdschrift is, maar van de bibliotheken van Berlijn die kennelijk onvoldoende met elkaar communiceren. Er is behoefte aan een betere afstemming tussen de diverse bibliotheken van de stad. Dat is uiteraard waar, maar het is maar de halve waarheid. Dit voorbeeld maakt vooral weer eens duidelijk dat de bibliotheken met de rug tegen de muur staan. Boeken en abonnementen worden steeds duurder zonder dat de budgetten groter worden. Ook een goed aankoopbeleid zal dit principiële probleem niet kunnen oplossen.

En optie (b) dan? Wat gebeurt er als we de commerciële uitgevers de rug toekeren? In dit verband wordt de laatste tijd steeds vaker het begrip 'open access' genoemd. Zo heeft Martin Haspelmath een jaar geleden een discussie aangezwengeld op de *LINGUIST List* over 'open-access journals and the future of linguistics publishing' (vgl. <<http://www.linguistlist.org/issues/15/15-2354.html>>).

Het gaat hem om de vervanging van de gedrukte tijdschriften door 'rigorously peer-reviewed' open-access tijdschriften, tijdschriften dus die elektronisch verschijnen en voor lezers vrij en zonder kosten toegankelijk zijn.

Peter Suber, een van de protagonisten van de open access-beweging, geeft op zijn website een korte inleiding (Peter Suber, *A Very Brief Introduction to Open Access* <<http://www.earlham.edu/~peters/ios/brief.htm>>). En de *Budapest Open Access Initiative* (2002) definieert 'open-access' als volgt:

By "open access" to this literature, we mean its free availability on the public internet,

permitting any users to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of these articles, crawl them for indexing, pass them as data to software, or use them for any other lawful purpose, without financial, legal, or technical barriers other than those inseparable from gaining access to the internet itself. The only constraint on reproduction and distribution, and the only role for copyright in this domain, should be to give authors control over the integrity of their work and the right to be properly acknowledged and cited. (*Budapest Open Access Initiative* <<http://www.soros.org/openaccess/>>)

Een vergelijkbare definitie vindt men in de *Berlin Declaration* van de 'Conference on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities' van de Max-Planck-Gesellschaft (Berlijn, 2003) <<http://www.zim.mpg.de/openaccess-berlin/berlindeclaration.html>>. De verklaring heeft als doel "the further promotion of the new open access paradigm to gain the most benefit for science and society."

Haspelmath nu gaat ervan uit dat ook steeds meer taalkundige open-access-tijdschriften zullen worden opgezet en hij doet in zijn bijdrage voor de *LINGUIST List* een aantal voorspellingen, waaronder de volgende:

- Tijdschriftenartikelen zullen steeds meer elektronisch geraadpleegd worden en "most printed scientific journals and photocopying will have disappeared in about ten years' time."
- Artikelen die niet elektronisch toegankelijk zijn, zullen steeds minder invloedrijk zijn.

Volgens hem is het in het belang van de wetenschap om zo veel mogelijk gebruik te maken van het open-access-model. Het model staat voor hoge wetenschappelijke kwaliteit en goede, wereldwijde toegankelijkheid van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek. Nu al is de lijst van tijdschriften die op deze manier verschijnen indrukwekkend (vgl. voor een overzicht het

Directory of Open Access Journals <<http://www.doaj.org/>>) en het aantal zal zeker groeien.

Open-access-tijdschriften zijn vrij toegankelijk, maar dat betekent niet dat ze gratis zijn. Voor de lezers zijn er geen kosten aan verbonden, maar de productie ervan kost natuurlijk geld, geld dat door universiteiten en bibliotheken ter beschikking zal moeten worden gesteld. De betrokken instellingen zullen de infrastructuur moeten creëren om 'open access' mogelijk te maken.

Door sceptici en critici wordt vaak gewezen op mogelijke problemen met betrekking tot het archiveren van elektronische publicaties. Haspelmath is echter, volgens mij terecht, van mening dat het archiveren in technisch opzicht zeker niet moeilijker of duurder is dan het archiveren van gedrukte publicaties. Hij vraagt zich af: „What would we lose if we gradually abandoned the traditional copyrighted journals in favor of (rigorously peer-reviewed) open-access journals?“ Het antwoord moet volgens hem en ook volgens mij zijn: niets, of tenminste niets wat essentieel is voor de beoefening van ons vak. In tegendeel, daarvoor biedt het open-access-model veelbelovende nieuwe perspectieven.

Voor *Nederlandse Taalkunde* is een verdere (drastische) verhoging van de prijzen geen realistische optie. Voor veel kleine vakgroepen Nederlands in het buitenland is zelfs de huidige moderate prijs voor een bibliotheeksabonnement op *Nederlandse Taalkunde* al problematisch. Nu al lopen veel van die abonnementen via een privé-rekening om de kosten te drukken. En een verhoging van het aantal particuliere abonnementen is met een hogere prijs zeker niet mogelijk.

Ook voor een tijdschrift als *Nederlandse Taalkunde* zou echter het open-access-model gecombineerd met strikte 'peer review' in de (nabije) toekomst wel eens zeer aantrekkelijk kunnen worden. Naarmate de druk van de kant van de uitgever en de consequenties ervan voor de opzet en de inhoud van het tijdschrift groter worden, zullen we moeten nadenken over een

alternatief voor de huidige vorm van publiceren.

Reinier Salverda schetst in zijn bijdrage aan dit nummer de “veelzijdige kwaliteiten en het wetenschappelijk kaliber van de Nederlandse taalkunde” en hij benadrukt het belang van *Nederlandse Taalkunde* als “centraal platform voor taalkundig onderzoek van het Nederlands”. Ik kan me daar alleen maar bij aansluiten en de wens uiten dat het tijdschrift ook over tien jaar nog steeds zijn kerntaak zal kunnen vervullen, de taak “om het beste onderzoek te blijven bieden dat er te koop is in de taalkunde van het Nederlands, waar ter wereld die ook maar beoefend wordt” (Salverda). En ik wil in dit verband ook nog een keer wijzen op het belang van publiceren over het Nederlands *in* het Nederlands.

We hebben een interessant en leuk tijdschrift met een uitstekende redactie en een voortreffelijke redactiesecretaris, een tijdschrift waarin kwalitatief hoogstaande artikelen verschijnen en dat van groot belang is voor ons vak, de Nederlandse taalkunde. Geen reden dus om defensief te reageren op de uitdagingen en de (economische) druk waarmee het tijdschrift geconfronteerd is. Integendeel – ik wil met deze bijdrage ervoor pleiten om het tijdschrift uit te bouwen, nieuwe ideeën en formules uit te proberen, het nog beter en interessanter te maken dan het al is. Dat zal waarschijnlijk niet kunnen in de huidige publicatievorm, maar met het open-access-model is er volgens mij een aantrekkelijk alternatief dat het mogelijk maakt om het beste onderzoek in de taalkunde van het Nederlands ook in de toekomst toegankelijk te maken voor taalkundigen over de hele wereld.

Boekbesprekingen

Etymologisch woordenboek van het Nederlands onder hoofdredactie van dr. Marlies Philippa met dr. Frans Debrabandere en dr. Arend Quak. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003. ISBN 90 5356 653 8.

De grijsgroen gekleurde kaft van het boek oogt aangenaam en straalt op rustgevende wijze gezag uit. Studio Jan de Boer valt niets te verwijten: A - E staat er duidelijk op, zowel op de voorkant als op de rug. Dat is ook wel terecht, want deze bespreking geldt deel A - E uit een reeks van vier delen waarvan er nog drie moeten verschijnen. Het binnenwerk in deftig lichtblauw en met zilveren letters vermeldt nergens dat het om het deel A-E gaat, noch op de rug noch op de voorkant noch op de titelpagina.

Het is niet het enige dat ontsiert. Ik heb lang nagedacht over de vraag wat de omschrijving *onder hoofdredactie van ... met ... en ...* op de titelpagina betekent. Ik kwam er niet uit. De steun die ik dacht te vinden op pagina 11, waar drie hoofdredacteuren worden genoemd, helpt niet echt want twee van de drie daar genoemde blijken toch plaatsvervangend hoofdredacteur te zijn. Wat dat laatste begrip inhoudt gaat mijn voorstellingsvermogen te boven. In elk geval lijkt de inleiding van het werk geschreven te zijn door één persoon want op pagina 18 lezen we "Naar onze huidige inzichten was het dus pseudo-etymologie, een begrip waar ik later op zal terugkomen". De inleiding is niet ondertekend, dus we moeten aannemen dat twee van de drie hoofdredacteuren niet mochten meeschrijven. Dit plotselinge ik-gebruik is overigens

niet de enige passage waar een taalkundige met enig gevoel voor het belang van een heldere uitzetting voor een niet-taalkundig publiek zich plaatsvervangend schaamt. Het positieve oordeel dat ik heb over deel A- E vanaf bladzijde 63 wordt nogal verstoord door de povere kwaliteit van de inleiding.

Het bijzondere van etymologisch onderzoek is dat het zo'n aantrekkelijke kant van de taalkunde vertegenwoordigt. Mensen zijn er dol op en taalkundigen zouden het daarom aantrekkelijk moeten vinden om er voor een groot publiek over te schrijven. Dat doen ze niet en dat is jammer. De verklaring ervoor is vermoedelijk dat de prototypische vorm van etymologie iets weg heeft van paleontologie: moderne woorden worden met fossiele stadia in verband gebracht. Daarvoor zijn vaak heel ingewikkelde reconstructies nodig die slechts door uitvoerige taalvergelijking tot stand kunnen worden gebracht. Woorden hebben geen jaarringen en ook de koolstof 14-dateringsmethode is niet echt bruikbaar. Paleotaalkundigen moeten het doen met slim giswerk en veel hypothesen en daardoor ontstaat al snel een hoge muur van ontoegankelijke geleerdheid. Jan de Vries staat model voor die vorm van etymologie die bovendien nogal germanistisch van aard was. In zijn tijd probeerde men om moderne vormen te verbinden met hun Oudgermaanse en Indo-Germaanse protovormen. Bij De Vries/De Tollenaere (DV/DT) vindt men wel enige aandacht voor recentere opgravingen, zoals *bonnefooi*, *chimpansee*, *geus*, *trainen*, e.d. maar het is duidelijk dat liefde voor het verste verleden de aandacht voor het echt bestaande in de weg zat.

Dit is absoluut niet het geval bij het EWN. We lezen nu uitvoerig hoe het met *bonnefooi* zit en wie meent dat dat woord toch enigszins verouderd is, kan zijn hart ophalen bij het acroniemachtige *bobo* met een leuk verhaal over Ruud Gullit, die het schijnt te hebben gebruikt omdat *bobo* in het Sranantongo 'sufferd' betekent. Ook het verhaal achter *bulldozer*, nl. dat het woord oorspronkelijk betrekking had op iemand die negers afranselde, doet het goed. Van de 10 woorden die op de bladzijden 400 en 401 worden behandeld vallen *bulldozer*, *bumper*, *bungalow* en *bunker* onder het label 'nieuwe geschiedenis', terwijl twee andere, *bullebak* en *bullepees*, hun bestaan beginnen in de 17e eeuw en drie (*bult*, *bundel* en *bunder*) in de 12e eeuw. Het tiende, *bulletin*, treedt in de achttiende eeuw toe na een eerdere start in de vijftiende eeuw.

Het is een willekeurige greep, maar het laat wel zien dat het EWN niet uit is op een dominante plaats voor de germanistiek: alle vreemde woorden die zich in het Nederlands genesteld hebben komen aan bod. De meeste krijgen uitgebreid aandacht. Een pagina is verdeeld in twee kolommen. *Bunder*, *bungalow* en *bunker* krijgen elk een halve kolom, zodat het mogelijk wordt om er aardige toelichtende verhaaltjes bij te schrijven. Dat is een sterke kant van het boek. Wie denkt dat EWN minder te bieden heeft dan DV/DT komt bedrogen uit: A-E krijgt bij DV/DT 164 bladzijden, terwijl EWN er 660 biedt.

En mooi is het. Ook al omdat het EWN bij leenwoorden dieper spit dan De Vries/De Tollenaere. Zo lees je bij DV/DT wel dat *contrabande* komt uit *contra* en *bando* 'verordening', maar EWN verwijst door naar *bandiet*. Weliswaar staat daar niets over verordeningen, maar je wordt doorgestuurd naar *ban* en *bende*. En dat maakt een speurtocht door het boek wel aardig, ondanks de vele vormen van voorbehoud waarmee gewerkt moet worden in de etymologie. Soms zijn er voltreffers: *contrabas*. Daar staat een aardig verhaal met als opmerkelijk gegeven dat een contratenor (= countertenor) hoger zingt dan een tenor terwijl een contrabas lager zit dan

een bas. Wie op zo'n moment kwaad wil, voegt er aan toe dat dit leuke dingen zijn voor verjaardagspartijen en feestjes, maar wat is daar zo erg aan? Het is helemaal niet erg als je precies kunt uitleggen waarom Assepoester niets met poetsen van doen heeft omdat er ooit een werkwoord *poesten* bestond dat 'blazen' betekent. En ook is het handig om iets over de geschiedenis van het woord *aspirine* te kunnen zeggen.

De structuur van een lemma in het EWN volgt een vast stramien. Eerst wordt de huidige betekenis van het te bespreken woord kort weergegeven. Dan volgt de geschiedenis van een woord beginnend met het oudste aanknopingspunt in een van de vier perioden die in de ontwikkeling van het Nederlands worden onderscheiden, waarna in veel gevallen stapsgewijs de geschiedenis van het woord als Nederlands woord wordt gevolgd aan de hand van vindplaatsen die meestal voorzien zijn van een datum.

Zo lezen we bij *arend* dat het in het Oudnederlands (vóór 1200) de hypothetische vorm **aro* had. In het Middelnederlands (1200 - 1500) werden de varianten *haren*, *aren* en *are* aanvankelijk gebruikt, maar aan het eind van die periode verscheen de paragogische *t*, zodat het *aerent* werd, waarna in het Vroegnieuwlands (1500 - 1700) de huidige vorm *arend* ontstond.

De informatie over de ontwikkelingsgeschiedenis wordt vervolgens ingebed in een groter geheel waarin de Nederlandse vorm wordt herleid tot oudere vormen van het Indo-Germaans. Dus **aro* wordt in verband gebracht met Oudnoorse, Gotische en proto-Germaanse vormen. In het geval van *arend* worden het Grieks (*orn-ith*), het Litouws, het Oudkerkslavisch, het Oudiers en het Armeens er zelfs bijgehaald.

Daarna is er soms ruimte voor een nabeschouwing of een verdere belichting van enkele aspecten uit de al gegeven informatie. In het geval van *arend* gaat de auteur van het lemma met graagte in op een discussie die in de historische taalkunde is gevoerd over de toevoeging van de *t* aan de Middelnederlandse woordvorm.

Maar bij *ariër* wordt de recente geschiedenis van dit besmette woord semantisch toegelicht. En bij *cryptogram* wordt historische informatie over het puzzelen gegeven.

Als vierde element worden in het lemma vaak doorverwijswoorden opgenomen, zij het niet aan het eind van een lemma. In het geval van *arend* zijn het: →*adelaar*, waardoor we te weten komen dat dat woord eigenlijk iets als ‘edele arend’ betekent (*adel+ar*), →*beer*, waardoor we begrijpen dat de *n* in *arend* op dezelfde wijze moet worden gezien als de *n* in *Bernhard* (namelijk uit de vorm *bern* als variant van *beer*), →*eland*, waardoor we zien dat ook andere woorden dan *arend* ooit een paragogische *t* hebben gekregen, →*vriend*, *vijand* om te laten zien dat een opvatting van Pijnenburg niet erg plausibel is, namelijk dat *arend* zou zijn afgeleid via toevoeging van *-nt*, →*ornitholoog* om de *n* in *arend* te verantwoorden (via het Griekse *orn-ith* ‘vogel’, VD/VT geeft daar iets correcter gewoon *ornis*), →*enkel*, →*sedert*, en →*burcht* om te laten zien dat het achterplakken van de *t* niet alleen na de *n* plaatsvond maar ook na de *l* (men hoort soms nog wel *enkel* zeggen), na de *r* (in het Middelnederlands was het *seder*) en na fricatieven, en →*geweld* om de mogelijkheid open te houden dat vorming van *aernt* uit *aren* en *t* volksetymologisch bespoedigd werd door *t* uit *-wald* te laten afleiden. Men ziet, het EWN gaat niet over één nacht ijs, al zag ik toch een klein gaatje bij *arismetica* waar aan het Middelnederlands de vorm *arismerike* wordt toegeschreven. Dat lijkt me een typo in EWN of een schrijffout in de Rijmbijbel.

Soms is een lemma wat minder uitgebreid, zoals *erts*. Het wordt vrij laat in het Nederlands aangetroffen en heeft dan al de betekenis die het nu heeft. Het wordt dan snel herleid tot het protogermaanse **aruti* of **arutja* waarna wordt geconstateerd dat er weinig aanknopingspunten zijn met andere Indo-Europese talen. Zodat het vermoedelijk een substraatwoord is.

Het merendeel van de hierboven gegeven informatie uit EWN is ook te vinden in DV/DT maar minder overzichtelijk; de scheiding tussen

de Nederlandse geschiedenis van het woord en de rest van de wereld in EWN werkt beter, ook al omdat EWN in het algemeen toch meer ruimte heeft. Soms is er sprake van een (eenzijdige) discussie met andere etymologische woordenboeken die moet worden opgevat als een verbetering. Zo geeft DV/DT stellig te kennen dat *erts* “uiteindelijk op sumerisch *urudu* ‘koper’ terug” gaat. EWN dicteert: “Het verband met een Soemerisch *urud(u)* ‘koper’ bij een wortel **rud* lijdt aan het manco van de afstand in tijd en ruimte”.

Interessant genoeg is dit nu juist een lemma waar echte discussie wel op zijn plaats zou zijn want Van Dale’s Etymologisch Woordenboek hieronder aangeduid als VV/VdS geeft over *erts* heel andere informatie met lijnen naar het Latijn (*aes*, 2e naamval *aeris*) en het Oudindisch. Het is niet duidelijk waarop de stelligheid van het EWN is gebaseerd en literatuur over deze kwestie wordt niet gegeven.

Overigens hanteert VV/VdS eenzelfde tripartiete scheiding: betekenis—ontwikkeling in Nederland—aanknopingspunten daarbuiten, maar door de noodzaak van een grotere beknoptheid valt het voordeel ervan vaak weg, waardoor VV/VdS net als VD/VT toch wat al te stenografisch overkomt. EWN heeft echt de moeite genomen, of de kans gegrepen, om de lezers op een vaak aangenaam expliciete manier te informeren. Het punt van de stelligheid waarmee dit gebeurt blijft staan, maar we moeten aannemen dat discussies over woorden en hun ontwikkelingen veel langer duren dan in andere subdomeinen van de taalkunde. Een komende generatie etymologen zal voor wat betreft *erts* wellicht alweer beter kunnen beslissen tussen VV/VdS en EWN.

Winnen we iets met de informatie dat *erts* mogelijk een substraatwoord is? Niet zoveel, behalve dan dat we volgens EWN wat dichterbij huis kunnen blijven. Hoe dat huis er uitziet is niet zonder meer duidelijk.

Het woord *cryptogram* is heel enthousiast beschreven. Zo enthousiast dat de auteur van het lemma vergeten is om de ontlening te ver-

antwoorden. Nu wordt de oudste vindplaats vermeld, namelijk 1887 in *De Groene*. Helaas is deze vermelding niet zo nauwkeurig als even later in het lemma de datum van het verschijnen van het eerste cryptogram in *De Groene*, namelijk 12 januari 1949. De omissie is hier te herstellen: het artikel in *De Groene* is gedateerd op 4 december 1887 in een bespreking van een Amerikaans boek *The Great Cryptogram; Francis Bacons cipher in the so-called Shakespeare plays*. De auteur van het artikel gelooft net als de auteur van het boek dat Shakespeare's stukken in werkelijkheid geschreven waren door Bacon. EWN mist hier toch wel de ontleningsgeschiedenis, want het is duidelijk dat het woord uit het Engels kwam. Of toch niet? Want de Oxford English Dictionary dateert het eerste voorkomen van het woord *cryptogram* in het Engels in december 1880 en de auteur van het artikel klinkt zo vertrouwd met het bestaan ervan dat andere leenmogelijkheden onderzocht zouden moeten worden. In het Frans bestond het al sinds 1846. Het Duits heeft niet zoveel op met het woord.

Hier doet zich het probleem voor van de voor het EWN te late ontsluiting van krantenarchieven. *De Groene* heeft zijn archief op internet staan zodat EWN kon profiteren van de mogelijkheid om dit woord aan het jaartal 1887 te koppelen. Maar voor die tijd bestonden er ook kranten en weekbladen. Alleen, die staan nog niet op internet. De Koninklijke Bibliotheek is net begonnen met het toegankelijk maken van de archieven van het Vaderland en de N.R.C. maar de toegankelijkheid tot die kranten is vooralsnog beperkt tot enkele decennia. Het zal nog wel even duren voordat alles beschikbaar is en pas dan kan de opvolger van EWN ervan profiteren. Voorlopig moeten we het doen met de verbetering van het lemma van *cryptogram* ten opzichte van DV/DT en VV/VdS, maar in het algemeen zal voor veel lemmata van het EWN gelden dat ze betrouwbaarder informatie geven als alle archieven door corpusonderzoek zijn bestreken. Maar dat zal nog wel een generatie op zich laten wachten. Het EWN is op dit ogenblik de fakkeldrager.

De Inleiding. Mijn advies aan de uitgever is: laat de inleiding in haar geheel nog eens herschrijven zoals het zou moeten en zorg er alsnog voor dat er een goede inleiding komt in het tweede deel. Ik begrijp uiteraard dat ik deze onaangenaam klinkende zin moet waarmaken. In verband met de beschikbare ruimte zal ik me moeten beperken tot enkele voorbeelden van waar het misgaat, maar elke keer dat ik de inleiding opnieuw doorneem om te bezien of ik me wel fair genoeg gedraag, kom ik op nog ergere dingen terecht.

Inhoudelijk gezien is het dieptepunt dat er zo op de borst wordt geslagen vanwege de zogeheten substraattheorie. 'Baanbrekend', 'wereldwijd', 'nieuw wetenschappelijk' e.d. zijn de lovende adjectieven waarmee deze theorie wordt getooid. Wie op Google kijkt onder *substraattheorie* ziet 22 vermeldingen waarvan bijna 20 afkomstig zijn uit het EWN of uit besprekingen ervan. En met *substrate theory* gaat het niet veel beter: slechts enkele van de 160 verwijzingen leveren iets taalkundigs op. Nu zegt Google niet alles, maar het ziet er toch niet veelbelovend uit voor de verwachtingen die zijn gewekt.

De inleiding begint met de vraag 'Waarom een nieuw etymologisch woordenboek?' (blz. 6-7). Het antwoord wordt gegeven in zeven punten die zo zijn geformuleerd dat men weinig anders kan concluderen dan dat de tekst deel moet hebben uitgemaakt van de oorspronkelijke subsidieaanvraag bij NWO of de KNAW. Dat blijkt uit de in die domeinen overbekende zinsneden waarmee de te leveren waar wordt aangeprezen. Er is sprake van baanbrekend onderzoek, van "één theoretisch kader, en wel het allernieuwste". Het kan niet op: "Voor het eerst in enig etymologisch woordenboek wordt systematisch bronnenonderzoek gedaan voor oude dateringen van woorden en ook voor dateringen van ontwikkelingen in de woordbetekenissen". En: "Er wordt grote aandacht besteed aan de woordsemantiek, de ontwikkeling van de woordbetekenissen in de tijd. Dit aspect ontbreekt nagenoeg geheel in de bestaande etymologische woordenboeken". En: "Ook onderzoek naar uit het Jiddisch

en Bargoens afkomstige woorden wordt voor [door?] het EWN voor het eerst uitgebreid en systematisch verricht". Het zijn citaten als deze die mij ingeven dat de tekst eerder gediend heeft om subsidiegevers te overtuigen. De enig andere doelgroep voor wie de tekst bedoeld kan zijn, die van de kopers van EWN, hoeft niet te worden toegesproken op een wijze die in strijd is met de nog steeds geldende gedragscode van de STER: concurrenten niet al te direct diskwalificeren. Zoals gemeld, VV/VdS had minder ruimte en moest daardoor de informatie wat indikken, maar met die handicap komt het in veel gevallen toch vrij dicht bij EWN.

Twee slordigheden uit deze zeven-punten-tekst licht ik er even uit: *woordsemantiek* is niet "ontwikkeling van woordbetekenissen in de tijd". Bovendien komt in het laatste punt de term *appellatieven* voor. Deze wordt niet uitgelegd in de lijst van taalkundige termen op blzz. 34 - 41. Beide slordigheden staan model voor de twee soorten slordigheid die hieronder nog ter sprake komen: natte-vingerwerk bij de presentatie en het door elkaar halen van twee doelgroepen.

Na het waarom van het boek volgt een bizar intermezzo van acht bladzijden waarin verteld wordt wat de Kiliaanstichting is, wie er in het bestuur zitten en welke lezingen er zo al gegeven zijn. Vervolgens worden de pagina's 10 - 15 besteed aan de beschrijving van het Kiliaan-project waaruit het EWN is voortgekomen met alle personen die in enige hoedanigheid (Raad van Aanbeveling, Raad van Toezicht, Redactie, Adviseurs, Contactpersonen, Lemmaschrijvers en Degenen Die Bedankt Moeten Worden) bij het werk zijn betrokken. Na deze demonstratie van Voortreffelijkheid wordt de draad van bladzij 7 weer opgepakt: de inhoudelijke inleiding gaat verder op bladzijde 16 met het hoofdstukje *Theorie* dat tot bladzijde 27 doorloopt.

Theorie. Wat maakt de substraattheorie nu zo bijzonder? Die vraag wacht op een helder antwoord want een theorie wordt toch veron-

dersteld iets te verklaren. Dus: wat wordt er verklaard? Er wordt niets verklaard. Er wordt hoogstens voor een aantal woorden aangegeven dat ze vermoedelijk afkomstig zijn uit een tijd dat Europa nog niet bezet werd door Indo-Europese volkeren. Ze moeten zijn gesproken door de niet-verjaagde oorspronkelijke bewoners. Het is een aardige gedachte dat het zo gegaan moet zijn. Het is ook niet implausibel aan te nemen dat overwinnaars in sommige gevallen woorden uit de taal der overwonnen geheel of gedeeltelijk overnemen. De plausibiliteit wordt vergroot naarmate er in andere Indo-Europese talen minder aanknopingspunten voor het betreffende substraatwoord worden gevonden. Zo is *been* in de betekenissen 'lidmaat' en 'bot' "louter Germaans en komt vanaf het begin in beide betekenissen voor. Verband met bijv. Latijn *femur* 'dij, heup' is aantrekkelijk, maar niet goed verdedigbaar. Gezien het betekenisveld 'lichaamsdeel' en de beperkte verspreiding moet hier sprake zijn van een substraatwoord".

Drie opmerkingen dringen zich op: (a) de lezer zou gediend zijn met informatie in de inleiding die in voor de leek begrijpelijke taal aangeeft dat *been* en *femur* verwant zouden kunnen zijn. Voor een niet-specialist is niet in te zien waarom de gedachte van een verwantschap aantrekkelijk is; (b) er wordt in de inleiding gezegd dat substraatwoorden vaak lichaamsdelen aangeven of zaken in en rondom het huis (p.22); maar om nu het betekenisveld 'lichaamsdeel' als argument te gebruiken gaat wat ver. Tenslotte zijn er ook woorden voor lichaamsdelen in de sector A- E die niet substraatwoorden zijn (*arm*, *enkel*); (c) wat zegt de constatering dat *been* een substraatwoord is of moet zijn?

Wat verklaart het? Heel weinig vooralsnog of niets. Er wordt simpelweg een datering gegeven van een woord in een periode die ligt voor de Indo-Europese verovering van Europa. En dat gegeven is net zo interessant of oninteressant als de constatering dat *contrabas* uit het Italiaans komt in de periode tussen 1566 en 1754. Het zou natuurlijk al veel interessanter zijn als enigszins

bekend werd welk door de Kelten verdrongen volk de protovorm van het woord *been* heeft gebruikt, maar elke poging tot verduidelijking daartoe ontbreekt. Er is geen enkele tijdschaal in de inleiding die de lezers enig beeld zou kunnen verschaffen over wie er voor de komst van de Indoeuropeanen waar leefde.

Wie mijn opmerkingen als een verwijt ziet en dat verwijt onrechtvaardig vanwege de onmogelijkheid die werkelijkheid te reconstrueren diene te bedenken dat juist die onmogelijkheid de substraattheorie reduceert tot de simpele mededeling: 'voor-Indo-Europees in ongeveer dat-en-dat gebied'. Kortom, EWN heeft op De Vries/De Tollenaere duidelijk voor dat er gewerkt wordt met onherleidbaarheid tot enige Indo-Europese taal, maar de hoofdredactie moet niet doen of dat tot enig nieuw inzicht leidt. Romanisten zijn allang vertrouwd met de notie van substraat om de relatie tussen het Latijn en het Frans beter te begrijpen. Misschien heeft de notie 'substraat' in de context van het EWN een vernieuwing veroorzaakt doordat men uit de kring van de Indo-Germaanse talen kon treden naar vroegere stadia. Maar wat dit voor een etymologisch woordenboek oplevert anders dan de constatering 'oudste periode waarover iets (maar niet al te veel) te zeggen valt', is niet duidelijk.

Waarom zo negatief over de inleiding? Voor wie het echt wil weten: lees het stukje *Geschiedenis van de etymologie* op blz.17/18. Dit is het meest schrikbarende onderdeel van de inleiding. Vijf alinea's zijn er. Uit alinea 1: "... Een beroemde Griekse taalgeleerde was Plato (427-347 v. Chr.) , maar zijn woordafleidingen zijn volgens de huidige inzichten zo dubieus dat ze een parodie lijken ... [voorbeeld]. Iets dergelijks geldt voor Plato's klanksymboliek." Alinea 2: "De Romeinen waren epigonen van de Grieken ... Een beroemde taalgeleerde was Varro (116 - 27 v. Chr.), die echter geen vernieuwingen van betekenis heeft gebracht ... [voorbeeld]". Alinea 3: "In de Middeleeuwen ontstonden diverse naamsverklaringen die vaak al door middeleeuwse geleerden als dubieus werden

beschouwd ...[voorbeeld]". Alinea 4 voert het overbekende verhaal van Becanus op, daarna komt Kiliaan en tenslotte de niet op zijn waarde geschatte Lambert ten Kate. Dan zitten we dus in het begin van de 18e eeuw.

En nu citeer ik de rest van het verhaal: "Mede door het bekend worden van het Sanskrit aan het eind van de 18e eeuw werd de vergelijkend Indogermaanse (of Indo-Europese) taalstudie mogelijk, waardoor de etymologie eindelijk een stevige onderbouwing kreeg. Men begon taalfamilies te onderkennen. De grondleggers van de vergelijkende taalwetenschap zijn Sir William Jones, Schlegel en daarnaast ook Rask, Bopp en (Jacob) Grimm. Deze [grootendeels] voornaamloze, h[et]v[er]ba[n]den baanbrekers maakten van de linguïstiek, die tot dusverre in dienst van de filologie of tekststudie had gestaan, een zelfstandige wetenschap. Er werden ook vorderingen gemaakt op het gebied van het Semitisch (o.a. het Hebreeuws en het Arabisch), het Finnoegrisch (o.a. het Fins en het Hongaars) en het Altaïsch (o.a. het Turks)."

Daarmee eindigt de geschiedenis van de etymologie. Niets over Franck/Van Wijk/Van Haerlingen, niets over De Vries, niets over De Vries/De Tollenaere, of over Van Veen/Van der Sijs. Niets over wat de Indo-Germanistiek van dit ogenblik aan het doen is. Niets ook over de ontwikkeling van inzichten vanaf de tijd dat de taalwetenschap een zelfstandige wetenschap geacht werd te zijn. Helemaal niets. Je vraagt je dus af voor wie die tekst is? Voor de taalkundigen? Die krommen hun tenen van schaamte over zo'n vorm van geschiedschrijving, een schaamte die nog vergroot wordt als ze zich voorstellen hoe dergelijke teksten bij andere wetenschappers zullen vallen.

Ik kan doorgaan: zo is de uitleg van wat erfwoorden, leenwoorden, substraatwoorden en relictwoorden zijn, onnodig gecompliceerd doordat geen onderscheid gemaakt wordt tussen het schrijven voor leken ("Ongelede woorden bevatten maar één betekenisdragend bestanddeel, gelede meerdere. Zo is *huis* een ongeleed woord, maar *eten* ook. *Huisdeur* en *opeten* zijn gelede

woorden. Geleding heeft dus niets te maken met het aantal lettergrepen”) en het schrijven voor vakgenoten die aan een half woord voldoende hebben (“Het onderzoek voor het EWN heeft geleid ... tot ... onderzoek ... naar de reconstructie van appellatieven uit plaats- en eventueel ook persoonsnamen ...”(p.7) en de eerste alinea van blz.22 over de laryngaaltheorie).

Wat zou er (alsnog) moeten gebeuren? De Raad van Toezicht zou moeten bedenken dat het gaat om iets dat moet uitgroeien tot een standaarduitgave van ruim meer dan 2500 bladzijden. Bij zo'n werk hoort een wetenschappelijke verantwoording waarin duidelijk wordt uitgelegd aan de geïnteresseerde leek hoe het werk in elkaar zit en waarom het zo in elkaar zit als het nu het geval is. Dat wil zeggen, dat er zowel geografisch als historisch houvast wordt gegeven in de vorm van inzichtgevende schema's; dat de kernbegrippen goed worden uitgelegd; dat helder is wat de substraatgedachte bijdraagt aan de moderne etymologie; dat ook helder wordt aangegeven dat het oudste deel van de etymologie voor een groot deel uit niet-empirisch giswerk bestaat, maar dat we niet beter hebben bij ontbreken van concreet materiaal (jaarringen of isotopen); dat we goddank voor het grootste deel van het werk wel beschikken over bronnen en dat het dus mogelijk is dankzij de moderne gegevensbestanden steeds nauwkeuriger te worden; dat het uiteindelijk niet gaat om zo ver mogelijk terug te gaan, maar om zo betrouwbaar mogelijk terug te gaan. En nog zo van die dingen. Het moet toch mogelijk zijn dit soort zaken in een heldere uiteenzetting op te schrijven.

Samenvattend in één zin: de bedroevende inleiding dekt absoluut niet de zo prachtige lading. Te hopen is dat de drie volgende delen snel verschijnen en dat het eerste ervan een mooie inleiding zal bevatten. Met kaarten.

Henk Verkuy!

Universiteit Utrecht
Instituut Nederlands
verkuy!@let.uu.nl

Nicoline van der Sijs. *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN.* Den Haag: SDU, 2004. ISBN 90 12 10587 0. € 54,50.

Inleidend

Onder de veelzeggende titel *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN* heeft Nicoline van der Sijs een volumineus (718 pagina's tellend) boek geschreven, dat bedoeld is om tegelijkertijd als 'leesboek' en als naslagwerk te fungeren. De voor veel taalgebruikers bekende term ABN, die al heel wat decennia door taalkundigen wordt vermeden ten gunste van neutralere termen als standaard-Nederlands of algemeen Nederlands, wordt hier niet geschuwd en het ontstaan van het ABN wordt gezien als een bewuste actie, het ABN als iets waar mensen aan hebben gewerkt. Kortom lezers weten direct waar het boek over gaat en wat de algemene visie van de auteur is. Ook wordt al snel uit het voorwoord duidelijk dat de nadruk zal liggen 'op wat *gebleven* is, op de wortels van het huidige Standaardnederlands' en dat met andere woorden dus geen geschiedenis van de Nederlandse standaardtaal wordt beoogd. Van der Sijs (in het vervolg vdS) concretiseert het een en ander voor haar lezerspubliek in enkele prikkelende vragen: 1) was de invloed van de Statenvertaling wel zo groot als wordt verondersteld?; 2) hebben Simon Stevin en Hugo de Groot wel zo veel nieuwe woorden gemaakt als wordt beweerd?; 3) heeft Hooft geen invloed gehad op het taalgebruik zoals wel is geconcludeerd?; 4) heeft het Nederlands veel spellingherzieningen gehad zoals vaak wordt gesteld? Bovendien presenteert zij de vraag wat de inbreng van de verschillende dialecten is geweest als een rode draad die door het boek loopt en neemt zij een voorschot op het antwoord met het uitspreken van de hoop aan te tonen dat 'de werkelijke situatie anders is' (23) dan de communis opinio van hedendaagse onderzoekers over de invloed van zuidelijke dialecten en oostelijke dialecten.

Het verhaal over het ontstaan van het ABN wordt verteld in tien hoofdstukken. Daarbij

neemt vdS een uitvoerige opmaat van ruim 150 pagina's om de *culturele, maatschappelijke en talige achtergronden* (hoofdstuk 1), *het taal- en letterkundig verleden als bron van kennis en nationale trots* (hoofdstuk 2) en *bijbelvertalingen als praktische voorbeelden* (hoofdstuk 3) voor het voetlicht te brengen. De verschillende taalniveaus waarop beregeling van de standaardtaal plaatsvond, komen achtereenvolgens aan bod in hoofdstuk 4 en 5 (*de uitspraak en de spelling*), hoofdstuk 7 (*de woordenschat*) en hoofdstuk 8 (*de grammatica*). Daar tussenin bevinden zich nog de hoofdstukken met het Nederlands als wetenschapstaal (hoofdstuk 6) en de rol van literaire schrijvers (hoofdstuk 9) als onderwerp. Het boek wordt afgesloten met het terug- en vooruitblikkende hoofdstuk *Besluit: de standaardtaal als mensenwerk*.

Het zijn stuk voor stuk veelomvattende hoofdstukken waarin veel interessante gegevens zijn te vinden, maar die ook vragen oproepen. Vragen over impliciete vooronderstellingen, vraagtekens bij specifieke beweringen en vragen over het beeld dat lezers van het standaardisatieproces krijgen. In het vervolg bespreek ik de inhoud door eerst aandacht te schenken aan de gepresenteerde standaardisatiecontext. Daarbij komen enkele interessante problematische punten aan de orde die ook bij de beschrijving van het standaardisatieproces zelf terugkomen. Ten slotte stel ik de vraag of en in welk opzicht we een herzien beeld van het ontstaan van het ABN hebben gekregen.

De standaardisatiecontext

In de hoofdstukken 1 tot en met 3 wordt de standaardisatiecontext geschetst voordat het standaardisatieproces zelf in detail in het vervolg aan de orde komt. Daarbij tref ik zowel te veel informatie (hoofdstuk 2 en 3) als te weinig informatie (hoofdstuk 1) aan.

Een positieve attitude tegenover de moedertaal is een voorwaarde voor het ontstaan van een

standaardtaal. Daarom is het instructief voor de lezers dat vdS in hoofdstuk 2 ingaat op de 'nationale trots' gebaseerd op het taal- en letterkundig verleden, maar dat gebeurt wel buitengewoon uitvoerig. Een uitgebreide beschouwing over ideeën over het ontstaan van talen en de oorspronkelijke taal, over de ontwikkeling in opvattingen over taalverwantschap, taalvergelijking, etymologie etc.. Het is op zichzelf interessante materie, maar het is wat veel in het kader van een boek over het ontstaan van het ABN. Wel direct relevant is het gedeelte over de *rangorde in talen*, waar de relatie tussen het Nederlands en het Duits aan de orde komt. Terecht merkt vdS op dat men nog geen scherp onderscheid tussen deze twee talen maakte (100). Ook wijst zij erop dat bij het ontstaan van de twee standaardtalen in de zestiende en zeventiende eeuw de standaardvormen van het geschreven Nederlands en Duits duidelijk van elkaar gingen verschillen, terwijl de gesproken taal een continuüm bleef vormen (101).¹ Dat onderscheid tussen gesproken en geschreven taal dat hier terloops voor het Duits wordt gemaakt, had in het hele boek ook voor het Nederlands wel meer nadruk mogen krijgen. Ook moet opgemerkt worden dat het standaardisatieproces in Duitsland pas veel later, in de 18de eeuw, zijn beslag kreeg. In de zestiende en zeventiende eeuw is 'het Duits' in feite een anachronisme en het is van belang te weten dat in de zestiende en zeventiende eeuw met *Duits* veelal het gehele continentale Germaans werd aangeduid. Wanneer vdS aangeeft dat ontlening aan het Duits werd aangemoedigd tegenover afgekeurde ontlening aan Romaanse talen, dan gaat het ook hier om ontlening aan een Germaanse taal. Niet voor niets noemt de *Twe-spraak* (1584) in dit verband eveneens het Fries en het Deens.

Aan het uitvoerige tweede hoofdstuk gaat het hoofdstuk over achtergronden van het ontstaan van de standaardtaal vooraf. Hier tracht

1 Soms lijkt het continuüm vergeten, bijvoorbeeld wanneer op p. 438 bij gesignaleerde overeenkomsten tussen het Limburgs en het Duits van Duitse invloed wordt gesproken.

de auteur een compleet beeld te geven van het complex van factoren die bij het ontstaan van de Nederlandse standaardtaal een rol hebben gespeeld: maatschappelijke en politieke ontwikkelingen, grotere mobiliteit, het toenemend belang van geschreven taal, de rol van drukkers en van het onderwijs.² Maar moet de lezer ook niet weten wat kenmerken van een standaardtaal zijn en waarin het standaardisatieproces, dat in de tweede helft van de 16de eeuw begint, verschilt van eerdere middeleeuwse vormen van bovengewestelijke taal? Over dat laatste is in het slothoofdstuk (625-628) nog iets te vinden als een soort van wetenswaardigheidje. De bekende standaardisatiekenmerken (*selectie, codificatie, functie-uitbreiding en acceptatie*) komen echter niet aan de orde. Zo ontbreekt aan het begin van het boek het hele kader waarbinnen de lezer het ontstaan van het ABN had kunnen plaatsen.

Het betekent niet dat er geen aandacht is voor talige achtergronden, maar die aandacht blijkt geheel toegespitst te zijn op het verschijnsel *macroselectie* (een standaardisatieterm die overigens niet wordt genoemd). Met de vraag naar de bijdrage van dialecten aan de standaardtaal belandt de lezer onmiddellijk in een wetenschappelijke discussie die herhaaldelijk in het boek wordt gevoerd. De communis opinio zou zijn 'dat de standaardtaal is gebaseerd op het Hollands met sterke Zuid-Nederlandse invloed, dankzij de grote Zuid-Nederlandse immigratie na 1585' (46), een standpunt dat vdS wil bestrijden. Enige nuancering is hier op zijn plaats. In de vakliteratuur wordt in twee opzichten over zuidelijke invloed op de standaardtaal gesproken: allereerst over de invloed van de zuidelijk gekleurde geschreven en gedrukte taal en daarnaast over de invloed van zuidelijke immigranten. Het zou hier ook verhelderend zijn geweest wanneer van het begin af aan duidelijk was gemaakt dat eeuwenlang de standaardtaal in

eerste instantie een kwestie van geschreven taal is geweest. Dan zou vervolgens bij invloedsvragen consequent het onderscheid tussen geschreven en gesproken taal gemaakt moeten worden, ook wanneer er vraagtekens geplaatst worden bij de invloed van zuidelijke immigranten.

De standaardtaal werd in Holland en met name in de Hollandse steden gevormd, maar hoe moeten wij ons dat voorstellen? Aantallen migranten en mate van integratie zouden volgens vdS bepalend zijn geweest voor invloed van een specifiek dialect op de standaardtaal: 'Hoe meer sprekers van een bepaald dialect, hoe groter immers de kans dat dit dialect invloed op de standaardtaal in wording heeft gehad' (46) en 'De taal van een grote groep migranten heeft alleen invloed wanneer deze migranten contacten onderhouden met de lokale bevolking' (48). Het laatste is evident, het eerste niet: het aantal dialectsprekers is niet bepalend, maar het prestige van sprekers en dialect. Uit cijfers van de bevolkingssamenstelling in Amsterdam leidt vdS af dat het aandeel van Nedersaksisch-sprekenden aanzienlijk moet zijn geweest (zie 47-48). Deze migranten uit Duitsland en de Noordelijke Nederlanden deden er volgens vdS alles aan om te integreren, terwijl veel hoogopgeleide Zuid-Nederlanders aanvankelijk bij elkaar gingen wonen in de Jordaan, onderling trouwden en pas in de tweede generatie volledig integreerden. De veronderstelling dat die hoogopgeleiden, waaronder zich schoolmeesters, predikanten en kooplieden bevonden, daarmee gering contact met de lokale bevolking hadden is juist voor die beroepen niet plausibel!

Is er dan reden om aan te nemen dat sprekers van oostelijke dialecten invloed op het ABN hebben gehad? Er zijn genoeg aanwijzingen dat oostelijke dialecten en de sprekers ervan geen prestige hadden, terwijl dat wel voor zuidelijke dialecten gold. VdS veronderstelt dat het Duits

2 Terzijde merk ik op dat vdS een enkele keer anachronistisch doorschiet, bijvoorbeeld door de krant, in de 17de eeuw een nieuw verschijnsel met beperkte lezerskring, als een massamedium te zien dat het gebruik van de eenheidstaal kon bevorderen.

eeuwenlang een hoog prestige zou hebben gehad (49), maar baseert dit geheel op ontlening aan het Duits als Germaanse taal (zie hierboven).³ De tegenstelling Zuid-Nederlandse en Duitse invloed domineert ook hoofdstuk 3 waar uitvoerig bijbel- en psalmvertalingen tot en met het heden aan de orde komen, zodanig dat het kernpunt, de invloed van bijbeltal en met name van de Statenvertaling, wat ondergesneeuwd raakt. De Statenbijbel had voorgangers en het taalgebruik van die voorgangers zoals de Liesveldtbijbel en de Deux-Aesbijbel is herhaaldelijk in de Statenbijbel terug te vinden. In de Deux-Aesbijbel werden, stelt vdS terecht, nogal wat woorden uit de Nederduitse Lutherbijbel in vernederlandste vorm overgenomen. Op het lexicale vlak is er dus zeker Duitse invloed te constateren, maar hoe stond het verder met de taal van de Statenbijbel?

De Zuid-Nederlandse inslag van de Statenbijbel bestrijdt vdS en zij doet dit in drie stappen. Allereerst door de herkomst van de medewerkers aan te voeren: er waren maar vijf geboren en getogen in het zuiden én er zijn er ook vijf geboren en getogen in Duitsland. Van alle medewerkers gaat zij de jaren na waarin men in Zuid-Nederland, in Duitsland en in Noord-Nederland heeft verbleven en telt die dan op. 'Op basis van deze gegevens is dus eerder oostelijke dan zuidelijke invloed in de vertaling te verwachten'. Klopt die veronderstelling? Al ondergaat het taalgebruik van een individu ook na het twintigste levensjaar veranderingen, vanuit Laboviaans perspectief is het geboren en getogen zijn bepalender voor het taalgebruik dan het latere verblijf in den vreemde. Laten we dan als tweede stap naar het feitelijke taalgebruik in de Statenvertaling kijken. Bij evident zuidelijke vormen als het diminutief *-ken* benadrukt vdS dat dit ook in het Nederduits en Nedersaksisch

werd gebruikt. Ook wijst zij op zuidelijke vormen die door de Statenvertalers juist verworpen werden, waaronder het gebruik van *den* in de eerste naamval en vormen met d-syncope (*vergaren*, *bevrijen*). Die laatste vormen worden echter ten onrechte als zuidelijk aangemerkt en het niet accepteren van *den* had te maken met het creëren van een naamvalssysteem dat met geen enkele dialectwerkelijkheid correspondeerde. Ten slotte brengt de derde stap ons op een principieel punt: vdS meent dat de Statenvertalers niet voor *Zuid-Nederlandse* vormen hebben gekozen, maar voor *archaïsche* vormen zoals in het geval van *Heere* en *gij*.⁴ Dat een vorm als *Heere* bij een voortschrijdende *e*-apocope en de vorm *gij* tegenover het door palatalisatie ontstane *jij* als archaïsch beschouwd kunnen worden, is op zichzelf juist, maar tegelijkertijd is er de dialectdimensie. Tijdgenoten (zoals bijvoorbeeld de grammaticus Christiaan van Heule) koppelen die varianten dan ook direct aan het zuiden, waar die ontwikkelingen niet of nog niet hadden plaatsgevonden. Nieuw en Hollands zijn net als archaïsch en zuidelijk twee kanten van dezelfde medaille. Het wegedeneren van zuidelijke kenmerken overtuigt hier dus niet. Hoe zit het met de bijdrage van oostelijke dialecten? 'Typisch oostelijke klanken, zoals in Utenhoves vertaling te vinden waren, staan niet in de Statenvertaling' (139), constateert vdS, maar wel een groot aantal (Neder)duitse leenwoorden waarbij de (Neder)duitse klanken steeds zijn vervangen door algemeen Nederlandse klanken (zie p. 140). Daarmee is lexicale ontlening aan het Duits evident, maar ook wat de zo geheten *microselectie*, de keus uit vormvarianten uit verschillende dialecten, betreft moet m.i. een conclusie getrokken worden. Bij die microselectie speelden Oost-Nederlandse vormen geen rol!

3 In een in *Taal en Tongval* te verschijnen recensie gaat C. van Bree uitgebreid op deze prestigevraag in.

4 Ook elders treffen we een vergelijkbare redenering aan: 'De keuze van de Statenvertalers voor *weerd*, *sweet*, *geerne* is dus niet een keuze voor de Vlaams-Brabantse variant, zoals wel gesuggereerd is, maar een keuze voor de archaïsche schrijftaaltvormen – de *aa* is in de zeventiende eeuw in deze woorden de nieuwerwetse, Hollands-beschaafde klank (...)'(173).

Waar leidt het debat over oostelijke en zuidelijke invloed toe? Dat Hollandse steden met hun diverse bevolking een smeltkroes waren waarin taalontwikkelingen plaatsvonden, is niet onaanvaardbaar. Welke bevolkingsgroepen daarbij een doorslaggevende rol speelden en of het bij specifieke taalveranderingen om change from above of from below ging zijn complexe vragen die naar mijn mening nader onderzoek zouden verdienen. VdS concludeert voor het ontstaan van het ABN dat 'de hoogopgeleide elite van de Hollandse steden' een keus maakte uit de taalvarianten van Nederlands-Nederduits-Hoogduitse dialecten die in de zeventiende eeuw te horen waren. Die scheppers van de standaardtaal beregelden de uitspraak, spelling, woordenschat en grammatica. Hoe die beregeling op verschillende taalniveaus in zijn werk ging vormt de kern van het boek.

Het standaardisatieproces: beregeling op verschillende niveaus en functie-uitbreiding

Het valt op dat de beregeling van de *uitspraak* (hoofdstuk 4) eerst aan de orde komt en pas daarna de *spelling* (hoofdstuk 5). Dat is chronologisch merkwaardig (spellingregelingen stonden aan het begin van het standaardisatieproces) en het veroorzaakt inhoudelijk ook wel enkele problemen. Zo is er verwarring over spelling- dan wel klank- of uitspraakverschillen: *joffer*, *bondel*, *nommer* worden bijvoorbeeld spelvarianten genoemd (178), terwijl het klankvarianten zijn die in de spelling tot uitdrukking komen.⁵ Eenheid van spelling was van belang voor geschreven en gedrukte taal. Het zijn niet voor niets drukkers die de eerste spellinggeschriften produceerden, spellinggeschriften waarmee de *codificatie* van het Nederlands begint. In hoofdstuk 5 worden spellingsuitgangspunten en de spellingspraktijk vanaf de Middeleeuwen tot en met de twintigste eeuw besproken met speciale aandacht voor de spellinggeschriften uit de 16de en 17de eeuw. Die bespreking mondt uit

in een samenvatting van spellingprincipes tot en met heden (278-294). Bij haar beschrijving van de meeste spellingwerken die in de Republiek zijn verschenen constateert vdS dat twee auteurs naar het Noorden gevluchte Zuid-Nederlanders waren (van der Schuere 1612 en Smyters 1613) en dat er geen Oost-Nederlandse auteurs of Oost-Nederlandse spellingvoorschriften zijn geweest (278-279). Eenheid van uitspraak was er zeker niet en zou er ook de eerste eeuwen niet komen. Wel 'ontstond in de zeventiende eeuw geleidelijk het ideaal van de algemeen beschaafde uitspraak (...). Het was iets waarnaar de hogere lagen van de bevolking streefden, maar wat slechts weinigen bereikten' (162). De norm werd het beschaafde Hollands: sociolinguïstische gelaagdheid is een gegeven, ook in het verleden.

De beregeling van de *woordenschat* vond al vroeg, in de 16de eeuw, plaats in woordenboeken, een reden om in hoofdstuk 7 een 'geschiedenis van de woordenboeken in de loop der eeuwen' (353) te presenteren. Daarbij komen de invloed van puristische woordenboeken, het belang van Kiliaen, dialectwoorden in de standaardtaal, verschillen tussen Belgisch-Nederlands en Nederlands-Nederlands aan de orde. Het effect van puristische woordenboeken lijkt gering te zijn geweest: veel Frans/Latijnse leenwoorden zijn blijvertjes gebleken. Het aantal Duitse leenwoorden is in vergelijking daarmee veel geringer, maar het feit dat ook voornaamwoorden (*ieder*, *zich*) en achtervoegsels (*-isch*, *-matig*, *haftig*) zijn ontleend is veelzeggend: 'Het overnemen van dit soort taalelementen kan alleen wanneer er zeer nauw contact is, zowel mondeling als schriftelijk' (395-396). Hier worden beide mogelijkheden, mondeling en schriftelijk taalgebruik genoemd, maar de schriftelijke weg moet hier niet onderschat worden.

Ook in dit lexicale gedeelte wil vdS de mythe van de invloedrijke zuidelijke immigratie

5 Zo ook 'dankzij de spellingherzieningen werden geleidelijk de laatste gewestelijke sporen uitgewist. Spelling zoals *peerden* en *vyer* veranderden in *paarden* en *vuur*.' (149). Alleen in de samenvatting aan het eind van hoofdstuk 5 (p. 282) wordt opgemerkt dat veel dubbelvormen teruggingen op een uitspraakverschil.

ontzenuwen en daarbij wijst zij erop dat het in vaak aangevoerde doubletten als *wenen – huilen*, *nu – nou*, *heffen – tillen*, etc. niet om een noord-zuid-tegenstelling gaat die is ontstaan in de 16de eeuw (401). Dat laatste wordt ook niet beweed in de vakliteratuur: er wordt daar gewezen dat de doubletten, die inderdaad al in oudere boven-regionale schrijftaal voorkomen, teruggaan op een noord-zuid-tegenstelling. Ook een globaal nader onderzoek van woordvormen die het in het ABN hebben gewonnen laat zien dat het veelal om in oorsprong zuidelijke vormen gaat.⁶ VdS moet toegeven dat er maar weinig typisch Oost-nederlandse woorden in de standaardtaal zijn opgenomen: 'Daar staat tegenover dat de invloed van het Neder- en Hoogduits tamelijk omvangrijk was (...)'(406).

De geschiedenis van huidige grammaticale regels wordt in het hoofdstuk *Beregeling van de grammatica: opgelegde glans* (411-552) uit de doeken gedaan. Na een overzicht van de verschenen grammatica's t/m 1730 behandelt vdS 'Renaissance-keuzes die de standaardtaal hebben gevormd'. Het zijn 'de regels voor praktisch taalgebruik, voorzover deze van belang zijn voor het ontstaan van de standaardtaal, en voorzover zij nog heden invloed hebben' (426). Het betreft hier een nauwgezette behandeling van verschijnselen per woordsoort, gevolgd door woordgroepen en zinnen. Zo komen verschijnselen aan bod als *e-* en *-n*-apocope, ondergang van naamvalsuitgangen, voornaamwoordelijke aanduiding, hulpmiddelen voor het bepalen van het woordgeslacht, belangrijke ontwikkelingen bij de persoonlijke voornaamwoorden, rode en groene volgorde, Tante Betje en Tante Doortje, om enkele voorbeelden te noemen.

Ook in dit hoofdstuk wordt herhaaldelijk Duitse invloed of invloed van Duitse immigranten genoemd waar ik die niet aannemelijk kan vinden. Zo zouden (p. 464) Duitse immigranten invloed gehad hebben op de regelgeving voor ver-

buiging van gesubstantiveerde bijvoeglijke naamwoorden en zouden (p. 468) pogingen om *du* in de zestiende eeuw te herstellen 'onder invloed van het Duits of Nedersaksisch zijn gedaan'. Bij die laatste 'reanimatiepoging' speelde echter het Latijnse voorbeeld met een onderscheid tussen enkelvoud en meervoud een doorslaggevende rol. Soms (p. 486) formuleert vdS het voorzichtig: 'Wellicht is de exclusieve keuze voor *mijn* als bezittelijk voornaamwoord dus beïnvloed door het Duits'. Ook waar het grammatici betreft, wordt door vdS invloed van Duitsland op de Nederlanden aangenomen, maar dat geeft een eenzijdig, onjuist beeld dat alleen van toepassing is op grammatici in de 18de en 19de eeuw. Aanvankelijk ging de invloed de andere richting op: zo zijn Stevins ideeën terug te vinden bij de Duitse grammaticus Schottelius (1612-1676).

Naast *selectie* en *codificatie* wordt het standaardisatieproces gekenmerkt door *functie-uitbreiding*. Al in de Middeleeuwen fungeerden Nederlandse dialecten als literaire taal, maar het gebruik van het Nederlands als wetenschapstaal is een treffend voorbeeld van functie-uitbreiding. VdS geeft daar een goed beeld van door de taal van verschillende vakgebieden de revue te laten laten: de taal van medici, van wiskunde en natuurwetenschappen, juridische taal, de taal van de muziek en de beeldende kunst. Zij presenteert daarbij in vlotte stijl biografische gegevens van de diverse auteurs. Ook geeft zij in een beschouwende paragraaf de lezer inzicht in de wijze waarop Nederlandse vaktermen zijn gevormd: door ontlening met of zonder aanpassing, door het vormen van neologismen of door een nieuwe technische betekenis aan een bestaand woord toe te kennen. De taalkundige terminologie wordt hier ter illustratie gebruikt. Ook de keus van de voertaal, zowel de geschreven als de gesproken wetenschapstaal, komt aan bod.

In al deze hoofdstukken uit het kerngedeelte van het boek worden de lijnen vanuit de 16de,

6 Zie ook de recensie van C. van Bree waarin hij de spreiding van 13de-eeuwse Middelnederlandse varianten nagaat.

17de en 18de eeuw doorgetrokken naar de 19de en 20ste eeuw. In het slothoofdstuk wordt ook naar recente variatie binnen het Nederlands gekeken en wordt een blik in de toekomst geworpen.

Een herzien beeld?

Wat kunnen wij aan het eind van deze bespreking concluderen over *Taal als mensenwerk*? Levert dit boek een herzien beeld op van een fase in de taalgeschiedenis zoals vdS zelf aangeeft en wat diverse krantenkoppen bij recensies suggereren? Haar bestrijding van de zuidelijke mythe is deels gebaseerd op een misverstand. VdS wil de zuidelijk gekleurde geschreven taal alleen als ‘archaisch’ en niet als zuidelijk beschouwen. De invloed van de zuidelijke immigratie stelt zij – in het spoor van Howell en Boyce Hendriks – ter discussie en daarmee voert zij een punt voor nader onderzoek aan. Dat oostelijke en/of Duitse invloed op het ABN sterk is geweest, wil vdS door het hele boek heen ‘bewijzen’, maar daarin overtuigt zij niet. Ook daar waar het traceerbare invloeden van grammatici betreft, veronderstelt zij invloed vanuit Duitsland op de Nederlanden, terwijl die invloed ook in de andere richting heeft gewerkt.

En wat voor antwoorden hebben haar prikkelende vragen uit het voorwoord gekregen? Het waren vragen die inspeelden op opvattingen van leken. Wie bij de bestaande vakliteratuur te rade gaat, zoals vdS heeft gedaan, ontdekt de nuanceringen. De invloed van de Statenvertaling ligt op het gebied van uitdrukkingen en het lexicon, niet op dat van vernieuwende grammaticale regelgeving. Daarbij heeft de Statenbijbel de verbreiding van de standaardtaal, de *acceptatie*, bevorderd. Ook wordt duidelijk dat Stevin en De Groot met hun gezag veel vaktermen hebben gemunt, maar niet hebben uitgevonden, dat Hoofs taalgebruik in bepaalde opzichten zeker gezaghebbend is geweest en dat er al met al niet ontzettend veel Nederlandse spellingregelingen zijn geweest.

De in taal geïnteresseerde lezer heeft met *Taal als mensenwerk* veel waar voor zijn geld gekregen. Het is een rijk boek dat, zoals gebleken is, uitlokt

tot commentaar en vragen. Het heeft sterke, maar ook zwakke kanten. Wellicht heeft vdS met het oog op een meer algemeen, niet taalkundig geschoold lezerspubliek bewust termen vermeden als *selectie*, *codificatie*, *functie-uitbreiding* en *acceptatie*, bekende begrippen en kenmerken van het standaardisatieproces. Dat is spijtig, want zonder lezers te overspoelen met terminologie hadden deze termen toch verhelderend kunnen werken. Ze hadden verhelderend kunnen werken in een beknopte beschrijving van de essentie van een standaardisatieproces. Dat is een kader dat ik node in het boek mis en dat lezers houvast had kunnen bieden in het uitgebreide verhaal over het ontstaan van het ABN. De auteur heeft haar onderwerp zeer uitvoerig beschreven – op sommige punten zoals hierboven aangegeven te uitvoerig. Ook wil zij herhaaldelijk te graag oostelijke en Duitse invloed bewijzen. Die kritische opmerkingen sluiten mijn waardering voor het boek en de auteur zeker niet uit. Het is bewonderenswaardig hoe nauwgezet vdS enorme hoeveelheden zowel oudere als recente vakliteratuur heeft verwerkt. Haar notenapparaat en bibliografie zijn in dit opzicht veelzeggend. Dat de veelal aan oudere publicaties ontleende en verkleind weergegeven dialectkaartjes niet altijd gemakkelijk leesbaar zijn en daarmee als illustraties geen schoonheidsprijs verdienen, zal op het conto van de uitgever geschreven moeten worden. De auteur schrijft in een enthousiaste stijl over haar onderwerp en is op haar best waar woordenboeken en specifieke soorten van taalgebruik aan de orde komen. Het boek roept vragen op en lokt commentaar uit, maar zo worden taalkundigen gestimuleerd om zich rekenschap te geven van de historische taalfeiten en om met nader onderzoek bewijsmateriaal voor de ontwikkelingsgang van de Nederlandse standaardtaal aan te dragen.

Marijke van der Wal

Universiteit Leiden
Opleiding Nederlands
m.j.van.der.wal@let.leidenuniv.nl

Hans Broekhuis. *Adpositions and adpositional phrases.* Modern Grammar of Dutch occasional papers 3. Tilburg: University of Tilburg, 2002. 331 blz.

Het NWO-project Modern Grammar of Dutch (hierna MGD), uitgevoerd aan de Universiteit van Tilburg, heeft inmiddels drie omvangrijke delen opgeleverd (gepresenteerd als interim-rapport) waarin alle beschikbare kennis over de syntaxis van adjectieven (Broekhuis 1999), adposities (Broekhuis 2002) en nomina (Broekhuis et al 2003) in het Nederlands systematisch bij elkaar is gezet. De delen over adjectieven en nomina zijn reeds in Nederlandse Taalkunde besproken (Barbiers 2001 en Corver 2005); deze bijdrage behandelt het deel over adposities.

Zoals uitvoerig toegelicht in Broekhuis en Van Riemsdijk (1998) richt MGD zich op een internationaal publiek van taalkundigen en is het uitdrukkelijk de bedoeling dat MGD ook toegankelijk is voor taalkundigen die niet in een generatief kader werken. Dit betekent dat MGD zijn gegevens zowel uit traditioneel als uit formeel onderzoek put, maar deze zo presenteert dat ze bruikbaar zijn voor taalkundigen met verschillende (theoretische) achtergronden. Anders gezegd, de beschrijving van de syntaxis van het Nederlands in MGD blijft heel dicht bij de data en vermijdt theoriegebonden argumentatie en terminologie. Dat is ook weer duidelijk het geval in dit deel over adposities en adposicionale woordgroepen. Het boek zal de gemiddelde taalkundige niet teleurstellen gezien de indrukwekkende hoeveelheid kennis die het toevoegt aan de bestaande traditionele kennis en de zeer toegankelijke en inzichtelijke wijze waarop dit gebeurt. Dit laatste is mede te danken aan de vele tabellen en figuren die de essentiële bevindingen in de tekst doeltreffend samenvatten. Handig zijn ook het glossarium en de index. De toegankelijkheid zal nog aanmerkelijk toenemen als MGD on-line beschikbaar komt.

Hoofdstuk 1 beslaat bijna de helft van het boek, 145 pagina's. Het geeft een formele en

semantische classificatie van adposities. Het hoofdstuk begint met een aantal kenmerken waarin adposities zich onderscheiden van de andere syntactische hoofdcategorieën. De voorname zijn dat adposities een gesloten klasse vormen, niet gelecteerd worden, R-pronominalisatie toelaten (vgl. *over dit onderwerp spreken* en *er over spreken*), naamval toekennen aan hun complement, vaak gemodificeerd kunnen worden door *pal* en *vlak* (*pal naast het doel*) en dat adposicionale groepen vaak na het zinsfinale werkwoord of na het nomen in een nominale groep kunnen staan.

De formele classificatie van adposities is gebaseerd op de observatie dat het Nederlands naast preposities (*voor het huis*) ook postposities (*het huis in*), circumposities (*onder het hek door*) en complementloze of intransitieve adposities (*de kachel is uit*) heeft. Dat is ook de reden waarom consequent gesproken wordt over adposities in plaats van de meer gangbare term preposities. De intransitieve adposities en de circumposities krijgen verhoudingsgewijs veel aandacht. De intransitieve adposities vormen geen homogene groep maar vallen uiteen in locatieve intransitieve adposities en partikels. Bij de partikels moet vervolgens weer een onderscheid worden gemaakt tussen wel en niet van het werkwoord scheidbare partikels (*voor is gekomen* vs. *is voorkomen*). Bij de circumposities (*achter de optocht aan lopen*) worden vijf syntactische tests gegeven om deze te onderscheiden van een sterk gelijkende constructie met een PP en een partikel (*op de tafel neer leggen*).

De formele classificatie eindigt met een korte bespreking van de syntactische relatie tussen de vier verschillende typen adposities. Er wordt gesuggereerd dat postpositionale structuren mogelijk afgeleid zijn van prepositionale structuren door verplaatsing van het complement naar links van P, en dat circumpositionale structuren zouden kunnen zijn afgeleid door verplaatsing van een PP naar links van een prepositie. Het is jammer dat de bespreking van deze syntactische relaties zo beknopt en tentatief

is. Dit was bij uitstek de plaats geweest om in te gaan op de structuur van PP's en de mogelijkheid dat PP's gedomineerd worden door functionele structuur. De lezer die bijvoorbeeld het MGD-deel over nomina (DP's) heeft gelezen zal zich afvragen of er reden is ook een functioneel domein in PP te onderscheiden. Het is waar dat het onderzoek naar de functionele structuur van PP's minder ver gevorderd is dan van nominale, adjectivale en verbale groepen, maar bijvoorbeeld Koopman (2000) biedt voldoende aanknopingspunten voor een iets uitgebreidere beschrijving van de structuur van PP's, die nu grotendeels impliciet blijft.

Het grootste deel van hoofdstuk 1 wordt besteed aan een semantische classificatie van adposities. Er wordt een primair onderscheid gemaakt tussen spatiële, temporele en overige adposities. Een belangrijke rol bij de classificatie van spatiële adposities spelen het onderscheid tussen deictische, inherente en absolute interpretaties van adposities uit het werk van Grabowski en Weiß (1995), de vectoranalyse van adposities zoals voorgesteld in het werk van Zwarts (1994, 1996, 1997) en het onderscheid tussen locationele en directionele adposities. Deze onderscheidingen worden toegepast op de vier formele adpositionele categorieën uit het eerste deel van dit hoofdstuk.

In de deictische interpretatie van spatiële adposities wordt in de berekening van de spatiële relatie tussen een object en een locatie de positie van een ankerpunt (bijvoorbeeld de spreker) ingecalculeerd. In de inherente interpretatie is de locatie zelf het ankerpunt, hetgeen vereist dat de locatie is gestructureerd voor bepaalde dimensies. Dit interpretatieverschil komt naar voren in het paar *Jan staat voor de boom* tegenover *Jan staat voor de auto*. Beide hebben een deictische interpretatie waarin Jan tussen het ankerpunt (de spreker) en de boom respectievelijk auto staat, maar alleen *Jan staat voor de auto* heeft ook een inherente interpretatie waarbij Jan aan de voorkant van de auto staat en de positie van de spreker irrelevant is. In de absolute interpretatie

van spatiële adposities speelt geen enkel ankerpunt een rol. Dat is bijvoorbeeld het geval bij *Het schilderij hangt boven de stoel*, waarbij de interpretatie onafhankelijk is van de bovenkant van de stoel.

Volgens de vectoranalyse is de interpretatie van spatiële adposities niet eenvoudigweg een relatie tussen een object en een locatie, maar een verzameling vectoren. De interpretatie van een zin als *De lampen staan achter de camera* kan bijvoorbeeld zijn dat er een lamp recht achter de camera staat en enkele lampen schuin achter de camera. De camera fungeert als het nulpunt van een verzameling vectoren die wijzen naar posities in het vlak achter de camera. De notie vector is vooral van belang om de modificatiemogelijkheden van adposities te kunnen begrijpen: modificatie kan betrekking hebben op de lengte van de vector (*drie meter achter de camera*, *pal achter de camera*) en de hoek of oriëntatie van de vector (*schuin/recht achter de camera*). Sommige adposities duiden de nulvector aan (*De lamp staat op de tafel*) en laten daarom geen modificatie van lengte of oriëntatie toe. De vectoranalyse en het onderscheid tussen deictische, inherente en absolute interpretaties leveren een helder inzicht in de semantiek van preposities en de daaruit voortvloeiende modificatiemogelijkheden. Minder duidelijk is of en welke syntactische eigenschappen met deze semantische eigenschappen samenhangen. Als een grammatica zich behoort te beperken tot de vormelijke eigenschappen dan kan men zich afvragen of deze beschrijving van de semantiek van preposities wel in MGD thuishoort.

Hoofdstuk 2 (35 pagina's) gaat over complementen van adposities. Achtereenvolgens worden nominale, adpositionele, adjectivale en sententiële complementen en absolute PP's behandeld. De categoriale status van het complement van absolute preposities als *met* en *zonder* blijft bij gebrek aan eenduidige diagnostische testen impliciet. Bij nominale complementen van adposities is alleen het onderscheid tussen volledige nominale groepen (*op de oude school*) en kale

enkelvouden (*op school*) van belang. Deze laatste constructie is in het Nederlands uiterst beperkt. Adposities kunnen in het Nederlands geen adpositioneel complement nemen, uitgezonderd *van* (*van onder de kast*), *tot* (*tot aan het station*), en *voor* (*voor bij de koffie*). Er worden drie tests gegeven om preposities met een adpositioneel complement te onderscheiden van complexe preposities als *vanaf*: pronominalisatie van de PP, R-extractie (verplaatsing van een R-pronomen weg van de adpositie, vgl. *Ik ben er tevreden mee*) en modificatie van de PP. Adjectivale complementen van adposities komen in het Nederlands nauwelijks voor. Sententiële complementen in een PP-complement zijn niet mogelijk, tenzij de PP is getopicaliseerd, gescrambled of geëxtraponeerd. Een verklaring hiervoor ontbreekt vooralsnog. In temporele prepositionele bepalingen kan P vaak wel een sententieel complement hebben (*voor dat hij vertrok*), maar een mogelijke alternatieve analyse is dat P met het daaropvolgende voegwoord een complex voegwoord *voor-dat* vormt. De argumenten voor en tegen deze analyses zijn volgens de auteur niet doorslaggevend. Hierbij moet worden aangetekend dat enig eenvoudig corpusonderzoek verhelderend had kunnen werken. Zo wordt er bijvoorbeeld beweerd dat *tijdens* niet door *dat* gevolgd kan worden, maar zoeken op *tijdens dat* plus een nominatief pronomen in Google laat zien dat deze sequentie in informele taal heel gewoon is. Een derde mogelijke analyse van CP-complementen in dit type prepositionele bepalingen is dat zulke zinnen eigenlijk relatiefzinnen zijn met een verborgen operator. Deze mogelijkheid wordt wel genoemd maar niet uitgewerkt. Dat is jammer, want Larson (1990) geeft tamelijk overtuigende evidentie dat deze laatste analyse de juiste is.

Hoofdstuk 2 eindigt met een bespreking van de intrigerende absolute *met* (en *zonder*) constructie, die in de generatieve grammatica betrekkelijk goed bestudeerd is en in de jaren '80 aanleiding heeft gegeven voor een stevig debat over de vraag of het complement van *met/zon-*

der in dergelijke constructies verbaal is met een verborgen werkwoord of dat het complement een Small Clause is. Deze discussie is indertijd onbeslist gestopt en zou naar mijn mening weer opgenomen moeten worden, omdat veel eigenschappen van deze constructie niet goed begrepen worden.

Hoofdstuk 3 (34 pagina's) behandelt de mogelijkheden van modificatie van PP's en P's. Zoals hierboven reeds gezegd werpt de vectortheorie een helder licht op de modificatiemogelijkheden van spatiële adposities. Directionele PP's staan modificatie met *helemaal* of *bijna* toe als het gedenoteerde pad begrensd is (*helemaal naar Groningen*). Als het pad niet begrensd is kan een maatbepaling optreden (*tien meter de lucht in*). Als standaardtest om P-modificatie te onderscheiden van PP-modificatie wordt de positie van R-pronomen gebruikt: als een R-pronomen tussen de modifier en P kan staan is er sprake van PP-modificatie, als dat niet kan hebben we te maken met modificatie van P. De opmerkelijke distributie van focuspartikels als modificatoren bij PP's (*Ik geef het boek <zelfs> aan <*zelfs> Jan*), een redelijk goed bestudeerd onderwerp in de taalkunde van het Duits, Engels en het Nederlands ontbreekt helaas in dit hoofdstuk.

Hoofdstuk 4 (31 pagina's) beschrijft de syntactische distributie van PP's. Er wordt primair een onderscheid gemaakt tussen argumentele, predicatieve, attributieve en adverbiale PP's. Voor deze vier klassen van PP's wordt nagegaan of ze kunnen worden getopicaliseerd, gescrambled en geëxtraponeerd en of ze R-extractie toestaan. Tot de argumentele PP's worden gerekend de voorzetselvoorwerpen (*wachten op Piet*, *boos op Marie*, *protest tegen het vliegveld*) en, waarschijnlijk in navolging van Neeleman (1997), PP's als subject van secundaire predikaten (*Onder het bed is een leuke plek*). Die laatste klasse van PP's behoort mijns inziens niet tot de argumenten. Het is duidelijk dat PP's in deze constructie een impliciete locatie modificeren en geen argumentele functie hebben, zoals *morgen* in *Morgen is beter* een impliciete gebeurte-

nis modificeert (bijv. *Morgen vergaderen is beter*). Anders dan de voorzetselvoorwerpen staan deze PP's geen extrapositie en R-extractie toe, hetgeen onmiddellijk volgt als ze bepalingen zijn en onderdeel van een subject met een impliciet nominaal hoofd. Een dergelijke analyse heeft als voordeel dat we een uitzonderingsloze regel voor het Nederlands kunnen formuleren dat PP's geen subject kunnen zijn.

Binnen de klasse van predicatieve PP's wordt een onderscheid gemaakt tussen predicatieve complementen (*Jan is in de tuin*) en supplementieve predicaten (*Voor een amateur doet Jan het niet slecht*). De predicatieve complementen vallen uiteen in spatiële en niet-spatieel predicaten (*Die regeling is van kracht*), de spatiële vallen uiteen in locatieve (*Jan heeft in de sloot gesprongen*) en directionele predicaten (*Jan is de sloot in gesprongen*), en de locationele vallen tenslotte uiteen in predicaten die een locatie aanduiden (*Het boek ligt op de tafel*) en predicaten die een verandering van locatie aanduiden (*Jan legt het boek op de tafel*). Spatieel predicatieve complementen kunnen getopicaliseerd worden en staan R-extractie toe, maar extrapositie en scrambling is onmogelijk. Bij directionele predicatieve complementen ligt dat iets ingewikkelder. Niet-spatieel predicatieve complementen staan uniform topicalisatie toe, scrambling is onmogelijk, extrapositie ook tenzij er een werkwoord met een partikel of prefix aanwezig is, en R-extractie is doorgaans onmogelijk. In de paragraaf over supplementieve PP's wordt hoofdzakelijk ingegaan op constructies met *als* (*Als voorzitter is Jan heel bekwaam*), waarvan het maar de vraag is of dit wel voorzetsels zijn; ze staan bijvoorbeeld geen R-extractie toe. Hier is een aanvullende beschrijving gewenst van echte supplementieve PP's. Een conclusie over de in dit hoofdstuk gebruikte verplaatsingstesten had eigenlijk niet mogen ontbreken. Zo kan opgemerkt worden dat topicalisatie geen onderscheidende test is, omdat topicalisatie van PP in alle syntactische functies mogelijk is.

Het vijfde en laatste hoofdstuk (60 pagina's) gaat over prepositiestranding (bijv. *Daar heeft zij*

over gesproken) en R-woorden. Dit is verreweg het meest syntactische hoofdstuk van dit boek. Het is terecht dat er voor dit onderwerp zoveel ruimte is gereserveerd: prepositiestranding en de syntaxis van R-woorden zijn tamelijk goed onderzocht in de generatieve grammatica (Van Riemsdijk 1978, Bennis 1986). Na een inleidende paragraaf volgt een paragraaf over de belangrijkste restrictie op R-pronominalisatie. Er wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen referentiële R-pronomina (*er*), demonstratieve R-pronomina (*daar, hier*), relatieve R-pronomina (*de brief waar ik op wacht*), existentieel kwantificerende R-pronomina (*Ik wacht (n)ergens op*) en universeel kwantificerende R-pronomina (*Ik kijk overal naar*). Voor deze verschillende categorieën wordt getoond dat R-pronominalisatie alleen plaats kan vinden als het pronomen naar een niet-menselijke entiteit verwijst. Hierop zijn wel uitzonderingen, bijvoorbeeld onzijdige nomina die naar een mens verwijzen vereisen R-pronominalisatie (*Dat kind, ik ben er dol op*/**Ik ben dol op het*) en relatieve R-pronomina verwijzend naar een menselijk individu zijn in het dagelijkse taalgebruik gewoner dan de variant zonder R-pronomen, vergelijk *de man waar ik mee sprak* en *de man met wie ik sprak*.

In de derde paragraaf van dit hoofdstuk wordt ingegaan op de lexicale beperkingen op R-pronominalisatie. Paragraaf 4 behandelt de syntactische restricties op prepositiestranding. R-pronominalisatie is een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde voor prepositiestranding in het Nederlands. Argumentele PP-complementen van werkwoorden, adjectieven, nomina en preposities staan alle R-pronominalisatie toe, maar alleen PP-complementen van werkwoorden en adjectieven hebben P-stranding. Predicatieve PP-complementen staan ook P-stranding toe, behalve als ze directioneel zijn. Adverbiale PP's staat normaliter geen P-stranding toe. Een andere conditie op P-stranding is dat de gestrande adpositie direct links van de zinsfinale werkwoordpositie moet staan. Alleen predicatieve AP's en PP's en andere gestrande preposities

mogen interveniëren tussen een gestrande prepositie en de zinsfinale werkwoordspositie.

In paragraaf 5 komt kort R-pronominalisatie in idiomen aan de orde. Paragraaf 6 ten slotte gaat over de syntaxis van R-woorden. Deze paragraaf behandelt de complexe interactie tussen verschillende typen R-woorden. Naast R-pronomen als complementen van adposities heeft het Nederlands ook nog R-woorden die een hele PP pronominaliseren (*Zij woont **daar***), expletief *er* (bijv. in onpersoonlijke passieven als ***Er** wordt *gedanst**) en kwantitatief *er* (*ik heb **er** twee*). Op heldere wijze worden de restricties beschreven op het samen in één zin voorkomen van verschillende R-pronomen. Voor zwakke R-pronomen lijkt er één unieke positie links in het middenveld van de zin te zijn waar ze naartoe moeten verplaatsen. Dientengevolge kan er slechts één zwak R-pronomen per zin voorkomen. Voor sterke R-pronomen is er ook een unieke positie, direct na de positie voor zwakke R-pronomen. Deze posities spelen ook een verklarende rol voor restricties op verplaatsing van vragende en demonstratieve R-woorden over locatief *er* heen. Het laatste deel van dit hoofdstuk gaat over het samenvallen van verschillende functies in één R-woord. In het algemeen is dit mogelijk, zoals in *Jan legde er drie in* waar *er* zowel kwantitatief als pronominaal is. Dergelijke samenvallende is echter niet mogelijk bij pronominaal en locatief *er*, en, iets controversiëler, bij locatief en kwantitatief *er*.

Wie dit boek gelezen heeft is klaar om onderzoek te gaan doen naar PP's in het Nederlands en wie onderzoek wil doen naar PP's in het Nederlands kan niet om dit boek heen. Het boek biedt vrijwel alle achtergrondkennis die daarvoor nodig is en laat ook duidelijk zien welke eigenschappen van PP's nog onvoldoende begrepen worden. Net als de delen over adjectieven en nomina zal dit deel tot het standaardgereedschap van de syntacticus gaan behoren. Het is daarom zeer te hopen dat er in de nabije toekomst financiering wordt gevonden om de MGD te completeren,

niet alleen met het nog ontbrekende deel over werkwoorden, maar zeker ook de delen die de syntaxis van de hoofdcategorieën overstijgen, zoals de syntaxis van tijd, aspect, negatie, binding, controle, enzovoort.

Sjef Barbiers

Meertens Instituut, Amsterdam
sjef.barbiers@meertens.knaw.nl

Bibliografie

- Barbiers, Sjef (2001).** Adjectieven voor taalkundigen. *Nederlandse Taalkunde* 6, 133-148.
- Bennis, Hans (1986).** *Gaps and dummies*. Dordrecht/Riverton: Foris Publications.
- Broekhuis, Hans en Henk van Riemsdijk (1998).** Een grammatica voor taalkundigen: A Modern Grammar of Dutch. *Nederlandse Taalkunde* 3, 282-290.
- Broekhuis, Hans (1999).** *Adjectives and adjective phrases*. MGD Occasional papers 2. University of Tilburg.
- Broekhuis, Hans, Evelien Keizer en Marcel den Dikken (2003).** *Nouns and noun phrases*. MGD Occasional papers 4 (two volumes). University of Tilburg.
- Corver, Norbert (2005).** Boekbespreking van Hans Broekhuis et. al (2003). *Nederlandse Taalkunde* 10, 85-88
- Grabowski, Joachim en Petra Weiß (1995).** *The prepositional inventory of languages: a factor that affects comprehension of spatial prepositions*. Universität Mannheim (Arbeiten der Forschungsgruppe Sprache und Kognition, Bericht #57).
- Koopman, Hilda (2000).** Prepositions, postpositions, circumpositions, and particles. In: Hilda Koopman (red.), *The Syntax of Specifiers and Heads*. London: Routledge, 204-260.
- Larson, Richard (1990).** Extraction and multiple selection in PP. *The Linguistic Review* 7, 169-182.
- Neeleman, Ad (1997).** PP-Complements. *Natural Language and Linguistic Theory* 15, 89-137

Riemsdijk, Henk van (1978). *A case study in syntactic markedness: the binding nature of prepositional phrases*. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications.

Zwarts, Joost (1994). Een algebraïsche semantiek voor lokatieve PP's. *Tabu* 24, 127-140.

Zwarts, Joost (1996). Rekenen met richting. *Nederlandse Taalkunde* 1, 177-190.

Zwarts, Joost (1997). Vectors as relative positions: A compositional semantics of modified PPs. *Journal of Semantics* 14, 57-86.

Willy Vandeweghe (m.m.v. Magda Devos en Fons De Meersman). *Grammatica van de Nederlandse zin*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2004. 366 blz. ISBN 90 441 1702 5. EUR 24,30.

In 2004 verscheen alweer de derde, herziene editie van de *Grammatica van de Nederlandse zin*, geschreven door Willy Vandeweghe, daarbij geassisteerd door Magda Devos en Fons De Meersman. De eerste druk dateert van 2000. De grammatica van deze Gentse taalkundigen is bedoeld als handboek bij het onderwijs aan studenten in de bachelorfase van taal- en vertaalopleidingen zowel in het hbo als op universiteiten. Met deze inleiding in de grammatica willen de schrijvers studenten inzicht verschaffen in samenhangen en relaties tussen de onderdelen van eenvoudige en complexe zinnen en hen vertrouwd maken met termen en begrippen die in de moderne taalkunde en taalbeschouwing gebruikt worden.

In het boek wordt gebruikgemaakt van inzichten en beschrijvingswijzen uit verschillende taalkundige kaders. De 'traditionele' grammatica is weliswaar duidelijk aanwezig, maar het boek biedt aanzienlijk meer dan dat. In terminologisch, descriptief en didactisch opzicht is het schatplichtig aan het werk van tal van andere grammatici. In het woord vooraf noemen de auteurs expliciet *De structuur van het Nederlands. Taalbeschouwelijke grammatica* van De Schutter & Van Hauwermeiren, Paardekoopers *Beknopte*

ABN-Syntaxis, de *ANS* en grammatica's onder meer van Van Calcar, Van Bart & Sturm, Luif en Bennis.

Het boek bestaat uit 35 hoofdstukken die afgezien van het inleidende hoofdstuk verdeeld zijn over vier delen: De componenten van de enkelvoudige zin; Binnenbouw van de zinscomponenten; Woordvolgorde in de zin; Samengestelde zin en bijzinstypes.

In het inleidende hoofdstuk ('Grammatica en betekenis') worden de uitgangspunten van het boek besproken. Taal wordt opgevat als menselijk communicatiemiddel met drie nauw met elkaar samenhangende facetten: een semantisch, een syntactisch en een pragmatisch. De syntaxis staat centraal in het boek, zonder dat daarbij de twee andere facetten uit het oog verloren worden. In dit hoofdstuk worden enkele noties geïntroduceerd die een essentiële rol spelen bij de verdere beschrijving: valentie enerzijds en referentie en predicatie anderzijds.

Deel 1 (hoofdstuk 2 t/m 13), het uitvoerigste deel, behandelt de zinsdelen. In een eerste kort hoofdstuk komt het begrip 'constituent' aan de orde en wordt in het algemeen iets over ontleding gezegd. Daarna wordt het centrale zinsdeel besproken, de zinsrelator (het zinswerkwoord, al dan niet samen met de hulpwerkwoorden), die als de 'spin' in het relationele netwerk van de zin te beschouwen is. Hier wordt uitgelegd hoe de valentie van het zinswerkwoord bepaalt hoeveel en welke 'medespelers' er in de zin optreden en wat de verschillende semantische rollen zijn die die medespelers kunnen vervullen. Het volgende hoofdstuk gaat over het subject als 'spil' medespeler in het geheel. Hier wordt ook uitvoerig *er* in presentatieve zinnen behandeld. In het daarop volgende hoofdstuk komt de zogenaamde perspectiefomkering aan de orde: passivering (waarbij het agens niet als uitgangspunt fungeert) en receptivering (waarbij de 'doelmedespeler' of recipiënt als subject fungeert, bijv. *Lydia kreeg (van Karel) een pakje toegestuurd*). De nominale objecten worden besproken in hoofdstuk 6. De auteurs beschouwen ook het

object bij zogenaamde impressiewerkwoorden (zoals *spijten*, *interesseren* en *verheugen*) als direct object, al is dat voor discussie vatbaar. De *ANS* (1997:1166) noemt in ieder geval het object bij *spijten* ondervindend voorwerp, dus eigenlijk een soort indirect object. Bij het indirect object onderscheiden de auteurs ook een ‘meemakend’ voorwerp (bijv. *me* in *Er is me iets raars overkomen*) en een ‘oordelend’ voorwerp (bij *lijken*, *dunken* en *voorkomen*, bijv. *Het lijkt me wat vroeg*), in de *ANS* allebei ondervindend voorwerp genoemd. Een hoofdstuk over het voorzetselobject sluit de bespreking van de ‘medespelers’ van het werkwoord af. Hoofdstuk 8 is gewijd aan het gezegde. Hiermee wordt in het boek het naamwoordelijk deel (predicatief complement) bedoeld: een attribuuft dat aan een medespeler toegekend wordt. De term ‘gezegde’ kan bij de (Nederlandse) lezer van het boek voor verwarring zorgen, want de auteurs sluiten daarmee aan bij wat in de Belgische schoolgrammatica gebruikelijk is (of was) – ik kan me de term in die betekenis in ieder geval uit mijn eigen schooltijd herinneren. Het volgende hoofdstuk gaat over het niet-copulatieve gezegde, d.i. de (secundaire) predicatie over het object (of het subject bijv. in passieve zinnen), verder onderscheiden in een oordeelsgezegde (zoals bij *vinden* ‘van oordeel zijn’ en *beschouwen als*) en een resultaatsgezegde. Dat komt overeen met wat traditioneel respectievelijk bepaling van gesteldheid volgens en ten gevolge van de handeling genoemd wordt (twee termen die de auteurs overigens helemaal niet noemen).

In de hoofdstukken 10 en 11 komen de resterende complementen aan de orde: het specificerend complement (maatcomplement, naamcomplement bij *heten* en *noemen*, hoedanigheidscomplement) en het adverbiale complement. Hoofdstuk 12 handelt over de satellieten, waarbij een predicerende satelliet – de bepaling van gesteldheid (tijdens de handeling) – onderscheiden wordt van de adverbiale satellieten. Het eerste deel van het boek wordt afgesloten met een hoofdstuk over verschillende soorten modificatie: modificatie van de predicatie (zinspolari-

teit: affirmatie of negatie; evaluatie), modificatie van de propositie (modaliteit) en modificatie van de taalhandeling. Tot dat laatste wordt ook de zogenaamde ethische datief gerekend. Voor wie de publicaties van de hoofdauteur kent, zal het geen verbazing wekken dat in dit hoofdstuk ook aandacht besteed wordt aan de rol van diverse soorten partikels.

Deel 2 (hoofdstuk 14 t/m 18) bespreekt de binnenbouw van de zinscomponenten, anders gezegd de constituentenstructuur. In een algemeen inleidend hoofdstuk worden de categorieën van woorden die kern van een woordgroep kunnen zijn en de noties kern (lexicaal vs. functioneel) en bepaling besproken. In de volgende hoofdstukken wordt uitvoerig en gedetailleerd ingegaan op de structuur en de semantiek achtereenvolgens van de nominale constituent (met daarin: determinatie, kwantificatie, kwalificatie, specificatie), de pronominale constituent, de voorzetsel- en achterzetselconstituent en de verbale constituent (i.e. de werkwoordgroep). Er wordt ook aandacht besteed aan de weergave van constituenten in boomdiagrammen. Bij de NC wordt zowel een ‘vlakke’ structuur gepresenteerd (eigenlijk een equivalent van een woordvolgordeschema zoals dat in de *ANS* gegeven wordt) als een ‘gelaagde’ structuur met binair vertakkende knopen.

Deel 3 (hoofdstuk 19 t/m 22) is helemaal gewijd aan de woordvolgorde in de zin. Aan de orde komen de hoofdzinstypes, de verdeling van de zin in plaatscategorieën (eerste en tweede pool, voorveld, middenveld en achterveld), de principes die bij de woordvolgorde een rol spelen en tot slot de aanloop en de uitloop, die weliswaar slechts de “franje van de zin” vormen, maar wel degelijk een communicatieve functie vervullen.

Het vierde deel van het boek (hoofdstukken 23 t/m 35) gaat over de samengestelde zin en bijzinstypes. Daarin krijgen nevenschikking en samentrekking een relatief beknopte behandeling, terwijl de meeste aandacht – m.i. terecht, gelet op de moeilijkheden die studenten daar in de praktijk mee blijken te hebben – uitgaat naar

onderschikking: zinsinbedding met verschillende niveaus, de hiërarchische verhoudingen tussen deelzinnen en ontledingsproblemen die zich kunnen voordoen. Aan balansschikking en correlatieve schikking (bijv. met *hoe...*, *hoe*) wordt een apart hoofdstuk 'Wederzijdse afhankelijkheid' gewijd. Vervolgens worden de verschillende soorten (volledige) ondergeschikte zinnen (voegwoordzin, vraagwoordelijke bijzin en relatiefzin) besproken. De bespreking van beknopte bijzinnen is verdeeld over twee hoofdstukken, een over de beknopte deelwoordzin en een over (verschillende soorten) infinitiefconstructies. Deel 4 wordt afgesloten met een hoofdstuk over 'Infinitiefcomplementen en V-versmelting' (aci-constructies en andere vormen van clustering van werkwoorden) en een kort hoofdstuk over promotieverschijnselen, d.w.z. de verplaatsing van elementen uit ingebedde zinnen naar een hogere zin.

Met het bovenstaande overzicht van de inhoud hoop ik voldoende duidelijk gemaakt te hebben dat deze grammatica zowel wat opzet als wat terminologie betreft veel meer is dan een bewerking van een traditionele grammatica. De auteurs slagen er op een voortreffelijke wijze in om bijdragen uit verschillende onderzoekstradities samen te smeden tot een goed doordacht en samenhangend geheel. De totale aanpak en meer in het bijzonder de kritische omgang met en verwerking van de traditionele grammatica – ik noem hier bij wijze van voorbeeld: de terechte splitsing van de overkoepelende categorie bepaling van gesteldheid in tweeën en de gescheiden behandeling ervan respectievelijk bij de complementen en de satellieten – heeft mij overtuigd. Dat neemt niet weg dat ik op een paar ondergeschikte punten met de schrijvers van mening verschil. Zo beschouw ik alleen *worden* (en niet ook *zijn*) als hulpwerkwoord van het passief (p. 70). *Geen* (zoals in *geen spinazie*; p. 145) zou ik (als determinerend element) liever niet attributief gebruikt noemen. Bij de principes van de woordvolgorde valt te discussiëren over de vraag of het prominentieprincipe niet onder het com-

plexiteitsprincipe valt (p. 246 en 249). Ook bij het verschil in behandeling tussen een los deelwoord en een deelwoordconstructie (*Dreigend keek hij...* vs. *Dreigend met gerechtelijke vervolging verliet hij...*; alleen in het tweede geval wordt van een beknopte deelwoordzin gesproken (p. 330-331)) heb ik bedenkingen. (Ook een volledige bijzin hoeft toch niet meer dan een onderwerp en een pv te bevatten? En aangezien in een beknopte bijzin het onderwerp onuitgesproken blijft...Vergelijk de ANS (1997:1102). Een enkele keer heb ik twijfels bij een voorbeeldzin, maar dat is natuurlijk altijd een lastig punt. Intuïties verschillen nu eenmaal. Dat men het niet op alle punten met de auteur eens is, hoeft absoluut geen belemmering te zijn voor een vruchtbaar gebruik van het boek in het onderwijs. Integendeel, zulke verschillen in zienswijze vormen juist een goed aanknopingspunt voor een docent om studenten te leren nadenken over grammaticale kwesties en ze schijnbaar vaststaande gegevens te leren problematiseren.

De stof wordt helder gepresenteerd. Talrijke schema's en tabellen ondersteunen de tekst. Het is duidelijk dat de auteurs hun voordeel gedaan hebben met een jarenlange praktijkervaring. Een zeer uitgebreide inhoudsopgave, een register, een lijst van behandelde ontleed- en herkenningsoeuvens en een lijst van afkortingen en symbolen maken het de gebruiker gemakkelijk om z'n weg te vinden in de behandelde materie. (Enkele afkortingen ontbreken overigens in de lijst, maar dat is in een volgende druk snel te verhelpen.)

De hier besproken grammatica is een zeer rijk gevuld boek – de beperkte ruimte voor deze bespreking doet onvoldoende recht aan die rijkdom. Het is bovendien een boek dat een breed veld bestrijkt, breder dan dat van sommige generatieve inleidingen die bij de opleiding van neerlandici gebruikt worden. Die inleidingen zijn overigens minder (of soms helemaal niet) gericht op het verwerven van specifieke kennis over de grammatica van het Nederlands, maar veeleer bedoeld als inleiding in een bepaald grammaticaal model. Naar mijn overtuiging zijn

zulke inleidingen ook te hoog gegrepen voor beginnende studenten. Eerst dient er een brede en stevige grammaticale basis gelegd te worden. Voor het leggen van zo'n fundament lijkt het hier besproken boek me bij uitstek geschikt. Voorwaarde is wel dat er voldoende tijd uitgetrokken wordt voor de behandeling van de stof en dat er ruimte gereserveerd wordt voor het maken van oefeningen. Die ontbreken overigens geheel in het boek. Aangezien nogal wat studenten aan hun opleiding beginnen met een wel heel gebrekkige elementaire grammaticale voorkennis, lijkt een snelcursus redekundige en taalkundige ontleding voorafgaand aan de behandeling van de stof in dit boek me geen overbodige luxe. Ideaal zouden een snelcursus én een oefenboek zijn die helemaal op deze grammatica afgestemd zijn. Misschien een suggestie voor de auteurs?

Walter Haeseryn

RU Nijmegen,
Afd. Nederlandse Taal en Cultuur
e-mail: w.haeseryn@let.ru.nl

Leendert de Vink. *Dialect en dialectverandering in Katwijk aan Zee*. Delft: Eburon, 2004. ISBN 90 5972 019 9. 320 blz. EUR 29,90.

Het besproken boek is de handelseditie van het proefschrift waarop De Vink op 21 april 2004 te Leiden promoveerde. Het onderwerp zal velen buiten Katwijk, maar ook velen buiten de taalkunde, aanspreken. Katwijk is immers, net als bijvoorbeeld Spakenburg in Utrecht of Genemuiden in Overijssel, een van de plaatsen waar je onmiddellijk aan denkt als het gaat over exponenten van de zeer behoudende variant van het Nederlandse calvinisme. Tot aan de komst van de Protestantse Kerk in Nederland was de grootste Hervormde gemeente van Nederland in Katwijk te vinden, en het protest tegen het samengaan met gereformeerden en lutheranen is juist in deze plaats zeer sterk geweest, en heeft ook alweer geleid

tot een afscheiding, al zullen de afgescheidenen zelf dat niet zo noemen. Net als Spakenburg en Genemuiden heeft Katwijk ook een goede naam bij liefhebbers van het zaterdagse amateurvoetbal op het hoogste niveau. Een enkele Katwijker gaat voor het grote geld wel op zondag spelen, wordt dan zelfs topscorer, maar de club waar dat gebeurt brengt het er niet zo goed van af.

Er is dus alle reden om met bijzondere belangstelling naar Katwijk en zijn dialect te kijken: een orthodox-protestants bolwerk, maar bovendien gelegen in de Randstad. Daar vinden we vaker uitingen van het orthodoxe protestantisme, maar nooit in die omvang als Katwijk. Betekent de plaats in de Randstad dat het dialect er bedreigder is dan in andere plaatsen als Spakenburg en Genemuiden, die er sociologisch zo op lijken? Of betekent het feit dat men toch met de rug naar de Randstad toe leeft, dat het Hollands er beter bewaard is gebleven dan elders in deze provincie? Een aloude vraag van de dialectologie – hoe interfereren dialect en samenleving? – komt hier om de hoek kijken.

Het eerste hoofdstuk van De Vinks boek, getiteld 'Inleiding', begint met een korte sociologische schets van Katwijk. Daarna volgt een paragraaf 'Literatuur in en over het Katwijks', waaronder een *Lijst van woorden en spreekwijzen bij de visschers in Katwijk in gebruik*, van de hand van Leendert Vink. 't Kan verkeren', merkt zijn bijna-naamgenoot op (p. 19). En verder is er natuurlijk het in brede kring bekende werk van Overdiep & Varkevisser (*De volkstaal van Katwijk aan Zee* (1940) resp. *Woordenboek van de volkstaal van Katwijk aan Zee* (1949)), dat ook het uitgangspunt zal vormen voor De Vinks studie. Ten slotte volgt in de Inleiding zeer kort een paragraaf over het doel van het onderzoek. Het Katwijks verandert, 'maar niet in alle opzichten even sterk' (p. 22). Door na te gaan wat sterk verandert en wat niet, met andere woorden welke elementen niet stabiel zijn en welke wel, sluit dit onderzoek aan bij een traditie in het onderzoek naar dialectverlies, in het bijzonder structuurverlies.

In het tweede hoofdstuk worden de theoretische achtergronden van het structuurverlies (onderzoek) uitgediept. Het zou ver bezijden de waarheid zijn om te zeggen dat er nog nooit iets op dit terrein is gedaan – we kunnen dus inderdaad al van een zekere traditie spreken, en in Nederland noemen we dan onmiddellijk de naam van De Vinks promotor Van Bree. Diens onderzoek in de Twentse plaatsen Borne, Haaksbergen en Enschede komt in dit hoofdstuk dan ook aan de orde. Op grond van dat onderzoek worden in het derde hoofdstuk vijf hypothesen geformuleerd.

De hypothesen worden getoetst door het hedendaagse Katwijkse materiaal, verzameld in interviews, te leggen naast de bestaande beschrijving van het Katwijks. Die beschrijving vormt het onderwerp van het vierde hoofdstuk. Uitgangspunt is daarbij Overdiep & Varkevisser, waarbij aan de verschillende taalelementen noties als ‘steun van de regionale omgeving’ en ‘frequentie’ worden toegevoegd. Bij dat eerste wordt dan onderscheiden in elementen die in heel Zuid-Holland of ook wel daarbuiten voorkomen, versus elementen die ‘relictverschijnselen’ worden genoemd. Bij ‘relictelementen’ gaat het dan om verschijnselen die in hun verspreiding tot Katwijk beperkt zijn. Of het echt relicten van een eens groter gebied betreft, is – in weerwil van de categorie-aanduiding – lang niet altijd zeker.

Na deze hoofdstukken – we zijn inmiddels in bladzijden gerekend op de helft van het boek aanbeland – volgt dan het onderzoek, onderwerp van het vijfde hoofdstuk. Het materiaal uit de Katwijkse grammatica en woordenschat, dat als gezegd uit Overdiep & Varkevisser afkomstig is en, zo heeft De Vink uitgerekend, geleverd moet zijn door Katwijkers die rond 1850 geboren waren, wordt in een kennistest voorgelegd aan Katwijkers van nu. Dat zijn ouderen (tussen de 60 en 70), jongeren (tussen de 20 en 30), terwijl elk cohort van tien jaar daartussen ook met een, kleinere, groep vertegenwoordigd is. In totaal ging het om 84 personen, net zoveel mannen als vrouwen, hoewel sekse niet als

onafhankelijke variabele van belang is geweest. Hetzelfde geldt voor de sociale klasse: alle informanten behoren tot de lagere klasse, en het verband tussen kennis van het dialect en klasse is dus ook niet onderzocht.

De kennis en het (gerapporteerde gebruik) van het oude Katwijks is door middel van interviews met die 84 personen onderzocht. Zo moesten de informanten bijvoorbeeld van een veertiental Katwijkse woorden de betekenis en het gebruik aangeven, of – omgekeerd – van zeven Nederlandse woorden de Katwijkse variant geven. Per leeftijdscategorie, maar ook per woord wordt dan de score berekend. *Gneuzele* ‘stilletjes ergens komen neuzen’ blijkt al bijna helemaal verdwenen, zelfs als men verwante betekenissen meerekent, terwijl *knip* nog door ruim 95 procent van de jongeren herkend wordt; het is een koekje dat nog altijd verkocht wordt en voor de Katwijkers geldt als ‘de ultieme versnapering bij ‘n bakje (koffie)’ (p. 153). Er is maar één jongere die het woord niet kent, er zijn er een paar meer die het nooit gebruiken. Bij de vertaling van een Nederlands begrip in het Katwijks blijkt het woord *kreen* ‘proper, kieskeurig, zuiver, hygiënisch’ bij de jongeren totaal verdwenen. Dat laatste verbaast mij nauwelijks: het is ook de generatie die niet meer regelmatig het huis met water en zeep, binnen en buiten, boent, en in die sfeer moeten we *kreen* (dat ook in het Utrechts voorkwam) toch wel zoeken.

Naast de woorden worden ook (de kennis van) de lexicaal fonologie, de fonetiek, de morfologie, de syntaxis en de bijwoorden onderzocht. Dat levert een enorme hoeveelheid gegevens op, die op allerlei manieren worden gerelateerd: aan de frequentie van het betreffende verschijnsel in het Katwijks, of de steun van de regionale omgeving (komt het verschijnsel ook buiten het Katwijks voor?), en uiteraard aan de leeftijd van de informanten. Aan het eind van het vijfde hoofdstuk worden de acht verschillende onderdelen (inhoudswoorden, lexicaal fonologie, etc.) onder elkaar geplaatst in de rangorde van de

stabiliteitshiërarchie die op basis van eerdere studies in hoofdstuk 3 is opgesteld. De scores van de verschillende generaties worden ernaast geplaatst, en er wordt op twee manieren een verhouding tussen de kennis (en het gebruik) bij oud en bij jong berekend. Dat levert per linguïstische categorie ook weer een score op, die eveneens in een rangorde wordt geplaatst.

Wanneer de scores van de jongeren gedeeld worden door die van de ouderen (J:O) blijft er van die oorspronkelijke rangorde, geconstrueerd op basis van eerder, niet-Katwijk's onderzoek niet veel over. De fonetiek, die in het andere onderzoek bovenaan staat, eindigt hier op een zevende plaats (van de in totaal dus acht plaats). Wordt het gemiddelde over alle groepen (G) berekend, dan ziet het er al iets beter uit. Een gemiddelde van J:O en G, namelijk R, laat een nog betere overeenstemming met de oorspronkelijke rangorde zien. De hypothese die op basis van die oorspronkelijke rangorde is opgesteld, blijkt na schier eindeloos rekenwerk bevestigd te worden. Op p. 245 stelt de auteur dat de vergelijking van de rangorde onder R met de uitgangsrangorde de belangrijkste is. Waarom is dat zo? Is dat omdat daarin zowel J:O als G verdisconteerd zijn, zoals de voorafgaande zin stelt? En is dat per definitie beter dan een van die beide berekeningen apart? Het wordt niet helemaal duidelijk gemaakt.

Helemaal aan het eind van hoofdstuk 5 wordt ook een over-all berekening gemaakt van het gemiddelde (nu weer G) van alle groepen, over alle onderzochte taalverschijnselen. Dat komt uit op 51.9 procent. Iets meer dan de helft van alle Katwijkse eigenaardigheden (bijzonderheden t.o.v. het Nederlands) die uit de historische literatuur bekend zijn, en die volgens de schijnbare-tijdshypothese in het Katwijk's van rond 1850 te dateren zijn, is in het Katwijk's van rond 2000 nog steeds aanwezig – althans in het Katwijk's van de lagere klasse. In de laatste zin voor de (methodologische) nabeschuiving noemt de auteur dit een 'voor het Katwijk's bemoedigende uitkomst'.

Gezien het feit dat die 51.9 procent de uiteindelijke uitkomst vormt van een haast oneindige reeks berekeningen, en gezien de plaats aan het einde van de eigenlijke tekst, zijn we geneigd die uitspraak over een bemoedigende uitkomst een belangrijke plaats toe te kennen. Maar waar is die uitspraak nu precies op gebaseerd? Hoe we aan die 51.9 procent komen is wel duidelijk, maar de vraag of dat veel of weinig is, wordt daarmee niet beantwoord. Wanneer bijvoorbeeld van alle vlindersoorten die rond 1850 in ons land voorkwamen nu nog maar de helft zou rondfladderen, zouden we dan ook spreken van een bemoedigend resultaat?

Hiermee kom ik aan de kern van mijn kritiek op dit boek. Het onderzoek staat, als gezegd, in een lange traditie van onderzoek naar dialectverlies en een nauwelijks minder lange traditie van het bepalen van de stabiliteitshiërarchie daarin. In noot 9 (p. 299) geeft De Vink een opsomming van de reeds gepubliceerde studies. De vraag is natuurlijk wat de onderhavige studie daar nog aan toe had kunnen voegen. Heel veel, zijn we geneigd te denken als we naar Katwijk kijken. Voor Groningen, Kempenland, Haaksbergen, Borne, Enschede, Nijmegen, Montfort, Susteren, Rimburch, Maastricht en Deerlijk, de plaatsen van de opsomming, geldt dat ze geen van alle orthodox-protestant zijn (op Groningen na zijn ze zelfs allemaal (overwegend) katholiek!), en geen van de plaatsen ligt in de Randstad.

Wat we zouden willen weten is hoe die bijzondere positie van Katwijk zich vertaalt in kwesties van dialectbehoud en dialectverlies. Betekent de fysieke ligging van Katwijk in de metropool Randstad, en de grote stroom toeristen, een zo grote druk op het dialect dat het sneller verdwijnt dan in de landrand? Of is het juist betekenisvol dat men leeft met de rug naar de Randstad toegekeerd, in de visserij (vroeger heel belangrijk) of in geestelijke zin (nog steeds heel belangrijk)? Dat zijn vragen die hier niet worden beantwoord. Het is natuurlijk best interessant te weten dat een stabiliteitshiërarchie die is opgesteld in Twente ook opgeld doet in Katwijk.

Dat bewijst echter vooral dat de Katwijker in psycholinguïstisch opzicht niet sterk afwijkt van de Twent. Maar de sociolinguïstische vraag naar de verhouding tussen Katwijk en het Katwijks vraagt een ander onderzoek. Om te weten of het Katwijks bemoedigend-stabiel is of niet zou een vergelijking met andere dialecten gemaakt moeten worden die verder gaat dan de interne ordening van de elementen naar stabiliteit. Dan gaat het er niet om of de taalelementen in Katwijk in dezelfde volgorde het veld ruimen als in Twente, maar of ze sneller of juist minder snel het veld ruimen. Gelet op de bijzondere positie van Katwijk had die vraag toch zeker voor de hand gelegen.

Harry Scholtmeijer

IJsselacademie, Kampen

e-mail: hscholtmeijer@ijsselacademie.nl

Signalementen

Taal in verandering

Onder de bovenstaande titel verscheen een zeer gevarieerde feestbundel met artikelen voor Arjan van Leuvensteijn bij zijn afscheid van de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur aan de VU. Het boek bestaat uit vier delen: 1. Standaardnederlands in verandering, 2. Ouder Nederlands in verandering, 3. Nederlandse dialecten in verandering, en 4. Taalcultuur en taalpolitiek in verandering. Onderwerpen die in het eerste deel aan de orde komen zijn twee opvallende morfologische veranderingen, veranderingen in het gebruik van *want* en *wegens*, de conditionele imperatief, de spelling van tweeledige samenstellingen in het eigentijdse Nederlands, en het redactionele taalgebruik in het *WNT*. In het tweede deel gaat het over Max Have-laars tekstvarianten als verklappers van veranderingen in taal en identiteit, voorzetselvariatie in de agensaanduiding en de veranderingen daarin, de grammaticale constructie rond *verzoeken*, de etymologie van *stinken* en *stank*, de visnaam *zeelt*, en benamingen voor de bloedzuiger. Het derde deel bevat een drietal bijdragen: de Zuid-Nederlandse trochee op *-ie* in de enclise, de wegval en toevoeging van een *sjwa* in de Middelnederlandse en de moderne dialecten, de opkomst van *bezegelen* in de veertiende eeuw. Het vierde deel ten slotte bevat artikelen (waarvan de laatste bijdrage Engelstalig is) over de volgende onderwerpen: woordgebruik en vooronderstellingen, herkomst en groei van het Afrikaans, de taalpolitiek van Willem I, de naam van het Nederlands (het Nederlands, de Nederlanden) in de zestiende en zeventiende eeuw, en 'kenning' en compound in Oudengelse poëzie.

Bibliografische gegevens:

Daalder, Daskia, Theo Janssen & Jan Noor-degraaf. *Taal in verandering*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 2004. 214 blz. ISBN 90 72365 81 X.

Jan Nijen Twilhaar

Lichaamstaal

In het dikke boek over lichaamstaal van Allan en Barbara Pease, dat door de uitgever 'dé langverwachte nieuwe bestseller' van het tweetal wordt genoemd, wordt ons uitgelegd waarom mannen en vrouwen met hun lichaam zeggen wat ze eigenlijk niet willen vertellen en dat is ook de lange titel van het boek. In negentien hoofdstukken krijgen we uitgelegd waarom mannen in de kapotte-ritshouding staan, waarom je nooit je armen over elkaar moet slaan, waarom een flirtende vrouw haar kin op de handen laat rusten, waarom we liever niet in een volle lift stappen en hoe het komt dat voeten de waarheid vertellen. Aan de hand van recente psychologische, biologische en sociale inzichten laten de auteurs zien hoe het komt dat we door onze lichaamstaal vaak iets anders uitstralen dan we zelf denken.

Bibliografische gegevens:

Pease, Allan & Barbara. *Waarom mannen en vrouwen met hun lichaam zeggen wat ze eigenlijk niet willen vertellen*. Utrecht: Het Spectrum, 2004. 408 blz. ISBN 90 274 9797 4. EUR 15,95.

Jan Nijen Twilhaar

Optimaliteit Theorie in fonologie

In een bundel van ruim 600 pagina's geeft een groot aantal vooraanstaande fonologen de stand van zaken weer in de Optimaliteit Theorie, een recente stroming in de fonologie, die in 1991 werd gelanceerd door Alan Prince en Paul Smolensky. Zij zijn het ook die deze bundel met het eerste hoofdstuk inleiden. Het boek telt 33 hoofdstukken, verdeeld over vijf delen. Het eerste deel (hoofdstuk 1-3) geeft een overzicht van de basisideeën van deze theorie. In het tweede deel (hoofdstuk 4-6) wordt ingegaan op een aantal formele aspecten van de theorie. Het derde deel (hoofdstuk 7-13) gaat over prosodie. We vinden hier ook een hoofdstuk van Nine Elenbaas en René Kager, dat overigens niet over het Nederlands gaat. Deel 4 (hoofdstuk 14-21) bevat artikelen over segmentele fonologie. Het vijfde en laatste deel van de bundel (hoofdstuk 22-33) betreft een aantal raakvlakgebieden binnen de grammatica waarmee de Optimaliteit Theorie zich bezighoudt.

Bibliografische gegevens:

McCarthy, John J. (red.). *Optimality Theory in phonology. A reader.* Oxford enz.: Blackwell, 2004. XVI + 603 blz. ISBN 0 631 22689 3. £ 24,99.

Jan Nijen Twilhaar

het gegeven dat alle onderwerpen ook steeds in het Engels worden besproken, wat bedoeld is voor mensen die het Nederlands als tweede taal willen leren.

Bibliografische gegevens:

Kokée, Anne-Margré C. *Werkwoordenboek. Alle werkwoorden van het Nederlands in kaart gebracht.* Utrecht: Het Spectrum, 2005. ISBN 90 274 9761 3. EUR 29,50.

Jan Nijen Twilhaar

Werkwoordenboek

In haar *Werkwoordenboek* heeft Anne-Margré C. Kokée alle werkwoorden van het Nederlands in kaart gebracht. Er is niet alleen aandacht voor de vervoeving van werkwoorden, maar ook voor de samenhang tussen bijvoorbeeld een verbum als 'bouwen' en 'aanbouwen', 'bebouwen' en het 'gebouw'. Ook wordt ingegaan op werkwoorden die tot verwarring kunnen leiden, zoals 'dóórlopen' naast 'doorlópen', 'berijden' naast 'bereiden', enzovoort. Ook legt de auteur op een eenvoudige manier de grammatica van het Nederlands uit. Dat het boek ruim 550 pagina's telt heeft voor een belangrijk deel te maken met

Uit de tijdschriften

De rubriek *Uit de tijdschriften* geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Anéla*, *Driemaandelijke Bladen*, *Neerlandia*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Taal en Tongval*, *TaalActief*, *Taalkundig Bulletin*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *vakTaal*, *VDW-berichten*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar, Oerdijk 35, 7433 AG Schalkhaar, tel.: 0570-608080, e-mail: jnt@telebyte.nl

Neerlandia – Nederlands van Nu

109 (2005), nr. 1

In de eerste aflevering van deze nieuwe jaargang staat een artikel van Frans Debrabandere over *Het echec van de ABN-actie in Vlaanderen*. Joop van der Horst schrijft *Over de taal van J.B.C. Verlooy* (3). Gilbert De Bruycker verdiepte zich in de etymologie van het woord 'serendipiteit'. Siegfried Theissen neemt in *Schrijft Knack Belgisch? (19)* weer het taalgebruik van het tijdschrift *Knack* onder de loep.

Verder zijn er de kleinere artikelen en de bijdragen in de vaste rubrieken.

Nr. 2

In het tweede nummer vinden we onder meer een artikel van Luc Renders over het Afrikaans (Zuid-Afrikaans). In de rubriek Woord en weerwoord reageren Dick Wortel en Gunther De Vogelaer op het artikel van Frans Debrabandere uit de vorige aflevering. Vervolgens levert laatstgenoemde een weerwoord. Dezelfde auteur komen we verderop in dit tijdschrift tegen als auteur van een bijdrage over de etymologie van de verschillende benamingen voor 'eethuis'. Voor het laatst neemt Siegfried Theissen in

Schrijft Knack Belgisch? het taalgebruik van het tijdschrift *Knack* onder de loep.

Verder zijn er de kleinere artikelen en de bijdragen in de vaste rubrieken.

Neerlandica Extra Muros

43 (2005), nr. 2

In het tweede nummer van deze jaargang staat onder meer een aantal boekbesprekingen.

Ons Erfdeel

48 (2005), nr. 2

In dit nummer staat onder meer een besprekingsartikel door Cor van Bree van het nieuwe *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*.

Onze Taal

74 (2005), nr. 2/3

Dit dubbelnummer begint met een artikel van Frank Jansen over de meningen die er bestaan over het gebruik van 'u' en 'je'. Ton de Boon gaat in op merknamen die ze veel invloed had-

den dat ze in het dagelijks taalgebruik terecht zijn gekomen (*brintageneratie*, *barbiefiguur* e.d.). De bijdrage van Frits Broeyer gaat over het ontstaan van de Statenvertaling. Henk Spaan belicht de taal rond de schaatsbaan. Jacques Arends bespreekt de richtlijnen voor de taalanalyse door immigratiediensten, die werden opgesteld door een internationale groep van taalwetenschappers. Jannemieke van de Gein laat zien hoe interpunctie een struikelblok kan zijn op de basisschool. Juridische termen vormen dit keer het onderwerp van de rubriek *Etymologica* van Nicoline van der Sijs. Lau Kanen-Veldhoven gaat in op vrouwelijke functiebenamingen. Marc van Oostendorp bespreekt twee nieuwe taalatlanten voor Nederland en Vlaanderen, die in maart 2005 zullen verschijnen.

Daarnaast zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 4

Het aprilnummer begint met een bijdrage van Kees van der Zwan over 'mondegreens', verkeerd verstane liedteksten. Lo van Driel schreef een artikel over woordenboekmaker Johan Hendrik van Dale. Frank Jansen vraagt zich in zijn bijdrage af hoe functioneel ons schrijfonderwijs werkelijk is. Jan Erik Grezel gaat in op het Cito-rapport van Jannemieke van de Gein, waarin wordt gerapporteerd over haar onderzoek naar de schrijfpresaties van kinderen na acht jaar basisonderwijs. Nicoline van der Sijs schrijft in haar bijdrage over de etnische variëteiten van het Nederlands, die worden beschreven in het nieuwe boek *Wereldnederlands. Jonge en oude variëteiten van het Nederlands*. Joop van der Horst gaat in op een Vlaamse zinswending als toekomstig Nederlands.

Daarnaast zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 5

Deze aflevering begint met een bijdrage van Theo Janssen en Esther Pascual over de opkomst

van zin-woordcombinaties. Het artikel van Frank van Hartingsveldt gaat over de schrijver en tekenaar Marten Toonder. Jos Swanenberg schrijft over Nederlandse vlindernamen. Helmer Strik vraagt zich in zijn bijdrage af hoe haalbaar de automatische taaltoets van Verdonk is. Ton den Boon gaat opnieuw in op een aantal merken die in het dagelijks taalgebruik zijn terechtgekomen. Hans Hoeken onderzocht de waardering van retorische vormen in advertenties. In haar rubriek *Etymologica* gaat Nicoline van der Sijs in op een aantal wis- en natuurkundige termen.

Daarnaast zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

TaalActief

5 (2004), nr. 6

In het laatste nummer laat Riemer Reinsma weer zien hoe je een tekst prettig leesbaar maakt. Genieke Hertogs toont de lezer hoe je een goed adviesrapport schrijft. De bijdrage van Steven Hagers gaat over de spelling en uitspraak van het Japans. Gert Buesink bespreekt de spelling van leenwoorden met c/k. De bijdrage van Agnes Verbiest gaat weer over taal en gender. Van Nico Groen leren we hoe je een nieuwjaarstoespraak moet schrijven. Sander Schroevers gaat in op de regels van interpunctie bij de aanhef en slotformule in een zakelijke brief binnen verschillende Europese landen.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Ontvangen boeken

Blanker, J.C.M. & J. Dubbeldam. *Prisma woordenboek Sranantongo-Nederlands / Nederlands-Sranantongo*. Utrecht: Het Spectrum, 2005. 468 blz. ISBN 90 274 1478 5. EUR 17,95.

De Wulf, C., J. Goossens & J. Taeldeman. *Fonologische atlas van de Nederlandse dialecten. Deel IV. De consonanten*. Gent: KANTL, 2005. ISBN 90 72474 61 9. EUR 110,00.

Dijkstra, Luuk & Marie-Claire Foux. *Frans voor zelfstudie*. Utrecht: Het Spectrum, 2005. 298 blz. ISBN 90 274 1491 2. EUR 29,50. Inclusief audio-cd met luisteroefeningen.

Engelsman, Jaap e.a. (red.). *Taal als levenswerk. Aspecten van de Nederlandse taalkunde*. Den Haag: Sdu, 2005. 224 blz. ISBN 90 12 10807 1. EUR 19,95.

Gargano, Prue & Johan Zonnenberg. *Engels voor zelfstudie*. Utrecht: Het Spectrum, 2005. 313 blz. ISBN 90 274 9071 6. EUR 29,50. Inclusief audio-cd met luisteroefeningen.

Eeden, Ed van. *Hoe noem ik mijn kind?* Utrecht: Het Spectrum, 2005. 253 blz. ISBN 90 265 9951 9. EUR 12,50.

Hajer, Maaïke & Theun Meestringa. *Taalgericht vakonderwijs*. Bussum: Coutinho, 2004. 227 blz. ISBN 90 6283 420 5. EUR 23,00.

Houët, Henriëtte. *Basisgrammatica Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum, 2005. 80 blz. ISBN 90 274 9702 8. EUR 5,95.

Jansen, Carel, Michaël Steehouder & Maruschka Gijsen (red.). *Professioneel communiceren. Taal en communicatiegids*. Groningen/Houten: Martinus Nijhoff, 2004. 681 blz. ISBN 90 6890 561 9. EUR 48,50.

Janssens, Guy & Ann Marynissen. *Het Nederlands vroeger en nu*. Leuven/Voorburg: Acco, 2005. 276 blz. ISBN 90 334 5782 2. EUR 34,00.

Keulen, R. *Woordenboek van de Limburgse dialecten. Deel III Algemene woordenschat, sectie 1: de mens als individu, aflevering 1, het menselijk lichaam*. Groningen: Gopher Publishers, 2004. XVIII + 303 blz. ISBN 90 5197 203 4. EUR 25,50.

Keulen, R. *Woordenboek van de Limburgse dialecten. Deel III Algemene woordenschat, sectie 1: de mens als individu, aflevering 2, beweging en gezondheid*. Groningen: Gopher Publishers, 2004. XX + 435 blz. ISBN 90 5179 207 7. EUR 30,00.

Koldijk, Jan Dirk. *Het Bildts, zijn wezen, herkomst en problematiek. Een dialectgeografisch en historisch onderzoek*. Leeuwarden: Fryske Akademy, 2004. 254 blz. 90 6171 975 5. EUR 20,00 (voor leden en donateurs van de FA: EUR 18,50).

Koppen, Marjo van. *One probe-Two goals: aspects of agreement in Dutch dialects*. Utrecht: LOT, 2005. XII + 231 blz. 90 76864 75 6. EUR 27,27.

Krijgsman, A. & J. Zonnenberg. *Basisgrammatica Duits*. Utrecht: Het Spectrum, 2005. 118 blz. ISBN 90 274 9705 2. EUR 5,95.

Kuiper-Jong, Pauline. *Taaltempo Nederlands. Training van vraag en antwoord.* Bussum: Coutinho, 2005. 184 blz. ISBN 90 6283 460 4. EUR 15,00.

Lauwereyns, Jan. *Splash. Lyrische suite over biologie, ritueel en poëzie.* Nijmegen: Vantilt, 2005. 124 blz. ISBN 90 77503 26 9. EUR 14,90.

Meesters, Gert. *Marginale morfologie in het Nederlands: paradimatische samenstellingen, neoklassieke composita en splintercomposita.* Gent: KANTL, 2004. XII + 327 blz. ISBN 90 72474 55 4. EUR 17,00.

Moeimam, Susi & Hein Steinhauer. *Nederlands-Indonesisch woordenboek.* Leiden: KITLV, 2004. XXVIII + 1123 blz. ISBN 90 6718 227 3. EUR 49,90.

Ouden, I. den & J. Zonnenberg. *Basisgrammatica Frans.* Utrecht: Het Spectrum, 2005. 126 blz. ISBN 90 274 9703 6. EUR 5,95.

Paardekooper, P.C. *Gebrandmerkte oude meervouden in taal en tekst.* CD-ROM. Gent: KANTL, 2004. ISBN 90 72474 54 6. EUR 25,00.

Sanders, Ewoud. *Woorden met een verhaal.* Amsterdam/Rotterdam: Prometheus/NRC Handelsblad, 2004. 213 blz. ISBN 90 446 0477 5. EUR 12,50.

Schlichting, Liesbeth, Betty Sluyzer & Marja Verburg. *Mijn eerste Van Dale. Voorleesboek.* Utrecht/Antwerpen: Van Dale, 2005. 144 blz. ISBN 90 6648 089 0. EUR 18,95.

Sijs, Nicoline van der. *Leeg en ijdel. De invloed van de bijbel op het Nederlands.* Den Haag: Sdu, 2005. 203 blz. ISBN 90 12 10740 7. EUR 20,00.

Sijs, Nicoline van der. *Wereldnederlands. Oude en jomge variëteiten van het Nederlands.* Den Haag: Sdu, 2005. 197 blz. ISBN 90 12 10739 3. EUR 24,99.

Theissen, S. & P. Debrabandere. *Woordenboek voor correct taalgebruik. Oefenboek.* Mechelen: Wolters Plantyn, 2004. 110 blz. ISBN 90 301 8328 4. EUR 17,00. EUR 9,00.

Torre, Erik Jan van der. *Dutch sonorants. The role of place of articulation in phonotactics.* Utrecht: LOT, 2003. X + 229 blz. ISBN 90 76864 42 X. EUR 25,69.

Tiggeler, Eric. *Schrijfgids voor studenten. Eerste hulp bij schrijfproblemen en taalvragen.* Den Haag: Sdu, 2004. 104 blz. ISBN 90 12 10563 0. EUR 10,00.

Vandeweghe, Willy (m.m.v. Magda Devos en Fons De Meersman). *Grammatica van de Nederlandse zin.* Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2004. 366 blz. ISBN 90 441 1702 5.

Venâncio, Fernando. *Portugees direct voor beginners. Tekstboek.* Bussum: Coutinho, 2004. 281 blz. ISBN 90 6283 409 4. EUR 39,50. Met cd-rom.

Venâncio, Fernando. *Portugees direct voor beginners. Oefenboek.* Bussum: Coutinho, 2004. 264 blz. ISBN 90 6283 422 1. EUR 35,00. Met cd-rom.

Voortgang. Jaarboek voor de neerlandistiek. Deel XXII. Amsterdam/Münster: Stichting Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen, 2004. 324 blz. 90 72365 85 2. 21,00 euro (excl. verzendkosten).

Vriendt, Sera de. *Brussels.* Tielt: Lannoo, 2004. 124 blz. ISBN 90 2095857 7. EUR 12,50.

Wijngaard, H van de. *Woordenboek van de Limburgse dialecten.* Deel III Algemene woordenschat, sectie 2: het huiselijk leven, aflevering 3, eten en drinken. Groningen: Gopher Publishers, 2004. XXII + 443 blz. ISBN 90 5179 201 8. EUR 32,50.

Winden, Astrid van. *Doeltreffend rapporteren. Een praktische handleiding.* Den Haag: Sdu, 2004. 122 blz. ISBN 90 12 10549 8. EUR 18,00.

Zimmer, Robert. *De schatkamer van de filosofie. Een sleutel tot 16 onsterfelijke werken.* Utrecht: Het Spectrum, 2005. 240 blz. ISBN 90 274 1555 2. EUR 17,95.

Zonnenberg, Johan. *Basisgrammatica Engels.* Utrecht: Het Spectrum, 2005. 106 blz. ISBN 90 274 9704 4. EUR 6,95.

Inhoudsoverzicht Nederlandse Taalkunde 2005

Jaargang 10

Artikelen

Hans den Besten & Frans Hinskens

Diversificatie van het Nederlands door taalcontact 283-309

Renée van Bezooijen & Charlotte Gooskens

Intertalig tekstbegrip. De begrijpelijkheid van Friese en Afrikaanse teksten voor Nederlandse lezers 129-152

Hans Broekhuis

Generatieve syntaxis. De balans tussen eenvoud en complexiteit 223-245

Harry van der Hulst

De vorm van taal 262-282

Henk Pander Maat & Liesbeth Degand

Connectieven, spreker-betrokkenheid en semantische lagen. Hoe *daarom* en *dus* zich gedragen in niet-declaratieve omgevingen 153-185

Georges De Schutter

De studie van syntactische dialectgegevens - tussen taaltheorie en taalgeografie 246-261

Gert De Sutter, Dirk Speelman & Dirk Geeraerts

Regionale en stilistische effecten op de woordvolgorde in werkwoordelijke eindgroepen 97-128

Helena Taelman, Evelyn Martens & Steven Gillis

De fonologische deletiehypothese: Sommige kinderen snoeien hun infinitieven graag tot stammen 30-58

Arie Verhagen

Cognitieve linguïstiek en 'usage based' taalkunde 197-222

Marijke van der Wal & Ariane van Santen

Vroege psycholinguïstiek in Nederland. Van Ginneken, Rombouts en kindertaalontwikkeling 1-29

Fred Weerman

Veranderen can 't 310-325

Jan-Wouter Zwart

Iets over zgn. V2-relatieven in het Nederlands 59-81

DigiTaal

Tilly Dutilh-Ruitenberg, Jesse de Does & Truus Kruyt

PAROLE: een nieuw tekstcorpus raadpleegbaar voor onderzoek 326-334

Forum

Matthias Hüning

Hoe verder? Enkele gedachten over de toekomst van Nederlandse Taalkunde 343-346

Reinier Salverda

Hoe goed is de Nederlandse taalkunde? Een bijdrage tot strategische onderzoeksevaluatie 335-342

Boekbesprekingen

Sjef Barbiers

Hans Broekhuis, Adpositions and adpositional phrases 360-365

Hans den Besten

G.J. van Wyk (red.), Etimologiwoordeboek van Afrikaans 82-85

Norbert Corver

Hans Broekhuis, Evelien Keizer en Marcel den Dikken, Nouns and noun phrases. Modern Grammar of Dutch occasional papers 4 85-89

Walter Haeseryn

Willy Vandeweghe (m.m.v. Magda Devos en Fons De Meersman), Grammatica van de Nederlandse zin 365-368

Harry Scholtmeijer

Leendert de Vink, Dialect en dialectverandering in Katwijk aan Zee 368-371

Jan Nijen Twilhaar

Piet de Kleijn, Combinatiewoordenboek van Nederlandse substantieven (zelfstandige naamwoorden) met hun vaste verba (werkwoorden) 186-187

Henk Verkuyl

Etymologisch woordenboek van het Nederlands. Onder hoofdredactie van dr. Marlies Philippa met dr. Frans Debrabandere en dr. Arend Quak 347-353

Marijke van der Wal

Nicoline van der Sijs, Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN 353-359

Signalementen 89-91, 188-190, 372-373

Uit de tijdschriften 92-94, 191, 374-375

Ontvangen boeken 95-96, 192, 376-378

Van de redactie Tien jaar Nederlandse Taalkunde 193-196